socialno delo

letnik 37 - junij-oktober 1998 - št. 3-5

visoka šola za socialno delo
ljubljana

socialno delo

Izdaja Visoka šola za socialno delo Univerze v Ljubljani
Vse pravice pridržane

Uredniški odbor

Vika Bevc
Franc Brinc
Gabi Čačinovič Vogrinčič
Bojan Dekleva
Vito Flaker
Andreja Kavar Vidmar
Zinka Kolarič
Anica Kos

Glavni in odgovorni urednik
Bogdan Lešnik

Uredniki
Darja Zaviršek (knjižne recenzije)
Srečo Dragoš (raziskave)
Jo Campling (mednarodni stiki)

Naslov uredništva
Topniška 33, 1000 Ljubljana
tel. (061) 13-77-615, faks 13-77-122
e-pošta socialno.delo@uni-lj.si

Uredniški odbor (nad.)

Blaž Mesec
Mara Ovsenik
Jože Ramovš
Pavla Rapoša Tajnšek
Tanja Rener
Bernard Stritih
Marta Vodeb Bonač
Marjan Vončina

Časopis Socialno delo objavlja teoretske članke, poročila o raziskavah s področja socialnega dela, interdisciplinarne študije in prispevke z drugih znanstvenih in strokovnih področij, kritike in komentarje, poročila o strokovnih srečanjih in dogodkih, pisma, knjižne recenzije in druge prispevke, relevantne za teorijo in prakso socialnega dela. Časopis izhaja v šestih številkah na leto.

Znanstveni prispevki so recenzirani (anonimno).

Rokopisi: teoretski članki, raziskovalna poročila in druge poglobljene študije so lahko dolgi do ene avtorske pole (30.000 znakov); daljši so lahko le izjemoma in s privoljenjem uredništva. Druga besedila imajo lahko do pol avtorske pole. Kako naj bo urejeno besedilo za objavo, piše na zadnjih straneh časopisa. Rokopisi so lahko vrnjeni avtorju ali avtorici v dopolnitev ali popravek z uredniškimi in/ali recenzentskimi pripombami.

Avtorske pravice za prispevke, poslane uredništvu, pripadajo časopisu Socialno delo. Uredništvo si pridržuje pravico preurediti ali spremeniti dele v objavo sprejetega besedila, če tako zahtevata jasnost in razumljivost, ne da bi prej obvestilo avtorja ali avtorico.

Knjige za **knjižne recenzije** v Socialnem delu je treba pošiljati v dveh izvodih na naslov: Darja Zaviršek, VŠSD, Topniška 33, 61000 Ljubljana, s pripisom: Za recenzijo v Socialnem delu.

Oglasi: za podrobne informacije pokličite ali pišite na uredništvo. Oglas, ki naj bo objavljen v naslednji številki, je treba poslati uredništvu vsaj mesec dni pred napovedanim izidom številke. Če je oglas že oblikovan, ga oddajte (nezloženega) na formatu A4.

Naročnik na Socialno delo postanete, če se s pismom uredništvu naročite nanj. Na enak način sporočite morebitno spremembo naslova in druge spremembe. Študentje imajo popust, zato priložite dokazilo.

Avtorica fotografije na naslovnici: **Meta Krese** (1998).

Povzetki člankov so vključeni v naslednje podatkovne baze (ki vključujejo tematsko indeksiranje, klasifikacijske kode in popolne bibliografske navedbe): *Sociological Abstracts*, *Linguistics & Language Behavior Abstracts*, *Social Planning/Policy & Development Abstracts*, *Mental Health Abstracts*, *Studies on Women Abstracts*.

Časopis finančno podpirata Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve in Ministrstvo za znanost in tehnologijo.

Po mnenju Ministrstva za znanost in tehnologijo (415-1/93, 28. 1. 1993)
sodi ta izdelek med tiste, za katere se plača 5% davek od prometa.

Tisk: Paco, Ljubljana

II 470094

II 470094

Iz urednikove beležke

Pričujoča trojna številka časopisa, ki je nastala z uredniško pomočjo* Sreča Dragoša, *prinaša besedila, s katerimi so avtorji sodelovali na posvetu »Socialno delo ob izteku tisočletja – dileme in perspektive«, ki sta ga organizirala Visoka šola za socialno delo in Društvo socialnih delavcev in delavk Slovenije (ki se je prav na posvetu na novo konstituiralo in sprejelo svoj etični kodeks, objavljen v rubriki »Dokumenti«). Pred seboj imamo torej v marsičem ključna besedila, ki kažejo stanje stroke in izobraževanja zanjo, stanje »prakse in teorije« socialnega dela, pa tudi njune smernice ali tendence, ki jih je mogoče verificirati in »atestirati« prav šele v medsebojnem soočenju in s tako objavo. Z veseljem lahko ugotovimo, da časopis Socialno delo pomembno prispeva k razvoju stroke, pa ne le zato, ker postavlja taka soočenja pred javnost, temveč zlasti zato, ker lahko v pričujočih besedilih opazimo, da ga strokovnjaki – torej tudi »praktiki« – dejansko berejo, česar kljub temu, da je slišati nadvse logično, ne moremo jemati kot samoumevno. Čas, v katerega je padel posvet, je nedvomno čas razpotij, ki se kažejo tako v diverzifikaciji storitev kakor v natančnejših pričakovanjih njihovih uporabnikov, hkrati pa tudi čas novih priložnosti za njihovo povezovanje v širšo mrežo, ko je vzajemno poznavanje še toliko pomembnejše.

999802289

socialno delo

Izdaja Visoka šola za socialno delo Univerze v Ljubljani
Vse pravice pridržane

Uredniški odbor

Viko Bevc
Franc Brinc
Gabi Čačinovič Vogrinčič
Bojan Dekleva
Vito Flaker
Andreja Kavar Velikonja
Zinka Kolarič
Anica Kos

Izvrsni in odgovorni urednik

Bogdan Lešnik

Urejevalki

Darja Zaviršek (knjižne recenzije)
Srečo Dragoš (raziskave)
Jo Campling (mednarodni stiki)

Naslov uredništva

Topniška 33, 1000 Ljubljana
tel. (061) 13-77-615, faks 13-77-122
e-pošta socialno.delo@uni-lj.si

Uredniški odbor (nad.)

Blaž Mesec
Maca Ovsenik
Jože Ramovš
Pavla Rapoša Tajnšek
Tanja Rener
Bernard Stritih
Marta Vodeb Bonač
Marjan Vondina

Časopis Socialno delo objavlja teoretske članke, poročila o raziskavah s področja socialnega dela, interdisciplinarne študije in prispevke z drugih znanstvenih in strokovnih področij, kritike in komentarje, poročila o strokovnih srečanjih in dogodkih, pisma, knjižne recenzije in druge prispevke, relevantne za teorijo in prakso socialnega dela. Časopis izhaja v šestih številkah na leto.

Znanstveni prispevki so recenzirani (anonimno).

Rokopisi: teoretski članki, raziskovalna poročila in druge poglobljene študije so lahko dolge do ene avtorske pole (30.000 znakov), daljši so lahko le izjemoma in s privoljenjem uredništva. Druga besedila imajo lahko do pol avtorske pole. Kako naj bo urejeno besedilo za objavo, piše na zadnjih straneh časopisa. Rokopisi so lahko vrnjeni avtorju ali avtorici v dopolnitev ali popravek z uredniškimi in/ali recenzentskimi pripombami.

Avtorske pravice za prispevke, poslane uredništvu, pripadajo časopisu Socialno delo. Uredništvo si pridržuje pravico preurediti ali spremeniti dele v objavo sprejetega besedila, če tako zahtevata jasnost in razumljivost, ne da bi prej obvestilo avtorja ali avtorico.

Knjige za **knjižne recenzije** v Socialnem delu je treba poslati v dveh izvodih na naslov: Darja Zaviršek, VŠSD, Topniška 33, 61000 Ljubljana, s pripisom: Za recenzijo v Socialnem delu...

Iz uredniškega delovanja

Oglasi: za podrobne informacije pokličite ali pišite na uredništvo. Oglas, ki naj bo objavljen v

Tisk: Paco, Ljubljana

UVOD

Trojna številka revije, ki je pred vami, ne govori o tem, kako prakticirati socialno delo. Področje socialnih storitev je preveč obsežno, preveč raznovrstno in preveč zahtevno, da bi ga lahko izčrpno predstavili v eni publikaciji. Ta zbornik se ukvarja z vprašanjem, kako *misliti prakso* socialnega dela.

Od tod tudi naslov posveta, »Socialno delo ob izteku tisočletja – dileme in perspektive«, ki smo ga imeli lanskega decembra (v soorganizaciji Visoke šole za socialno delo ter Društva socialnih delavk in delavcev Slovenije). Naslov posveta, ki je povod za ta zbornik, je formuliran nekoliko pompozno iz več razlogov. Najpomembnejši je komunikacija med nami kot predstavniki oz. predstavnicami profesije, s katero se ukvarjamo. Z razvojem v zadnjih letih se komuniciranje v socialnem delu približuje paradoksu, ko postaja vse bolj profesionalno, čeprav se hkrati zdi, da ga je med samimi profesionalci čedalje manj. Vse več je namreč priložnosti za soočanje s socialnim delom v tujini, za izmenjavo izkušenj in kadrov, za sodelovanje na različnih delavnicah, seminarjih, simpozijih, osredotočenih na posamezno temo ali področje, vse manj pa je govora o temeljnih perspektivah in vprašanjih celotne socialne profesije – zlasti v našem, slovenskem okviru. Po eni strani narašča število specializiranih aktivnosti, znanj, veščin, publikacij, relevantnih za socialno delo; po drugi strani pa se zdi, da sam pojem socialnega dela – kot *terminus technicus*, kot korpus profesionalnih znanj in kot delovno področje – postaja presplošen (vseobsegajoč, preobremenjen), neprecizen za uporabo na posamičnih področjih in zato preohlapen za sporazumevanje med različnimi profesionalci. Čeprav je tak trend značilen tudi za druge dejavnosti in se mu ni mogoče izogniti, to ne pomeni, da ga lahko zanemarimo. Z njim se je treba soočiti, ker ima dobre in slabe strani. Najočitnejše prednosti specializiranja in diferenciranja (ki izpodriva nekdanjo samoumevnost socialnega dela kot enovitega področja) so naslednje:

1. večja *raznovrstnost* profesionalnih storitev ter pestrejša kombinacija teoretskih »pripomočkov«, ki jih razvijamo v ta namen;
2. večja *organizacijska* kompleksnost, ki služi regulaciji celotne dejavnosti in s katero lahko povečujemo zlasti dvoje: izrabo različnih virov in kontrolo tega, kar počnemo (manj ko sta ti področji razviti, manj je razvita celotna profesija);
3. večja potreba po *komunikaciji* znotraj profesije zaradi medsebojnega informiranja, inoviranja in tudi polemiziranja;
4. večja *senzibilnost* za vprašanja identitete celotne profesije (bolj ko postaja neka profesija razvita, bolj so ta vprašanja pomembna – ne pa manj!).

Nevarnosti takega razvoja pa so zlasti naslednje.

Prva je v rastoči *nepreglednosti* nad tem, kar se v profesiji dogaja, kar profesionalci in ustanove zagotavljajo ter kako to počnejo. Nepreglednost na tem področju se lahko z vidika izvajalcev sprevrže v občutek nepredvidljivosti in neobvladljivosti lastnega profesionalnega razvoja, v neobčutljivost za postavljanje prioritet in v občutek ogroženosti od drugih sistemov (zlasti od države, od konkurenčnih in bolj strukturiranih

profesij, od uporabniških združenj). Z vidika uporabnikov pa nepreglednost v socialnem delu krepi odvisnost od ekspertov, zmanjšuje možnost izbire med vrstami in kvaliteto storitev, ogroža izvajanje zakonsko zagotovljenih pravic ter zavira nastajanje in participacijo uporabniških združenj na področju socialnih dejavnosti.

Druga nevarnost je v dejstvu, da rastoča specializacija in diferenciacija ne povečuje nujno profesionalizacije. Če ni vzpostavljenih kriterijev in mehanizmov za kontrolo nad izvajalci v socialnem delu, lahko razvojni trendi povzročajo tudi *deprofesionalizacijske* učinke. Vse večja skrb profesionalcev za prilagajanje ponudbe povpraševanju, za izpopolnjevanje na čedalje ožjih področjih znanj in veščin, za utemeljevanje specifičnosti lastnega početja ali delovnega mesta – to lahko včasih spodbuja tudi ravnanje, ki ga je Charles Baudelaire nekje označil z besedami: »mnogi kalijo svojo vodico, da bi se zdela globlja«. Ne samo v pesništvu, tudi v strokovnih storitvah in v zahtevnejših profesijah se lahko zgodi, da se z ekspertnim znanjem in terminologijo nalašč ustvarja vtis posvečenosti in povečuja distanca do »profanega« sveta vsakdanjosti, ki da nič ne razume in nas zato potrebuje. Razlika med bolj razvitimi in manj razvitimi profesijami ni v tem, da bi tako početje v prvih izginjalo, v drugih pa se krepilo – prej velja nasprotno: bolj ko neka skupina izvedencev razpolaga s kompleksnejšimi informacijami, znanji, veščinami, večja je nevarnost monopola nad njimi. Večja je tudi skušnjava, da »kalimo svojo vodico«, saj se zdi, da se s tem povečuje prednost pred drugimi (v plačah, v zaposlitvenih možnostih, v ugledu). Na primer: v časopisu Delo je bil 20. 1. 98 objavljen oglas neke direkcije enega od državnih ministrstev, ki je razpisala prosto delovno mesto z naslednjim nazivom: *»svetovalec direktorja za področje sistema Total Quality Management«*(!?). Lahko si mislimo, da gre za hudo pomembno funkcijo, brez katere država gotovo ne bi mogla funkcionirati, in da gre za tako zelo specifičnega eksperta, da nam njegova ekspertnost ostaja popolnoma nerazumljiva (ženske so tu – po oglasu sodeč – izključene). Kaj torej ilustrira ta oglas? Potrebo po izjemno profiliranih in specializiranih kadrih, ki jih potrebuje zelo kompleksno delovno mesto v nekakšni visoki direkciji nekega ministrstva – ali pa gre mogoče za prej omenjeni »baudelairovski učinek«? Kako, na podlagi kakšnih informacij si lahko odgovorimo na to vprašanje (v oglasu so razpisni pogoji: fakultetna izobrazba, organizacijske izkušnje, tuj jezik in delo z računalnikom)? Mogoče pa sámo vprašanje niti ni pomembno. Kajti v službah in pri opravilih, kjer ni neposrednega stika z uporabniki, so stroški neustreznih odločitev zlasti materialni, ne pa človeški. Drugače je seveda v dejavnostih, kjer gre za neposredno delo z uporabniki – v tem primeru postane prejšnje vprašanje življenjskega pomena. Tudi v tem je bil namen lanskega posveta in tega zbornika, namreč, da si postavljamo tovrstna vprašanja. Socialno delo še ni v nevarnosti, da bi zaradi lastne kompleksnosti postalo nerazumljivo, nedostopno in nezanimivo za druge. Hkrati pa tudi ni več tako enostavno, da bi kvaliteto dela zagotavljali običajni mehanizmi (diploma, strokovni izpit, administrativni nadzor).

Tretja nevarnost specializacije in diferenciacije profesionalnih znanj in storitev je nevarnost *fragmentacije*. Pri nas se je socialno delo še pred desetletjem ukvarjalo s povsem nasprotnim problemom, značilnim za prvo fazo profesionalizacije: kako prerasti stanje začetne segmentiranosti, za katerega je značilna velika kohezivnost (maloštevilnih, neprofiliranih) pripadnikov poklica navznoter ob hkratni nepovezanosti navzven do ostalih profesij, drugačnih praktik in drugih sistemov v okolju naše profesije. Danes smo te težave že prerasli in se soočamo z drugačnim trendom: kako razumeti in uravnavati lasten razvoj v protislovnih procesih, kjer je nujna »delitev dela« z drugimi, kjer je potrebno vsakodnevno preseganje in rekodificiranje lastnih profesionalnih znanj ob *hkratnem* vzdrževanju identitete v spremenjenih pogojih delovanja. Fragmentacija se zgodi takrat, ko določena profesija obojega ne more več regulirati lastnih meril – bodisi zato, ker jih ne zna prilagoditi novim izzivom, ali pa ker nima moči, da bi to naredila. Tu so seveda v težjem položaju profesije, ki razpolagajo s

šibkejšo organizacijsko strukturo, ki nimajo izoblikovanih lastnih profesionalnih društev, ali pa so ta prešibka, in katerih profesionalci se zaradi same narave dela zaposlujejo v birokratskih institucijah (z večjo subordinacijo in s številnimi ravnmi odločanja). V takih razmerah lahko profesionalna specializacija in diferenciacija, čeprav nujno potrebna, vodi v fragmentacijo in slabitev celotnega področja. Spomnimo se npr. na področje zdravstvene nege, ki je organizirano in delujoče kot tipična profesija, brez katere si nikakor ni mogoče zamisliti funkcioniranja zdravstva niti na nacionalni ravni niti v posameznih zdravstvenih ustanovah. Ker pa so storitve zdravstvene nege vezane predvsem na bolnišnice, ki so močno zbirokratizirane organizacije, je vpliv kadra, ki izvaja zdravstveno nego, občutno manjši od vsega ostalega medicinskega osebja. Nadaljnja specializacija in diferenciacija znotraj take dejavnosti (delujoče v takih pogojih) ne pomeni le priložnosti za njen profesionalni razvoj, ampak je združena tudi z nevarnostmi, s katerimi se etabliranim in močnejšim profesijam ni treba ukvarjati. Narava socialnega dela je drugačna od zdravstvene nege in drugačno je tudi institucionalno okolje, v katerem deluje. Kljub temu pa nevarnost fragmentacije ni zanemarljiva, saj so novejši trendi zaposlovanja v državnih socialnih ustanovah dokaj neugodni za diplomant(k)e socialnega dela. Skratka – tudi v tem je dodatni razlog za pozorno branje prispevkov v tem zborniku. Predstavljajo razumljiv, nazoren in strokovno utemeljen odgovor na vprašanje, kakšen je specifičen prispevek socialnega dela na posameznih področjih, na katerih so sicer aktivne tudi druge profesije.

Tem poudarkom sledi tudi struktura zbornika oz. razvrstitev tekstov. Prvi je prispevek Bernarda Stritiha (Na poti k avtonomiji socialnega dela kot stroke in znanosti), v katerem je jasno začrtan okvir profesionalnih relevanc, značilen za socialno delo. Omenimo dva poudarka, ki jih navaja avtor:

- pomen osebne krize v kontekstu odnosnih mrež in z vidika socialne pomoči,
- implicitno opozorilo, kako neupravičen, nemogoč in tudi nesmiseln je vsakršen monopol katere koli profesije nad osebno krizo uporabnika (»strokovne razlage niso a priori boljše in bolj objektivne od razlag klientov, njihova glavna vrednost je bolj v tem, da pomagajo strokovnjakom manjšati negotovost«, pravi avtor članka). Ti dve trditvi je dobro imeti pred očmi, ko beremo ostale prispevke. Na ta način bodo lažje razumljivi tudi bralcem, ki s socialnim delom niso profesionalno povezani.

V prve tri razdelke so razvrščeni prispevki, ki so bili napisani posebej za ta zbornik. Nekateri med njimi so bili na način krajših ustnih nastopov predstavljeni že na omenjenem posvetu (ki je izključeval branje referatov), zato je zelo pomembno, da so jih avtorice in avtorji dopolnili ter pravočasno oddali v obliki, primerni za objavo. V socialnem delu namreč že dolgo časa ni več res, da »dober glas seže v deveto vas«. Ni več dovolj, da dobro delamo; vse bolj pomembno je tudi, da o tem pišemo (in pravočasno oddamo v tisk). Nekaterih zanimivih prispevkov nismo mogli objaviti, ker so prišli prepozno v uredništvo, ali pa so bili poslani samo izpisi, ne pa diskete.

V začetni razdelek so uvrščeni štirje prispevki (avtorji: Dragoš, Hrovatič, Leskošek), katerih poanta je natančno v tem, kar pove naslov prvega razdelka: *Kako uporabiti priložnosti*. S tem je opozarjeno zlasti na okolje socialne profesije in na tiste trende v njem, s katerimi se socialno delo že sooča in ki jih lahko uporabi za nadaljnji profesionalni razvoj. V drugem razdelku, ki združuje štirinajst prispevkov, je poudarek premaknjen iz okolja socialnega dela v razvoj njegove ponudbe. V tem delu so obravnavana naslednja področja: profesionalizacija v kontekstu spreminjanja socialnovarstvenega sistema (Vončina), značilnosti socialnega dela v javnem sektorju (Milošević Arnold), delo z družino, nekatere storitve zanjo in problemi, ki so vezani na družino (Čačinovič Vogrinčič, Klemenc Žvikart, Lamovec), vprašanje odvisnosti od drog in problem odvisnosti od kulture drog (Stefanoski, Kramžar), stanovanjske skupina pri nas (Flaker), dileme invalidskega varstva in šolanja otrok (Slemenšek Kovačević, Knehtl), problematika skrbi za stare (Majhenič), socialno delo v delovnem okolju

(Tajnšek, Zapušek) in predstavitev koncepta nove veščine skupinskega dela, ki se je v našem prostoru že »prijela« in se uspešno izvaja (Žnidarec, Erlah). Rdeča nit naštetih prispevkov je predstavitev in analiza nekaterih storitev, premislek konceptov in dilem na teh področjih. Zato je naslov tega razdelka: *Kako smo lahko uporabni*. Tretji razdelek pa govori o socialnem delu, ki je lahko celo škodljivo za uporabnike (Zaviršek), ki lahko škodi tudi samim izvajalcem (Zdovc) in ki lahko navsezadnje v svojih profesionalnih prizadevanjih povzroča kontraproduktivne učinke (Rode). Zaradi omenjenih vsebin je upravičen naslov tega razdelka: *Kako smo lahko nevarni*. V nadaljevanju sledi – z naslovom *Diskusijski prispevki* – večina tistih tekstov, ki so bili v obliki tez predstavljeni na kateri od šestih okroglih miz z omenjenega posveta. Zaradi njihove strokovne pomembnosti in informativne vrednosti smo se jih odločili objaviti v obliki, v kakršni smo jih dobili. Gre za deset krajših prispevkov, ki obravnavajo teme, o katerih se v strokovnem tisku premalo piše.

V dodatku na koncu zbornika, v rubriki *Dokumenti*, objavljamo pomemben dokument za socialno delo na Slovenskem: Kodeks etike socialnih delavk in delavcev Slovenije. Gre za zadnjo, usklajeno in dokončno potrjeno verzijo kodeksa, ki jo je na novo ustanovljeno *Društvo socialnih delavk in delavcev Slovenije* soglasno sprejelo na ustanovni skupščini (ta je bila sklicana na drugi dan posveta). Društvo bo tudi poskrbelo za dostopnost kodeksa širši javnosti, najprej na način, da ga osebno dobijo vsi diplomanti VŠSD (ob podelitvi diplome); do takrat pa je koristno, če je dostopen vsaj na straneh tega zbornika.

Srečo Dragoš

KAKO UPORABITI PRILOŽNOSTI

PROFESIJA IN NJENO OKOLJE

(Tajnšek, Zapnšek) in predstavitev koncepta nove veščine skupinskega dela, ki se je v našem prostoru že »prijela« in se uspešno izvaja (Znidarec, Erlah). Rdeča nit naštetih prispevkov je predstavitev in analizi nekaterih storitev, premislek konceptov in dilem na teh področjih. Zato je naslov tega razdelka: *Kako smo lahko uporabni*. Tretji razdelek pa govori o socialnem delu, ki je lahko celo škodljivo za uporabnike (Zaviršek), ki lahko škodi tudi samim izvajalcem (Zdovc) in ki lahko navsezadnje v svojih profesionalnih prizadevanjih povzroča kontraproduktivne učinke (Rode). Zaradi omenjenih vsebin je upravičen naslov tega razdelka: *Kako smo lahko nevarni*. V nadaljevanju sledi – z naslovom *Diskusijski prispevki* – večina tistih tekstov, ki so bili v obliki tez predstavljeni na kateri od šestih okroglih miz z omenjenega posveta. Zaradi njihove strokovne pomembnosti in informativne vrednosti smo se jih odločili objaviti v obliki, v kakršni smo jih dobili. Gre za deset krajših prispevkov, ki obravnavajo teme, o katerih se v strokovnem tisku premalo piše.

V dodatku na koncu zbornika, v rubriki *Dokumenti*, objavljamo pomemben dokument za socialno delo na Slovenskem: Kodeks etike socialnih delavk in delavcev Slovenije. Gre za zadnjo, usklajeno in dokončno potrjeno verzijo kodeksa, ki jo je na novo ustanovljeno *Društvo socialnih delavk in delavcev Slovenije* soglasno sprejelo na ustanovni skupščini (ta je bila sklicana na drugi dan posveta). Društvo bo tudi poskrbelo za dostopnost kodeksa širši javnosti, najprej na način, da ga osebno dobijo vsi diplomanti VŠSD (ob podelitvi diplome); do takrat pa je koristno, če je dostopen vsaj na straneh tega zbornika.

Srečo Dragoš

Bernard Stritih

NA POTI K AVTONOMIJI SOCIALNEGA DELA KOT STROKE IN ZNANOSTI

UVOD

V nasprotju s številnimi znanstvenimi in strokovnimi posveti, ki so posvečeni posameznim kategorijam uporabnikov in njihovim problemom, smo namenili dneve socialnega dela vprašanjem dosedanjega in prihodnjega razvoja naše stroke. Namen tega srečanja je torej medsebojno preverjanje in razvijanje naše strokovne doktrine. To se lahko dogaja le kot pogovor med tistimi ljudmi, ki bi jih lahko imenovali praktike, in številnimi drugimi strokovnjaki, ki delamo na področju usposabljanja, raziskovanja in menedžmenta. Vsi skrbimo za to, da socialno delo razvija času primerne strokovne koncepte, ustrezne oblike organiziranosti, nove kreativne oblike dela in da kot podsistem družbe ohranja svoje življenjske moči.

Kadar se v pogovoru srečamo slovenski strokovnjaki s področja socialnega dela, večkrat drug drugega prepričujemo o potrebnosti naše stroke in o tem, da ni prav, ker nam druge znanstvene discipline odrekajo priznanje, saj po našem mnenju socialno delo ni le praktična dejavnost, ampak tudi avtonomna, samostojna znanost. Po mojem mnenju nikakor ni dovolj, da o tem prepričujemo drug drugega. Vprašati se je treba, kako naj se pokažemo drugim strokam in znanostim, kako naj si pridobimo njihovo priznanje in kako naj sami pri sebi ohranimo viabilnost, ki jo je socialno delo izkazovalo do sedaj.

SOCIALNO DELO OD ZAČETKOV DO AVTONOMNE STROKE IN ZNANOSTI

Socialno delo ima že dolgo preteklost, ki po vsej verjetnosti sega prav do začetkov človeške družbe. Kot posebna stroka se je pričelo razvijati v Zahodni Evropi v času razsvetljenstva, kot znanost pa se je porodil ob koncu prejšnjega stoletja. Tudi v Sloveniji imajo razne oblike specializiranih strokovnih dejavnosti na področju socialnega skrbstva že dolgo tradicijo, medtem ko strokovno izobraževanje poteka kontinuirano že petdeset let. Vendar se socialno delo še ni izoblikovalo v taki meri, da bi uživalo tudi ustrezno priznanje drugih znanosti.

V obdobju, ko se je porajalo socialno delo kot stroka, je bila znanost še slepa in gluha za posameznika. Podobno kot se niti v teoretičnih niti v tehnoloških znanostih ob koncu prejšnjega in v začetku našega stoletja niso spraševali, kakšni so lahko stranski učinki hitrega razvoja novih tehnologij, ki so omogočale nesluten razvoj industrije in prometa, se tudi znanosti o človeku in družbi niso spraševale, kakšni so lahko stranski vplivi novih načinov proizvodnje, dela, urbanizacije, trga delovne sile, šolskih sistemov, zdravstva in množičnih občil na življenske skupnosti in na človeka kot posameznika. V začetku našega stoletja je v znanosti, zlasti pa med zagovorniki industrializacije, še prevladovala vera v možnosti neomejenega razvoja, humanistične znanosti pa so podpirale vero, da bodo nove institucije lahko rešile vse probleme ljudi (čeprav ne bi bilo mogoče zadovoljivo rešiti vseh problemov, se je zdelo, da jih bo možno obvladati).

Zanimivo je, da se večina znanosti sklicuje na odkritja in izume moških. Začetki socialnega dela pa so povezani z dosežki žensk, ki so se borile za družbene reforme. S tem so reševale probleme najbolj ogroženih skupin prebivalstva, po drugi strani pa so reformna prizadevanja služila dviganju blaginje družbe kot celote. Pomembna imena povezana z začetki socialnega dela v ZDA so Jane Addams, Mary Richmond in Edward Devine. V njihovem delu zavzemanje za družbene reforme nikakor ni pomenilo omalovaževanja možne pomoči posameznikom. Tudi v Evropi so se v drugi polovici prejšnjega stoletja razvila različna gibanja, katerih članice in člani so se zavzemale/i za pomoč ogroženim in za družbene spremembe. Vendar se evropsko mišljenje ni moglo izkopati iz neplodne dileme, čemu dati prednost, konkretnim oblikam pomoči ali zavzemanju za velike ideje (ki naj bi imele za posledico velike družbene spremembe). Evropska prizadevanja za pomoč revnim in ogroženim so v marsičem podobna zgodbi o don Kihotu in njegovem slugi Sanču Pansi. Velike ideje in praktična pamet se v življenju obeh junakov dopolnjujejo, v evropskem mišljenju pa se izključujejo. Filantropske dejavnosti v ZDA pa bi morda najlažje ponazorili z zgodbami iz pionirskih časov. Pionirji so se podajali v veliko negotovost, na uspeh so lahko računali le, če so praktično pamet povezovali z vero v prihodnost. Namesto uresničevanja velikih idej so ustvarjali družbeni red. Tako na primer enakost ni izhajala iz ideologije. Če so hoteli najti možnosti sožitja, so morali enakost (pragmatično) sprejeti kot danost.

Ameriška avtorica Mary Richmond se je izognila vprašanju, kaj je pomembneje, družbena reforma (sprememba in pomoč v okolju) ali oseba (pomoč posamezniku). Ko je kot predmet socialnega dela opredelila obravnavanje posameznika v njegovem socialnem okolju, ta opredelitev za takratno znanost še ni mogla biti smiselna. Hitro pa se je pokazalo, da taka opredelitev izhodišča v procesu izvajanja pomoči daje dobre praktične rezultate. Začele so nastajati nove ustanove, v katerih so se povezovale različne dejavnosti (pomoč za prehrano, začasna nastanitev, informiranje o dogajanju na trgu dela, varstvo otrok, svetovanje ženam, funkcionalno izobraževanje odraslih za nove zaposlitve, družabno razvijanje kulturnih in rekreativnih dejavnosti, skupinska srečanja, pogovori z versko vsebino in družabna srečanja). Pomoč s socialnim delom je za tisti čas pomenila nekaj, kar se je bistveno razlikovalo od vseh dotedanjih oblik dobrodelnosti. Razlika ni bila le v načinih izvajanja pomoči, ampak tudi v tem, kako so si zamišljali cilje. Za nas je pomembna predstava, da je bil v začetkih strokovnega socialnega dela prisoten duh pionirjev, ki so osvajali nove teritorije in gradili svet prihodnosti. Nove ustanove so pokazale svojo (trdo)živost (viabilnost). S tem so utemeljevale svoj obstoj, pa tudi potrebnost nove stroke socialnega dela.

Glavni poudarki Mary Richmond (cit. po Oppl, Tomaschek 1986: 34) so:

1. Generično socialno delo. To pomeni, da socialno delo ni veja neke druge znanosti, ampak ima svoje korenine in svoj »rod«.

2. Obravnavanje posameznika v njegovem socialnem kontekstu.

3. Ustrezno usklajevanje potreb posameznika in splošnih potreb prek tesnega medsebojnega sodelovanje v skupnostnih akcijah in gibanjih.

Mary Richmond je napisala tudi eno prvih knjig o strokovnem socialnem delu z naslovom *Socialna diagnoza*. Čeprav nas naslov spominja na medicinski model, je bistveni poudarek drugje. Poudarjena je nujnost, da na uporabnike storitev ne gledamo kot na ljudi, ki so si podobni oz. celo enaki. Človeku je mogoče pomagati le, če ga jemljemo kot svojsko osebo, ki se razvija v skladu z zahtevami in omejitvami svojega konteksta, vendar ima v sebi vedno tudi še neuresničene možnosti. Odnos med socialnim delavcem in njegovo stranko oziroma uporabnikom se razlikuje od različnih drugih odnosov po tem, da človek v tistem trenutku nima veliko izbire. Prošnja za pomoč praviloma pride v poštev, ko ni drugih legalnih možnosti za uresničenje določene (za osebo) eksistencialno pomembne potrebe. Tako kot v vsakem odnosu se tudi med socialnim delavcem in njegovo stranko lahko utiri odnosni vzorec odvisnosti, ki onemogoča razvojne spremembe.

Ideja socialne diagnoze usmerja pozornost socialne delavke od prošnje (zahteve) za pomoč na razmere, v katerih oseba živi (delo, življenjski standard, družinski odnosi, mreža medsebojnih pomoči, rivalstva in konflikti), k temu, kako se oseba spopada z življenjskimi težavami, k specifičnim problemom, s katerimi se oseba sooča (ali se jim skuša na vse načine izogniti), in tudi k osebi sami, njenim sposobnostim (resursom) in k njenim slabostim (primanjkljajem, konfliktom). Hkrati pa ravno socialna diagnoza pomeni, da je vloga stranke ali uporabnika pomoči nekaj začasnega, nekaj, kar odgovarja specifični situaciji; ko so rešeni problemi, preneha tudi veljavnost socialne diagnoze in s tem se poklicni odnos pomoči konča. To je bilo za čas na prelomu stoletja nekaj povsem novega. Do takrat je v evropsko-ameriški kulturi veljalo prepričanje, da je revščina tako usodno prepletena z moralnim in socialnim propadom, da revščina hkrati pomeni tudi socialno izključenost brez možnosti ponovne vključitve.

Ne smemo pozabiti, da so se ideje Mary Richmond porajale v času, ko so začetniki psihološke in psihiatrične znanosti razmišljali zlasti o tem, kako poskusno osebo oziroma pacienta izločiti iz njegovega okolja, kako vzpostaviti laboratorijsko okolje za čimbolj nepristransko proučevanje posameznika oziroma posameznih psihičnih fenomenov. To je bil čas, ko se je zdelo, da je najvišji cilj pozitivistične znanosti odkrivanje univerzalnih zakonitosti delovanja živčnega sistema in na ta sistem vezanih psihičnih procesov.

V našem času je znanost na raznih področjih prišla do novih odkritij, razvile so se nove ideje. Okoli tristo let je prevladovalo prepričanje v smiselnost razstavljanja kompleksnih procesov na čim enostavnejše sestavine, ki jih je mogoče izčrpno opisati in proučiti do te mere, da se razkrijejo zakoni vzročnosti. Npr. medicina je iskala možnosti razvoja v vse bolj natančnem poznavanju anatomije in fiziološkega delovanja posameznih organov. Bolj ali manj pa so zapostavljali zakonitosti celote in vplive socialnega okolja. Danes znova poudarjajo, da univerzalno razumevanje posameznika ni mogoče, temveč da lahko spoznavamo posameznika samo lokalno – v neskončni raznolikosti okolij in interakcij med posameznikom in njegovim lokalnim kontekstom.

V času nastajanja socialnega dela so si razsvetljeni vodilni strokovnjaki na področju socialnega varstva in na sorodnih področjih najbolj prizadevali razvijati socialno razsežnost demokracije. Demokracijo je namreč prejšnje stoletje iskalo in uresničilo v politiki (strankarsko življenje, parlamentarizem). Začeli so poudarjati spoštovanje individualnosti namesto čaščenja grobega individualizma. Od iskanja vzrokov so se preusmerili v prizadevanje za novi red, da bi se s tem postavili po robu socialnim težavam in da bi odpravili socialno gorje.

Iz današnje perspektive lahko razumemo ideje začetnikov socialnega dela na nov način, lahko jih vzporejamo z načini mišljenja, ki so se razvili v ekologiji, s sistemsko teorijo, kibernetiko drugega reda in z novo nastajajočo znanostjo o kompleksnosti. Vendar za uspešen razvoj znanosti o socialnem delu nikakor ne zadostuje, če spoznamo, da je njegova temeljna novost ravno tisto, kar so druge znanosti socialnemu delu oporekale. Socialno delo mora šele razviti svojo avtonomijo.

Ko govorimo o avtonomiji socialnega dela, se zavedamo, da se lahko avtonomija stroke gradi le na temelju njene neobhodno potrebne družbene funkcije. Zavedamo se, da socialno delo opravlja tisto funkcijo v družbi, ki je ne opravlja nobena druga stroka. Ta posebna funkcija socialnega dela pa je ravno pomoč ljudem, ki jim grozi socialna izključitev, oziroma tistim, ki so se že znašli v položaju izključenosti. Če gledamo na naloge posamezne stroke z vidika posamezne zaprte družbe, niti ni pomembno, ali stroka tudi resnično dosega cilje, ki jih postavlja, ampak je pomembno le, da svoje naloge opravlja na tak način, da so lahko državljani prepričani v njeno strokovno korektnost. Šele odprta družba lahko postavi vprašanje, kako uspešno določena stroka uresničuje cilje, ki jih deklarira. Ocenjevanje uspešnosti je mogoče le v mednarodnih primerjavah, in to se v Sloveniji začenja dogajati.

Avtonomnost socialnega dela ni sama sebi namen, ampak je nujna za kontinuirano

razvijanje odnosov socialnega dela kot avtonomnega podsistema družbe z drugimi strokami, ki v sedanjih razmerah prav tako predstavljajo avtonomne celote. Seveda to nikakor ne pomeni, da so posamezni podsistemi družbe med seboj neodvisni, pač pa vsaka stroka predstavlja samoreferenčni sistem, ki je popolnoma neodvisen pri branju in procesiranju določenih dogodkov oziroma sporočil o dogodkih. Pri tem lahko uporabimo primero iz knjige, ki jo je napisal sodobni nemški avtor Helmut Willke:

> Zaradi diferencialnega uvrščanja v različne kontekste postane na videz »enoten« družbeni dogodek, kot je na primer strmoglavljenje letala, »polikontekstualni« dogodek, ki ponuja popolnoma različne informacije, pač glede na to, ali se bere kot prometno-tehnični, zavarovalno-pravni, kriminološki, ekonomski, politični ali kakršenkoli drugi dogodek. (Willke 1993: 43.)

K navedenim variantam »dogodka« lahko dodamo še sodno-medicinski in socialnodelavski dogodek. Strmoglavljenje letala je lahko socialnodelavski dogodek, ker so družinske mreže v našem času tako ranljive in v odnosu do družbenih institucij tako nemočne, da si lahko predstavljamo celjenje socialnih ran le tako, da mora v številnih individualnih primerih sodelovati tudi strokovno socialno delo. Kot kažejo nekatere študije, ki so analizirale dogajanja po letalskih katastrofah, se potreba po strokovnem socialnem delu pokaže že v trenutku obveščanja svojcev ljudi, ki so v nesreči izgubili življenje oz. ki so bili poškodovani. Če pri posredovanju sporočila določena družbena služba ne upošteva posebnosti sprejemnika sporočila kot osebe v njenem socialnem kontekstu, bo nastala drugotna škoda – zaradi stanja začasne kaotičnosti odnosov v odnosnih sistemih bo relativno večje število ljudi začasno izključenih iz svojih običajnih družbenih vlog in nalog.

Pri branju in procesiranju sporočila določenega dogodka je vsak samoreferenčni sistem suveren, vendar lahko isti dogodek za druge sisteme ali akterje pomeni nekaj povsem drugega. Socialno delo mora biti sposobno in tudi pooblaščeno, da posreduje svoje signale o nekem dogodku drugim akterjem (službam, strokam). Po drugi strani mora biti socialno delo sposobno »razumeti« zunanje signale kot spremembo svojih kontekstualnih pogojev. To pomeni, da mora stroka prevesti »obče informacije« v svoj operativni jezik. Willke meni, da niti ideja o zunanjem usmerjanju socialnih sistemov, recimo ideja o državnem usmerjanju, niti predstava o čistem notranjem usmerjanju, ne ponujata uporabne rešitve problema usklajevanja kompleksnih, samoreferenčnih socialnih sistemov. Šele urejena prepletenost obeh perspektiv, oscilacija med tujo referenco in samoreferenco v »transferenčnih operacijah« pelje k tisti vrsti avtonomije ali preudarne samodeterminacije, ki ustreza idealnemu tipu funkcionalno diferencirane, nehierarhično urejene družbene strukture (Willke 1993: 43).

V skladu z Beerovim modelom viabilne organizacije (cit. po Stritih, Rapoša Tajnšek, Možina 1993: 17-22) lahko avtonomnost socialnega dela dosegamo in ohranjamo le:

- z negovanjem pogovorov znotraj naše stroke; ti pogovori naj bi omogočali budno spremljanje dogajanja na področju socialnega dela in koordiniranje med posameznimi dejavnostmi socialnega dela;
- z negovanjem pogovorov med sistemom socialnega dela in okoljem (npr. z drugimi strokami, znanostmi, z drugimi družbenimi podsistemi – gospodarstvo, politika, pravo, idr., z zainteresiranimi laiki, idr.); v teh pogovorih se lahko vedno znova odkrivajo možnosti razvoja sistema socialnega dela v prihodnosti glede na okolje;
- z negovanjem pogovorov, ki bi povezovali oba zgoraj opisana vidika, torej socialnega dela kot operativno zaprtega sistema in informacijsko okolju odprtega sistema; v teh pogovorih naj bi se porajala strategija, ki bi omogočala viabilnost celotnega sistema socialnega varstva.

Pred dvajsetimi leti smo o problemu avtonomije socialnega dela govorili precej drugače. Iz zornega kota takratne znanosti je bila najpomembnejša tema identiteta stroke. Pri tem so številni avtorji poudarjali njene psihološke vidike, v zadnjih desetih letih pa je vse bolj prisotna zavest o problemih, ki nastajajo zaradi vse večje

družbene kompleksnosti. In če se iz te točke ozremo na začetke socialnega dela, lahko v prizadevanjih začetnikov naše stroke prepoznamo idejo, da je mogoče pomagati posameznikom in družinam, da s svojim delovanjem in razmišljanjem iščejo bolj funkcionalne načine vedenja in medsebojnega povezovanja v okoljih, ki za posameznika postajajo vse bolj nepregledna. Dalje pomoč s socialnim delom pomeni, da pomagamo posameznikom ustvarjati nove, bolj uporabne zemljevide za orientacijo v družbenih okoljih, ki s tem postanejo manj nepredvidljiva in manj ogrožujoča za posameznika, hkrati pa posameznik lahko postane bolj konstruktiven v svojih odnosnih mrežah in v družbi.

Od vsega začetka je bistvena prednost naše stroke to, da so socialne delavke ravno z upoštevanjem posebnosti človeka v njegovem okolju vedno znova odkrivale pomemben vir pomoči, ki ga v tistem času druge znanosti še niso poznale in ga tudi socialne delavke niso znale znanstveno utemeljiti. Socialne delavke so se učile videti in razlikovati probleme posameznikov, družin, odnosnih mrež in skupnosti, ki lahko pomenijo grožnjo socialnoekološkemu ravnotežju.

POTREBA PO SOCIALNEM DELU NASTANE, ČE NE ZADOSTUJE ČLOVEŠKA POMOČ V NARAVNI SOCIALNI MREŽI

Človeškega življenja si ni mogoče predstavljati brez različnih nevarnosti, ki prežijo na človeka v njegovem okolju ali v njem samem. Vsak človek, skupina ali organizacija se v svojem razvoju srečuje tudi s krajšimi ali daljšimi obdobji stopnjevanih naporov, raznih vrst pomanjkanja in trpljenja. Kadar se razmere kljub stopnjevanim prizadevanjem osebe (članov skupine ali organizacije) ne izboljšajo, lahko problemi zadobijo značaj krize.

Človek je eksistencialno vpleten v mreže medsebojnih vplivov, ki potekajo na več ravneh:

- človek – ljudje, s katerimi je neposredno povezan
- človek – naravno okolje
- človek – družba s svojimi institucijami
- človek – v odnosu do samega sebe.

Ko ljudje s svojimi težavami prihajajo v različne institucije, se strokovnjaki praviloma najprej osredotočijo na posamezne sestavine (podrobnosti) procesa. Za socialno delo je pomembno, da poskušamo ohranjati preglednost nad vsemi področji. Ravno s tem, ko socialna delavka razvija opis, v katerem so jasne razlike ravni, se postopoma porajajo nove ideje o mogočih načinih reševanja problemov.

Izhodiščna ideja socialnega dela je, da človek (oseba) potrebuje drugega, družbeno in naravno okolje (kontekst), in tudi narobe, da družba potrebuje osebo in da »drugi« potrebuje sočloveka. Socialno delo bi predstavljalo suho vejo na drevesu naše civilizacije, če bi se zgornja sestavljanka zaradi neke svoje imanentne logike zlagala kar sama. Številni ljudje so celo prepričani, da se je ta »sestavljanka« zlagala v vsej zgodovini in da se je zapletlo šele v našem stoletju. Zapletlo se je v zadnji od navedenih točk, v odnosu človeka do samega sebe.

Pogosto srečamo mnenja, da je sodobni človek egoist, grobi individualist (Peck 1994: 15), da je sam sebi dovolj itn. Tudi socialno delo izhaja iz izkušenj, da je sodobni človek sam sebi dovolj takrat, ko lahko nadvladuje oz. obvladuje druge ljudi, ko zmaguje, napreduje, ko prehiteva druge in celo samega sebe. In tega človek sam sebi ne more priznati. Ko pa se obdobje zmag konča, je ta človek enako nebogljen, kot je bil človek nebogljen vselej od začetkov svoje vrste.

Sodobni človek se praviloma zelo težko (najtežje) zave svoje nemoči in ranljivosti, prav tako težko ali še težje se ozavede tega, kako zelo potrebuje druge ljudi. Ko ljudje prihajajo k socialnim delavkam, pogosto začnejo kar spontano pripovedovati o raznih oblikah pomanjkanja ter o nasilju in krivicah, ki so jih utrpeli v preteklosti. Socialnim delavkam pogosto sploh ni treba postavljati vprašanj, saj izčrpni opisi problemov nastajajo kar sami od sebe. Dogaja se celo, da socialna delavka tega pripovedovanja ne more zaustaviti. Tudi zato, ker se ji zdi, da je poslušanje najmanj, kar so socialne delavke dolžne dati svojim strankam.

To je sicer res, vendar lahko naivno poslušanje stranki tudi škoduje. Strankina zgodba namreč ne govori o problemih in o ljudeh, ki probleme povzročajo, ampak govori o tem, kako stranka probleme doživlja in kako si jih razlaga. Zgodba je praviloma del problema in ne njegov opis, je del mehanizma tunelske percepcije, ki stranki preprečuje, da bi zagledala različne možne poti v prihodnost.

Kako ta mehanizem deluje, si lahko ponazorimo s preprostim primerom: če se s kladivom udarim po prstu, se v trenutku, ko me zaboli, najprej razjezim nad kladivom. Če doživim bolečino v medsebojnih odnosih, se po vsej verjetnosti najprej (spontano) razjezim na tistega, ki mi je to bolečino povzročil. Tako kot me kladivo ni udarilo samo, tudi bolečine v medsebojnih odnosih ne more povzročiti samo »drugi«. A ko se razjezim nad kladivom, me ne bo še enkrat udarilo, ko pa se razjezim nad nekom drugim, se lahko sproži vrsta dejanj oz. dogodkov, ki pomenijo stopnjevanje prvotnega dogodka.

Bolečino lahko razrešim ali osmislim na več načinov. Lahko se umaknem in se nekje v miru in na varnem ponovno vrnem k začetku (rekurzivno vračanje), k sprožilni situaciji in seveda k lastnim pričakovanjem, ki so me vodila h komu drugemu in v »zaplet«. Vendar je taka pot nazaj, k začetkom, težavna, saj je ogrožena moja samoljubnost. Hkrati se tudi ne spomnim vseh dogodkov oz. znakov, ki so bili pomembni za potek dogodkov.

Drug način, kako lahko razrešim ali osmislim bolečino, je, da ustvarim zgodbo, v kateri je drugi deloval popolnoma (ali vsaj pretežno) iz svojih notranjih pobud. Jaz ga/je nisem izzval, jaz ga/je nisem iskal in se nisem zapletel z njim/njo, on/ona me je zasledoval(a) zaradi zlih namenov, ker je bolan/a, zaradi narodnostnega ali rasnega sovraštva, verske nestrpnosti, moškega seksizma ali njenega feminizma itn. Ko v svoj zemljevid vrišem preganjalca, moje samoljublje ni več (ne more postati) vprašljivo, ampak se lahko spreminja v nekaj vrednejšega, to je v »samospoštovanje«. Moja dejanja s tem dobijo smisel, ker jih lahko proglasim za obrambo resnice in splošnih vrednot. Na ta način razrešitev notranje zadrege, sramu ali stiske lahko postane izvor novih problemov, ki se potem ponavljajo v nedogled.

Kadar se problem v življenju določene osebe ali družine ponavlja in zunanji opazovalec pri tem ne more ugotoviti, da ima oseba od tega neko korist (ko so torej izključeni racionalni razlogi), sta pogosti dve vrsti razlag:

- oseba je neuvidevna oz. neprištevna
- dogodki sami dokazujejo, da v okolju osebe deluje (ali delujejo) zakrknjen preganjalec ali njemu sovražne sile, zarota ipd.

Ko je taka konstrukcija izdelana, oseba ne doživlja več dvomov, a se tudi zmanjša raznolikost njenih odnosov v okolju. Oseba sama si v takem položaju ne more več pomagati, problemi se porajajo kar sami od sebe.

Seveda tudi znanost o socialnem delu dopušča možnost, da so nekateri ljudje neprištevni in da so po drugi strani ljudje žrtve najrazličnejših preganjanj brez sleherne krivde. A če je naš cilj podpiranje in oživljanje takih odnosnih mrež, v katerih se lahko posameznik kot oseba razvija in sodeluje v najrazličnejših procesih medsebojne pomoči, potem je smiselno, da iščemo tak opis problema, v katerem bo lahko tudi stranka videla smiselnost lastne dejavnosti in ki ji bo omogočal (sprva) vsaj minimalno praktično uspešnost. Verodostojnost opisa socialnega problema torej ni zagotovljena, če so zbrani številni preverljivi podatki o dosedanjem poteku dogodkov. Za verodostojnost opisa socialnega problema je pomembno, da pokaže tudi na tiste sklope odnosov, ki se jih ne more ali ne sme tematizirati in na tiste minimalne spremembe, ki omogočajo izkustveno preverjanje, kaj je in česa (še) ni mogoče spremeniti.

Lüssi poudarja, da je socialni problem tehnični termin socialnodelavske teorije in da ima struktura socialnega problema tri dimenzije (Lüssi 1991: 88):

1. Pripadnost različnim odnosnim mrežam oz. osamitev.

2. Funkcionalnost vedenjskih načinov in vlog v različnih institucijah, skupinah in v različnih odnosnih mrežah.

3. Medsebojna razmerja različnih social-

nih podsistemov, katerim posamezna oseba pripada. Ta dimenzija še pridobi pomen, če se vprašamo, kako se medsebojna razmerja različnih socialnih podsistemov odražajo v medosebnih odnosih in tudi v notranjih konfliktih posamezne osebe.

Z vidika socialnega dela ni tako pomembno, da odkrijemo, zakaj kdo ostaja izoliran. Bolj pomembno je vprašanje, kdo bi morda tega človeka potreboval – kje v okolju so možnosti, da se ta človek vključi v neko odnosno mrežo, da se ponovno začne učiti socialnih vlog in da ponovno začne živeti z drugimi in za druge, se boriti, iskati nove možnosti smiselnega načina življenja v prihodnosti. Za socialno delo ni tako pomembno vprašanje, zakaj stare navade odmirajo, zakaj izginjajo nekatere moralne norme, pač pa to, da pomagamo razvijati nove funkcionalne navade, da podpiramo iskanje novih vzorcev solidarnostnega vedenja v razmerah, ki se nenehno in hitro spreminjajo.

Številni problemi nastajajo v zvezi z urbanizacijo. Nemški avtor Frederic Vester (1991) govori o tem, da nastajajo vedno gostejše mreže medsebojne odvisnosti ljudi, hkrati pa človekova zavest v resnici ne vodi tega razvoja (ga obvlada le navidezno) in mu pogosto niti ne sledi. Namesto novih oblik sožitja in sodelovanja lahko govorimo le o številnih oblikah stresa, ki je povezan z gostoto naseljenosti. Številne nevarnosti izhajajo tudi iz motenj in protislovij ekonomskega razvoja (gospodarske krize, brezposelnost itn.). Gospodarske krize morda vzbujajo največ strahu, ker lahko ohromijo tudi vse druge dejavnosti in funkcije, ki so v sodobni družbi nujne za vzdrževanje določene ravni blaginje. Med zunanjimi nevarnostmi gotovo niso nič manj pomembni problemi in konflikti, ki nastajajo ob »potresnih prelomnicah« družbene in nacionalne diskriminacije, zapostavljanja ljudi zaradi verskih in ideoloških razlogov, podedovanih krivic, nejasne prihodnosti itn.

Strokovni delavci na področju socialnega varstva se zelo pogosto srečujemo s krizami v medosebnih odnosih v družinah, delovnih in bivalnih okoljih. Družinske skupine in druge oblike skupinske medsebojnosti predstavljajo človekovo neposredno skupnostno okolje. S pripadnostjo preglednim odnosnim mrežam oseba preverja svoje zaznavanje okolja in sebe v okolju, v skupinah oseba razvija sposobnosti vzajemnega delovanja (konverzacija in kooperacija), v procesih medsebojnega usklajevanja v skupinah člani odnosnih mrež razvijajo svoje lastne notranje svetove. Na ravni odnosnih mrež najbolj živo delujejo procesi prenašanja kulturne dediščine določene skupnosti (posebni jeziki, predstave, ki imajo veliko motivacijsko vrednost, vedenjski vzorci in vloge). Oseba se s pomočjo odnosne mreže orientira v družbi. Kriza se razvije takrat, ko odnosna mreža razpada, se zelo skrči ali ko oseba doživlja ponavljajoče se pojave neproduktivnega stopnjevanja simetričnih ali komplementarnih komunikacijskih vzorcev.

Prvotno so se ljudje družili v okvirih lokalnih skupnosti (kjer so gojili religiozna izročila in druge običaje) in v sorodstvenih mrežah. S prevlado industrijskega načina »proizvodnja-potrošnja« so se oblike medsebojnega druženja ljudi spremenile, nastale so nove oblike druženja, povezane s poklicnim delom in z raznimi vrstami potrošnje, rekreacije in zabavnega življenja. Novost pomenijo tudi različne skupine za samopomoč in skupine, ki ne služijo zadovoljevanju potreb svojih članov, ampak uresničevanju smiselnih ciljev v širši skupnosti (ekologija, solidarnost z ljudmi, ki nimajo enakih možnosti za življenje itn.). S spreminjanjem svoje pripadnosti skupinam in s spreminjanjem skupinskih vizij in simbolov lahko ljudje rešujejo različne težave in s tem rešujejo tudi krize. Skupina lahko pomeni za posameznika pritisk in ponavljanje konfliktov, skrivanje pred dejanskimi izzivi življenja, lahko pa pomeni tudi oporo in pomoč.

Ljudje rešujemo svoje težave na za nas običajen način in smo pri tem praviloma uspešni. Vedenjski vzorci, ki jih razvijamo za reševanje različnih težav, sestavljajo identiteto osebe in jih zato ni mogoče poljubno spreminjati. Če pri reševanju težav nismo uspešni, poskušamo še z večjo silo in doslednostjo udejaniti privajene načine.

Kadar začutimo, da smo izčrpali seznam možnih načinov spopadanja s težavami in

da ne moremo dobiti dodatne podpore v okolju (ali celo narobe, v okolju naletimo na oz. doživimo privoščljivost ali celo izrabljanje), se poveča notranja stiska in ranljivost. To pa vpliva na hitrejšo izrabo notranjih rezerv samozaupanja, zmanjšajo pa se tudi sposobnosti uporabe lastnih fizičnih moči in spretnosti, lahko nastanejo motnje v delovanju imunskega sistema in posameznih telesnih mehanizmov. Zaradi strahu pred stopnjevanjem doživetij bojazni oseba spreminja svoj zemljevid sveta in poskuša ohraniti pozitivno samopodobo s tem, da ukinja zavest o lastni odgovornosti. V tem položaju se prebudijo vzorci obrambnega vedenja oz. stresnih drž (Satir 1995: 69-83) in naučeni vzorci vedenja nemoči.

Vsak neuspešen poskus povečuje notranjo negotovost in veča ogrožujočo moč nerešenih problemov. Dogajanje postaja vse bolj nepregledno, ker oseba prične izgubljati svojo socialno kompetentnost. Izgublja zaupanje drugih v socialni mreži, da je sposobna in pripravljena prispevati za ohranjanje avtopoeze socialnih sistemov, katerim pripada.

V zvezi z razlikovanjem notranjih in zunanjih dejavnikov socialnih problemov se srečujemo s težavami v teoriji in praksi. Strah npr. uvrščamo med notranje dejavnike problemov, vendar se dejanska doživetja strahu vežejo na zunanje predmete in dogodke. Tudi socialna kompetentnost ni le lastnost (ali skupek lastnosti) osebe, ampak vključuje tudi priznavanje, ki ga osebi dajejo drugi. Kaj je potem bolj pomembno: tisto, kar je zunaj, ali tisto znotraj? V praksi se ta problem pogosto razreši tako, da klienti o svojih občutkih govorijo psihologom in psihiatrom, k socialnim delavcem pa prihajajo z raznimi prošnjami, naj jim pomagajo, da se bodo izognili nevarnim življenjskim situacijam. Vendar je prav to lahko začarani krog. Človek, ki se dosledno izogiba situacijam, ki jih smatra za nevarne, s tem ohranja, morda pa celo povečuje notranjo dispozicijo za doživljanje strahu. Pogosto je prvi korak procesa pomoči prav tematizacija klientove predstave, kaj je znotraj in kaj zunaj.

SOCIALNO DELO: ORODJE SOCIALNE POLITIKE ALI GENERIČNA STROKA IN ZNANOST

V zadnjem desetletju lahko opisujemo družbena dogajanja z bolj diferenciranimi pojmi, kot pa je bilo mogoče v času, ko se je socialno delo porajalo. Danes se bolj zavedamo težav, ki nastajajo zaradi protislovnih odnosov med posameznimi podsistemi družbe. Kopernikanski obrat v družbi se je zgodil v času razsvetljenstva, ko so se posamezni podsistemi družbe izmaknili izpod kontrole cerkve. Jože Pučnik je to izrazil takole:

> Ko je razsvetljenstvo odkrilo poroznost teokratskega legitimiranja družbe, je na tem odkritju zgradilo svojo brezkompromisno kritiko teokracije in zahtevalo njeno odstranitev. (Pučnik 1988: 11.)

Tako se je pričela zgodba moderne, v kateri je znanost neopazno nadomestila teokracijo. Pričelo se je obdobje nestabilnosti, ki se še ni končalo. S pospešenim razvojem znanosti in tehnologije se je uveljavil princip specializacije vsake veje znanosti, stroke, tehnologije itn. Posamezni podsistemi so prav zaradi svoje specializacije sprva slepi za delovanje drugih podsistemov. Ko se je ekonomija osamosvojila, ji politika ni mogla več dominirati, ampak je lahko le skrbela za blažitev številnih protislovij, ki so nastajala.

Socialna politika blaži vpliv nehumane racionalnosti kapitalističnega načina gospodarjenja. Vendar socialna politika dejansko pomeni poseganje v ekonomijo, ker neposredno vpliva na plačilno sposobnost prebivalstva, in po drugi strani pomeni zvišanje davkov. Dirk Bäcker smatra, da gre v odnosu med politiko in gospodarstvom predvsem za distribucijo tveganj in negotovosti delovanja obeh podsistemov. Oba sistema potrebujeta in ustvarita neko vmesno področje, ki jima omogoči, da s kombinacijo svojih negotovosti in tveganj dosežeta varno tveganje, se pravi tveganje, ki ga lahko predvidita in vkalkulirata (Willke 1993: 85).

Ko se vprašamo, kakšno mesto med dru-

gimi podsistemi družbe zavzema socialno delo, hitro ugotovimo, da so potrebe in tudi viri socialnega dela le posredno povezani s politiko in z ekonomijo, bolj neposredno pa so povezani s socialno politiko, s pravnim podsistemom, pa tudi s cerkvenimi ustanovami in z nekaterimi emancipatornimi gibanji (delavska gibanja, feminizem, gibanja za zaščito raznih manjšin itn.). Če si dovolimo nenavadno primerjavo, bi lahko rekli, da se socialno skrbstvo na videz ne razlikuje veliko od kakšne davčne službe na lokalni ravni, le da eni zbirajo denar, drugi pa ga delijo. Vendar pa je razlika v tem, da ima davčna služba opraviti s kohezivnimi sistemi, ki so organizirani v skladu z družbenimi normami, njihovo delovanje pa je predvidljivo. Občinska socialna služba pa kontaktira z ljudmi, ki izpadajo iz organiziranih oblik sodelovanja, lahko pa sodelujejo v nelegitimnih (nedovoljenih) organizacijah. Njihovo delovanje je nepredvidljivo prav zato, ker doživljajo eksistenčno in eksistencialno ogroženost. Iz tega pa izhaja zahteva, da se mora razviti poseben podsistem za urejanje socialnih zadev tam, kjer nastajajo problemi, ki zaradi zapletene povezave stvarnih, socialnih, časovnih, operativnih in kognitivnih razsežnosti in valenc ne dopuščajo enoznačnih, preprostih ali enostranskih rešitev (Willke 1993: 84).

Socialno delo s svojo opredelitvijo predmeta dela in z metodami, ki jih je doslej razvilo, nedvomno ustreza zahtevam oziroma potrebam družbe povsod tam, kjer nastajajo motnje v delovanju oziroma samoobnavljanju socialnih mrež. Ideja samoreferenčnosti nam pomaga razumeti, da se strokovno socialno delo sicer stika s številnimi prej naštetimi strokami in dejavnostmi, vendar ostaja razpoznavno kot svojski način delovanja, ki ga je mogoče tako rekoč v vsakem trenutku in v vsaki fazi dela razlikovati od drugih pristopov. Hkrati pa lahko rečemo, da lahko ravno usklajeno, sinhrono delovanje raznih sistemov daje optimalne učinke. Če vzamemo primer letalske nesreče in funkcije socialnih delavcev v kriznem timu, je jasno, da morata socialni delavec in izvedenec za sodno medicino sodelovati, vendar se stroki ne pomešata, niti ne more ena stroka dajati drugi navodil, kako naj izpolnjuje svoje strokovne naloge. Isto bi v tem primeru veljalo za odnose in sodelovanje socialnih delavk z agenti nezgodnega, zdravstvenega in pokojninskega zavarovanja in tudi s tistim segmentom socialnega varstva, ki služi uresničevanju upravnih pooblastil. Socialni delavec lahko prevzame (in večkrat to res dela) izvrševanje upravnih pooblastil, vendar to dela zato, da s tem upravno odločanje ne bi moteče poseglo v proces uresničevanja ciljev socialnega dela.

Odnos med socialno politiko in socialnim delom torej nikakor ni podoben odnosu med zakonodajno in izvršilno funkcijo politike, oziroma, z drugimi besedami, socialno delo ni izvršilna funkcija socialne politike. Socialno delo ima svoje znanstvene osnove in svojo teorijo, s katero socialni delavci utemeljujejo svoja praktična dejanja. Vendar moramo razviti razlikovanje tudi med teorijo in prakso socialnega dela. Teorija socialnim delavcem omogoča orientacijo v zapletenih situacijah vsakdanjega življenja. Teorija omogoča, da se skozi praktično socialno delo z ljudmi vije tudi nepretrgan proces konverzacije.

Fritz Simon (1990: 45) je podal bistvo teorije takole: teorije reducirajo kompleksnost izkušenj in zaznav in nam ponujajo kriterije za razlikovanje med ravnanjem, ki je smiselno, nesmiselno ali nekoristno. S pomočjo teorije je mogoče reducirati kompleksnost do te mere, da ravnanje ni več poljubno. Slabe teorije so tiste, ki jih ni mogoče falsificirati. To pomeni, da se tisti, ki uporablja slabe teorije, iz svojih napak ne more učiti in svojih teorij ne more modificirati.

Teorija torej ne more biti navodilo, kaj naj socialna delavka dela v določenih tipičnih situacijah. Teorija lahko socialni delavki v njenem praktičnem delu koristi že v predhodni situaciji, ko si s pomočjo svoje teoretske orientacije postavlja netrivialna vprašanja kot izhodišče za delo: Kakšna je sploh verjetnost, da bom o stranki izvedela nekaj, česar morda doslej ne ve nihče (niti stranka sama, niti njeni svojci, niti drugi strokovnjaki)? Bom lahko odkrila še neuresničene zmožnosti stranke in neuresničene možnosti v strankinem okolju? Bom lahko

pomagala stranki videti sedanjost iz perspektive prihodnosti? Bom lahko pomagala stranki v njenih prizadevanjih za odkrivanje večje raznolikosti v njenem socialnem kontekstu (v vsakem trenutku je več možnosti) in pri sebi (kaj me veseli, kaj vse mi pomaga vzdržati)? Bom znala stranko podpreti tako, da bo našla zase sprejemljivo rešitev protislovnosti med zavestnim in nezavednim, med telesom in duševnostjo ter kulturnimi resursi okolja? Bom lahko in kako bom pomagala stranki, da se iz ponavljanja podedovanih, tradicionalnih vedenjskih vzorcev premakne v smeri kreiranja novih odgovorov?

Nekakšno središče predhodne faze pa je vprašanje: kaj pravzaprav sama iščem v delu z ljudmi v njihovih družbenih okoljih, kaj odkrivam in česa se učim? Kje so moje meje in kako to lahko pokažem stranki na tak način, da je s tem ne bom blokirala, ampak ji bom, prav narobe, omogočila, da bo s pomočjo najinega odnosa oz. v najinem odnosu pridobila izkušnje za razvijanje novih konceptov, ki bodo uporabni tudi v njenem vsakdanjem življenju v prihodnosti? Bom znala videti široko raznolikost dogajanja v socialnih mrežah? Bom znala pomagati ljudem, da najdejo pri sebi tisto, s čimer so lahko potrebni drugim ljudem?

Navedena vprašanja ne veljajo le za stranke, ampak prav tako tudi za številne druge odnose in so strokovnjakom/injam v pomoč tudi pri iskanju novih kreativnih odgovorov v lastnem življenju. V samem delu z ljudmi pa lahko teorije ostanejo pred vrati. Podobno kot umetnik pri ustvarjalnem delu ne misli na teorijo, tudi socialna delavka pri delu s človekom posveča svojo pozornost temu človeku in razvijanju ustreznega medsebojnega odnosa. Teorija postane spet bolj pomembna, ko socialna delavka ocenjuje uspehe in spodrsljaje svojega praktičnega dela. Zavedati se moramo, kako pomembno je pri iskanju novih poti učenje s poskusi in napakami. Pravzaprav se lahko v življenju največ naučimo iz nenamernih napak in spodrsljajev.

Literatura

P. Lüssi (1991), *Systemische Sozialarbeit*. Bern: Haupt.

H. Oppl, R. Tomaschek (1986), *Soziale Arbeit 2000*. Freiburg im Breisgau: Lambertus.

M. S. Peck (1994), *Svet, ki čaka, da se bo rodil*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

J. Pučnik (1988), *Kultura, družba in tehnologija*. Maribor: Obzorja.

V. Satir (1995), *Družina za naš čas*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

F. Simon (1990), *Meine Psychose, mein Fahrrad und ich*. Heidelberg: Carl Auer.

B. Stritih, P. Rapoša Tajnšek, M. Možina (1993), *Normativi in standardi v socialnem delu*. Ljubljana: VŠSD.

F. Vester (1991), *Kriza prenaseljenih območij*. Ljubljana: DZS.

H. Willke (1994), *Sistemska teorija razvitih družb*. Ljubljana: FDV.

Srečo Dragoš

OD ETIOLOGIJE K EKOLOGIJI ROBOV

Naj začnem z najbolj vsakdanjim primerom, s katerim se vsak vsakodnevno vsaj enkrat srečuje: z ogledalom. Primer si sposojam od Umberta Eca (1989), ki je analizo ogledala izčrpno uporabil v neke druge namene na področju (semiotike), ki ga lahko tu v celoti zanemarimo. Ker pa je njegova metafora z ogledalom tudi socialno zanimiva, si poglejmo lastnost, ki jo Eco izpelje iz same uporabnosti zrcaljenja.

Posebnost ogledala (kot gladke ploskve, ki odbija svetlobne žarke) je v tem, da mi takrat, ko ga gledam, vrača poteze mojega obraza. V primeru, ko isto ogledalo pošljem po pošti drugi osebi z namenom, da se bo spominjala mojega izgleda, pa me ne bo mogla videti, ker bo videla sebe – pa naj se prej še tako dolgo ogledujem v istem ogledalu. Nato se Eco vpraša o primerjavi zrcalne slike z besedami in pravi, da so te slike analogne osebnim zaimkom. Beseda *jaz*, če jo izgovorim jaz, pomeni »mene«; ko jo izgovori kdo drug, pa pomeni tistega drugega, čeprav gre za isto besedo. Ista stvar (zaimek, ogledalo) je torej lahko nosilec različnih pomenov. Drugače pa je, kadar npr. preberemo najdeno sporočilo v steklenici, ki se glasi: »Doživel sem brodolom v arhipelagu Huan Fernandez«. Takrat bomo takoj vedeli, da je »jaz«, ki je doživel brodolom, nekdo drug in ne jaz (česar seveda ne bi mogli vedeti, če bi bilo v steklenici npr. zgolj ogledalo brodolomca). Nadaljnja izpeljava tega primera služi Ecu za razmišljanje o medsebojnih odnosih med samimi znaki, med njimi in tistim, kar označujejo, in o relacijah znakov do uporabnikov teh označevanj.

Razlog, da je ta primer tudi socialno zanimiv za vse, ki delajo z ljudmi, pa je v dveh poantah. Prva je v tem, da je sprememba učinka (česa) mogoča že s samo spremembo konteksta, v katerem pride do tega učinka. Prej smo videli, da izgovorjena besedica *jaz* znotraj določenega konteksta pomeni »mene«, v spremenjenem kontekstu (steklenice) pa ta *jaz*, čeprav ga še vedno izgovarjam jaz, pomeni jaz nekoga drugega. Zlasti v socialnem delu si lahko predstavljamo, zakaj postanejo stvari usodne v resnejših primerih, ko imamo namesto preprostega zaimka (»jaz«) opraviti s kompleksnejšimi nosilci pomenov, npr. s konkretnim načinom vedenja, s trdovratno navado, z osebnim stilom komuniciranja ali z neobičajnim delovanjem na druge. Ista lastnost, izražena na isti način, lahko naenkrat postane problematična, tolerirana ali pa simpatična že zgolj s tem, ko se spremeni okolje, v katerem se izraža (bodisi širše družbeno, organizacijsko, interakcijsko ali zgolj psihično okolje). Edina izjema od tega pravila, kot opozarja Eco, je »učinek« ogledala: njegova (zrcalna) slika ni odvisna od konteksta, v katerem nastaja, ampak zgolj od predmeta pred njim. Da je naša zrcalna podoba neodvisna od fizičnih in socialnih prostorov, kjer ogledalo stoji, samoumevno potrjujejo izkušnje že nekako od šestih mesecev naše starosti. Zmotno pa je, če se na isto izkušnjo zanašamo v vseh drugih primerih.

Druga poanta tega primera izhaja iz prejšnje: če velja, da je učinek (česa) pomembno odvisen od spremembe konteksta, potem je kvalifikacija tega učinka (denotacija česa: stvari, vedenja, delovanja) odvisna od *razpoznavanja* konteksta. To pa ni mogoče brez razmejitve med enim in drugim

okoljem, tj., brez razločitve pogojev in danosti, ki veljajo tostran *meje* določenega okolja in ki so drugačni od razmer »tam zunaj«, značilnih za druge kontekste. Da bi vedeli, kako vedenje članov skupine učinkuje tudi izven te skupine, moramo najprej skupine med sabo razlikovati. To pomeni, da omejevanje na detekcijo vedenja posameznika v eni in drugi skupini, naj bo še tako natančno (ali celo izmerjeno), nikakor ne zadostuje – učinek tega vedenja bo ostal nerazumljen, če nam je razmejitev med obema skupinama nejasna. Seveda je transparentnost meja večja v primerih, kjer gre npr. za enostavno (enako ponavljajoče, rutinsko in neproblematično) vedenje otroka v jasno razpoznavnih kontekstih domače družine, vrstniške skupine ali šolskega razreda. Velja pa tudi narobe: bolj ko se ta okolja prepletajo med sabo, bolj ko je otrokovo vedenje drugačno do posameznikov iz ene in druge skupine, bolj ko je različno vrednoteno, večja ko je dinamika dogodkov – manj jasne so razmejitve. Te postanejo nejasne, ko jih je težje prepoznati in se težje znajti znotraj njih. Posledica je negotovost, ki v časovni perspektivi pomeni, kot pravi Garbarino, izrazito *»tveganje za razvoj, tako zaradi direktnih groženj kot zaradi odsotnosti običajnih, pričakovanih priložnosti«* (Garbarino 1986: 24). Ker to velja tako na ravni posameznika kot na družbeni ravni, se mnogim zdi sistemska teorija uporabna zlasti na področju socialnega dela. Prav Garbarinov pristop je že bil predstavljen v tej reviji v zvezi s skupnostnim delom (*cf.* Tajnšek 1990), zato ga ne bom povzemal. Opozarjam pa na izhodiščni kriterij njegove štirinivojske klasifikacije sistemov. V osnovi so to »face to face« kontakti in *različne* socialne tvorbe, ki nastajajo na tej podlagi. Tovrstni stiki so za socialno profesijo temeljnega pomena zato,

- ker se vsakršno socialno delo že po svoji naravi nujno sooča z njimi (zaradi neposrednega stika z uporabniki);
- ker se z množenjem interakcij med temi socialnimi tvorbami posameznik (skupina) znajde v situaciji, ko je odvisen tudi od tistih kontekstov, v katerih sam ne participira;
- ker je razlikovanje med sistemi pogoj za razumevanje položaja uporabnikov v njih.

Zgornji poudarki niso uporabni zgolj v diagnostičnem smislu (trenutnih časovnih presekov), ampak zlasti v procesnem, saj gre za nenehna dogovarjanja oz. pogajanja med posameznikom in njegovim okoljem. Biti pozoren na to pomeni, da *»ne moremo z zanesljivostjo predvideti prihodnosti določenega sistema, ne da bi poznali nekaterih lastnosti drugih sistemov, s katerimi je prvi povezan«* (Garbarino 1986: 25). In ravno to ni mogoče, če nismo pozorni na razmejitve med njimi.

Vsakdo, kdor se kakorkoli ukvarja s socialnim delom, ve, da moramo upoštevati kontekst(e). Ob tem pa smo premalo pozorni na meje med njimi, saj pogosteje iščemo zgolj tisto, kar je skupnega različnim kontekstom. Iskanje podobnosti je lahko prednost, s katero motiviramo posamezne intervencije, a postane bistvena slabost, če zanemarimo različnosti, ki nastajajo na robovih kontekstov. Torej tam, kjer so njihove meje. Nepozornost do razlik zamegljuje *meje* kot tista transakcijska stičišča, na katerih je en način procesov in dogodkov osamosvojen od druge vrste logik, pravil, zgodovinskih identitet in delovanj. Ignoriranje razlik nas onesposobi ravno za tisto, kar uporabnik pričakuje od nas. Iz vsakdanjega življenja vemo, da v trenutku, ko nas vsakdanje rutine ne oskrbujejo več z zanesljivim, transparentnim in nevprašljivim izkustvom o razmejitvah in o vseh drugih razlikah, pomembnih za naše delovanje – takrat potrebujemo eksperte. Ekspertni so tisti sistemi, ki se znotraj posebnega (nevsakdanjega, nesamoumevnega) konteksta ukvarjajo z nekaterimi razmejitvami na poseben, sebi lasten način. Zaradi te lastnosti ekspertnih sistemov poteka tudi celotna diferenciacija znanstvenih ved in profesij premosorazmerno z diferenciacijo družbene strukture, saj bolj ko skušajo specializacije odgovoriti na probleme v zvezi s tem, bolj postajajo specifične. Zato v kompleksnih družbah postaja tudi znanost kompleksna. Diferenciacija znotraj socialnih entitet namreč pomeni, da se strukturni deli družbe v vse večji meri soočajo z zmanjševanjem gotovosti lastnih pričakovanj o tem, katere

alternativne variante so primerne in katere niso primerne za navezavo z drugimi strukturnimi deli. Negotovost, ki izhaja iz tega, je posledica nepredvidljivih razmejitev, ki so problematične predvsem zaradi treh nasprotnih trendov:

• ker so razmejitve še v nastanku in še niso dovolj transparentne;

• ker proces razmejevanja enih območij od drugih privede do stopnje, ki ogroža integrativne mehanizme med njimi;

• ker povezovanje diferenciranih (avtonomnih) področij poteka na način, ko se ogrozi identiteta posameznih delov zaradi izginjanja meja med njimi.

Sistemski pristop opozarja, da so to glavni problemi *vsakršnih socialnih* sistemov, tako psihičnih (na ravni posameznika) kot najširših družbenih (npr. transnacionalnih). Od načina, kako sistemi rešujejo ta razvojna vprašanja, je odvisno, ali bodo preživeli ali se razkrojili. Zato lahko – čeprav na skrajno abstrakten način – definiramo sociokulturno evolucijo »*z referenco na rastoče razločevanje oz. diferenciacijo med interakcijskimi, organizacijskimi in družbenimi sistemi*« (Luhmann 1982: 77). Od tod kompleksnost sodobnih družb, zaradi katere postaja problem integracije največji in najpomembnejši izziv. To spoznanje se krepi celo znotraj tako različnih ved, kot sta sociologija in npr. psihoterapija. Ni naključje, da se v obeh vedah – kljub različnim izhodiščem – vse bolj poudarjajo enaka vprašanja, npr.: »*Da bi obdržali družbo skupaj, je potrebno povezati različne skupine, odnose in raznovrstne vrednote*« (Barnes 1994: 44).

Zelo verjetno se bodo tiste družboslovne vede, ki se jim bo vsaj deloma posrečilo odgovoriti na izziv integracije, v prihodnosti razvijale na račun drugih. Problem integracije je namreč vse težje rešljiv zato, ker v kompleksnih družbah odgovori niso več enoznačni, njihova negotovost pa je vse večja. To je trend, povzročen z nastajanjem in prežemanjem delnih sistemov, kar zaostruje vprašanja iz zgornjih treh alinej. Soočanje s temi vprašanji pa je vse manj mogoče na način vzročno-posledičnih ekspertiz, s katerimi bi si razložili vse spremembe v okolju in iz katerih bi predvideli prihodnost. Ta je preveč nejasna, da bi bila uporabna za načrtovanje v vseh svojih aspektih. Zato jo je treba poenostaviti s preusmeritvijo na procese, ki se dogajajo – ali pa so mogoči – na presekih med sistemi (in na to, *kako* so mogoči, tj., v kakšnih pogojih). V kompleksnih razmerah vztrajati znotraj klasičnega vzrokoslovja (»zakaj tako in ne drugače«) bi vodilo v epistemološko aroganco. Namesto tega je potrebna preusmeritev od etiologije k ekologiji robov.

Kaj to pomeni za socialno delo kot profesionalni sistem? Če se o njem sprašujemo z vidika tega, kar imenujem ekologija robov, lahko tvegam naslednjo tezo: marginalnost socialnega dela v primerjavi z drugimi vedami (po številu in izobrazbeni stopnji kadrov, po družbenem ugledu, strokovni identiteti, denarju, s katerim razpolaga...) se lahko v razvojni perspektivi izkaže za izrazito *prednost*. Socialno delo je že po definiciji ujeto v paradoks »mejnih« ved, osredotočenih na tisto, kar pri drugih ostaja na robu njihovega zanimanja. V tem smislu je lahko prednost marginalnega položaja tudi za socialno delo trojna, in sicer teoretska, strukturna in kadrovska. Če se o tem sprašujemo na star način, ko iščemo vzroke, *zakaj* na teh področjih nismo bolj primerljivi z etabliranimi profesijami, se bodo odgovori omejili na dejavnike, ki so bili v preteklosti pomembni v negativnem smislu, medtem ko ne bomo pozorni na njihove pozitivne učinke v prihodnosti. Z vidika ekologije robov pa je perspektiva obrnjena in se glasi: *Kako* lahko s »podhranjenostjo« na teoretskem, strukturnem in kadrovskem področju ravnamo v prihodnje? Je marginalnost tudi priložnost? – Poglejmo si te poudarke po vrsti.

1. Ena od bistvenih prednosti socialnega dela je nevezanost (neobremenjenost) s konkretno teoretsko paradigmo, okrog katere se navadno v zgodovini posamezne profesije utrjuje njena identiteta v procesu delitve dela med družboslovnimi disciplinami; bolj ko je namreč neki specifičen korpus znanja v preteklosti teoretsko prodoren, bolj ko se je razločil od drugih pristopov in bolj ko je bil zaslužen za prosperiteto specializirane dejavnosti, večja je možnost, da se začne vzdrževati na način tradicije,

znotraj katere je spogledovanje z drugimi teorijami diskvalificirano kot nedopustni eklekticizem. In narobe: manjša ko je odvisnost od določene teoretske paradigme, bolj je lahko koristna večstranska navezava na različne teorije (o prednosti eklekticizma gl. Dragoš 1994: 243-245).

2. Vsaka razvita profesija, disciplina, skupnost specializiranih izvedencev ima znotraj sebe področja z različno preferenco, kjer so določene vsebine centralnega pomena (glede strokovnih, raziskovalnih, finančnih, kadrovskih, organizacijskih, prestižnih prioritet) – v nasprotju z drugimi, ki še niso taka, ali pa niso več taka. Bolj ko je profesija razvita, večja je razlika med centralnimi in perifernimi vsebinami, s katerimi se ukvarja. Ta razlika pa pomembno vpliva na nadaljnji razvoj znanstvenih panog. Ker se z družbeno kompleksnostjo povečuje kompleksnost na vseh področjih, prihaja tudi na področju znanosti do prepletanja različnih disciplin in profesij, in sicer najprej in najbolj prav skozi tiste prostore, ki znotraj vsake profesije tvorijo njeno obrobje. Obrobja so (v nasprotju s centrom) dovzetnejša za povezovanje raziskovalnih problemov iz več razlogov: ker so bolj občutljiva za vprašanja z drugih področij izven lastne discipline, ker v večji meri ohranjajo ali pa prevzemajo znanja in tehnike, ki za matično disciplino niso specifična, ali pa zato, ker imajo akterji, delujoči na obrobnih področjih, večje možnosti promocije zunaj kot znotraj lastne discipline. To, kar je včasih veljalo za izjemo (in se je dogajalo le v času uveljavljanja večjih znanstvenih inovacijah), postaja danes pravilo. V tem smislu so lahko celo konflikti med področji koristni. Ni naključje, da se je socialno delo pri nas sprva profiliralo ravno skozi vsiljen konflikt z režimsko ideologijo in s takratno sociologijo – in sicer glede vprašanj, ki so problematizirala identiteto socialnega dela (ne pa npr. identitete bivše ideologije ali sociologije). Danes si je težko predstavljati, da bi bilo kaj takega spet mogoče, saj je legitimnost pluralizma specialnih področij večja kot včasih. Skratka, obrobja postajajo vse pomembnejša, ker se na njih lažje tvorijo preseki, iz katerih vznikajo nove identitete (tudi na znanstvenem področju). Ko na prepletu obrobij (različnih disciplin) nastane nova identiteta – in se utrdi, formalizira ali celo institucionalno razmeji od okolja –, dobimo novo disciplino. To je pomemben del zgodovine nastanka socialnega dela, ko se je pojavilo kot nova profesija (čeprav je v smislu dejavnosti obstajalo že dolgo pred starejšimi profesijami). Ker je marginalni položaj tudi produktiven, je lahko tak status socialnega dela njegova izhodiščna prednost za nadaljnji razvoj, kajti:

> Etablirane discipline pač ostajajo to, kar so. Do dejanskega razvitja novih disciplin pa pride tam, kjer mejne discipline niso v tolikšni meri monistične in dominirajoče, da bi blokirale institucionalizacijo novega specialnega raziskovalnega področja. (Hribar 1991: 115.)

Na ta način nastalo socialno delo je znotraj znanstvenega področja (pri nas in tudi drugje) v obrobnem položaju. Zato mora ceniti izkušnjo marginalnosti, ker je lahko tudi kreativna, čeprav je težko vzdržljiva in tvegana.

3. Tretja značilnost obrobnega položaja, ki ni nujno slabost, ampak je lahko tudi prednost, pa je migracija kadrov iz socialnega dela na druga področja. V splošnem obstaja pet najpomembnejših razlogov za migracijo iz ene profesije v drugo:

a) Ker je napredovanje znotraj matičnega področja zaradi njegove *rigidne* strukture bistveno slabše kot na drugih področjih. Najpogostejša razloga za tovrstno nepropustnost (izraženo v profesionalnih biografijah) sta dva: prvi izhaja iz nerazvitosti matičnega področja, kjer se tako rekoč vsi ukvarjajo z vsem (odsotnost specialnih znanj, veščin, profilov, kvalifikacijskih stopenj). Pri razvitejših profesijah pa je razlog večkrat nasproten: je posledica stanja, ko je interna specializacija celotnega področja razdrobljena, tj., razčlenjena in hkrati rigidna v tolikšni meri, da hierarhične in statusne bariere destimulirajo posameznikov profesionalni razvoj;

b) V nasprotju s prejšnjim (strukturnim) je naslednji migracijski razlog bolj subjektiven: motivacija za beg v druge poklice in

na druga delovna področja izhaja iz *nezadovoljstva*, ko prekvalificiranje postane privlačno, ker se znanje, pridobljeno znotraj matične profesije, pokaže za manj uporabno od začetnih pričakovanj.

c) Ker je trg *prezasičen* s tovrstnimi kadri (ne glede na njihovo kvaliteto) in je prekvalifikacija nujna.

č) Ker pridobljeno znanje z vidika samih tržnih potreb ni v zadostni meri *prilagojeno*, tj., je presplošno ali pa (narobe) preveč specializirano, vendar hkrati dovolj dobro za preusmeritev na drugo področje (kjer dobi vrednost zaloge znanja z matičnega področja primerjalno prednost pred drugimi eksperti na novem področju).

d) Ker je dodatna kvalifikacija z drugega področja občutna *prednost*, ki ima uporabno vrednost tudi na matičnem področju.

Razlogi kadrovske migracije, ki so zares problematični, ker neposredno zavirajo celotno profesijo, so zlasti tisti pod *a* in *b*, ne pa ostali. Prva dva sta tudi izključno odvisna od same profesije, medtem ko na tretjega (*c*) profesija sama nima neposrednega vpliva in tudi ni nujno, da jo to slabi (saj prekvalifikacija »tržnih« viškov ni povzročena z upadom kvalitete produciranih kadrov; to se lahko v različnih časovnih obdobjih dogaja različnim profesijam, večjim in manjšim, starejšim in novejšim). Ostala dva migracijska razloga (pod *č* in *d*) pa sploh nista zares problematična, saj nikakor nimata samo negativnih posledic, ampak tudi pozitivne – in bolj ko je neka profesija marginalizirana, večja je prevlada pozitivnih nad negativnimi učinki migracijskih tokov (tipa *č* in *d*). Marginalne profesije, ker so navznoter manj razčlenjene od etabliranih, imajo skromnejše možnosti za prilagajanje lastne produkcije trenutnim tržnim potrebam. Usklajevanje produciranega znanja s povpraševanjem je sicer ključnega pomena za prilagajanje na okolje in je odvisno tako od eksternih pogojev (npr. od institucionalne vpetosti v širše sisteme, npr. v univerzo) kot tudi od interne strategije, od »kritične mase« kadrov in od drugih resursov, s katerimi profesija razpolaga (za primer VŠSD gl. Dragoš 1996). Vendar pa tovrstne pomanjkljivosti niso nujno v zvezi s standardi, na katerih se znanje vzdržuje. V primeru, ko usposabljanje za določen profil dosega standarde, primerljive z drugimi profili – čeprav to znanje še ni povsem skladno s potrebami na trgu – je lahko beg v druge poklice tudi koristen, saj prvotno znanje po prekvalifikaciji *ni* izgubljeno. Bolj ko so izobraževalni standardi primerljivi s standardi drugih profilov, manjša je verjetnost, da bi diplomanti socialnega dela s prekvalifikacijo izgubili prejšnjo strokovno identiteto. V tem smislu je prekvalifikacija lahko nadgradnja, ne pa nujna izguba za socialno delo (ki je bila verjetnejša v prejšnjih pogojih dvoletnega izobraževanja na VŠSD). Zato je danes npr. podiplomski študij socialnih delavcev in delavk na socioloških oz. kulturoloških smereh prej priložnost za socialno profesijo kot pa grožnja zanjo. Če zaradi tega pri nekaterih pride naknadno tudi do dejanskega zaposlovanja izven socialno-varstvenega področja, lahko v takih primerih integriteto socialno-delavskih znanj ohranja strokovno društvo ter dodatna ponudba VŠSD (strokovna srečanja, ozko usmerjene specializacije in vsaj delno vključevanje takih kadrov v redni raziskovalni ali izobraževalni proces). Zato mislim, da so dejanska nevarnost za razvoj naše profesije samo migracije tipa *a* in *b*. Prvo nevarnost smo deloma že presegli s prehodom na visokošolsko izobraževanje, s katerim se je omogočila tudi diferenciacija izobraževalnih vsebin navznoter (tj. znotraj rednega programa), kar se bo krepilo še v prihodnje z večjo številčnostjo kadra in mogoče tudi izobraževalnih ustanov za socialno delo, zlasti pa s fleksibilnostjo študija na celotni Univerzi. Bistveno pa je, da v socialnem delu nimamo problemov, značilnih za večje profesije – tj. z vertikalno neprehodnostjo karier, saj se v marginalizirani profesiji monopolni položaji težje utrjujejo na daljši rok (ker je manj hierarhičnih stopenj, ker so resursi moči šibkejši in ker je dostopnost do njih lažja). Tudi migracije, omenjene pod *b*, so danes bistveno manj verjetne kot včasih. Za diplomanta, ki štiri leta investira v svoje znanje, je morebitna kasnejša dokvalifikacija z drugega področja bistveno bolj privlačna kot pa popolna prekvalifikacija, v kateri bi si novo

profesionalno identiteto moral izgrajevati povsem od začetka. V tej zvezi je izjemno pomembno tudi dejstvo, da je danes socialno-varstveno področje bistveno bolj diverzificirano kot včasih, ko se je zaposlovalo samo v eni ali dveh vrstah državnih služb. Zato so (kljub krizi zaposlovanja) perspektive za diplomante socialnega dela bolj raznovrstne kot v preteklosti.

Omenjena tri področja socialne profesije, na katerih smo marginalizirani (teorija, struktura, kadri), verjetno niso edina, ki jih lahko v prihodnosti pozitivno izkoristimo. So pa gotovo med pomembnejšimi. To pomeni, da moramo biti pozorni na razmejitve v lastnem notranjem okolju in tudi v relacijah navzven (do drugih sistemov). Zato velja celoten sistem socialnega dela premisliti skozi temeljno Parsonsovo AGIL shemo (*A*daptation, *G*oal-attainment, *I*ntegration, *L*atent pattern-maintenance). Čeprav so nekateri do sistemskega pristopa precej kritični, naj spomnim, da je Parsonsova shema štirih funkcionalnih pogojev, ki jim mora zadostiti vsak sistem, priročna za analizo zlasti takrat, ko se sprašujemo o identiteti sistema. Zato ni naključje, da so npr. prve prodornejše refleksije zloma bivšega jugoslovanskega sistema nastale ravno z uporabo Parsonsove sheme (*cf.* Makarovič 1982).

1. Če razumemo socialno delo kot sistem, razmejen od okolja, je prvo vprašanje, na katerega je treba odgovoriti, naslednje: Kateri podsistem v socialnem delu je tisti, ki *neposredno* reagira na spremembe v okolju in s svojo strukturo determinira celotno dogajanje v socialnem delu? Ki je torej neposredno (brez posrednikov) »zadolžen« za prevajanje hitro spreminjajočih se raznolikosti, konfuznosti, nepredvidljivosti in dinamike družbenega razvoja in vse to spreminja v informacije in usmeritve, uporabne za socialno delo. S tem »procesira« taka navodila, s katerimi lahko socialno delo »vidi« in razume, kaj so njegovi izzivi, zakaj sploh je in čemu služi. Pri tem niso ključnega pomena znanja ne veščine ne teorije ne moč in ne denar. Ta sprejemni podsistem, ki je neposredno izpostavljen družbenemu okolju in prevaja njegove informacije v socialnemu delu razumljiv »jezik«, je *profesionalna kultura socialnega dela*. Z njim mislim na sklop in sintezo etičnih norm, vrednot in (recimo temu) miselnih predstav oz. idej o celotni družbi, ki nas obdaja. V socialnem delu je najprej profesionalna kultura tista, od katere je odvisno, ali bo npr. neka situacija v okolju postala vidna za socialnega profesionalca ter označena kot dovolj pomembna za nadaljnjo strokovno obravnavo. Pri tem lahko profesionalec obvlada veliko

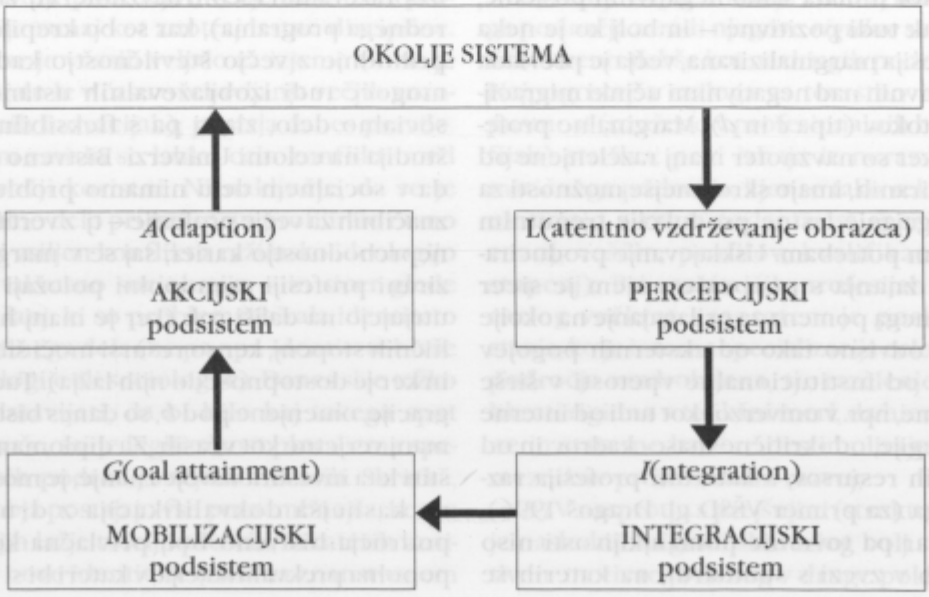

teorij, lahko se spozna na prakticiranje raznovrstnih veščin, lahko ima še tako velika pooblastila, lahko mu uporabnik še tako vztrajno trka na vrata in razlaga o svoji težavi – pa vendar je predvsem od njegove osebne profesionalne kulture odvisno, kako se bo nanjo odzval in ali se sploh bo. Ne slepimo se: več znanja ko ima profesionalec, večjo moč ko ima, bolj ko je vešč, več možnosti ima, da deluje ustrezno *in* tudi neustrezno; navsezadnje lahko prav s tem prepričuje in dokazuje, da določen primer sploh ne potrebuje intervencije, da po svoji naravi ne spada v njegovo delovno področje in da sploh ni pravi »socialnodelavski« problem. Seveda lahko ravna tudi nasprotno: znanje, pooblastila, veščine lahko uporabi za izvajanje pomoči. Isto velja ne samo na osebni ravni, ampak tudi na organizacijski. Zato so razlike npr. med dobrimi in slabimi socialnimi ustanovami (vladnimi ali nevladnimi) vselej v manjši zvezi z višino kvalifikacije zaposlenih kot pa s profesionalno kulturo, ki vlada med njimi. Če to ne bi bilo res, bi se centri za socialno delo v mestih praviloma bolje odzivali na potrebe uporabnikov kot CSD-ji na ruralnih področjih, kjer je manj visoko izobraženih in za različne vrste specializiranih profesionalcev; potem bi ustanove iz javnega sektorja avtomatično izvajale boljše usluge (formalna kvalificiranost osebja, redne plače) kot nevladne ustanove in društva; potem ne bi bilo bistvenih razlik med CSD-ji znotraj Ljubljane, ki imajo podobno izobrazbeno strukturo, itn. Skratka: *profesionalna kultura s prevladujočimi vrednostnimi orientacijami* – povezanimi z interesi profesionalcev (ki nikoli niso določeni izključno s poklicnim profilom in z vrsto dejavnosti, ki jo opravljajo, tj., z delovnim mestom) – ki je torej, prvič, povezana z njihovimi stališči do zgornjih ali spodnjih slojev, drugič, izraz tradicije (inercije) organizacije, v kateri so, in tretjič, ki vsebuje personalne izkušnje, nastale z ustaljenimi navadami okolja, iz katerega izhajajo, in navsezadnje z ideološkimi ali religioznimi razlagalnimi shemami sveta, ta kultura je *prvi sistem, od katerega je odvisna vsa nadaljnja dejavnost*. Če npr. v kulturi (zavesti) profesionalcev prevladujejo stališča, ki pravijo:

- eni uporabniki so več vredni kot drugi, ker so bolj pomembni za družbo,
- družbena agitacija je pomembnejša kot ukvarjanje s posameznikom,
- uporabniške skupine so moteč element za profesionalni pristop,
- zunanja kontrola strokovnega dela je nedopustno vmešavanje v naše interne zadeve,
- ker nisem dovolj plačan, bom manj delal, ne glede na posledice,
- poročila o opravljenem delu so nepotrebni birokratski pritiski,
- zagovorniki-laiki nimajo pojma, ker so laiki,
- s strokovnjaki, ki prisegajo na teorijo X, ki se razlikuje od naše teorije Y, ne želimo imeti opravka, ker je X nepotrebna konkurenca Y,
- uporabnik naj vselej posluša strokovnjaka, saj je to vselej v njegovo dobro,

potem si lahko predstavljamo, da taka profesionalna kultura po eni strani sama *neposredno* določa vse nadaljnje postopke, po drugi strani pa je ni mogoče *neposredno* spremeniti zgolj z izobraževanjem ali z drugačno organizacijo dela niti z drugimi mehanizmi. Neposredno jo je mogoče spreminjati samo z *drugačno* profesionalno kulturo, z vsem drugim pa zgolj posredno, tj., po ovinku skozi strukturne premike na drugih področjih. Ta drža, slog ali »stil« – posameznega profesionalca, organizacije ali celotnega sistema socialnega dela – se na najsplošnejši ravni poskuša normativno regulirati s profesionalnimi kodeksi etike; na nižjih, predvsem neformalnih ravneh pa se oblikuje, preverja in utrjuje s kvaliteto profesionalnih stikov med pripadniki poklica in uporabniki (ter drugimi zainteresiranimi za socialne storitve). Zato se tega, kar tu označujem za profesionalno kulturo, ni mogoče naučiti (npr. v šoli), še manj je mogoče to predpisati ali preprosto zapovedati. Mogoče pa jo je privzgojiti (v ustreznem profesionalnem okolju). To pa zato, ker gre predvsem za vrednote, ne pa za znanja, veščine ali delovna sredstva. Vendar: v isti meri, kot je ta podsistem pomemben, je tudi nezadosten.

2. Naj bo kultura profesionalca na še tako visoki ravni, *zgolj* z njo in *zgolj* od nje ni v

socialnem delu še nikakršne koristi (ne za profesionalca, še manj za uporabnika). Naj profesionalna kultura razpolaga s še tako preciznimi merili o tem, kaj je prav in kaj ni prav, kaj je dobro in kaj slabo, naj še tako natančno razpoznava socialne potrebe v okolju – da bi bil od nje kakšen učinek, se mora najprej »utelesiti« v človeških glavah in se »oplemenititi« s sistematičnim znanjem in sposobnostmi o tem, kako kaj narediti. Banalno rečeno: sofisticiran robot ima lahko še tako dovršen optični sistem, s katerim zaznava svoje okolje, pa je še vedno le kup neuporabnega železja, dokler mu ne vstavimo programa. Profesionalna kultura je mogoča šele, ko se »prime«, tj., če obstaja sistem, ki skrbi za njeno konkretizacijo v posameznikih. Podsistem, ki opravlja to funkcijo, je podsistem *profesionalne socializacije.* Ta skrbi za »odraščanje« posameznikov v profesionalce in profesionalke socialnega dela, s tem da jih oskrbuje s teoretskim in praktičnim znanjem, relevantnim za to področje in s tem da razpolaga z mehanizmi za regulacijo, nadzor in preverjanje tega procesa. Tu se vrednote, relevantne za poklic, nadgradijo s teoretsko in veščinsko sposobnostjo; zato socialni delavec ne le, da ve, kaj je dobro in kaj ni dobro, primerno in neprimerno, ampak tudi ve, kako se kaj dogaja, in zna narediti, da bo drugače. Brez enega ali drugega ne bi bil profesionalen. Vrednotna usmerjenost, analitska sposobnost in veščinska spretnost je tisto, kar določa njegov strokovni profil. Pri tem velja opozoriti, da profesionalna *socializacija* hkrati pomeni tudi profesionalno *integracijo* pripadnikov v poklic. Zato opravlja ta sistem dvojno funkcijo: izobraževanje in povezovanje. Od tod prvenstveni pomen dveh vrst organizacij znotraj tega podsistema:

• strokovnih in znanstvenih, ki producirajo profesionalni kader za socialno delo (šole in posamezni izobraževalni programi), in

• profesionalnih združenj, ki integrirajo pripadnike istega poklica po profesionalnih kriterijih. Diferenciacija izobraževalnih oblik in načinov (ravni), na katerih se profesionalci povezujejo, je premosorazmerna s krepitvijo njihove profesionalne identitete. – Toda: če bi ostalo vse zgolj pri tem, ne bi kljub profesionalni kulturi in še tako razvejanem izobraževalnem sistemu nihče imel nikakršne koristi. Šola, naj bo še tako vrhunska, in strokovna društva, naj bodo še tako številčna, razvejana in kohezivna, pač ne morejo ponuditi prav nobenih socialnih storitev. Da bi se profesionalni potencial praktično uporabil, je potreben dodaten podsistem, ki skrbi za to.

3. Da bi bila od profesionalcev tudi kakšna praktična korist, jih je treba nekako organizirati v tistih oblikah, ki ne služijo zgolj za izobraževanje ali pa za medsebojno druženje – ampak za delo. Organizirati jih za delo pomeni razporediti jih na določena mesta v sistemu, tako da bodo (glede na svojo vlogo) motivirani za doseganje konkretnih nalog. To se dosega z *mobilizacijskim podsistemom.* Ta v socialnem delu pomeni predvsem naslednje:

• celoto vseh tistih organizacij, v katerih delajo socialni delavci (plačano ali zastonj, poklicno ali prostočasno),

• celoto vseh tistih pravnih norm, ki regulirajo socialne pravice uporabnikov socialnih služb in

• dolžnosti in pooblastila socialnih profesionalcev v teh službah.

Temeljna funkcija mobilizacijskega sistema je uresničevanje ciljev socialnega dela. Zato je zlasti od profesionalcev odvisno, kako se ti cilji uresničujejo (jih npr. formulirajo tudi uporabniki, samo strokovnjaki ali zgolj država itn.). To pomeni, da so profesionalci najbolj odgovorni za to, kako njihove službe delujejo – tam, kjer se mehanizmi odločanja kreirajo na tripartitni osnovi (profesionalci + uporabniki + predstavniki javnosti), je seveda njihova odgovornost temu ustrezna, spet drugačna na tistih mestih, ki so zgolj organizacijski podaljšek državne uprave ipd. V vsakem primeru pa je mobilizacijski sistem pomemben zato, ker je regulacijski mehanizem za uporabo in distribucijo moči v socialnem delu. Ta je lahko vezana na formalno predpisane ukrepe (pooblastila), na materialne dobrine (denar), na informacije (strokovna moč ekspertov), na dostopnost do drugih organizacijskih ali personalnih mrež ipd. V tem smislu je lahko moč v korist uporabnikom

in profesionalcem, ali pa v škodo obojim. Uporaba moči v eno ali v drugo smer pa je skoraj nemogoča mimo in neodvisno od tega sistema. Od tod pomen mobilizacijskega sistema, ki opravlja – najenostavneje rečeno – dve glavni funkciji:

a) zaradi dela z uporabniki omogoča nastavljanje profesionalcev na vnaprej določene (bolj ali manj definirane) pozicije v sistemu z namenom, da se dosežejo profesionalni cilji;

b) omogoča usmerjanje (uporabo in distribucijo) moči v želeno smer.

Seveda to še ni zadosti. Javna socialna služba ali samopomočna organizacija lahko pritegne še tako vrhunske profesionalce, ima lahko še tako idealna pravila, formalna in neformalna, lahko združuje še toliko znanja, pa še vedno ni nujno, da se bo tudi obdržala in da bo komu v korist. Bolj pomembno od tega je, kaj in kako *dela*. Šele skozi konkretno dejavnost bo tudi jasen njen profil (poslanstvo, namen) in šele skozi učinke njene dejavnosti se lahko zgodijo spremembe, ki sploh opravičujejo njen obstoj in smisel. To dejavnost pa omogoča

4. *storitveni podsistem* v socialnem delu. Brez tega podsistema je vsakršna organizacija profesionalcev, njihovo izobraževanje in razvijanje kulture čisto zapravljanje časa in denarja. Uporabniki socialnega dela imajo neposredno korist od socialnega dela *samo* skozi njegov sistem storitev. Če ta ni razvit, uporabniki ne potrebujejo socialnega dela, ker se lahko zadovoljijo z drugimi in drugačnimi profesionalci (npr. s področja psihologije ali religije). Šele storitveni sistem na ravni konkretne socialne službe ali pa na ravni globalne sociale pretvarja kulturne + izobraževalne + organizacijsko-mobilizacijske potenciale v konkretne učinke celotnega sistema. Na ta način združuje vso energijo profesionalnega sistema z njegovim zunanjim okoljem in s tem predstavlja dejanski *output* celotnega socialnega dela. Šele s storitvami socialno delo *neposredno* vpliva na svoje okolje in šele z njimi ga direktno spreminja (v dobrem ali slabem) – vse ostalo, kar se dogaja v socialnem delu, učinkuje na okolje zgolj posredno. V tem smislu zajema storitveni sistem različne metode dela z ljudmi, tehnike in veščine. Neposredno funkcioniranje storitvenega sistema je edino merilo, s katerim uporabnik presoja kvaliteto posameznega socialnega delavca, socialne ustanove ali nacionalnega socialnega sistema v celoti. Drugega merila ne potrebuje. Zato morajo biti storitvam neposredno prilagojene organizacijske oblike in resursi moči (ki so zato, da z organizacijo podpirajo storitve), posredno mora biti nanje naravnan izobraževalni sistem. V zelo posredni, a pomembni zvezi s storitvami je tudi razvoj profesionalne kulture: različnejše ko bomo imeli storitve, bolj se bodo krepile profesionalne vrednote, in narobe (tam, kjer se npr. distribuira zgolj denarna pomoč od države k posameznikom, se profesionalna kultura socialnega delavca skoraj ne razlikuje od običajnega uradnika s srednješolsko izobrazbo, ki ima vse predpisano z enostavnimi navodili). Z razvojem socialnega dela, ki se torej *najprej* in *najbolj neposredno* meri z raznovrstnostjo in kvaliteto storitev (kompleksnost storitvenega servisa) – šele posredno pa z organizacijsko mrežo socialnih ustanov ter z razvejanostjo izobraževalnega sistema –, s takim razvojem narašča tudi kompleksnost socialnega okolja. S tem pa dobivajo na veljavi razmejitve do drugih profesij in zlasti detektiranje ter pokrivanje novih socialnih področij oz. »niš« (za katere so drugi sistemi manj specializirani ali pa jih sploh ne opazijo) ipd. Vse to povratno vpliva na odziv (prilagajanje in razvoj) profesionalne kulture, ki v socialnem delu predstavlja *input* za tovrstne informacije.

V skladu s tem bi bila konkretizacija prejšnje AGIL-sheme na socialno delo videti takole (*gl. sliko na naslednji strani*).

Povzemimo. Zaradi konkretnih učinkov na okolje je storitveni sistem vrhovni (pod)sistem v celotni sociali. Brez storitev namreč ni razloga, da bi imeli socialne organizacije, brez organizacij ni potrebe, da bi izobraževanje produciralo kadre za socialno delo, brez izobraževanja pa seveda ni nikakršnih možnosti za razvoj profesionalne kulture (zato se je organizirana pomoč ljudem v razmerah, ko ni bilo sistematičnega izobraževanja, vedno utemeljevala z religioznimi ali kakšnimi drugimi nazorsko obarvanimi pogledi na svet). Storitveni sistem

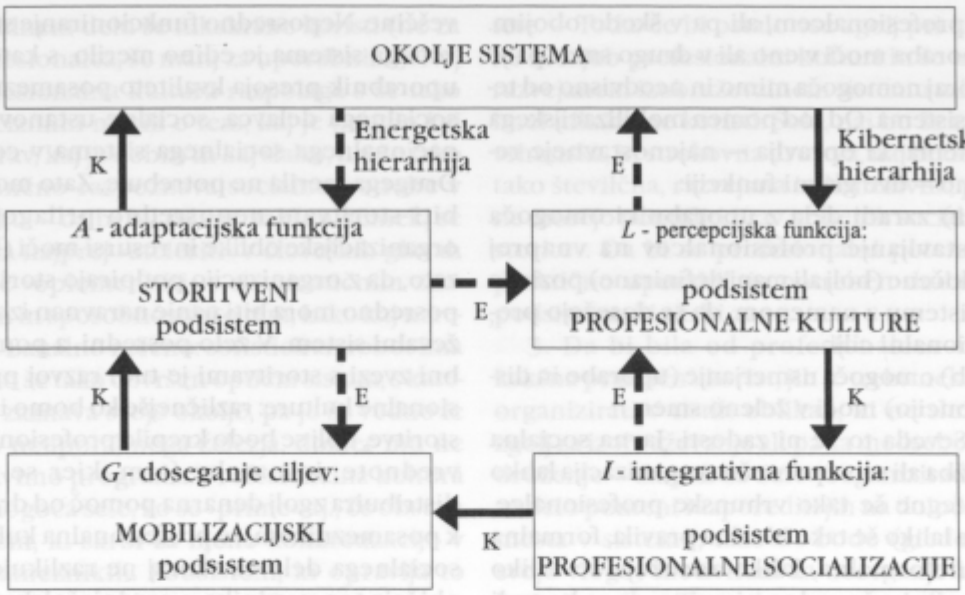

je torej podlaga, na kateri »stojijo« (ali »padejo«) vsi drugi sistemi v socialnem delu; je tista »baza«, ki omogoča delo in sproža konkretne profesionalne učinke. Ker se zmogljivost celotnega socialnega dela ocenjuje predvsem po razvitosti storitvenega sistema, je ta sistem na vrhu *energetske* hierarhije (hierarhije pogojev delovanja), ki jo lahko ponazorimo z zaporedjem:

storitve –> *organizacija* (mobilizacije) –> profesionalna *socializacija* –> profesionalna *kultura*

Glede na *kibernetsko* (usmerjevalno) hierarhijo pa je ravno narobe. Sistem, ki je najbolj kompleksen – v smislu detekcije sprememb, v smislu razpolaganja z informacijami in podajanja osnovnih, najsplošnejših meril za ravnanje –, je kulturni sistem, ki neposredno določa usmeritve za profesionalno socializacijo, (šele) preko te in preko mobilizacijskega mehanizma ter konkretnih storitev pa posredno povzroča spremembe v okolju. Krajše rečeno: vrednote v največji meri vplivajo na izobraževanje in na ostale spremembe v socialni profesiji, hkrati pa so same po sebi najbolj »nemočne«, saj lahko pride njihov učinek do izraza šele po posredovanju drugih sistemskih področij (oz. skozi njih). Zato je kibernetska hierarhija sistemov ravno nasprotna prejšnji (energetski):

profesionalna *kultura* –> profesionalna *socializacija* –> *organizacija* (mobilizacije) –> *storitve*.

Zgornja shema nam je lahko v pomoč za razmišljanje o področjih in vprašanjih, aktualnih za socialno delo, pa tudi o notranjih ter zunanjih razmejitvah celotne profesije. Na primer:

OKOLJE SISTEMA
- socialni vidiki evropskih integracij
- socialna tranzicija v Sloveniji (razslojevanje)
- ekonomska tranzicija v Sloveniji (privatna lastnina, prehod na tržno ekonomijo)
- politična tranzicija v Sloveniji (parlamentarne stranke, politična moč NVO, možnosti lobiranja)
- socialna politika pri nas (teoretski koncepti, dejansko stanje)
- avtonomija civilne družbe in nevladnih organizacij na socialnem področju
- itn.

STORITVE
- veščine in tehnike izvajanja pomoči: raznovrstnost, razvitost, pogostost, uspešnost, učinkovitost, domet
- stanje po posameznih področjih dela: z mladino, s starimi, problematika odvisnosti, psihiatrija...
- kritična kadrovska masa, potrebna za specializacijo na posameznih področjih
- itn.

PROFESIONALNA KULTURA
- vrednote in norme, pomembne za socialno delo (s posameznikom, s skupino, v skupnosti)
- pomen in domet kodeksa etike za soc. delo
- vprašanje etičnega razsodišča
- vpliv tradicij na socialo v Sloveniji (katoliške, marksistične)
- kultura timskega dela
- načini sodelovanja in razčiščevanja konfliktov med profesionalci kot posamezniki, glede na razliko privatno / javno, med institucijami, med vladnimi in nevladnimi organizacijami
- itn.

MOBILIZACIJA
- zaposlovanje
- pripravništvo
- samoorganizacija uporabnikov; njihova participacija;
- javni sektor: organizacija in reorganizacija CSD-jev, razlika med socialno profesionalnimi, državno administrativnimi in prostovoljnimi opravili znotraj organizacije, sodelovanje z drugimi org. sistemi
- socialno delo na področju volonterstva: problemi, možnosti, delež profesionalcev, interna struktura, inovacijska sposobnost, fleksibilnost, nepreglednost, podvajanje...
- privatno socialno delo (tržni kriteriji storitev): evidenca; področja, ki so bolj ali pa manj primerna (privlačna) za trg; aplikacija profesionalnosti v tržnih pogojih (znotraj teh org.);
- povezovanje z organizacijami uporabnikov; problem njihovega združevanja; problemi, možnosti in transparentnost pritožbenih postopkov oz. zaščite pravic; dostopnost informacij;
- vpr. strokovnega nadzora, licenc, koncesij
- itn.

PROFESIONALNA SOCIALIZACIJA
- socialno delo kot tipični ženski poklic
- kompleksnost izobraževanja za socialno delo: VŠSD in druge ustanove ter posamezniki, ki izvajajo izobraževalne programe; razvejanost možnosti za usposabljanje glede na njegovo vrsto in stopnjo; visokošolsko/fakultetno izobr. in specializacije; raziskovanje in aplikacija; problem praksa/teorija (npr. znotraj VŠSD in zunaj);
- supervizija v soc. delu;
- združevanje po strokovni liniji: Društvo soc. delavk in delavcev, njegove regijske in občinske enote (stopnja samostojnosti/podrejenosti); sodelovanje s Soc. zbornico;
- koordinacije direktorjev CSD
- vpr. integracije soc. delavk, zaposlenih v nesocialnih organizacijah
- vpr. integracije nezaposlenih soc. delavk (migracija v druge poklice)
- profesionalna identiteta soc. dela (ključni poudarki)
- strokovna literatura (časopis SD, druge revije, učbeniki, prevedena literatura)
- itn.

Literatura

G. Barnes (1994), *Justice, Love and Wisdom*. Zagreb: Medicinska naklada.

S. Dragoš (1994), Socialno delo – sistemski vidik (II). *Socialno delo*, 33, 3: 239-247.

– (1996), Teorija in praksa VŠSD. *Socialno delo*, 35, 5: 417-431.

U. Eco (1989), Glose i druga ogledala. *Treći program*, 80, 81: 161-211.

J. Garbarino (1986), Where Does Social Support Fit Into Optimizing Human Development and Preventing Dysfunction? *The British Journal of Social Work*, 16: 23-37.

T. Hribar (1991), *Teorija znanosti in organizacija raziskovanja*. Ljubljana: FSPN.

N. Luhmann (1982), *The differentiation of society*. New York: Columbia University Press.

J. Makarovič (1982), Dogmatizam i društvena kriza. *Sociologija*, XXIV, 2/3: 307-313.

P. Rapoša Tajnšek (1990), Skupnostni pristop kot temeljno načelo socialnega dela. *Socialno delo*, XXIX, 1/2: 63-68.

Danica Hrovatič

NEPROFITNE NEVLADNE ORGANIZACIJE – NOV PROSTOR ZA SOCIALNO DELO

Socialno delo se kot stroka uveljavlja na različnih družbenih področjih. Kot poklicna dejavnost se razvija na področju socialnega varstva, šolstva, zdravstva, pravosodja, zaposlovanja in gospodarstva. Najznačilnejše področje za socialno delo je socialno varstvo, ki se je doslej razvijalo predvsem v okviru javnih institucij. S prehodom Slovenije na tržno orientiran družbeni sistem se je socialna dejavnost razširila iz okrilja države na različne izvajalce.

Izvajalci, organizirani na pobudo iniciativ v okviru civilne družbe, so tako imenovane neprofitne, nevladne, prostovoljske organizacije, ki tvorijo relativno nov družbeni sektor. Organizacije tega sektorja postajajo pomembno novo delovno okolje za socialne delavke in delavce. Gre za razvijajoč sektor, ki predstavlja področje drugačnih načinov dela in možnosti odpiranja novih delovnih mest.

Okvir, v katerega postavljamo neprofitne organizacije, sestavljata dva ključna kriterija: neprofitnost in nevladnost. Kriterij neprofitnosti loči tovrstne organizacije od profitno orientiranih po opredelitvi poslanstva. Poslanstvo (imenovano tudi misija) profitnih organizacij je ustvarjanje profita, poslanstvo neprofitnih organizacij pa je delovanje v javno korist (javna korist ali javno dobro je opredeljeno kot nekaj, kar je pod enakimi pogoji – ki jih navadno določa država – dostopno vsem državljanom). Po tem kriteriju so tudi javne organizacije, ki jih organizira država, neprofitne, zato je pomembno poudariti še kriterij nevladnosti, ki razlikuje organizacije glede na to, kdo je ustanovitelj. V primeru javnih organizacij je ustanovitelj država, nevladne organizacije pa ustanovijo privatni akterji. Nevladne organizacije so tako lahko tudi tiste, ki jih uvrščamo v profitni sektor...

Poimenovanje organizacij, ki se nahajajo med profitnim in javnim sektorjem, je od države do države različno. Raba terminov se razlikuje tudi znotraj posamezne države. Iz različne rabe terminologije pa je razvidno, da želijo posamezne dežele ali organizacije v poimenovanju poudariti razlikovanje v odnosu na določen sektor. Tako je za Združene države Amerike in nekatere zahodnoevropske države z uveljavljeno tržno ekonomijo značilno, da uporabljajo termin neprofitne organizacije; poudarjeno je razlikovanje v odnosu do profitnih organizacij. Za vzhodnoevropske države je zaradi preteklih političnih razlogov značilnejše razlikovanje v odnosu do javnega oziroma državnega sektorja; tu se pogosteje uporablja termin nevladne organizacije.

V Sloveniji na splošno še vedno govorimo o gospodarskem (ekonomskem) in negospodarskem (družbenem) sektorju. Podrobnejša opredelitev upošteva vsaj tri oziroma štiri sektorje: javni, profitni, neprofitni in neformalni sektor. Poimenovanje organizacij v okviru neprofitnega sektorja (tudi tretji sektor, nevladni, volonterski in podobno) je tudi pri nas raznoliko. Prvi prispevki o tovrstnih organizacijah pri nas temeljijo na rabi termina neprofitno-volunterske organizacije, v praksi pa se pogosteje uporablja termin nevladne organizacije. V tuji literaturi, ki obravnava to področje, je najpogosteje zastopan termin neprofitne organizacije. Da bi se izognili nesporazumom glede uporabe različnih terminov, bi lahko uporabili oba bistvena kriterija

skupaj – *neprofitne nevladne organizacije*. V prispevku uporabljamo oba termina, glede na to, da je tako tudi v praksi.

Na shemi 1 ponazarjamo položaj neprofitnih organizacij v sistemu blaginje; nahajajo se v osrednjem delu trikotnika med trgom, državo in neformalnimi mrežami.

Shema 1: Položaj neprofitno nevladnih organizacij v sistemu blaginje

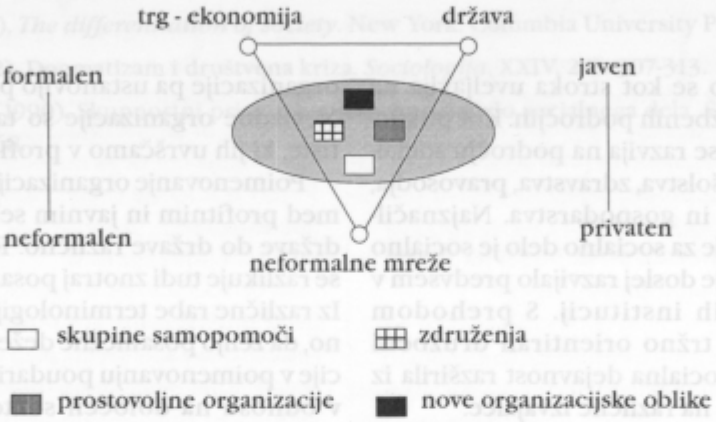

PLURALIZACIJSKI PROCESI

Odgovornost za družbeno blaginjo se je s tranzicijo prenesla od države k družbi kot celoti. Možnosti za razvoj neprofitnih organizacij tako temeljijo na družbi, ki jo tvorijo odgovorni in med seboj povezujoči posamezniki. Konkretni pogoji za razvoj neprofitnih organizacij izhajajo iz pluralizacijskih procesov, kamor uvrščamo tiste dejavnike, ki povzročajo spremembe v prej monistično urejenem socialističnem sistemu in v okviru katerih se razvija ustrezna zakonodaja. Država spodbuja tovrstne procese s prerazporejanjem opravljanja javnih služb na več sektorjev. Gre za zametke privatizacije, koncesijska razmerja in sistem vavčerjev, spodbujanje podjetniških iniciativ in zasebništva. Na podlagi tovrstnih dejavnikov in elementov partnerstva, financiranja in kadrovanja nastaja struktura, ki je potrebna in omogoča oblikovanje neprofitnega sektorja.

DEINSTITUCIONALIZACIJA IN PRIVATIZACIJA

Pojma deinstitucionalizacija in privatizacija razlaga Rus (1992), ki pravi, da procesi deinstitucionalizacije učinkujejo na celotni sistem, procesi privatizacije pa vplivajo na medsebojne odnose med udeleženci. Prvi potekajo na nadindividualni ravni, drugi pa na individualni ravni. Z deinstitucionalizacijo spreminjamo razmerja med državno makroregulacijo in družbenimi službami, medtem ko s privatizacijo spreminjamo razmerja med skupinami pri produciranju in distribuciji posameznih vrst storitev.

Rus (1990; 1993) s privatizacijo na področju družbenih dejavnosti v okviru širšega konteksta prenosa dejavnosti iz javnega sektorja v privatni pojmuje privatizacijo kot prehod od državne k tržni regulaciji družbenih služb, uvajanje privatne lastnine, prenos izvajanja storitev od javnih organizacij na privatne, deregulacijo, ki odpravlja državne monopole, in prehod od enakega k neenakemu dostopu do storitev.

Z vključevanjem različnih sektorjev v sistem blaginje se državljanom omogoči večja izbira. Med izvajalci socialnih dejavnosti se vzpostavlja konkurenčnost, ki vpliva na izboljšanje kakovosti in optimiziranja cene storitev. Uporabnikom je tako omogočen večji vpliv na izvajanje dejavnosti, s pluralnostjo pa je presežena uniformnost javnega zagotavljanja socialnih storitev.

KONCESIJE IN VAVČERJI

Koncesije in vavčerje Rus (1993) zaradi delnega prenašanja lastninskih pravic od javnih na privatne subjekte uvršča med oblike kvaziprivatizacije.

Za uveljavljanje koncesijskih razmerij in sistema vavčerjev je treba računati z majhnostjo slovenskega prostora in z vprašanjem zadostnosti kvalitetne ponudbe, meni M. Bitenc (1993).

Koncesija kot oblika javnega subvencioniranja nejavnih izvajalcev se navadno uporabi takrat, ko javni sektor s svojimi zmogljivostmi ne more zadovoljiti povpraševanja po storitvah (Stropnik 1993).

Vendar koncesija ni nujno vezana na finančna sredstva. Lahko gre zgolj za moralno podporo določenemu programu ali ponujanje določenih ugodnosti (uporabo prostorov, komunikacijskega omrežja, strokovnjakov in podobno).

V slovenski zakonodaji se je pojem koncesija pojavil v Zakonu o zavodih (Ur. l. RS št.12/91), ki jo obravnava kot eno od oblik opravljanja *javne službe* na družbenih področjih, med drugimi tudi na področju socialnega varstva. Institut koncesije je povzel tudi Zakon o socialnem varstvu (Ur. l. RS št. 54/92). Teorija opredeljuje koncesijo kot pooblastilo, ki ga na predpisan način in v predpisani obliki država ali lokalna skupnost (občina) oziroma od njiju pooblaščen organ da praviloma vedno osebi zasebnega prava (pravni ali fizični). Dajalca pooblastila označujemo s pojmom koncedent, osebo, kateri je pooblastilo dano, pa s pojmom koncesionar.

Gre torej za pogodbeni prenos odgovornosti za izvajanje posameznih storitev na zasebne izvajalce, katerih izbor praviloma poteka preko javnih natečajev, izjemoma pa lahko tudi z dogovorom s potencialnimi izvajalci storitev. Naročnik je praviloma država ali lokalna uprava (Bitenc 1993).

Pri koncesijskem odnosu je torej bistveno to, da država oziroma občina med različnimi ponudniki iz vrst nejavnega sektorja izbere izvajalce, ki navadno za izvajanje dejavnosti prejemajo subvencijo. Tako so posredno subvencionirani tudi uporabniki, seveda le tisti, ki se odločajo za storitve, ki jih ponujajo izvajalci s koncesijo (Stropnik 1993).

Vavčerji so vladna plačila porabnikom ali na račun porabnikov plačilo določenih storitev. Z vavčerjem se storitve vplačajo v kateri koli instituciji, ki jo vlada določi kot ponudnika, kjer se vavčer lahko uporabi; pri tem porabniki sami izbirajo ponudnike storitev.

Vavčerji so lahko uporabljeni v smislu izboljšanja kakovosti ali posebnosti določene storitve. Obvezujejo obe strani – državo in uporabnike. Država je odgovorna, da uporabnike obvesti o možnosti uporabe vavčerjev, da zagotovi pestrost ponudbe socialnih storitev in da ponudnike tudi ustrezno nadzoruje. Po drugi strani se od uporabnikov pričakuje zrel odnos v smislu uporabe vavčerjev za namen, za katerega je bil izdan.

V Sloveniji so za sistem vavčerjev in koncesijskih razmerij formalno tehnični instituti vzpostavljeni, vendar pa izvajanje takega sistema potrebuje tudi večjo mero osveščenosti različnih javnosti. Pomanjkljiva vednost o tem, kaj koncesijska razmerja in sistem vavčerjev prinašajo, je tako pri ponudnikih socialnih dejavnosti kot pri uporabnikih.

PODJETNIŠTVO IN ZASEBNIŠTVO

Poglavitna značilnost podjetij in drugih (gospodarskih) družb je, da delujejo v okvirih ekonomskih zakonitosti; njihov cilj poslovanja je oplemenitenje kapitala. Poslanstvo za podjetniške oblike delovanja je v okviru pridobivanja dobička. Taka opredelitev za socialne dejavnosti ni značilna, zato so tudi podjetniške oblike redkejše, celo nenavadne. Na prvi pogled si res težko predstavljamo, kako bi lahko socialno orientirana organizacija, ki deluje v javno dobro, delovala v profitnem okviru.

Toda če izhajamo iz sistema blaginje, ki ga tvorijo vsaj trije sektorji, in procesa pluralizacije, ki predstavlja uveljavljanje vseh treh ravni, lahko predvidevamo, da je tudi na področju socialnih dejavnosti mogoče vzpostaviti odnos, ki je sicer značilen za profitno orientirane organizacije.

Ali je v kontekstu tržnega gospodarstva mogoče opravljati dejavnost, ki ima značaj neprofitnosti, javne dobrine in socialnosti? Vprašanje je polno paradoksov, dejansko pa kaže na potrebo po rahljanju meja med profitabilnostjo in neprofitabilnostjo, med javno službo in privatno prakso in drugimi razlikovanji na osnovi vsebine, področja ali načina dela. V neprofitno sfero so zajete dejavnosti sociale, kulture, izobraževanja, raziskovanja, varovanja okolja, mirovništva, ženskih gibanj in podobno, v profitno področje pa dejavnosti ekonomske produkcije materialnih dobrin in storitev. Ob tovrstni delitvi postaja venomer bolj jasno dejstvo, da profitni in neprofitni svet ne delujeta zgolj drug ob drugem, ampak vedno bolj *drug v drugem*. Materialne dobrine in storitve se lahko producirajo v okviru neprofitnega področja in narobe, produciranje materialnih dobrin in storitev v profitnih organizacijah je tudi delovanje v dobro državljanov. Potemtakem organiziranje socialnih dejavnosti v okviru podjetniške organizacijske oblike ni ovira.

Povezanost področij se kaže tudi pri vodenju organizacij; veščine managementa, ki so do nedavna veljale in se uporabljale zgolj na področju ekonomije, so vse bolj pomembne tudi v okviru neprofitnega sektorja in socialnih dejavnosti. Seveda mojstri managementa, kot so Drucker, Kotler, Andreasen, poudarjajo razlike v upravljanju profitno orientiranega podjetja in vodenju neprofitne organizacije.

Podjetniške oblike torej niso zaprte za socialno področje delovanja, obstajajo vsebine, ki jih je mogoče razvijati tudi v tržno orientirani obliki. Taka oblika je lahko socialno podjetje. V praksi se izraz socialno podjetje že uveljavlja za podjetja, ki zaposlujejo invalidne in težje zaposljive osebe.

Zakon o socialnem varstvu predvideva kot obliko opravljanje privatne prakse na področju socialnega varstva zasebništvo. Zasebnik/ca lahko pridobi dovoljenje za zasebno delo na podlagi ustrezne strokovne izobrazbe, ki jo določata 69. ali 70. člen zakona, opravljenega strokovnega izpita, pridobljenega mnenja Socialne zbornice Slovenije in triletnih delovnih izkušenj na področju, na katerem bo opravljal/a zasebno delo. Zakon predvideva še status brezposelnosti, da sodišče osebi ni izdalo odločbe o prepovedi opravljanja poklica in zagotovitev prostorov, opreme in kadrov za opravljanje predvidene dejavnosti.

Zasebništvo se ne razvija tako, kot je bilo pričakovati (do konca leta 1997 sta bila registrirana zgolj dva zasebnika). Razlogi so različni: opravljanje dejavnosti v okviru gospodarskih družb mimo Zakona o socialnem varstvu, strah pred samostojnostjo in s tem večjo odgovornostjo, problemi financiranja, zakonske omejitve širših možnosti opravljanja zasebnega dela, pomanjkanje managerskih znanj, nizka stopnja medsebojnega povezovanja.

PRAVNO ORGANIZACIJSKE OBLIKE

Pravno organizacijske oblike omogočajo postaviti okvir, znotraj katerega se podani pogoji za izvajanje določene dejavnosti. Različne oblike ponujajo različne možnosti; od organizatorjev socialnih dejavnosti samih je tako odvisno, katero formalno organizacijsko obliko bodo izbrali za svoje delovanje.

Za socialno področje v okviru neprofitnega nevladnega sektorja so bistvene tri najznačilnejše pravno organizacijske oblike: društva, zavodi in ustanove.

Za delovanje društva zakon (Zakon o društvih, ur. l. RS, št. 60/95) določa temeljna načela: *prostovoljnost* (nikogar ne moremo vključiti v društvo na podlagi določenih lastnosti, gre za pravico svobodnega združevanja posameznikov, obveznega združevanja ni), *samostojnost* (društva morajo biti samostojna pri določanju namenov in ciljev ter načina delovanja, seveda v skladu zagotavljanja varstva pravic tretjih oseb in v okviru našega pravnega reda), *nepridobitnost* (društvo lahko opravlja pridobitno dejavnost, vendar mora vsa pridobljena sredstva uporabiti za namen, zaradi katerega je bilo ustanovljeno) in *javnost* (zagotoviti je treba javnost delovanja društva tako glede notranjih razmerij kakor tudi glede delovanja društva kot celote v širši družbi. Javnost delovanja se zagotavlja tudi z javnostjo podatkov, vpisanih v register društev.)

V Sloveniji je bilo v letu 1995 registriranih 14.000 društev. Z. Kolarič (1994) je ugotovila, da so daleč najštevilnejša društva na področju športa (skoraj 4.000). Področje sociale je združeno z zdravstvom in je po številčnosti na drugem mestu (1.900). Število se je z uveljavitvijo novega zakona o društvih nekoliko zmanjšalo, saj vsa društva niso uskladila svojega delovanja v skladu z novimi pravili.

Zakon o zavodih je sprejet že več let (ur. l. RS, št. 12/91) in omogoča ustanavljanje tudi privatnih zavodov. Kljub temu je ta oblika organiziranosti za nevladni organizacije s socialnega področja redka. Oblika zavoda je primerna za programe s trajnejšim in profesionalno strukturiranim delovanjem.

Zakon o ustanovah iz leta 1930, iz časa Kraljevine Jugoslavije (Službeni list Dravske banovine, št. 28, 2.10.1930), je kljub starosti odigral pomembno vlogo v prehodnem obdobju, zlasti po letu 1990, ob ponovnem uveljavljanju zasebne lastnine in civilne družbe kot institutoma, ki sta z ustanovami neločljivo povezana. Nov zakon o ustanovah (Ur. l. RS, 60/95) temelji na splošnokoristnih in dobrodelnih namenih oziroma na tako imenovanih javnih namenih ter načelni trajnosti namena oziroma ustanove same. Ustanova je na namen vezano premoženje, je pravna oseba in nima članov in ne lastnikov. Namen ustanove se financira iz prihodkov, ki se pridobiva s metodo»fund raising«, to je strategijo oblikovanja skladov oziroma zbiranja finančnih in drugih sredstev, ter hkrati z veščino graditve partnerskih mostov z družbenimi entitetami.

Področje organiziranosti nevladnih organizacij v Sloveniji zajema zelo ohlapne oblike do prehodnih in trdnejših struktur, kar ponazarja shema 2. Baza za razvoj neformalnih skupin in formalnih organizacij je pri tem civilna družba v smislu organizirane družbe, ki jo sestavljajo odgovorni posamezniki.

Najbolj neformalne oblike, ki organizacijsko ni strukturirana (ni pravne organiziranosti, ni zaposlenih ali drugih pogodbenih obveznosti), so prijateljske, sorodstvene, sosedske oblike druženja; to so v socialnem okviru neformalne oblike socialne preventive in prve socialne pomoči. Te skupine tkejo neformalne mreže, omogočajo socialno življenje in vzpostavljajo socialno vključenost.

Nekoliko bolj organizirane, vendar še vedno neformalne so skupine za pomoč in samopomoč. Nastajajo spontano, na podlagi iniciativ posameznikov ali uporabnikov, in niso stalne. Njihova dejavnost je usmerjena navznoter. Ramovš (1995) pravi, da so sodobne skupine za samopomoč osebna medčloveška povezava skupine ljudi, ki poleg samoiniciativnosti temelji še na težavi ali stiski. Gre za sodobno obliko nekrajevnega sosedstva in nekrvnega sorodstva in pogosto celo za nadomestek primarnih medsebojnih odnosov.

Skupine za samopomoč lahko prehajajo v trdnejše, formalno pravne organizacijske oblike – društva. Društva nastajajo tudi z osamosvajanjem projektov, ki so sicer potekali v okviru javnega sektorja, ali pa nastajajo kot nove organizacije. Društvo temelji na prostovoljstvu. Trdnejšo strukturo imajo zavodi, in sicer zaradi višje stopnje profesionalizacije v smislu zaposlovanja in razvijanja dejavnosti. Ustanove kot posebne oblike organiziranosti za upravljanje s premoženjem so za socialno področje in tovrstne nevladne organizacije izrednega pomena, saj so neodvisen vir sredstev.

Zasebniške in podjetniške oblike organiziranosti za izvajanje socialne dejavnosti prehajajo na profitno področje, a meja ni ostra.

Tudi samostojni programi in projekti, ki nastajajo znotraj javnega sektorja ali za svojo dejavnost pridobijo koncesijo oziroma sredstva iz proračuna, so mejne oblike organiziranosti. Zaradi relativno urejenega financiranja države (neposredno ali prek javne institucije) imenujemo take programe in tovrstne organizacije provladne.

Predstavljene oblike nevladnih organizacij se spreminjajo. Ne samo zaradi tranzicije, ki še ni končana, ampak tudi zaradi fleksibilnega gibanja samih organizacij. Največja nihanja gre pričakovati pri organizacijah v odnosu do države in trga. Vrsta organizacijske oblike je navsezadnje zlasti odvisna od socialnega programa, ki se izvaja, vendar pravilna izbira danih pravno

Shema 2: Organizacijske oblike neprofitnih nevladnih organizacij na socialnem področju

neformalne mreže → prijateljske, sorodstvene, sosedske oblike socialnega druženja in pomoči

skupine za pomoč in samopomoč → oblika neformalne organiziranosti

(lahko prehajajo v pravno organizacijske oblike)

Oblike:	*Značilnosti:*
• nevladne organizacije	
DRUŠTVO (združenja, klubi)	storitev ne računajo, dejavnost temelji na prostovoljstvu, večina članov je navadno zaposlena drugje
ZAVOD	večja stopnja profesionalizacije (polna zaposlitev), trdnejša struktura
USTANOVA (skladi, fundacije)	upravljanje premoženja vezano na namen, brez lastnikov; oblikovanje skladov
• tržno-profitne oblike	
ZASEBNIK	opravljanje storitev na podlagi dovoljenja (licence), delno ali polno plačilo storitev
PODJETJE	tržno oblikovanje cene storitev
• pro-državne oblike	
PROGRAMI	samostojni programi v okviru javnih zavodov; programi s (finančno) koncesijo

organizacijskih oblik določenemu programu omogoča razvoj.

VZPOSTAVLJANJE STRUKTURE

Neprofitne organizacije lahko tvorijo sektor le, če poskrbijo za svojo lastno strukturo. C. Stanners (v: Žorga 1996) navaja, da je v nevladnem sektorju le redko jasna struktura, še zlasti z vidika profesionalnega napredovanja in kariere. Za te organizacije je značilno pomanjkanje izobraževalne politike znotraj organizacije oziroma programa, pomanjkanje jasnih ciljev, prioritet, ravni odločanja in prevzemanja odgovornosti, nejasnost hierarhične strukture, pomanjkanje koncepta dela in razmejitve delovnih nalog.

Pri vzpostavljanju strukture nevladnih organizacij smo poudarli tri ključne elemente, ki hkrati predstavljajo strukturne razlike v odnosu do profitnih in javnih organizacij in se med seboj povezujejo in dograjujejo: financiranje, kadrovanje, partnerstvo.

Financiranje neprofitnih organizacij je bistveno drugačno od financiranja podjetij oziroma profitnih organizacij. Financiranje temelji na oblikovanju skladov; gre za zbiranje sredstev iz različnih virov: države, podjetij, posameznih donatorjev, fundacij in podobno. Financiranje ni enostranski proces, ampak je odnos dajanja in prejemanja (Hrovatič 1996).

Kadrovska struktura v nevladnih organizacijah naj bi temeljila na sorazmernem deležu dela prostovoljcev in profesionalno zaposlenih delavcev. Veliko organizacij pa je, katerih delo temelji izključno na prostovoljcih, ti so preobremenjeni, in tako je smoter prostovoljnega dela razvrednoten. Prostovoljci često ne opravljajo (več) del, zaradi katerih so se za prostovoljstvo odločili. Eden izmed razlogov, da se organizacija ne odloči za zaposlovanje, so problemi s financiranjem. Vendar načrtno pridobljena in oblikovana finančna sredstva neprofitni organizaciji omogočajo vzpostavitev sprotnega in stabilnejšega financiranja, kar omogoča vzpostavitev ravnotežja med delom prostovoljcev in profesionalno zaposlenimi delavci. Tako se lahko v strukturo neprofitnih organizacij vključijo elementi planiranja kadrov, zaposlovanja, napredovanja, načrtovanja kariere.

Partnerstvo kot značilnost delovanja nevladnih organizacij je dejavnost, ki temelji na povezovanju z državo, trgom in neformalnimi mrežami. Spodbujanje partnerstva med profitnim sektorjem in neprofitnimi organizacijami je izredno pomembno, saj je eden izmed elementov, ki omogočajo razvijanje donatorstva.

Donatorstvo se ne more razvijati zgolj na osnovi krepitve odgovornosti podjetij do družbe, pomembno je ustvarjanje pogojev za tako ravnanje. Vloga donatorstva v sistemu blaginje je, da se obide posredna vloga države pri razporejanju sredstev. Tako je podjetjem in profitnim družbam dana možnost, da direktno (po)skrbijo za potrebe družbe. A da je tak proces mogoč, mora biti tovrstno podjetje v večji meri oproščeno plačila obveznosti države. Partnerstvo nevladnih organizacij z državo omogoča vzpostavitev komunikacijskega toka, postavljanje ustreznih pogojev dela, sofinanciranje in druge oblike podpore.

ZA SKLEP

Vodenje in organiziranje dejavnosti v nevladnih organizacijah zahteva poznavanje principov managementa in veščin socialnega marketinga, kar je bilo do nedavnega za socialo nezanimivo in nedotakljivo področje. Vendar socialni management upošteva socialne dejavnosti in omogoča vzpostavitev partnerstva med socialo in ekonomijo.

Nevladne organizacije na socialnem področju za svojo dejavnost potrebujejo sredstva, saj država ni edini vir za njihovo zagotavljanje. Poleg nje so tu še ustanove in razvijajoči se donatorski trg.

Finančna problematika je najpogosteje tudi razlog za neuravnoteženost prostovoljskega in profesionalnega dela. Profesionalizacija dela nevladnim organizacijam zagotavlja potrebno strukturo in obenem bogati prostovoljsko delo.

Neprofitne organizacije na podlagi razvijanja partnerstva, kadrovanja in financiranje omogočajo konstituiranje sektorja kot enakovrednega v sistemu blaginje.

Literatura

A. Andreasen, P. Kotler (1991), *Strategic Marketing For Nonprofit Organizations*. New Jersey: Prentice Hall.

H. K. Anheier, W. Seibel (1990), *The Third Sector: Comparative Studies of Nonprofit Organizations*. Berlin/NewYork: De Gruyter.

P. Beltram, M. Bitenc, M. Kamušič, Z. Kolarič, V. Rus, S. Piciga, N. Stropnik (1993), *Privatizacija na področju družbenih dejavnosti*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

B. Gidron, R. M. Kramer, L. M. Salamon (ur.) (1992), *Government and the Third Sector*. San Francisco: Jossey-Bass Publishers.

D. Hrovatič (1996), *Neprofitni sektor v sistemu blaginje in vpliv fundiranja na (ne)odvisnost: Diplomska naloga*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

– (1997), *Nove organzacijske oblike na socialnem področju: Diplomska naloga*. Ljubljana: Visoka šola za socilno delo.

Z. Kolarič (1994), Neprofitno-volonterske organizacije v Sloveniji. *Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo XXII*, 168-169: 107-120.

– (1994), Vloga humanitarnih neprofitno-volonterskih organizacij v slovenskem sistemu blaginje v 90-ih letih. *Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo XXII*, 168-169: 143-150.

S. Kuhnle, P. Selle (1992), *Government and Voluntary Organizations*. Avebury.

M. Ovsenik (1995), *Management v socialnem delu. Skripta*. Ljubljana: Visoka šola za socialno delo.

J. Ramovš (1995), *Slovenska sociala med včeraj in jutri*. Ljubljana: Inštitut Antona Trstenjaka.

V. Rus (1990), *Socialna država in družba blaginje*. Ljubljana: Domus.

– (1992), *Med antikomunizmom in postsocializmom*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

M. L. Salamon (1989). *The changing Partnership Between the Voluntary Sector and the Welfare State*. V: V. Hodgkinson (ur.), *The Future of the Nonprofit Sector*. San Francisco & London: Jossey-Bass Publishers.

S. Žorga (1996), Kaj lahko ponudimo prostovoljcem in zakaj. *Socialno delo 35*, 4: 275-282.

Vesna Leskošek

NOVA RAZMERJA MED DRŽAVO IN CIVILNO DRUŽBO

Ni dolgo tega, kar se je slovenski blaginjski sistem korenito spremenil. Iz sistema javnih služ, ki so pokrivale večino socialno varstvenih dejavnosti, smo to področje v začetku devetdesetih let pričeli pluralizirati, kar pomeni, da smo pričeli poleg javnega uvajati še druge socialno politične sektorje. To so nevladni, privatni in neformalni. Pluralizacije sistema ne moremo razumeti, kot da bo država vzpostavila druge sektorje tako, da jih bo pričela ustanavljati, temveč jih vzpostavlja tako, da sofinancira njihove dejavnosti. Fond denarja, ki je bil v začetku sprememb na takratnem Ministrstvu za zdravstvo in socialno varstvo namenjen pluralizaciji, smo lahko v proračunu našli pod imenom »preventivni in razvojni programi«. Za začetno obdobje delovanja novega socialno varstvenega sistema je veljalo, da je večina razvojnih in preventivnih programov prihajala iz javnih služb. Nevladnih organizacij je bilo malo, še manj je bilo zasebnic in zasebnikov, kar je razvidno iz zapisnikov o odpiranju ponudb organizacij, ki so se javile na javni razpis Ministrstva.

NEVLADNE IN DRŽAVNE ORGANIZACIJE

Vendar začnimo na začetku, z definiranjem osnovnih pojmov. Termin nevladne organizacije lahko najdemo pod različnimi nazivi, kot so tretji sektor, neprofitne, prostovoljne, neprofitno-volunterske ali nevladne organizacije. Vsi termini zajemajo isti sklop organizacij, in sicer tiste, ki so neprofitne (profit, ki ga organizacija ustvari, se ne distribuira med udeležene, temveč se usmeri v dejavnosti organizacije), ki jih ustanovi skupina ljudi ali posameznik kot svojo lastno zasebno pobudo in ki so popolnoma neodvisne od vplivov državnih organov oz. so avtonomne. Pri nas bi tovrstni opredelitvi ustrezala registracija po zakonu o društvih, kot neprofitni zasebni zavod in kot različne neformalne akcijske skupine. Vanje ne spadajo profitne organizacije in tiste, ki so registrirane kot javni zavodi. Sama bom uporabljala izraz nevladne organizacije v nasprotju z neprofitnimi. Razlika je namreč očitna. Izraz »neprofitne« organizacije prihaja iz ZDA in kot glavno merilo za definiranje razlik uporabi denar. Organizacije torej meri v odnosu do tega, koliko denarja zaslužijo in kam ta denar gre, nič pa nam ne pove o naravi razlik med organizacijami.

Izraz »nevladne« organizacije pove veliko več. Je političen in pove, da so te organizacije del civilne družbe, neodvisne od uradnih stališč, kriterijev, mnenj in mnogo bolj svobodne v odločanju o lastnem programu ali delu. Je aktivističen izraz, ki predpostavlja politične potenciale pripadnic in pripadnikov. Argument, ki pravi, da so nevladne organizacije cenejše, ker v svoje delo vključujejo prostovoljne resurse ljudi, je lahko le eden od mnogih. Pomembnejši je odnos teh organizacij do problema, ki ga obravnavajo, in do ljudi, ki jih ta problem zadeva. S svojo neodvisnostjo in avtonomnostjo lahko te organizacije z različnimi metodami in sredstvi prisiljujejo državo, da spreminja in prilagaja svoje delo glede na dejanske potrebe ljudi. Nevladne organizacije so lahko torej ob pravilni uporabi svojih potencialov regulativ volje in moči države. Spomnimo se npr. moči civilnih gibanj v

osemdesetih. Danes, v času globalnega nezaupanja v politične stranke in državne institucije, je delo nevladnih organizacij še toliko bolj pomembno.

Da ne bi pripomogla k drugemu, popolnoma nasprotnemu mnenju o nevladnih organizacijah kot tistih, ki v nasprotju z državnimi službami delujejo »pošteno«, nebirokratsko, hitreje zaznavajo potrebe ljudi in se nanje hitreje odzivajo, pri tem pa zaposlujejo samo altruistične in »dobre« posameznike in posameznice, ki so vedno na strani ljudi, bom argument o profitnosti deloma sprejela. Opisana podoba je namreč dosti preveč romantična in iluzorna. Že kar patetična. Če bi jo sprejeli, bi morali predpostavljati, da se v vladnih ustanovah zaposlujejo samo slabe strokovnjakinje in strokovnjaki, nemoralni in neetični ljudje, ki jim je le do osebnih koristi, vseeno pa jim je za ljudi, ki jim služijo. V nevladnih pa bi moralo biti ravno obratno. Nevladna organizacija sama po sebi še ne zagotavlja, da je politična na tak način, da opominja državo na dogajanja v družbi, da poskuša s svojim aktivizmom večati ali utrjevati pravice, da širi prostore drugačnosti oz. različnosti, da je na strani ljudi, ki jih zastopa, itn. Nasprotno, lahko so bolj birokratske od države same, v njih lahko delujejo ljudje, ki promovirajo diskriminacijo, ki izrabljajo svojo moč in spravljajo v odvisnost svoje uporabnike, ki lahko zares obračajo velike vsote denarja v svojo osebno korist.

Sam institut nevladnosti ni zagotovilo, da gre za dobre organizacije. Vzrok je preprost. Društvo ali zavod lahko ustanovi katera koli skupina ljudi, ki se združuje zaradi skupnih interesov. Ti so lahko različni, tudi diskriminatorni, npr. nacionalistični ali seksistični. Kot nevladne organizacije so registrirane verske sekte, razne frakcije političnih strank, »civilne iniciative« ali celo skupine, ki se poimenujejo »civilna družba«, in podobno. Če bi merili organizacije skozi njihovo političnost, bi jih lahko umestili od desnice do levice. Odnos države do nevladnih organizacij s tem postane še bolj zapleten, kot je videti na prvi pogled.

Ko govorimo o državi, govorimo o državnih ustanovah, ki upravljajo s proračunskim denarjem kot enim od virov financiranja nevladnih organizacij. Take službe se lahko ustanavljajo tudi na lokalni ravni. V sistem pluralizacije so pozneje s sofinanciranjem pričela vstopati tudi druga ministrstva in različni uradi, domače ali tuje fundacije. Poleg Ministrstva za delo, družino in socialne zadeve so bila to še Ministrstvo za zdravstvo, Ministrstvo za šolstvo in šport (skozi Urad RS za mlade), dva Urada mesta Ljubljana, Slovenska fundacija, Zavod za odprto družbo, Phare-Lien in Thacis in v manjši meri angleški Charity Know How. Verjetno bi lahko pri posameznih društvih odkrili še kakšne druge tuje vire financiranja. Srednja in Vzhodna Evropa sta postali raj za različne organizacije z Zahoda, ki so k nam prihajale z namenom učiti nas, kaj je civilna družba, prostovoljno delo, nevladne organizacije in podobno. Kmalu smo jim nadeli izraz »neokolonialisti«, saj so prihajali brez osnovnega znanja o Sloveniji in s slabim znanjem o predmetu poučevanja. Njihov odnos je bil izrazito pokroviteljski. Prihajali so predvsem zato, ker so pričeli izkoriščati nove vire denarja, ki jih je Zahod namenil za poučevanja Vzhoda o demokraciji. In teh virov je bilo veliko. Počasi smo postali odločni in jih pričeli odklanjati ali jih kljubovalno učiti nazaj. Vendar je bilo tovrstnih programov malo v primerjavi z našimi slovanskimi sosedami. Slovenija za tuje fundacije nikoli ni bila zares zanimiva. Viri denarja, iz katerih so črpali socialni programi, so bili večinima le domači. Če so pred leti še zadoščali, je danes situacija popolnoma drugačna.

Vsi smo se bolj ali manj naučili delovati v novem sistemu. Izvajalci programov znamo veliko bolje planirati, načrtovati, vrednotiti in ne nezadnje izvajati programe. Financerji pa imajo vedno bolj oblikovane kriterije za financiranje, kar lahko razpoznamo iz vedno bolj zahtevnih razpisnih obrazcev. Začetna strategija financiranja je bila v tem, da je npr. Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve z manjšimi deleži financiralo večino prispelih programov, saj je bil njihov interes spodbuditi veliko različih izvajalcev. Danes, ko je število nevladnih organizacij, zavodov in zasebnic vedno večje, je ta strategija seveda nemogoča. Na javni

razpis Urada za mladino RS se je namreč prijavilo nekaj tisoč različnih programov, številka letošnjega razpisa omenjenega Ministrstva pa je okoli 400. Pri taki številki je treba za izbiro imeti ustrezne kriterije. Nekaj je takih, ki se nanašajo na formalno prijavo in so lahko učinkovit selekcijski faktor. To so npr. nepravilno izpisana ovojnica, pomanjkljive priloge, napačen finančni izračun in podobno. Prednost bodo imele nevladne organizacije, in sicer tiste, ki vključujejo prostovoljce, spodbujajo samopomoč in samoorganizacijo ali organizirajo zagovorništvo za določeno populacijo.

V letošnjem razpisu lahko zasledimo še spodbujanje konceptov, kot so individualno financiranje, stanovanjske skupine ali pomoč starejšim na domu. Najdemo tudi koncept socialnega vključevanja, in sicer kot nasprotje socialnega izključevanja nekaterih skupin ali posameznikov, večinoma tistih, ki so zaradi različnih vzrokov pristali v raznih institucijah. Skupaj z zagovorništvom so to moderni koncepti, o katerih smo pri nas začeli govoriti komaj pred nekaj leti. Sama sem jih spoznavala med študijem duševnega zdravja na VŠSD, kjer so predavali večinoma tuji predavatelji in predavateljice. Večina študentk in študentov tega programa je v svoje delo vnesla nova znanja, ki so temeljila na prenosu moči iz rok strokovnjakov v roke uporabnikov, na krepitvi moči uporabnic in uporabnikov, na deinstitucionalizaciji, socialnem vključevanju ter na zagovorništvu. Danes se o teh konceptih govori v različnih strokah. Dr. Godeša s Pedagoške fakultete se je npr. v enem od televizijskih omizij v zvezi z invalidskimi organizacijami pred leti zavzemal za individualno financiranje, na medicinskih kongresih o duševnem zdravju govorijo o zagovorništvu, različne organizacije za ljudi s posebnimi potrebami govorijo o konceptih samostojnega življenja. V razgovorih se praviloma izkaže, da se pod istim pojmom skrivajo različna razumevanja, kar pa samo po sebi ni nič hudega. Bolj kot so vpeti v javni govor, večkrat ko se pojavljajo v uradnih dokumentih, več je možnosti za njihovo udejanjanje in tudi zlorabljanje.

Programi zagovorništva, premika in krepitve moči, samostojnega življenja in ostali, ki sem jih navedla, so nastali ravno v nevladnih organizacijah in uporabniških gibanjih in so jih morale različne stroke sprejeti kot svoja strokovna izhodišča. Morale zato, ker so v svojem delovanju odvisne od uporabnikov njihovih storitev. Ti pa za vstop v uporabniško razmerje zahtevajo bistveno drugačen odnos med njimi in tistimi, ki jim ponujajo uslugo. Pluralizacija sistema v tem smislu ne pomeni le tehnične širitve izvajalcev socialno varstvenih servisov iz enega na več sektorjev, temveč pomeni bistveno spremembo med klasičnim pomenom strokovnosti, kjer so strokovnjaki imeli pravico do definiranja težave, iskanja odgovorov nanje in izvajanja usluge, in novimi pomeni, kjer sta strokovnjakinja ali strokovnjak le pomočnika, ki pomagata iskati ali lajšati pot iz težave nekomu, ki aktivno participira v reševanju svojih lastnih stisk.

RAZLIKE ZNOTRAJ NEVLADNIH ORGANIZACIJ IN SKUPIN

Ko torej govorimo o socialni politiki (pluralizaciji kot njeni strategiji), ne moremo več mimo dejstva, da se je v današnjem času civilna družba sposobna organizirati (ob ustreznem mobilizacijskem pritisku) in ustvariti sisteme izven državnih institucij, ki lahko zadovoljijo večino njenih potreb in ji tako omogočijo dovoljšno mero avtonomije za njeno delovanje. Če želi država obdržati pravico do intervencije v življenja ljudi oz. določeno mero socialne kontrole, potem mora za to tudi nekaj dati. Lahko zagotovi dostojno življenje svojih državljanov in lahko omogoči učinkovito organiziranje civilne družbe. Krepitev civilne družbe pomeni torej tudi nova razmerja moči. Zmanjševanje stroškov za sistem socialnega varstva ni več enoznačno dejanje v smislu, da ima samo država moč odločati, koliko denarja bo namenila in kakšno politiko do zadovoljevanja socialnih potreb svojih državljanov bo določila. Ob zavedanju moči, ki se skriva v sposobnosti samoorganizacije državljanov, mora država spregledati tudi korist, ki jo ima ob zadovoljevanju njihovih potreb. Ta je seveda tako v

zagotavljanju socialnega miru kot tudi v določeni meri družbene moči oz. oblasti. Ko govorim o civlni družbi v kontekstu socialne politike, mislim predvsem na naslednje tri sklope.

Prvi zajema tisti del, ki mu Veljko Rus (1990) pravi skupnost in temelji na nadrecipročnih odnosih. Sem lahko uvrstimo družino, prijateljske skupnosti, skratka tiste, ki jih vežejo globje vezi. Nadrecipročne odnose lahko definiramo kot tiste, ki ne zahtevajo povračila za storjeno dobro. Treba pa je opozoriti na dejstvo, da je v tradicionalnem pomenu besede solidarnost v tovrstnih skupnostih, zlasti v družini, temeljila večinoma na skrbstveni vlogi ženske. Ona je skrbela za ostale člane družine in vzdrževala nadrecipročnost tako, da povrnitev za njeno skrb ni bila potrebna. Predlog V. Rusa, da država ne sme intervenirati v tovrstne skupnosti, je zato razumeti tako, da predvidevamo vsaj približno enakomerno razporejenost menjalnih odnosov med člani skupnosti. Kjer pa to ni pravilo, moramo ženski kot nosilki skrbstvenega dela na neki način vendarle omogočiti povračilo za njeno delo. Vlogo države moramo videti kot suportivno in ne kot tisto, ki želi s svojo intervencijo institucionalizirati solidarnost.

Drug del civilne družbe zajema tiste skupine ali organizacije, ki odgovarjajo na potrebe ljudi izven sistema javnih oz. državnih ustanov. To so predvsem nevladne organizacije ali druge neregistrirane skupine, ki delujejo prostovoljno ali dobrodelno. Temu delu pravimo nevladni ali tretji sektor. Zanj je značilno to, da deluje na podlagi skupnega interesa, samoiniciativnosti, samoorganizacije, prostovoljno in samopomočno (*ibid.*). Ker je delo v takih organizacijah ali skupinah prostovoljno, se ljudje zanj odločajo zaradi nekih osebnih preferenc, ki se napajajo bodisi iz lastne stiske, ki jo je žrtev preživela in jo želi deliti z ostalimi, ali pa gre za altruistične ali strokovne vzroke. Te organizacije so večinoma registrirane po ustreznem zakonu, so strukturirane, nekatere vloge ljudi so določene in deloma formalizirane (predsednik ali predsednica, upravni odbor, tajnik ali tajnica itn.). Kljub temu pa so odnosi pogosto manj formalni oz. bolj fleksibilni, zanje ni značilen birokratizem.

V tem delu civilne družbe je najti veliko zelo različnih organizacij in skupin, ki jim je težko določati skupne značilnosti. Tu lahko npr. najdemo samopomočne skupine, ki se organizirajo zato, da člani med seboj delijo svojo stisko in skupaj iščejo ustrezen odgovor nanjo. Pri nas je vedno več skupin za motnje hranjenja, pojavljajo se skupine za ženske žrtve nasilja ali spolnega nasilja in še druge. Samopomočne skupine po navadi delujejo toliko časa, dokler za srečevanje obstaja konsenz članov skupine, nato razpadejo ali pa se organizirajo v drugačen tip organizacije, ki omogoča širše delovanje. Tako lahko npr. žrtve nasilja prično ustanavljati podporno mrežo na področju cele države in v svoje delo vključijo še druge programe in nove ljudi. Samopomočne skupine bi lahko uvrstili na mejo med skupnostmi in nevladnimi organizacijami, saj je njihova struktura najmanj formalizirana.

Poleg samopomočnih skupin lahko sem uvrstimo še različne skupine, ki želijo delovati na nekem področju človekovih potreb, ne glede na to, ali so v problemu udeleženi sami ali ne. Tako se lahko organizira skupina študentov, ki želijo izven fakultetnih obveznosti početi še kaj drugega razen študija. Takih skupin je še zlasti veliko pri nas, saj smo prostovoljstvo dolgo časa povezovali zlasti z aktivnostmi študentov družboslovja, predvsem socialnega dela, psihologije in pedagogike. Take skupine študentov so dragocen delovni potencial mnogih nevladnih organizacij.

Najbolj značilne za ta del civilne družbe pa so nevladne organizacije, ki so pri nas registrirane kot društva ali privatni zavodi. Vzroki za ustanavljanje teh organizacij so zelo različni. Ustanovijo jih lahko strokovnjaki, ki niso zaposleni ali z delovanjem v uradnih ustanovah niso zadovoljni, ne morejo početi tistega, kar bi radi, ali pa ne morejo delati tako, kot si sami želijo. Nastanejo lahko tudi tako, da so ustanovitelji iz prejšnjih dveh skupin. Tako samopomočnim kot neformalnim skupinam se lahko zgodi, da v določenem trenutku potrebujejo bolj formaliziran način delovanja,

ker jim ta omogoča stalnost, pridobivanje denarnih sredstev ali boljše planiranje. Največkrat pa so pobudniki nastanka nevladne organizacije sami udeleženi v problemu, ki ga ta organizacija obravnava. Te nevladne organizacije lahko imenujemo uporabniške organizacije. Ustanovijo jih tisti, ki so stisko preživeli in menijo, da lahko pomagajo tudi drugim, ali pa niso zadovoljni z uslugami uradnih ustanov in želijo ponuditi nekaj drugačnega. Ustanovijo jo lahko tudi tisti, ki menijo, da njihov problem ali pa njihova potreba ni ustrezno zastopana v javnosti ali pa je javen odnos do njih nepravilen. Vzrokov za nastanek bi lahko našli še veliko več, naštela sem le najbolj izrazite.

Sem spadajo tudi organizacije ali skupine, ki nastajajo znotraj cerkve in so religioznega značaja. Pri nas poznamo npr. Servis dobrote mladih, ki deluje pod okriljem patra Pavla v Šiški in ima že dolgoletno tradicijo, potem škofijska Karitas, ki prerašča v vedno bolj razvejano mrežo pomoči na različnih področjih. Omenimo lahko še Informacijski center Mirje, Šotorovce, Mladinski Ceh, Skalo in še dosti drugih skupin, ki jih ponavadi vodijo duhovniki. Predvsem so to skupine mladih, ki se ukvarjajo s pomočjo ostalim skupinam prebivalcev. Na tem mestu velja podariti pomen dobrodelnih dejavnosti, tako verskih kot ateističnih. Očitki, ki jih pogosto slišimo v zvezi s cerkveno dobrodelnostjo, se vežejo na dejstvo, da verujoči ponujajo pomoč drugim ljudem zlasti zato, da zadostijo ljubezni do boga. Prava pomoč naj bi bila tista, ki je človek ne daje zaradi pripadnosti določeni ideologiji ali bogu.

Taki očitki ne vključujejo odgovorov na vprašanje, kako in zakaj se verski altruizem razlikuje od neverskega, če sploh se. Ali ni mogoče, da lahko vsakršni globji osebni motivi vodijo tudi v nespoštljiv, malomaren, odtujen ali celo izkoriščevalen odnos? Ali pa gre preprosto za predsodke ali bojazni o tem, da cerkev zlorablja dobrodelnost za pridobivanje novih vernikov. Dragoš (1993: 166) na to dilemo odgovarja takole:

> razloga morebitnih represivnih učinkov dobrodelnosti v zvezi z demarginalizacijo ne gre iskati v izvajalcih dobrodelnosti, pač pa predvsem v razmerah, ki prepuščajo dobrodelnosti osrednjo vlogo pri reintegraciji marginalne populacije.

Ideološkosti se torej lahko bojimo takrat, ko država radikalno zmanjša socialne pravice ljudem in svojo vlogo reducira na minimum. Najbolj zapostavljene populacije ljudi takrat postanejo odvisne od različnih dobrodelnikov, ki ne delujejo zgolj na podlagi etike, vrednot ali znanja, temveč lahko pomoč pogojujejo z lastnimi kriteriji.

V podobnem položaju se lahko znajdejo tudi različne neverske nevladne organizacije, kadar postanejo odvisne od financiranja države ali pa celo sprejmejo del javnih pooblastil, ki so jih prej nosile državne ustanove. Kadar so odvisne od financiranja države, morajo s svojimi programi zadostiti kriterijem, ki jih ta postavlja kot pogoj za dodelitev denarnih sredstev. Nekatere zahteve države lahko bistveno posežejo v avtonomijo delovanja nevladnih organizacij. Kot pogoj lahko npr. zahtevajo javljanje primerov na policijo kljub nasprotni volji uporabnikov. Lahko zahtevajo npr. skupne intervencije ali sodelovanje z določenimi državnimi ustanovami, ki so lahko tudi kontrolnega značaja. Značilnosti nevladnih organizacij lahko zjedrimo v naslednje (Rus 1990):

- ustanovijo se takrat, kadar obstaja specifičen interes, ki kaže na določeno nezadovoljeno potrebo, ali pa javne službe to potrebo ne zadovoljujejo na ustrezen način,
- njihova vloga je zlasti zagovorniška, saj niso obremenjene z javnimi pooblastili za intervencijo,
- v različna profesionalna polja vnašajo nove doktrine ali pripomorejo k spreminjanju starih, saj zadovoljujejo tudi tiste potrebe, ki v klasičnih ustanovah sploh niso zaznane (gibanje homoseksualcev in lezbijk, gibanje hendikepiranih, feministično svetovanje itn.),
- omogočajo uveljavljanje povsem nasprotujočih si mnenj in delovanje skupin, ki so si po tematiki podobne, delujejo pa iz nasprotnih stališč (gibanje za življenje-gibanje za pravico do splava, uporabniške organizacije-profesinalne organizacije itn.)
- delujejo po principih samopomoči in

samooorganizacije in niso ustanovljene v profitne namene.

Slabosti nevladnih organizacij pa se kažejo predvsem v naslednjem (*ibid.*):

• ker jo ustanovi določeno število posameznic ali posameznikov, ki so za tako organizacijo zainteresirani, te ponavadi z zmanjšanim interesom teh ljudi tudi propadejo; nimajo namreč mehanizmov, ki bi omogočali stalnost;

• nadzor nad njihovim delovanjem je minimalen, zato omogoča taka oblika povezovanja tudi zlorabe, ki so lahko za uporabnike teh organizacij ogrožujoče;

• so slabo financirane, zato so odvisne od prostovoljnega dela in osebne zainteresiranosti članov, ki za vodenje in upravljanje organizacije nimajo potrebnih spretnosti in znanj;

• ker jih lahko ustanovi vsakdo, so lahko nevladne organizacije tudi prostor za združevanje raznih radikalnih skupin, ki so vsem ali samo določeni skupini ljudi tudi nevarne (skupine za življenje, razne skrajne desničarske organizacije ali nacionalistične skupine itn.).

Zaradi teh lastnosti nevladnih organizacij z njimi ne moremo nadomestiti javnih ustanov in tako krčiti usluge države blaginje. Lahko pa so bistven korektivni mehanizem, ki narekuje kvaliteto dela in nenehno opominja javne ustanove na pravice ljudi, ki so zaradi svoje stiske odvisni od intervencije teh ustanov.

Tretji del civilne družbe zajemajo v osemdesetih letih t. i. »nova družbena gibanja«, ki so tesno povezana z nevladnimi organizacijami. Bodisi tako, da iz njih nastajajo, ali narobe, vplivajo na njihov nastanek. Nevladne organizacije se namreč pogosto povezujejo v mreže iz različnih vzrokov. Ker menijo, da bo njihova družbena moč večja, ker lažje dosežejo svoje cilje s povezovanjem, ker lahko tako presežejo svojo specialistično usmerjenost, ker racionalizirajo denarne resurse, ki jih pri vseh primanjkuje. Lahko se organizirajo tudi v namen izobraževanja ali celo kreiranja skupnih projektov. Tako so npr. znane mreže ženskih organizacij, ki so v osemdesetih letih tvorile pomemben del novih družbenih gibanj. Kot rezultat teh gibanj imamo danes pravo množico ekoloških društev, ki jih ustanavljajo celo politične stranke. Skoraj vse stranke imajo tudi svojo žensko sekcijo. Znana so gibanja za pravice homoseksualcev (ki še nimajo podmladka v parlamentu).

Skupna značilnost vseh družbenih gibanj je, da radikalno posegajo v tradicionalno kulturo ter s tem rušijo razmerje občih vzorcev norm in vrednot. V osemdesetih so nova družbena gibanja delovala tako, da so kritizirala politični sistem, zahtevala pluralnost političnega prostora, svobodne volitve, vzpostavitev pravne države in ukinitev nekaterih členov zakona, ki so kršili osnovne človekove pravice. Pravice so bile pojem, ki je hitro dobival na pomenu in je bil referenčni okvir oz. skupni povezovalec vseh gibanj. Kot pravi Tine Hribar (1988), je vrednost novih družbenih gibanj v tem, da poleg obče volje uveljavljajo tudi skupno voljo in tako osebno dvigajo na javno raven. Tako npr. gibanje homoseksualcev ne pristaja več na to, da se lahko poročajo le heteroseksualci, temveč zahtevajo poroko tudi zase. Tako svojo osebno spolno identiteto dvigajo iz zasebne v javno sfero.

VLOGA CIVILNE DRUŽBE V SISTEMU JAVNE BLAGINJE

Če za državo blaginje velja, da temelji na prevzeti odgovornosti za zadovoljevanje potreb ljudi, potem za organizacije civilne družbe velja, da to odgovornost vračajo ljudem. Ker te organizacije nimajo dolžnosti zadovoljevanja potreb ljudi, zanj torej ne nosijo odgovornosti. Ker nimajo odgovornosti, lahko opravljajo le tista dela, ki si jih same določijo, ta pa so pogosto skladna s potrebami ljudi. Ker za svoje delo te organizacije nimajo javnih pooblastil, ne poznajo podobnih konfliktnih vlog, kot jih poznajo javne ustanove. To so razpetost med zasebnim in javnim ali med kontrolo in pomočjo. Za take konflikte znotraj nevladnih organizacij ali samoorganiziranih skupnosti ni nikakršne potrebe. Organizacije civilne družbe so torej lahko popolnoma »na strani ljudi«, kar pa v praksi ni nujno res.

Kljub temu pa nevladnih organizacij ne smemo videti kot edinih pravih organizacij

pri zadovoljevanju potreb ljudi. Stalnost delovanja, nivo kvalitete, široko področje odgovarjanja na potrebe lahko zagotovijo le javne službe, ki pa lahko imajo svoj korektiv ravno v nevladnih organizacijah. Njihova vloga mora biti ravno v tem, da javne službe silijo k zviševanju kvalitete, da prek mrež ali družbenih gibanj sprožajo teme, ki za občo kulturo niso aktualne in s tem prispevajo k spremembi doktrin do določenih skupin prebivalstva. Pomembna vloga civilne družbe je v tem, da se nenehno bori za pravice ljudi in tako javne službe sili v njihovo spoštovanje.

NOVA POGODBENA RAZMERJA

Na javne razpise se prijavljajo vse vrste omenjenih organizacij. Obširno pisanje o razlikah med njimi, o kvaliteti, ki jo nosijo ene ali druge, je bilo namenjeno zlasti enemu cilju. Kako iz vse te množice prijavljenih izbrati tiste, ki najbolje služijo ljudem, ki jih servisirajo. Dejstvo je namreč, da je prijavljenih vedno več in denarja vedno manj. Čas je že, da se izoblikujejo kriteriji kvalitetne usluge in področja, ki jih bo država financirala kot del mreže javnih uslug. Nekaj konceptualnih novosti, ki so posledica vstopa civilne družbe v sistem javne blaginje, smo v letošnjem razpisu že lahko zasledili. Povedale so nam predvsem to, da so vladni uslužbenci seznanjeni z novostmi in se z njimi strinjajo do te mere, da jih izrecno izpostavljajo. Mislim zlasti na zagovorništvo, individualno financiranje, socialno vključevanje in podobno. Vendar teh konceptov ne moremo zamenjati s kriteriji kvalitete oz. dobre prakse, ki se nanašajo zlasti na konkreten odnos do človeka, ki uslugo uporablja. To so nediskriminatorne prakse (nasprotje seksizma, nacionalizma, homofobije, diskriminacije hendikepiranih in ostalih), spodbujanje in omogočanje participacije, spoštovanje in ostali principi, o katerih so govorile že druge avtorice in avtorji člankov v pričujoči reviji. Čeprav so ravno ti principi tisti, ki določajo vlogo uporabnikov v odnosu in po katerih se ponudba različnih organizacij razlikuje med sabo, jih ne prepoznamo nikjer. Niti v Pravilniku o koncesijah (Ur. l. RS, št. 72-27. XI. 1997) na področju socialnega varstva jih ne najdemo.

Pravilnik omeni kvaliteto usluge šele v III. poglavju z naslovnom Pogoji za dodelitev koncesije, in sicer v 17. členu, ki določa, katere pogoje mora izpolniti koncesionar. Zadnji odstavek pravi: »da zagotavlja kakovostno izvajanje storitve«. Posamezni kriteriji kvalitete niso omenjeni niti v poglavju, ki podrobno določa vsebino pogodbe. V njem sicer najdemo točke o spoštovanju etičnih načel ali obveznosti do uporabnikov, ki pa se nanašajo bolj na pravno varstvo kot pa npr. na antidiskriminatorno prakso. Pa vendar je ravno pogodba o koncesiji tista, kjer lahko do potankosti opredelimo pogoje, ki jim morajo izvajalci zadostiti. Da je to mogoče in praktično izvedljivo, sem videla v času svoje prakse v Veliki Britaniji. Moj mentor v času prakse je bil evalvator in načrtovalec servisov v Kentu. Financiranje je decentralizirano, denar imajo lokalne skupnosti za več mest hkrati. Za te skupnosti napravijo petletne plane financiranja, pri ugotavljanju potreb pa sodelujejo javne službe, nevladne organizacije, neformalne skupine in posameznice ali posamezniki iz skupnosti. Drugih dejstev v zvezi s tem ne bom navajala, ker za ta članek niso pomembna, kar pa ne pomeni, da niso zanimiva. Ena od potreb, ki ni bila v skupnosti ustrezno urejena, je bilo delo s spolno zlorabljenimi. Javne službe niso zagotavljale ustreznega nivoja svetovanja ali terapije, čeprav so opravljale vsa javna pooblastila v zvezi z zaščito otroka. Lokalne oblasti so se zato odločile, da to uslugo poiščejo drugje in jo tudi plačajo, oz. v angleškem sistemu, »kupijo«. Našli so ustrezno nevladno organizacijo z imenom Family Matters, ki je delala samo na področju spolnih zlorab, in sicer s tistimi, ki so bili starejši od 18 let. Za intervencijo v tej starosti namreč ni treba več prijaviti primerov ali pa imeti za delo javno pooblastilo. Preden so se lokalne oblasti odločile sofinancirati organizacijo oz. kupiti njene usluge, je moj mentor opravil temeljito evalvacijo. V organizaciji je preživel pol leta, se seznanil z vsemi ljudmi, imel je veliko kontaktov z uporabnicami in uporabniki, pregledal je

vso dokumentacijo in si skratka zagotovil pogoje, v katerih mu nič ni ostalo skrito. Z evalvacijo je ugotovil, da je organizacija ustrezna, vendar z nekaterimi popravki. Pričela so se trda pogajajnja med organizacijo in lokalnimi oblastmi, ki jih je predstavljal. Šlo je za zahteve in popuščanja enih in drugih. Sama sem bila prisotna na treh pogajalskih srečanjih, kjer so predelovali vsak stavek pogodbe posebaj. Nevladni organizaciji je bilo povsem jasno, da mora za državno sofinanciranje žrtvovati nekaj svoje neodvisnosti, lokalnim oblastem pa, da organizacijo potrebujejo, če želijo zagotoviti ljudem v stiski ustrezno pomoč.

Pogodba je v končni verziji vsebovala naslednje. V preambuli določa dolžino financiranja in pogoje, pod katerimi se pogodba podaljšuje. Jasno je opredeljen namen pogodbe. Naslednje poglavje je jasen in kratek opis namena organizacije in njenih ciljev. Jasno je torej, kakšna je organizacija, ki jo sofinancirajo. Sprememba namenov, ciljev ali dejavnosti predpostavlja spremembo ali celo pretrganje pogodbe. Tretje poglavje podrobno opisuje način financiranja in navaja točne vsote denarja. Nasledje poglavje točno opredeli, komu morajo dajati usluge za denar, ki ga prejmejo, in katere usluge so to. Postavijo npr. zahtevo, da prostovoljce preverijo na policiji (kar je v Veliki Britaniji povsem običajno). Poglavje vsebuje točen opis, kako mora potekati izobraževanje in supervizija prostovoljcev. Starost tistih, ki imajo pravico do usluge, so s pogajanji znižali na 16 let. Točno opredelijo, koliko skupin morajo vzpostaviti in kje, ter opredelijo, kaj pomeni individualno delo z zlorabljenimi. Ena od nalog je tudi izobraževanje profesionalcev. Največ hude krvi je povzročila zahteva, da mora organizacija javljati vse primere spolnih zlorab, kjer je žrtev stara pod 18 let. Naslednje poglavje je namenjeno opredelitvi vrednot, politike in prakse, ki jo mora organizacija zagotoviti. V tem poglavju so do potankosti opredeljeni principi dobre prakse, ki jih morajo upoštevati. Poleg principov dobre prakse je omenjena še politika enakih možnosti. Naslednja poglavja govorijo še o zagotavljanju varnosti uporabnikov, delavcev in prostovoljcev, nadzoru, zaupnosti, dostopu do informacij, načinu pritožbe, arbitraži in rokih.

Taka podrobna pogodba ni nastala samo na podlagi prijave organizacije na javni razpis, temveč po dolgotrajnem procesu z jasnimi pravili in cilji. Racionaliziranje sredstev in krčenje socialne države ni omejeno preprosto na manj denarja za socialne programe, temveč na bolj premišljene in strokovno utemeljene postopke ugotavljanja potreb in kreiranja uslug. Pri tovrstnem pogodbenem razmerju ne more iti za to, da je neka organizacija sposobna bolje pisati programe ali bolje lobirati in iskati zaveznike zase. Ugotavljanje potreb v skupnosti je na prvem mestu, sledi mu iskanje ustrezne organizacije. Druga ugotovljena potreba v že omenjeni skupnosti v Kentu je bila delo s tistimi, ki imajo Alzheimerjevo bolezen. Ker niso našli ustrezne organizacije (javne, nevladne ali privatne), so jo kar pomagali ustanoviti.

Vendar je ugotavljanje potreb že novo poglavje, ki je sociološki metodologiji dobro znano. Služi zlasti učinkovitemu načrtovanju in racionalni porabi sredstev. Še enkrat želim povzeti ključno misel zapisanega. V nekaj letih pluralnega sistema socialnega varstva se je poleg javnih služb razvila široka mreža programov nevladnih organizacij. Te so zaradi svojih značilnosti pričele spreminjati klasične socialnovarstvene koncepte in vnesle nova razumevanja odnosa med uporabniki storitev in izvajalci. S tem so vplivale tudi na spremembo razumevanja vloge profesionalcev in profesionalnosti same. Novosti na področju socialnega varstva so, kot vidimo iz javnih razpisov, že vpete v sistem, so zaželene in spodbujane. Tudi zato, ker postajajo institucionalna norma za vstop v Evropsko skupnost. Sedaj je čas za nov korak. Tega vidim sama najprej v zagotavljanju kvalitete, dobrih pogodbenih odnosih, planiranju in ugotavljanju potreb. Brez zadnjega bodo dejavnosti narekovale predvsem organizacije iz lastnih ambicij in ne ljudje, ki servis potrebujejo.

Literatura

F. Adam (1987), O treh pristopih k pojmu »civilna družba«. *Družboslovne razprave 5*: 5-16.

I. Culpitt (1992), *Welfare and Citizenship; Beyond the Crisis of the Welfare State*. London: SAGE Publications.

S. Dragoš (1993), Karitas na Slovenskem. *Socialno delo* 32, 5-6: 163-197.

T. Hribar (1988), *Varstvo človekovih pravic, razprave, eseji in dokumenti*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Z. Kolarič (1994), Vloga humanitarnih neprofitno/volonterskih organizacij v slovenskem sistemu blaginje 90-ih let. *Časopis za kritiko znanosti* 22, 168-168: 143-153.

V. Rus (1990), *Socialna država in družba blaginje*. Ljubljana: Domus.

vso dokumentacijo in si skratka zagotovi pogoje, v katerih mu nič ni ostalo skrito. Z evalvacijo je ugotovil, da je organizacija v Pričela so se trda pogajanja med organizacijo in lokalnimi oblastmi, ki jih je predstavljal. Šlo je za zahteve in gopuščanja enih in drugih. Sama sem bila prisotna na treh pogajalskih srečanjih, kjer so predlovali organizaciji je bilo povsem za državno sofinanciranje, žrtvovati nekaj svoje neodvisnosti, lokalnim oblastem pa, da organizacijo potrebujejo, če želijo zagotoviti ljudem v stiski ustrezno pomoč.

Pogodba je v končni verziji vsebovala naslednje: V preambuli določa dolžino financiranja in pogoje, pod katerimi se pogodba podaljšuje. Jasno je opredeljen namen pogodbe. Naslednje poglavje je jasen in kratek opis namena organizacije in njenih ciljev. Jasno je torej, kakšna je organizacija, ki jo sofinancirajo. Spremembe namenov, ciljev ali dejavnosti predpostavlja spremembo ali celo pretrganje pogodbe. Tretje poglavje podrobno opisuje način financiranja in navaja točne vsote denarja. Naslednje poglavje točno opredeli, komu morajo dajati usluge za denar, ki ga prejmejo, in katere usluge so to. Postavijo npr. zahtevo, da prostovoljce preverijo na policiji (kar je v Veliki Britaniji povsem običajno). Poglavje vsebuje točen opis, kako mora potekati izobraževanje in supervizija prostovoljcev. Starost tistih, ki imajo pravico do usluge, so s pogajanji znižali na 16 let. Točno opredelijo, koliko skupin morajo vzpostaviti in kje, ter opredelijo, kaj pomeni individualno delo z zlorabljenimi. Ena od nalog je tudi izobraževanje profesionalcev. Največ hude krvi je povzročila zahteva, da mora organizacija javljati vse primere spolnih zlorab, kjer je žrtev stara pod 18 let. Naslednje poglavje je namenjeno opredelitvi vrednot, politike in prakse, ki jo mora organizacija zagotoviti. V tem poglavju so do potankosti opredeljeni principi dobre prakse, ki jih morajo upoštevati. Poleg principov dobre prakse je omenjena še politika enakih možnosti. Naslednja po-

govorijo še o zagotavljanju varnosti uporabnikov, dejavcev in prostovoljcev.

Taka podrobna pogodba ni na podlagi prijave organizacije na javni razpis, temveč po dolgotrajnem procesu z sredstev in krčenje socialne države.

strokovno utemeljene postopke ugotavljanja potreb in kreiranja usług. Pri lovrstnem pogodbenem razmerju ne more iti za to, da je neka organizacija sposobna bolje pisati programe ali bolje lobirati in iskati zaveznike zase. Ugotavljanje potreb v skupnosti je na prvem mestu, sledi mu iskanje ustrezne organizacije. Druga ugotovljena potreba v že omenjeni skupnosti v Kentu je bila delo s tistimi, ki imajo Alzheimerjevo bolezen. Ker niso našli ustrezne organizacije (javne, nevladne ali privatne), so jo kar pomagali ustanoviti.

Vendar je ugotavljanje potreb že novo poglavje, ki je sociološki metodologiji dobro znano. Služi zlasti učinkovitemu načrtovanju in racionalni porabi sredstev. Še enkrat želim povzeti ključno misel zapisanega. V nekaj letih pluralnega sistema socialnega varstva se je poleg javnih služb razvila široka mreža programov nevladnih organizacij. Te so zaradi svojih značilnosti pričele spreminjati klasične socialnovarstvene koncepte in vnesle nova razumevanja odnosa med uporabniki storitev in izvajalci. S tem so vplivale tudi na spremembo razumevanja vloge profesionalcev in profesionalnosti same. Novosti na področju socialnega varstva so, kot vidimo iz javnih razpisov, že vpete v sistem, so zaželene in spodbujane. Tudi zato, ker postajajo institucionalna norma za vstop v Evropsko skupnost. Sedaj je čas za nov korak. Tega vidim samo najprej v zagotavljanju kvalitete, dobrih pogodbenih odnosih, planiranju in ugotavljanju potreb. Brez zadnjega bodo dejavnosti narekovale predvsem organizacije iz lastnih ambicij in ne ljudje, ki servis potrebujejo.

Srečo Dragoš

DRUŽBENI POGOJI AVTONOMIJE UPORABNIŠKIH SKUPIN

Avtonomija uporabnikov pomeni avtonomijo na dveh osnovnih ravneh: psihični in socialni. Avtonomija na prvi ravni se nanaša zlasti na prevzemanje, kreiranje, interpretiranje, identificiranje in redefiniranje družbenih vlog na ravni posameznika. Ko oseba postane uporabnik oz. uporabnica socialnih uslug in storitev, se sooča z vlogami drugih in z njihovimi pričakovanji, normami, vrednotenji in vedenjskimi vzorci o tem, kako se naj sama vključuje v tovrstne interakcije. Iz tega izhaja dvoje pomembnih poudarkov glede avtonomije prve ravni: prvič, da je oseba v vlogi uporabnika še vedno oseba, ne pa zgolj uporabnik; in drugič, da je vloga uporabnika kompleksna, saj je »sestavljena« iz vseh tistih inačic uporabniških vlog, ki jih vzdržujejo različni programi in različni izvajalci na področju socialnih storitev (zato je biti uporabnik samopomočne skupine nekaj drugega kot biti uporabnik storitev na zaprtem psihiatričnem oddelku ali pa uporabnik neformalne, npr. sosedske pomoči). Da bi se lahko oseba v vsem tem znašla in sama kreirala lasten položaj ali se celo pogajala o njem, mora najprej razlikovati med različnimi uporabniškimi vlogami. Brez njihovega razlikovanja jih je nemogoče uskladiti in jih po potrebi privzeti ali jih opustiti, ko niso več potrebne. Osnovni pogoj za to zmožnost razlikovanja pa je, da se že v izhodišču ohrani temeljna razlika med lastno osebo in vlogo, ki jo oseba »igra«. Če ta razlika izgine, pride do problemov, kakršne opisuje npr. Christopher Lasch s terminom narcizem, ki ga veže predvsem na zahodne, liberalistično potrošniške družbe, kjer se osebnost izenačuje s prevzetimi vlogami do te mere, da se izgubi. Vendar lahko do istega problema pride tudi v diametralno nasprotnih pogojih, npr. v okolju totalnih institucij, ki sproža različne adaptacije posameznikov na take razmere. Tudi tu prihaja, kot opozarja Goffman, do brisanja razlik med osebo in vlogo; najradikalneje pri dveh načinih prilagoditve, ki jih je Goffman označil kot kolonizacijo in konverzijo. Problemi z avtonomijo se torej na psihični ravni zastavljajo drugače kot na socialni ravni (tj., interakcijski, organizacijski ali širši družbeni) in prvi niso manj pomembni od drugih. Če poudarjamo samo druge, zaidemo v sociologiziranje, če poudarjamo samo prve, pa v psihologiziranje. Vprašanje avtonomije na ravni psihičnih sistemov je torej v tesni zvezi s funkcijo, ki jo (in kakor jo) opravlja struktura, ki je najbolj specializirana za povezovanje posameznikovega zunanjega okolja z njegovim notranjim svetom. Zato sistemski teoretiki pojem jaza definirajo kot strukturo, ki *»je sposobna diferencirati med tem, kar je realno v zunanjem svetu in kar je projicirano vanj od znotraj, kar mora biti sprejeto ter vključeno v izkustvo in kar mora biti zavrnjeno.«* V tem smislu razumljen jaz *»je ekvivalent kontrolne sfere, ki opravlja posredovalno funkcijo med notranjim svetom in okoljem«* posamezne osebe (Miller 1967: 16). Kaj se zgodi, če jaz te mediacijske funkcije ne opravlja več zadovoljivo, o tem nazorno piše Tanja Lamovec v poglavju o Razpadu »filtra« (Lamovec 1995: 296 ss.).

Na psihično raven sem opozoril zato, ker se v nadaljevanju osredotočam na poudarke, napovedane v naslovu: na *družbene* pogoje avtonomije uporabniških skupin.

Družbeni pogoji niso niti bolj niti manj pomembni od psihičnih, so pa drugačni. To drugačnost, ki je odvisna od sistemskih sprememb, povzemam v štirih tezah. Prva govori o sedanjosti, druga o preteklosti, zadnji dve pa o prihodnosti.

1. teza: Slovenija na socialnem področju ne zaostaja bistveno za evropskim prostorom – razen v razvitosti uporabniških skupin. Primerljivost z drugimi seveda ne pomeni, da nimamo problemov, ampak da problemi, ki jih imamo, niso bistveno različni od drugih evropskih držav, čeprav gre za pomembne posebnosti. V čem smo primerljivi z Evropo?

• Brezposelnost: stopnja brezposelnosti ne presega evropskega povprečja in se giblje celo nekoliko pod njim (če jo merimo v skladu z metodologijo ILO, je bila v Sloveniji 7,3% v letu 1996). Večji od evropskega povprečja je samo delež dolgotrajne brezposelnosti (nad enim letom), ki pa je za socialno delo pomemben zato, ker čedalje manj vpliva na ekonomijo (npr. na višino plač), hkrati pa povzroča vse večje socialne posledice (težja zaposljivost, kronična odvisnost od drugih itn.). Še bolj problematična je visoka brezposelnost mladih (do 24 let), ki dosega okrog 24%. To je občutno nad evropskim povprečjem; večjo brezposelnost v tej starostni kategoriji imajo le še v Rpaniji, Italiji in Grčiji.

• Socialnovarstveni stroški: delež bruto domačega proizvoda, namenjen sistemu socialnega varstva (pri nas 2,5% za leto 1994), je podoben deležu, ki ga namenja tudi večina drugih evropskih članic za te namene. Vendar tako stanje, čeprav evropsko primerljivo, ni zadovoljivo. Primerljivo je zato, ker se z enakimi problemi financiranja socialnega varstva (katerega stroški pritiskajo na proračun) ukvarjajo tudi v Evropi, zato nujnost reforme tega področja ni samo slovenska posebnost. Znotraj tega trenda pa je zaskrbljujoče naše ravnanje s povečanim tveganjem tistih, za katere je socialnovarstvena mreža edina možnost preživetja. Tu pa smo pod evropskim nivojem in glede tega so opozorila o naši neusklajenosti z evropskim prostorom nedvoumna: »Programi socialne pomoči kot sredstvo edinega izhoda so precej pičli« (Agenda 2000: točka 3.5).

• Izobrazba: za celotno slovensko populacijo je značilna relativno nizka izobrazbena raven, kar pomeni, da ni kritična velikost kategorij z višjo in visoko izobrazbo, ampak je odločno preveč tistih, ki imajo samo končano ali pa nedokončano osnovno šolo. Na socialnem področju je seveda drugače: izobraževanje, kadri in celotna (vladna) infrastruktura, s katero razpolaga socialno delo pri nas, ni bistveno slabša kot v evropskih državah.

• Samoorganizanost uporabnikov: samostojne skupine uporabnikov socialnih storitev, njihovo število, velikost, profiliranost (družbena razpoznavnost in odmevnost), količina moči in sredstev, s kakršnimi razpolagajo, sposobnost pritiska, njihova stabilnost (trajnost) itn., vse to so atributi, s katerimi lahko neposredno merimo (ne)razvitost socialnega dela na tem področju. In tu smo še najbolj na začetku. Ti začetki so pomembni in dragoceni, a izjemno skromni, kar velja za celotni neprofitno-volonterski sektor. Eden od pomembnih pokazateljev (ne)razvitosti tega sektorja je npr. delež tistih, ki so zaposleni v neprofitno-volunterskih organizacijah (*cf.* Vojnovič 1997). Ta delež (glede na vse zaposlene) je po posameznih državah zelo različen in se giblje nekako od slabih dveh odstotkov (Italija) pa vse do 6,8% (ZDA), medtem ko je najnižji na Madžarskem (0,8%), ki je najbolj primerljiva z nami po nerazvitosti tega sektorja. Kljub temu je pri nas ta delež občutno manjši celo od madžarskega, tj. 0,3% (v letu 1990). Pa še znotraj tega skromnega deleža se seveda skoraj vse zaposlovanje dogaja v športnih in kulturnih volunterskih organizacijah, medtem ko je samo 1,2% zaposlenih v organizacijah s humanitarnega področja. Zapostavljenost nevladnih izvajalcev na socialnem področju je razvidna tudi iz sredstev, ki jim ga namenja država. Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve distribuira iz tistega dela državnega proračuna, ki je v njegovi pristojnosti, samo 0,2% sredstev nevladnim izvajalcem in društvom; vse ostalo je namenjeno javnim zavodom. Zato je tudi ekonomski »output« neprofitno-volunterskega sektorja na Slovenskem najnižji, ko ga

primerjamo z drugimi. V drugih državah predstavljajo odhodki tega sektorja od 2% (Italija) do 6,3% (ZDA) celotnega BDP, pri nas pa le 1,2%, toliko kot na Madžarskem. Skratka: neprofitno-volunterski sektor je pri nas občutno manj razvit kot drugje, znotraj njega je humanitarno področje neprimerno manj razvito od športnega in kulturnega, znotraj humanitarnega področja pa je tistih izvajalcev socialnih storitev, ki temeljijo na samoorganizaciji uporabnikov, občutno manj od vseh drugih.

To pomeni, da je okolje, potrebno za afirmacijo avtonomije uporabniških skupin pri nas, nerazvito, saj še vedno bolj zavira kot stimulira samoorganizacijo uporabnikov. To velja kljub temu, da smo po večini ostalih kazalcev iz socialnega področja že evropsko usklajeni. Vendar pa razvojna kompleksnost pomeni (zlasti glede na evropske integracije), da ne gre samo za večjo kompleksnost sistemskih struktur navznoter, ampak tudi za večjo kompleksnost v samem okolju. Zgoraj omenjeni problemi se nanašajo na tisti »izsek« v okolju uporabniških skupin, na katerega samo socialno delo (kot profesionalni sistem) nima neposrednega vpliva, pa tudi posredni vpliv je manjši, kot bi lahko bil. Enako velja tudi za politični sistem v ožjem smislu (parlamentarnega usklajevanja političnih opcij, relevantnih za splošno državno politiko). Prej omenjeni problemi spadajo v tisti segment okolja, za katerega je neposredno »zadolžena« socialna politika: večja ko je njena razvitost in specializiranost, večja je tudi njena avtonomija glede na druge ekspertne sisteme in glede na trenutno politično usmeritev parlamenta oz. vlade (in narobe). In enako kot za socialno politiko velja tudi za druge sisteme, tudi za socialno delo in za uporabniška združenja. Iz tega izhaja naslednja teza.

2. teza: avtonomija *uporabniških* skupin pomeni na sistemski ravni (družbe kot najširšega sistema) predvsem samostojnost glede na *politični* in glede na *ekspertni* sistem. Tu je v zadnjih letih prišlo do pomembnih premikov. Za razvoj samoorganizacije uporabnikov na mikro in makro ravni so bila na Slovenskem ključna tri obdobja: 1. pred drugo svetovno vojno, 2. obdobje po drugi svetovni vojni do osamosvojitve in 3. po osamosvojitvi. V prvem obdobju je bila samoorganizacija uporabnikov precej razvita, saj je kompenzirala nerazvitost države na socialnem področju; drugo obdobje je bilo ravno narobe, ker je zašlo v nasprotno skrajnost, v monopolizacijo in hiper-razvoj državne sfere na blaginjskem področju ter v atrofijo uporabniških iniciativ, skupin in gibanj; v tretjem obdobju pa gre za demonopolizacijo in rekonstrukcijo socialne države ter za animacijo civilne sfere. Kljub tem razlikam pa je bila slovenska zgodovina obremenjena s primatom političnega sistema nad vsemi drugimi, tudi nad ekspertnim in uporabniškim. Ilustracija: razvoj najmasovnejših civilno-družbenih gibanj pred drugo svetovno vojno, tj., sindikalnega in ženskega gibanja, je bil že v prvem obdobju (ko se je najbolj razmahnil) blokiran s strani političnega sistema. Podobno stanje smo imeli tudi v povojnem socializmu. Konec te blokade je narejen šele v zadnjih letih z razmejitvijo med državo in družbo in z razmejitvijo med posameznimi delnimi sistemi znotraj civilne sfere. Tak trend opozarja, da so današnji problemi z razvitostjo in avtonomnostjo uporabniških skupin bistveno drugačni od problemov, značilnih za prvo in drugo obdobje. Nekateri zagovarjajo tezo, da je danes predvsem politična (državna) sfera kriva za nerazvitost civilno-družbenih gibanj, ki da so bila ideološko zadušena z nastopom novega režima po osamosvojitvi. To trdijo — presenetljivo — tako levičarski kot desničarski zagovorniki te teze, pri čemer prvi idealizirajo in poveličujejo porajanje civilno-družbenih gibanj pred letom 1990 (po tej varianti naj bi proces osamosvajanja bistveno okrnil njihovo prejšnjo avtonomijo in jih nekako načrtno razvodenil), drugi pa isto tezo razlagajo s prevlado »udbomafije«, ki da nove razmere obvladuje na star, a bolj zvit (prikrit) način. To so zgrešene trditve. Rele danes, po osamosvojitvi, so pogoji za avtonomijo civilne družbe prvič zares vzpostavljeni. Zato uporabniška gibanja (zlasti na socialnem področju) ne smejo nasesti predpostavki, da za vsako oviro iščejo politične eminence in zaroto države. Ravno to vodi

v minimalizacijo problemov in v njihovo poenostavljanje. Če bi bil ključen problem res zgolj v monopolu take ali drugačne politične garniture, bi problem rešil takoj, ko bi se zamenjala garnitura (npr. na naslednjih volitvah). Vendar so problemi resnejši: niso zgolj politični, ampak predvsem strokovni in sistemsko pogojeni. Od tod tretja teza.

3. teza: danes je (neprimerno bolj kot v preteklosti) vzpostavljena avtonomija ekspertnih sistemov glede na politični sistem in podobno je tudi z avtonomijo uporabniških združenj oz. skupin glede na politično sfero. Pri razmejitvi uporabniških od ekspertnih mrež pa smo še na začetku. Razmejevanje med ekspertnim in uporabniškim področjem (logiko, dejavnostmi, skupinami, organizacijami, pristojnostmi) je pogoj za tako povezovanje med obema, kjer vsako področje ohranja lastno samostojnost (identiteto), znotraj teh pogojev pa pomenijo dosežki prvega sistema hkrati korist za drugega in narobe. Če ni razmejitve, ni avtonomije. Takrat se povečajo možnosti za dominacijo enega sistema nad drugim. Praviloma to počne tisti, ki je močnejši, razvitejši, bolje organiziran, z daljšo tradicijo in z več (ekspertne) moči. Zato je za prihodnji razvoj uporabniških skupin kot tudi za razvoj ekspertnih sistemov zelo pomembno, kako bodo definirali lastno razmerje glede naslednjih vprašanj: 1. glede razmejitev, 2. glede avtonomije, 3. glede medsebojnega prežemanja sistemov. In to je treba narediti na vseh treh nivojih: na splošnem družbenem, organizacijskem in interakcijskem. Ne gre torej za vprašanje, ali se povezovati ali ne, ampak na kakšen način to početi. Številnejše ko so sistemske povezave, težavnejše in bolj negotove ter hkrati pomembnejše so odločitve. Te so dveh vrst; povsem nepredvidljive in pa take, ki so predvidljive in jih je mogoče kategorizirati (npr. v šest splošnih, najpogostejših tipov, *cf.* Moody 1983: 17) – v obeh primerih pa je seveda njihova učinkovitost odvisna od okolja, v katerem jih uporabimo. Socialno področje pri nas je še posebej občutljivo za tovrstne razmejitve med eksperti in uporabniki, ker:

- socialno delo razpolaga z manjšo kritično maso kadrov kot druga področja,
- ker je njegova struktura manj razčlenjena in
- ker doslej tovrstne razmejitve še niso bile potrebne.

Zato je bilo doslej tako rekoč samoumevno, da ljudje, polno zaposleni npr. v VŠSD kot izobraževalni ustanovi, hkrati ustanavljajo in vodijo uporabniška združenja, občasno servisirajo vladne službe z ekspertizami, opravljajo nekatere storitvene dejavnosti za uporabnike in še kaj. Načini delovanja, ki so bili včasih nujni in zaželeni, bodo v prihodnje vse bolj postajali nemogoči; z diferenciacijo področij, akterjev in ustanov bodo sorodne dejavnosti (zlasti kontakti med njimi) postavljene pred drugačne pogoje sodelovanja kot doslej. O tem govori naslednja teza.

4. teza: sodelovanje med uporabniškimi skupinami in VŠSD kot ekspertno ustanovo bo tudi v prihodnje nujno, a omejeno. Nujno je, ker je identiteta socialnega dela odvisna tako od teoretskega kot od praktičnega razvoja (in sicer vse *bolj*, ne pa vse manj, kar se včasih pozablja, ko se govori o fakultetnem statusu). Omejitve v sodelovanju VŠSD z uporabniškimi skupinami in združenji pa izhajajo iz institucialnega okolja, v kakršnega je vpeta VŠSD kot specifična izobraževalna institucija. Včasih si je bilo npr. nemogoče predstavljati kakršno koli strokovno srečanje ali drug pomemben dogodek na socialnem področju brez direktne ali celo izključne navezave na VŠSD. Danes so razmere že bolj »normalne«, saj se številna strokovna srečanja, mednarodne povezave in celi simpoziji dogajajo že povsem avtonomno in neodvisno od matične izobraževalne ustanove za socialno delo. Mislim, da je to eden od najneposrednejših pokazateljev razvoja in napredka v naši profesiji in zaenkrat ni razloga, da se ta trend v prihodnje ne bi še okrepil. To naprej pomeni, da bodo pričakovanja do konkretnih ustanov, njihove zmožnosti in njihovi odgovori na ta pričakovanja po eni strani vse bolj zamejeni na ožje profilirane vsebine, hkrati pa (znotraj njih) tudi bolj intenzivni. Namesto vprašanja, kako se vključevati v vsa področja, bo pomembnejše, s kom se povezovati na kakšnem področju. To bo ključni problem zlasti za

novo nastajajoče skupine uporabnikov in njihova združenja. Na interakcijskih ravneh lahko pričakujemo, da bodo vse bolj aktualna vprašanja, kako npr. razmejiti vlogo, pristojnosti in odgovornosti konkretnih profesionalcev, ki so v obliki različnih aranžmajev aktivni v tipičnih prostovoljnih skupinah za samopomoč. Te razmejitve in načini sodelovanja bodo izključno odvisni od »interne« logike tovrstnih skupin, kar bo lahko imelo usoden pomen za notranjo dinamiko posameznih projektov (čeprav navzven to ne bo razvidno, niti ne bo od zunaj regulirano). Na sistemski ravni pa naj v tej zvezi znova spomnim na dve pomembni, a še ne dovolj izkoriščeni možnosti sodelovanja. To sta predvsem *Socialna zbornica Slovenije* in novo *Društvo socialnih delavk in delavcev Slovenije*. V teh dveh ustanovah, katerih učinkovitost je izključno odvisna od aktivnosti profesionalcev, zaradi katerih sta ustanovljeni, bo v prihodnje vse bolj koristno iskati pomembne vire moči: informacije, družbeno odmevnost, »cehovsko« podporo, mrežna vozlišča, nekatere organizacijske storitve itn.

Literatura

Agenda 2000 (1997), Mnenje Komisije o prošnji Slovenije za članstvo v Evropski uniji (fotokopije).

T. Lamovec (1995), *Ko rešitev postane problem in zdravilo postane strup*. Ljubljana: Lumi.

E. J. Miller, A. K. Rice (1967), *Systems of Organization*. London: Tavistock Publications.

P. E. Moody (1983), *Decision Making: Proven Methods for Better Decisions*. New York: Mc Graw-Hill.

I. Svetlik (1994), *Zaposlovanje: približevanje Evropi*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

M. Vojnovič (1996), *Vloga, obseg in struktura neprofitno-volonterskega sektorja v Sloveniji*. Ljubljana: SINCO (raziskovalno poročilo, I. faza).

ni vodilov združenja. Na interkacijskem nivoju lahko pričakujemo, da bodo vse bolj aktualna vprašanja, kako npr. razmejiti vlogo pristojnosti in odgovornosti lokalnih pretežno nalogov, ki so v pristojnosti raznih akademskih aktivnosti v tipičnih prostorninih skupinah za samoupravo. Te razmejitve in ločitve sodelovanja bodo izključno odvisni od interne logike tovrstnih skupin, kar bo lahko imelo tudi veden pomen za potrebno di- namiko posamznih projektov (npr. v zvezi z vzpostavitvijo dolgoročnih programov ipd.).

Na sistemski ravni pa pa v tej zvezi znova spomnim na dve pomembni, a se ne dovolj izkoriščeni možnosti sodelovanja. To sta predvsem Socialna zbornica Slovenije in novo Društvo socialnih delavcev in delavcev Slovenije. V teh dveh ustanovah, katerih učinkovitost je izključno odvisna od aktivnosti profesionalcev, zaradi katerih sta ustanovljeni, bo v prihodnje vse bolj koristno iskati poveznike vse moči interkacije, drugačno odmevnost rezultatov, ko, podobno, mreža vozlišč, nekatere organizacijske storitve ipd.

in podobno je tudi z avtonomijo ljubljanskih združenj oz. skupin glede na politično sfero. Pri razmejitvi uporabniških od ekspertnih mrež pa smo še na začetku. Razmejevanje med ekspertnim in uporabniškim področjem (logiko, dejavnostmi, skupinami, organizacijami, pristojnostmi) je pogoj za tako povezovanje med obema, kjer vsako področje ohranja lastno samostojnost (identiteto), znotraj teh pogojev pa pomenijo dosežki prvega sistema hkrati korist za drugega in narobe. Če ni razmejitve, ni avtonomije. Takrat se povečajo možnosti za dominacijo enega sistema nad drugim. Praviloma to počne tisti, ki je močnejši, razvitejši, bolje organiziran, z daljšo tradicijo in z več (ekspertne) moči. Zato je za prihodnji razvoj uporabniških skupin kot tudi za razvoj ekspertnih sistemov zelo pomembno, kako bodo definirali lastno razmerje glede naslednjih vprašanj: 1. glede razmejitev, 2. glede avtonomije, 3. glede medsebojnega prežemanja sistemov. In to je treba narediti na vseh treh nivojih: na splošnem družbenem, organizacijskem in interakcijskem. Ne gre torej za vprašanje, ali se povezovati ali ne, ampak na kakšen način to početi. Številnejše ko so sistemske povezave, težavnejše in bolj negotove ter hkrati pomembnejše, so odločitve. Te so dveh vrst; povsem splošnih, najpogostejših tipov; *cf.* Moody 1983: 177–[illegible] in jih je mogoče kategorizirati (npr. v šest kategorij, glede na vrsto pomoči, npr. finančna, tehnična ...). Lavrova (1987) ločuje pozitivne in negativne odnose. Ingham (1987), Systems of Organization, London: Tavistock Publications.

katerem jih uporabimo. Socialno področje pri nas je že nasploh občutljivo za vsakršne razmejitve med eksperti in uporabniki, ker kritično maso kadrov kot druga področja

nova nastajajoče skupine uporabnikov in

KAKO SMO LAHKO UPORABNI

PROFESIONALNE STORITVE, KONCEPTI

Marjan Vončina

VIDIKI PROFESIONALIZACIJE SOCIALNEGA DELA V SLOVENIJI

Vloga in vpliv strokovnih združenj sta pomemben kazalec statusa profesionalne skupine v družbi. V tem smislu je ustanovitev ali, bolje rečeno, revitalizacija strokovnega združenja socialnih delavk in delavcev velik dogodek, ki že sam na sebi predstavlja pomemben prispevek k profesionalizaciji socialnega dela pri nas. Socialni delavci lahko pričakujejo od svojega stanovskega združenja tudi prispevek k ustreznejšemu socialnemu statusu te profesionalne skupine, ki se kaže v boljšem plačilu za delo in v večjem ugledu v družbi. Kot temeljno nalogo stanovskega združenja pa vidim zlasti prispevek k boljši družbeni organiziranosti poklica, v mobilizaciji notranjih intelektualnih potencialov in v prispevku k dograjevanju poklicne etike.

Dogajanje ob »Prvih dnevih socialnih delavcev in delavk«, ki ga je organiziralo novo društvo, me je še dodatno utrdilo v prepričanju, da bi vrsto družbenih sprememb, novih trendov in tudi pomembnih posamičnih dogodkov, vezanih na položaj in vlogo socialnega dela, veljalo ovrednotiti tudi z vidika profesionalizacije.

Ob upoštevanju globalnih družbenih sprememb, ki so vezane na osamosvojitev – prehod na tržno gospodarstvo, privatizacija in uvedba večstrankarskega sistema –, še vedno pogosto spregledamo spremembe v sistemu socialnega varstva in spremembe, ki jih prinašajo nove strokovne vrednostne orientacije. Spremembe v sistemu socialnega varstva se kažejo kot uveljavljanje novih politik na posameznih področjih, na primer invalidske politike, politike duševnega zdravja v skupnosti, politike na področju uporabe drog, politike razreševanja problemov nasilja v družini itn. Nove strokovne vrednostne orientacije pa se kažejo predvsem kot vpliv približevanja Evropi. Ni dvoma, da te spremembe od socialnih delavcev zahtevajo podroben premislek in ustrezno akcijo.Več odločnosti v procesu prilagajanja in spreminjanja bi bilo mogoče pričakovati zlasti na tistih področjih socialnega dela, ki so vezana na probleme deinstitucionalizacije in organizacije skupnostne skrbi, opolnomočenja uporabnikov storitev socialnega dela, krepitvi zagovorniške vloge socialnega dela in upoštevanja etničnih in spolnih razlik pri organizaciji pomoči.

Navedene spremembe vplivajo tudi na spremenjene možnosti zaposlitve socialnih delavk in delavcev. Na eni strani se socialni delavci že desetletje soočajo z restriktivno politiko zaposlovanja v javnem sektorju, na drugi strani pa se odpirajo nove možnosti zaposlovanja v okviru nevladnega ter privatnega sektorja. V nekaj letih bo jasnejša tudi vloga socialnega dela znotraj delovnih organizacij.

V nadaljevanju bom poskušal opozoriti na nekatere dileme, s katerimi se soočajo socialni delavci glede na nove pogoje in možnosti zaposlitve.

V skladu z novejšimi evropskimi socialnopolitičnimi strategijami, ki gredo v smeri decentralizacije, participacije državljanov, privatizacije in deinstitucionalizacije, smo s sprejetjem nove zakonodaje tudi pri nas začeli uvajati pluralistični koncept socialnega varstva. Pluralizacija sistema socialnega varstva v načelu pomeni enakopravno in enakovredno vključitev akterjev različnih sektorjev družbe v sistem socialnega varstva. Poleg javnih služb so tako v sistem

vključeni tudi akterji iz nevladnega in zasebnega sektorja družbe. Seveda je koncept enakih možnosti vključevanja v sistem le načelen, v praksi se namreč izkaže, da različni sektorji vstopajo v sistem na različen način in pod različnimi pogoji. To pomeni, da se socialni delavci srečujejo z različnimi možnostmi pri oblikovanju pogojev svojih delovnih mest, pač glede na to, v katerem sektorju se zaposlujejo.

Pluralizacija sistema socialnega varstva tako sicer odpira vrsto možnosti za nove oblike zaposlovanje socialnih delavcev, pri čemer pa morajo socialni delavci premisliti, preveriti in se odločiti, kje se želijo zaposliti. Kot nujna potreba se kaže soočanje z dejstvom, da bodo morali bolj kot kdaj koli preverjati in ovrednotiti temeljne pogoje svojega dela ter skrbeti za to, da se ti pogoji izboljšajo. Lahko rečemo, da je samozaposlovanje (v pomenu skrbi za izboljševanje pogojev za svojo lastno profesionalno udejstvovanje) postala tako rekoč temeljna družbena zahteva tega poklica.

Proces prilagajanja temu novemu dejstvu gre počasi, tako da je dobršen del socialnih delavcev, zlasti tistih z večletnimi delovnimi izkušnjami, obremenjen s kopico dilem, občutkov negotovosti ter zmede, s katerimi se ne znajo prav soočiti.

Poglejmo najprej težave, s katerimi se srečujejo socialni delavci, ki so zaposleni ali se nameravajo zaposliti v javnem sektorju, konkretno v centru za socialno delo.

Osnovno delovno področje centra za socialno delo je izvajanje javnih pooblastil na področju socialnega varstva. Javna pooblastila predstavljajo sistem ukrepov in intervencij, predpisanih z področno zakonodajo. Na področju zaščite otroka tako na primer izvajajo ukrepe, vezane na rejništvo, posvojitve, urejanje stikov ob razvezi staršev, predloge za dodelitev otroka ob razvezi staršev, nameščanje v druge ustanove socialnega varstva itn. Poleg tega pa so tipični primeri javnih poblastil še skrbništvo, dodeljevnje denarnih pomoči, otroškega dodatka, urejanje zadev v zvezi s porodniškim dopudtom itn.

Že ob ustanovitvi centrov za socialno delo v šestdesetih letih je bil temeljni namen države formirati centralno službo za izvajanje javnih pooblastil s področja socialnega varstva.

Ta namen ostaja v veljavi tudi danes, kljub novemu zkonu osocialnem varstvu, ki predvideva nekatere druge rešitve.

Z zakonom o socialnem varstvu iz leta 1992 je država predvidela razširitev dejavnosti centrov za socialno delo. Zakon predvideva, da lahko centri za socialno delo poleg javnih pooblastil izvajajo tudi socialnovarstvene storitve, kot so preventivno delo, pomoč družini, prva socialna pomoč in osebna pomoč. Toda danes je že povsem jasno, da s tem predvidevanjem država ni mslila popolnoma resno. V obdobju, namreč, ko je sprejemala novi zakon o socialnem varstvu, s katerim je poskušala širiti dejavnost centrov za socialno delo tudi na polje socialno varstvenih storitev, je začela tudi intenzivirati restriktivno politiko zaposlovanja v teh ustanovah. Temu je sledila priprava normativov in standardov socialnovarstvenih storitev, ki predstavljajo izhodiščno predstavo o tem, kako si predlagatelj zakona predstavlja, kaj pomeni posamezna socialnovarstvena storitev, ter podajajo minimalne standarde storitve. To je bilo dovolj za socialne delavce, saj lahko ugotovimo, da so standardi za socialnovarstvene storitve, ki jih je država predpisala v obliki podzakonskega akta, oblikovani dovolj široko, da omogočajo razvoj načel in metod za posamezno storitev. Lahko rečemo, da je pri tem v osnovi šlo za ustrezno sistemsko rešitev.

Toda problem je nastal v tem, da država ni predpisala normativov za izvajanje javnih pooblastil. Če bi želela to storiti, bi morala najprej ugotoviti, koliko dela zahteva izvajanje javnih pooblastil, in ugotovila bi tudi, da izvajanje javnih pooblastil zahteva polno zaposlitev velike večine sedaj zaposlenih socialnih delavcev na centrih za socialno delo. Ugotovila bi tudi, da načrtovane širitve dejavnosti centrov za socialno dela z uvajanjem socialnovarstvenih storitev ne bo mogoče izvesti brez dodatnih ukrepov. Situacija je paradoksna: država je standardizirala in normirala dejavnosti, ki v praksi kot služba ne obstajajo, ni pa normirala in standardizirala dejavnosti, ki je temeljna in vsakdanja.

Reorganizacija centrov za socialno delo je tako zastala. Zaposleni v centrih za socialno delo danes svoj delovni čas pretežno porabljo za izvajanje javnih pooblastil, pri tem pa od države, vodstev centrov in strokovne javnosti doživljajo pritiske, naj svoje delo na javnih pooblastilih do te mere poenostavijo, da bodo lahko izvajali tudi storitve socialnega varstva. Na te pritiske socialni delavci odgovarjajo, da predpisane storitve tako in tako izvajajo, saj tudi javnih pooblastil ni mogoče kvalitetno izvajati, če pri tem ne izvajajo osebne pomoči ali pomoči družini. Imajo seveda prav, saj bi bilo težko dokazati nasprotno.

Hkrati pa se zaposleni seveda zavedajo, da bi z oblikovanjem posebnih služb v centrih za socialno delo, ki bi izvajale zgolj socialnovarstvene storitve, bistveno izboljšali kvaliteto svojega dela. Šele organizacija posebne službe za posamezno socialnovarstveno storitev namreč omogoča oblikovanje načel in metod posamezne storitve, oblikovanje ustreznih organizacijskih rešitev, dodatno izobraževanje in supervizijo, preverjanje rezultatov, vse tisto, skratka, kar omogoča kvaliteto in razvoj. Zavedajo se tudi, da bo šele oblikovnje posameznih služb za izvajanje socialnovarstvenih storitev omogočilo delo s tistimi osebami, ki socialne službe ne potrebujejo zaradi stisk, ki sodijo v okvire javnih pooblastil.

Če strnemo odprta vprašanja delovanja javnih služb in posebej centrov za socialno delo, ki so posledica neustrezne državne regulacije:

- neustrezna regulacija storitev
- omejitev zaposlovanja ob hkratnih zahtevah za poenostavitev delovanja
- nedefinirani cilji pri uvajanju socialnovarstvenih storitev
- povečevanje deleža upravno administrativnega dela na račun strokovnega dela.

Vidimo torej, da institucionalni okviri nikakor niso ugodni za razvoj socialnega dela. Na praktični ravni se to kaže zlasti v tem, da se socialno delo razume kot zgolj izvajanje javnih pooblastil. V razmerah, ko so meje med različnimi podsistemi socialnega varstva (zdravstvo, šolstvo, pravosodje...) postale neprehodne in prihaja do zmanjšanja komunikacij tudi na praktični, institucionalni in strokovni ravni, se vse bolj utrjuje razumevanje socialnega dela, ki ga enači z izvajanjem javnih pooblastil. Ne samo država, ampak tudi druge ustanove in strokovnjaki iz ustanov šolstva, zdravstva, policije in pravosodja porivajo socialnega delavca kot javnega uslužbenca v vlogo molčečega izvrševalca restriktivnih ukrepov. Za primer: pritiske posameznih strokovnjakov iz drugih služb o nujnosti odvzema opravilne sposobnosti ali pa o nujnosti izdelave predloga za odvzem otroka staršem je vse težje zavračati. Vse težje je zavračati pritiske, ki izhajajo iz pogledov o zadostnosti zgolj formalnopravnih intervencij. Vse težje je uveljavljati nivo timske obravnave, ki se sooča s celovitostjo socialne in človeške stiske.

Če bodo socialni delavci iz javnega sektorja dejstvo, da morajo zlasti sami skrbeti za osnovne pogoje svojega delovanja, vzeli resno, bodo morali odločno in vztrajno:

- zavračati razumevanje socialnega dela kot zgolj izvajanje javnih pooblastil
- uveljavljati oziroma revitalizirati zagovorniško pozicijo socialnega dela
- uveljavljati etične vrednote poklica
- zahtevati in organizirati programe permanentnega izobraževanja
- zahtevati jasno definiranje ciljev socialno varstvene politike
- zahtevati določitev prioritet znotraj politike socialnega varstva
- soočiti se z dejstvom restriktivne politike javnih financ.

Na tem nivoju profesionalizacije socialni delavci potrebujejo povsem nove oblike organiziranja, katerih cilj bo med drugim tudi odločno preverjanje in ovrednotenje dosedanjih zavezništev ter ustvarjanje novih. Ovrednotiti bo treba vlogo Socialne zbornice, ovrednotiti bo treba vlogo Visoke šole za socialno delo, ovrednotiti bo treba vlogo posameznih ekspertnih skupin, ki jih najema država za oblikovanje predlogov politik in državnih ukrepov socialnega varstva, ovrednotiti bo treba delovanje kolegov, ki delujejo v okvirih drugih podsistemov, ovrednotiti bo treba vlogo direktorjev javnih služb. Nova zavezništva pa bo treba sklepati z nastajajočimi uporabniškimi, drugimi nevladnimi in mednarodnimi organizacijami.

Socialni delavci in delavke, ki se zaposlujejo v nevladnem sektorju, pa se soočajo s precej drugačnimi problemi. Njihov osnovni problem je boj z sredstva za izvajanje programov. To pomeni, da se morajo istočasno boriti za preživetje načrtovanih socialnih inovacij, ki jih ponavadi vsebuje program, kot tudi za svojo lastno socialno varnost, torej za plačilo svojega dela.

Nevladni sektor na področju socialnega varstva sestavljata dve vrsti organizacij, ki se razlikujeta glede na status v družbi. Invalidske organizacije so svoj položaj utrdile že v jugoslovanskih časih, medtem ko društva, ki so nastala po uveljavitvi pluralističnega sistema socialnega varstva, svojo osnovno pozicijo v družbi šele ustvarjajo. Na praktični ravni se razlika kaže predvsem v tem, da nove organizacije ne razpolagajo s stabilnimi viri financiranja, ki bi jim omogočili nemoteno delovanje in doseganje osnovnih ciljev. Tako so osnovni vir financiranja javni razpisi za podporo socialnovarstvenim programom, ki jih razpisujejo država, lokalne skupnosti ter različne, zlasti mednarodne organizacije.

Načelno so javni razpisi ustrezen mehanizem za spodbujanje razvoja pluralnih pristopov, pa tudi zdrave konkurenčnosti. Vendar se v naši praksi pokaže, da ta način podpore nevladnemu sektorju ni najbolj ustrezen. Znano je, da je sprejem proračuna, prek katerega se financira tudi dejavnost socialnega varstva, odvisen od trenutnih političnih bojev in razmerij. Zato tudi ni mogoče predvideti datumov letnih sprejemov proračuna. Ker pa je treba zagotoviti nemoteno delovanje sistema služb, ki se financirajo iz proračuna, ima država na voljo mehanizem začasnega financiranja, ali kot ga popularno imenujemo, »financiranja po dvanajstinah«. Ta je vsakoletno v veljavi do tistega obdobja, ko parlament proračun sprejme.

Problem, ki se v zadnjem času, ko so nevladne organizacije začele z intenzivnim izvajanjem svojih programov, močno zaostruje, pa je v tem, da država za te organizacije ne priznava začasnih oblik financiranja. Tu ne moremo mimo načelne ugotovitve, da so nevladne organizacije v primerjavi z javnimi službami v podrejenem položaju. Na praktični ravni to pomeni veliko oviro za izvajanje programov nevladnega sektorja. Tudi tisti izvajalci programov, ki so že večkrat uspeli na razpisu in lahko sklepajo, da država njihov program podpira in ga bo podpirala tudi v prihodnje, ne vedo, kdaj je pričakovati razpis in kdaj bo prišlo do priliva sredstev.

Poleg navedenega pa nestabilnost in nezanesljivost financiranja povzroča tudi dejstvo, da država, pa tudi lokalne skupnosti denarja, ki ga razdeljujejo na osnovi javnih razpisov, še vedno ne razdeljujejo na temelju jasno določenih kriterijev in prioritet. To nevladnim organizacijam onemogoča, da bi zlasti svoje dolgoročne cilje prilagodili realnim možnostim in se na tej osnovi lotili izdelave svojih prioritet in strategij delovanja.

Problem ustrezne organizacije in delitve dela je poleg nestabilnega financiranja drug velik problem, s katerim se srečujejo socialni delavci, ki se zaposlujejo v nevladnem sektorju.

Vsekakor je nehirarhičnost in fleksibilnost organiziranja nevladnih organizacij njihova velika prednost, toda pri vsakdanjem delu to prinaša tudi vrsto težav. Ena od teh je na primer, da v takih organizacijah pogosto vsi delajo vse. Tako bo moral socialni delavec poleg svojega osnovnega dela, zaradi katerega se je vključil v organizacijo, opravljati še vrsto drugih opravil, na primer administrativna dela, zbiranje informacij o razpisih, priprava dokumentacije za prijavo na razpise, pisanje poročil financerjem, organiziranje dela, pridobivanje sodelavcev in prostovoljnih sodelavcev, skrb za zakonitost delovanja itn. Pogosto se bo pri vsem tem spomnil, kako se je ravno zaradi nezadovoljstva z načinom delovanja javnih služb, kjer zaposleni pogosto večino svojih moči porabljajo za vzdrževanje institucije in jim za kvalitetno delo z uporabniki zmanjkuje volje in časa, odločil, da se bo zaposlil v nevladni organizaciji. Začuden bo opazil, da so pogosto tudi v teh organizacijah vprašanja o kvaliteti uslug in storitev postavljena v drugi plan. Če se bo odločil, da se ne bo predal obupu in s tem postal podoben tistim svojim kolegom, katerih delo in način je ocenjeval kritično, če se bo

torej odločil, da bo začel skrbeti za pogoje svojega delovanja, potem bo moral ostriti svoje spretnosti in pridobivati nova znanja na zanj morebiti povsem novih področjih. Moral bo izboljšati ali pa se na novo naučiti organizirati svoje delo, skrbeti za organizacijo dela sodelavcev, pridobivati nove relevantne informacije, se pogajati z oblastmi, načrtovati in predstavljati svoje delo, pridobivati denar. In kar je morebiti najtežje, vse to bo moral zahtevati tudi od svojih sodelavcev.

Socialni delavci, ki so zaposleni v delovni organizaciji, se bodo morali najprej soočiti z dejstvom, da jih zaposluje kapital. To pomeni, da njihova temeljna vloga ni v razreševanju socialnih stisk zaposlenih, temveč v tem, da prispevajo k maksimalni učinkovitosti zaposlenih za doseganje končnega cilja delovne organizacije, ta pa je ustvarjanje profita. Prehod v kapitalizem in demokracijo je usodno zarezal v vizijo socialnega dela v delovnih okoljih. Na nobenem drugem področju ni prišlo do tako temeljne redefinicije vloge socialnega dela.

V trenutnih razmerah, ki vladajo v kapitalskih organizacijah, ni prostora za razreševanje socialnih stisk zaposlenih; temeljno merilo je namreč krčenje delovnih mest, kar naj bi bil pogoj za povečevanje učinkovitosti in kapitalske uspešnosti podjetja. V taki situaciji je edina možnost socialnega delavca, da se angažira sindikalistično, da stopi na stran tistih, ki jim grozi izguba delovnega mesta, in s tem tvega svoje lastno delovno mesto. Vendar je mogoče ugotoviti, da so ti procesi kapitalizacije že v zadnji fazi. V obdobju, ki bo sledilo, bodo kapitalske organizacije začele ugotavljati, da tudi med zaposlenimi, ki jim je uspelo obdržati zaposlitev, obstaja določen odstotek tistih, ki zaradi osebnih in družinskih stisk ne prispevajo k učinkovitosti organizacije toliko, kot bi lahko, če teh stisk ne bi poznali. Takrat bo vloga socialnega dela v delovnih organizacijah zopet postala pomembnejša. Socialni delavci bodo imeli nove možnosti zaposlitve, kapital jih bo začel vključevati v sistem. Vendar pa bo kapital tudi določal osnovna pravila, določal bo pogoje delovanja, skratka, imel bo odločilen vpliv na avtonomijo strokovnega delovanja. V takih pogojih bodo morali socialni delavci razrešiti temeljno dilemo, ali vstopiti ali pa te obetajoče zaposlitve raje prepustiti kakšni drugi stroki, ki se ukvarja s stiskami ljudi, na primer psihologiji.

Literatura

J. Škerjanc (1996), Zgodba o ekologiji in moči. *Socialno delo* 35, 4: 283-288.

T. Lamovec (1998), O vedi, ki nima dovolj dobrega imena. *Socialno delo* 37, 1: 43-47.

A. Kavar Vidmar (1998), Kakovost delovnega življenja. *Socialno delo* 37, 2: 81-115.

S. Dragoš (1995), Pripombe k Osnutku kodeksa socialnega varstva. *Socialno delo* 34, 2: 159-162.

V. Miloševič (1989), *Socialno delo*. Ljubljana: samozaložba.

H. Denbury (1986), *Teaching Practical Social Work*. Aldershot: Gower.

N. Thompson (1996), *People Skills*. London: Macmillan.

Vida Miloševič-Arnold

NEKATERE ZNAČILNOSTI SOCIALNEGA DELA V SLOVENIJI (S POUDARKOM NA JAVNEM SEKTORJU)

DOSEDANJI RAZVOJ SOCIALNEGA DELA V SLOVENIJI

Poklicno socialno delo se je, kot vemo, v Sloveniji začelo razvijati šele sredi petdesetih let, ko se je začelo izobraževanje socialnih delavcev (najprej na ravni srednje, nato pa višje šole). Pred tem in vzporedno z uveljavljanjem poklicnega socialnega dela pa so delovale številne in raznovrstne socialne dejavnosti, ki so nedvomno opravljale pomembno družbeno vlogo. Tako je naše socialno delo doslej prehodilo nekaj razvojnih faz in v njih oblikovalo nekatere značilnosti, ki počasi vodijo k profesionalnosti. Vsaka od dosedanjih faz je socialnemu delu zapustila nekaj uporabnih spoznanj za njegov nadaljnji razvoj, nedvomno pa tudi kakšno manj pozitivno izkušnjo.

Za prvo fazo, v kateri so prevladovale predvsem *neprofesionalne socialne dejavnosti* (1945-1957) velja, da so aktivnosti potekale na dveh ravneh: kot prostovoljno delo, ki so ga opravljali prostovoljci – aktivisti, povezani v učinkovite mreže. Na drugi strani pa so se socialne dejavnosti odvijale v okviru socialno varstvene funkcije države. Te naloge so v skladu s predpisi opravljali državni uslužbenci, ki so bili, vsaj na začetku omenjene faze, praviloma brez ustrezne strokovne izobrazbe.

Drugo fazo označujejo *začetki profesionalizacije in institucionalizacije socialnega dela* (med letoma 1958 in 1973). V tem času se je socialno delo pojavilo kot poklic ter pridobilo nekaj kompetenc in status primarne stroke na matičnem področju socialnega varstva. V tem obdobju je poklicno socialno delo delovalo le v javnem sektorju, saj druga področja niso bila razvita. To velja tem bolj, če upoštevamo dejstvo, da so bile tedaj tudi gospodarske organizacije v državni (družbeni) lasti. Dejavnosti civilne družbe na socialnovarstvenem področju takrat še niso bile pomembneje razvite.

Spodbudno je na prve korake v profesijo v tem času vplival začetek izobraževanja socialnih delavcev (ob koncu te faze je bila tudi že močno izražena težnja nekaterih diplomantov po visokošolskem izobraževanju za socialno delo) in ustanavljanje institucij, v katerih je socialno delo dobilo svoj prostor – centrov za socialno delo. Hkrati pa sta se v tem zgodnjem obdobju v stroko zasidrala dva pojava, ki ju nezrelo socialno delo še ni znalo obvladati – stagnacija prostovoljnih dejavnosti in birokratizem. Oba sta precej zavrla hitrejši napredek procesa profesionalizacije.

V tem obdobju je socialno delo nedvomno pridobilo nekatere značilnosti profesije (denimo določeno raven teoretske zasnovanosti, relativno družbeno priznanost, nekaj avtoritete, do neke mere je razvilo profesionalno etiko. Delovalo je tudi društvo socialnih delavcev, ki je poskušalo oblikovati in utrjevati profesionalno identiteto svojih članov. Hitrejši napredek doktrinarnih in konceptualnih izhodišč socialnega dela je v tam času ovirala (vsaj deloma tudi pri nas še prisotna) doktrina o socialno-ekonomskem avtomatizmu in pretirano izražen strah ideologov tedanjega časa pred prenašanjem teorij in izkušenj iz kapitalističnih držav, kjer je bilo socialno delo dobro razvito. Metode, ki so se razvile v drugačnih družbenoekonomskih okoliščinah, naj ne bi ustrezale razmeram v socialistični družbi.

Ti bolj ideološki kot strokovni razlogi so zadrževali predvsem hitrejši razvoj teoretskih konceptov socialnega dela, kar pa je seveda nujno vplivalo tudi na možnosti za doseganje drugih kriterijev profesionalnosti.

Za tretjo fazo je značilno *podružbljanje socialnih dejavnosti* (med 1974 in 1987). To obdobje je socialnemu delu sicer prineslo formalno priznanje (v najpomembnejših družbenopolitičnih dokumentih tistega obdobja) kot pomembnemu dejavniku družbenega razvoja in mu tako na deklarativni ravni dalo prostor na vseh področjih življenja in dela. Pomemben je bil določen odmik od klasičnih »kategorij strank« k širšemu krogu uporabnikov in k prvim preventivnim programom. Po drugi strani pa je socialno delo takrat ravno zaradi široko, ohlapno in nejasno opredeljenih kompetenc izgubilo svojo, tedaj še krhko identiteto in se utapljalo v splošni »podružbljenosti«.

Socialno delo je v tam obdobju preplavila neplodna (v strokovnem smislu) politizacija, utapljalo se je v načelnih opredelitvah o pomembnosti socialnega dela kot dela subjektivnih družbenih sil, ki lahko pripomore k hitrejšemu razvijanju socialističnih družbenih odnosov, k odpravljanju socialnih razlik, višji kvaliteti življenja in k splošnemu družbenemu razvoju. To pomeni, da je bilo socialno delo ideološko podrejeno vladajoči marksistični ideologiji (dokaz za to je tudi Kodeks profesionalne etike socialnih delavcev Jugoslavije, sprejet leta 1980 na Bledu). Delovalo je izrazito reaktivno, odzivalo se je na aktualne politične teme in dogodke. Socialno delo torej ni avtonomno usmerjalo svojega delovanja v skladu s potrebami dejanskih in potencialnih uporabnikov.

Tako je takratno socialno delo dejansko na številnih področjih ostajalo dokaj birokratsko, družbeno nepomembno in je opravljajo predvem funkcijo družbenega nadzora nad uporabniki (zlasti to velja za področje takratnega socialnega skrbstva).

Z vidika nadaljnje profesionalizacije socialnega dela je to obdobje prineslo tudi pozitivne premike. Napredek se je pokazal v smislu promocije družbenega priznanja stroke in širjenja njenih področij dela. Veljalo je, da imajo socialni delavci svoje mesto povsod, kjer ljudje žive in delajo in kjer se pojavljajo njihovi socialni problemi in težave. Razmeroma se je dvignila tudi avtoriteta socialnih delvcev, zlasti v javnosti in pri netipičnih uporabnikih. Pri tem mislim na nove programe, denimo predzakonsko svetovanje, ki je potekalo v okviru dejavnosti socialnega skrbstva in so ga opravljali centri za socialno delo. Ti programi so pozitivno vplivali tudi na *odpiranje centrov za socialno delo navzven in na njihovo povezovanje z* drugimi strokovnimi službami (intredisciplinarna zasnovanost programov).

Pri doseganju ostalih pogojev profesionalnosti (teoretaka zasnovanost, profesionalna etika in povezovanje socialnih delavcev v strokovnem društvu) pa je v tem obdobju prišlo do določene stagnacije. Zlasti dejavnost Društva socialnih delavcev Slovenije je zamrla (z izjemo redkih regionalnih društev, ki so vse do danes ohranila kontinuiteto in so delovala neodvisno od usmeritev in »vodenja« zveze društev na ravni republike in federacije). Tako je za nadaljnjo profesionalizacijo socialnega dela skrbela le šola (tedaj še višja) za socialno delo, ki lahko nedvomno kot izobraževalna in raziskovalna institucija veliko prispeva k nadaljnjemu razvoju stroke, vendar pa pri tem potrebuje komplementarno aktivnost praktikov, povezanih v profesionalnem društvu.

Za četrto fazo, ki je doslej še nismo presegli, pa je značilno, da *socialno delo poskuša doseči svojo avtonomijo* (od 1989 naprej). To stopnjo bo socialno delo doseglo šele, ko bo v celoti končan proces profesionalizacije in bo ustrezalo vsem za to zahtevanim kriterijem.

Prva naloga, ki jo je moralo socialno delo opraviti v tej fazi in po osamosvojitvi in spremembi družbenega sistema, je bila *depolitizacija in deideologizacija*. Pri tem mislim na odmik od prej prevladujoče ideologije, ki so jo socialni delavci (vsaj formalno) sprejemali tudi za svojo (prepričljiv dokaz za to so sklepni dokumenti štirih kongresov jugoslovanskih socialnih delavcev, v katerih so se deklarativno sklicevali na temeljne družbeno politične usmeritve in ne na svojo strokovno doktrino).

Po drugi strani pa bi socialno delo v tej fazi moralo opraviti še naslednji pomemben korak in doseči še *odmik od državne uprave*. To bo verjetno dolgotrajnejši in bolj zapleten proces, saj gre za tesnejšo medsebojno prežetost enega z drugim. Vpetost socialnega dela v državno upravo postaja v javnem sektorju vse bolj izrazita. Rekli bi lahko, da se v zadnjem času, zlasti v centrih za socialno delo in na področju javnih pooblastil, opaža tendenca, da bi država močneje kontrolirala stroko. Socialno delo mora torej čimprej doseči status profesije in s tem tudi večjo strokovno avtonomijo v odnosu do države. Seveda pa je ta odnos kompleksen in bo treba probleme na tej relaciji reševati strpno in senzibilno. V tem procesu bo treba iskati predvsem take rešitve, ki bodo v prid uporabnikom.

PROFESIONALIZIRANOST SOCIALNEGA DELA V SLOVENIJI

KAJ JE PROFESIJA IN KRITERIJI ZA OCENJEVANJE PROFESIONALNOSTI

Vsaka profesija se začne razvijati kot poklic in ima na začetku tudi vse značilnosti poklica. V razvojnem procesu, ki ga imenujemo profesionalizacija, lahko poklic razvije določene lastnosti, zaradi katerih se pomembno izboljša kvaliteta storitev pripadnikov tega poklica. To lahko po določenem času privede do profesionalnosti. Od vsake profesije se pričakuje, da v praksi uporablja sistematično teorijo, da izoblikuje svoj etični kodeks, ki ga člani pri delu dosledno upoštevajo, da je v družbi priznana in uživa določeno avtoriteto pri uporabnikih in v javnosti ter da so nosilci profesije povezani v strokovnih združenjih, kjer razvijajo specifično profesionalno kulturo in jezik (strokovno izrazoslovje).

Profesije so v modernih družbah spoštovane, ker imajo kompetence za opravljanje socialnih storitev, ki so bistvene za preživetje in kvalitetno življenje ljudi. Za člane profesionalne skupine pomeni profesionalnost osebno zadovoljstvo ob delu, ki jih (praviloma) zanima, zagotovitev primernih dohodkov in sorazmerno visok družbeni status. Za profesionalne skupine je družbeno priznanje bistveno, saj jim zagotavlja možnost, da v svoje vrste sprejemajo samo dobro strokovno usposobljene ljudi, na ta način počasi dosežejo tudi spoštovanje profesionalcev drugih strok in javnosti (avtoriteta). Za uporabnike pomeni profesionalnost zagotovilo, da bodo storitve opravljali strokovnjaki, torej dobro usposobljeni ljudje, od katerih lahko pričakujejo kvalitetno delo in spoštljiv odnos v času reševanja njihovih težav.

Doseženo stopnjo profesionalnosti neke stroke lahko ocenjujemo na več načinov. Profesionalnost socialnega dela je ocenjevalo več avtorjev v različnih časovnih obdobjih. Pri tem so uporabljali različne kriterije in modele. Tukaj bomo omenili samo dva izmed njih:

- *Statični (ali absolutni) model*, pri katerem gre za preverjanje ključnih kriterijev, pogojev oziroma atributov (npr. Flexner 1915; Geenwood 1966; Heraud 1978).
- *Procesni (ali relativni) model*, pri katerem se ocenjuje razvojni proces poklica, analizirajo se *konflikti*, ki jih ta proces povzroča, *spremembe*, ki jih prinaša (v družbi, v sorodnih poklicih in profesijah), in *moč*, ki jo poklic v tem procesu pridobiva.

Določena ekskluzivnost profesij temelji na spoznanju, da so nekatere vrste del preveč kompleksne in pomembne, da bi jih lahko opravljali delavci brez ustrezne strokovne izobrazbe. Ko je stroka profesionalizirana, s tem pridobi in uveljavi pravico do sprejemanja *avtonomnih strokovnih odločitev*, v katere drugi ne dvomijo.

Pri ocenjevanju dosežene stopnje profesionalnosti socialnega dela v Sloveniji smo se odločili za uporabo statičnega modela (nekoliko modificiran Greenwoodov model) po naslednjih kriterijih:

a) teoretska zasnovanost
b) profesionalna etika
c) družbena priznanost
č) avtoriteta profesionalcev
d) dejavnost profesionalnih društev.

Vsakega od navedenih kriterijev smo tudi operacionalizirali, da smo tako dobili izhodišča za bližnji vpogled v vsakega izmed njih in s tem tudi na pet področij, ki so pomembna za profesijo.

Profesionalnost nedvomno prinese tudi nekaj elitizma, zato se pogosto postavlja vprašanje, do kolikšne mere naj se socialno delo sploh profesionalizira, da se ne bi začelo zapirati vase in skrbeti zlasti za svojo lastno promocijo, pri tem pa pozabljati na koristi uporabnikov.

MNENJA SLOVENSKIH SOCIALNIH DELAVCEV O DOSEŽENI STOPNJI PROFESIONALNOSTI (NEKAJ PODATKOV IZ RAZISKAVE, 1997)

Podatke smo zbirali s pomočjo anketnega vprašalnika, ki je obsegal 16 vprašanj (za kvantitativno analizo) in intervjuja z 28 vprašanji (za kvalitativni del raziskave). Anketo in intervjuje so opravili študenti 1. letnika v študijskem letu 1996/97. Populacija je bila zbrana naključno, saj smo stik z respondenti prepustili iznajdljivosti študentov. Sodelovalo je 98 respondentov, od tega 91 žensk in le 7 moških. Skoraj polovica sodelujočih (42) je starih med 35 in 45 let, 40 izmed njih jih ima od 11 do 20 let delovnih izkušenj.

Po izobrazbi je bilo 70 respondentov z višjo šolo za socialno delo (od teh imata dva tudi diplome sorodnih fakultet), 26 jih je bilo socialnih delavec z visoko izobrazbo (2 izmed njih imata tudi fakultetno izobrazbo druge smeri), ostala dva pa imata visoko izobrazbo druge družboslovne smeri.

Delovna mesta anketiranih socialnih delavcev so naslednja: v centrih za socialno delo jih je zaposlenih 44, v osnovnih šolah 33, v domovih za stare ljudi 8, v podjetjih 3, v zdravstvu 3, na zavodih za zaposlovanje 2, v delovno varstvenem centru, zaporih, otroškem vrtcu, na občinski upravi po 1, eden izmed respondentov pa je samostojni podjetnik na področju socialnega varstva. Z izjemo enega so torej vsi anketiranci zaposleni v javnem sektorju.

TEORETSKA ZASNOVANOST SOCIALNEGA DELA

Ta kriterij smo operacionalizirali na naslednja področja: kvaliteta izobraževanja za socialno delo, razvitost raziskovanja in prepoznavnost teoretičnih konceptov, ki prevladujejo v praksi.

Ustreznost izobraževalnega programa za socialno delo so respondenti ocenjevali glede na uporabnost znanj, ki so jih pridobili s študijem za socialno delo. Dve tretjini (65) jih je ta znanja označilo kot ustrezna v teoretičnem, ne pa tudi v praktičnem smislu. Kot v celoti ustrezna je ta znanja ocenilo 10 respondentov, enako število pa je v šoli pridobljena znanja označilo kot v celoti neustrezna. Dva sta se odločila za odgovor, da so znanja ustrezna v praktičnem, ne pa tudi v teoretskem smislu. Drugačne (odgovor »drugo«) odgovore je na to vprašanje dalo 11 anketirancev.

Predlogi *sprememb v dodiplomskem izobraževanju* za socialno delo so se nanašali na potrebo po pridobivanju več praktičnih znanj, strnjene prakse, usposabljanja za uporabo posameznih tehnik dela z ljudmi (40), enako število pa se jih zavzema za to, da bi visoka šola prerasla v fakulteto. Nekaj (11) respondentov se je odločilo za obe izmed navedenih opcij.

Glede *podiplomskega študija* za socialno delo se je največ anketiranih (28) zavzelo za organizacijo različnih programov specializacij, 20 za pripravo različnih delavnic za usposabljanje za uporabo posameznih tehnik dela z ljudmi, 17 pa za magistrske in doktorske programe socialnega dela. 14 anketirancev je odgovorilo pritrdilno na vsa tri gornja vprašanja.

Odgovori o *teoretskih konceptih pomoči in strokovnih prijemih*, ki jih socialni delavci najpogosteje uporabljajo pri delu, so bili zelo pestri. V bistvu potrjujejo stališče Turnerjeve (1997), ki pravi, da bi danes prisotnost teorij, ki jih socialni delavci v praksi uporabljajo, najlažje označili s pojmom »različnost«. Ugotavlja namreč, da v naši stroki uporabljamo kar 20 različnih teoretskih sistemov. Vse pa povezuje skupna tema: iskanje možnosti za razumevanje kompleksne stvarnosti človeka v dani situaciji.

Čeprav lahko na to pluralnost gledamo kot na slabost in znak nezrelosti teoretskih temeljev profesije, lahko naredimo tudi bolj pozitiven sklep. Raznolikost namreč lahko razumemo tudi kot vse večje razumevanje mandata socialne profesije v kompleksnem multikuturnem svetu (Turner 1997).

Prav nasprotno pa je gledanje Malcolma Payna (1997). Trdi namreč, da so si teorije socialnega dela med seboj bolj podobne kakor pa različne. Njihove skupne značilnosti izhajajo iz socialnega konteksta, v katerem socialno delo poteka. Nove ideje v teoriji socialnega dela nastajajo na različne načine in gredo skozi poseben proces *naturalizacije,* v katerem se prilagodijo potrebam socialnega dela.

Nekatere teorije se ne naturalizirajo v celoti, ker ne ustrezajo kakšni bistveni značilnosti socialnega dela. Teorije, ki se naturalizirajo, pa pomembno oblikujejo specifičnost socialnega dela. Nekatere teorije se ukvarjajo le s posameznimi vidiki uporabnikovih problemov, zato jih je treba dopolniti, da dobimo holističen pogled na uporabnika in njegove potrebe. Obstaja torej *paradigma socialnega dela,* ki je socialno konstruirana in v katero lahko zvrstimo vse sodobne teorije in prakso (Payne 1997). Temeljna paradigma socialnega dela po Paynu izhaja iz psihoanalitične teorije, ki se uporablja v povezavi s humanistično etiko.

Naši socialni delavci najpogosteje uporabljajo svetovalni prijem (rang 1 v 52 odgovorih), sledi mu sistemski (rang 1 v 9 odgovorih), upravno-pravni in realitetni (oba rang 1 v 8 odgovorih). Na vprašanje, kje so se za uporabo teh prijemov usposobili, smo dobili zanimive odgovore. Skoraj tretjina anketiranih (28) se je za uporabo teh prijemov usposobila v procesu supervizije, 17 na seminarjih in tečajih na Visoki šoli za socialno delo, nihče pa na usposabljanju v organizaciji FIRISA. Številni respondenti so pripisali druge institucije, ki so organizirale različne oblike usposabljanja (Zavod za šolstvo, Inštitut Antona Trstenjaka, Svetovalni center, Glotta idr.).

Na vprašanje o razvitosti *raziskovanja na področju socialnega dela* pri nas je dobra polovica (59) respondentov odgovorila, da je slabo razvito, dobra tretjina (39) pa, da je primerno razvito. Vsi drugi odgovori so bili zelo razpršeni (dobro razvito 3, ne vem 3, sploh ni razvito 1, brez odgovora 3).

O *strokovni in znanstveni literaturi* s področja socialnega dela pri nas dve tretjini respondentov meni, da je sicer dostopna, a je je premalo (65), 19 jih je odgovorilo, da je slabo dostopna, 13 pa, da je dostopna in je je dovolj. Eden izmed respondentov na to vprašanje ni odgovoril, eden pa je pripomnil, da imamo s področja socialnega dela pri nas samo revijo.

Glede razvitosti *strokovne terminologije* socialnega dela v Sloveniji jih dobri dve tretjini od vprašanih (70) meni, da je srednje razvita, 18 pa, da je zelo slabo razvita. Nekaj (9) jih je prepričanih, da je strokovni jezik socialnega dela pri nas že dobro razvit.

PROFESIONALNA ETIKA

Če želimo ob razpravi o profesionalni etiki socialnega dela spoznati, v kolikšni meri je stroka glede na ta kriterij že profesionalizirana, moramo ugotoviti, ali etični kodeks sploh obstaja, kakšen je (kvaliteta), kakšne vrednote socialnega dela reflektira in kako ga socialni delavci upoštevajo v praksi. Aketirance smo povprašali po nekaterih podatkih, ki so po našem mnenju bistveni za etiko socialnega dela kot enega izmed kriterijev za njegovo profesionalnost.

Najprej nas je zanimalo, koga imajo respondenti za *odgovornega za pripravo kodeksa* etike socialnih delavcev. Poudariti moramo, da v času anketetiranja Kodeks profesionalne etike socialnih delavk in delavcev Slovenije še ni bil sprejet, medtem ko se je Etični kodeks delavcev na področju socialnega varstva že dokaj uveljavil.

Za pripravo kodeksa profesionalne etike socialnih delavcev je po mnenju anketirancev odgovorna zlasti Socialna zbornica Slovenije (48-krat rang 1), na drugem mestu (31-krat rang 1) je Društvo socialnih delavk in delavcev Slovenije, na tretjem pa VŠSD. Nekaj respondentov (10-krat rang 1) je na prvo mesto med odgovornimi za kodeks postavilo tudi Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve.

Drugo vprašanje v tem sklopu se je nanašalo na razmerje med veljavnim etičnim kodeksom delavcev na področju socialnega varstva in kodeksom etike socialnih delavcev. Da lahko socialnovarstveni kodeks le dopolnjuje tistega, ki ga imajo socialni delavci, je odgovorila več kot polovica (57)

respondentov. Da bi moral kodeks socialnih delavcev nadomestiti istovrstni dokument Socialne zbornice, meni 29, torej slaba tretjina anketiranih socialnih delavcev, nekaj (6) pa jih na to vprašanje ni odgovorilo.

DRUŽBENA PRIZNANOST SOCIALNEGA DELA

Da so vprašanja, ki zadevajo socialno delo, pri nas pomanjkljivo, nedosledno in nejasno *pravno regulirana*, meni skoraj tri četrtine (79) anketirancev in le malo jih je prepričanih (14), da so kompetence dovolj jasno opredeljene in je uveljavljena tudi strokovna avtonomnost socialnih delavcev. Da je način pravnega reguliranja socialnega dela v celoti neustrezen, meni en respondent, štirje pa na to vprašanje niso odgovorili.

Deloma lahko družbeno priznanost ocenjujemo tudi s pomočjo *statusa strokovnjakov v družbi*, ki se meri tudi s pomočjo materialnih kriterijev, torej plače za opravljeno delo. Po mnenju 20 anketirancev je plača, ki jo dobivajo za svoje delo, ustrezna in primerljiva s sorodnimi profili z isto stopnjo izobrazbe. Blizu tri četrtine (70) pa jih je prepričanih, da je plača glede na delo neustrezna in neprimerljiva s sorodnimi profili. Osem respondentov na to vprašanje ni odgovorilo.

AVTORITETA PROFESIONALCEV

Avtoriteto in status socialnega delavca so sodelujoči v raziskavi *primerjali z avtoriteto* drugih, zlasti *sorodnih poklicev*. Odgovori, ki smo jih dobili, so zanimivi in tudi presenetljivi: približno četrtina respondentov (22) je na prvo mesto (rang 1) največkrat postavilo splošnega zdravnika, sledi mu upravni delavec (21), višja medicinska sestra (15) in osnovnošolski učitelj (14). Zanimivo je, da se le 10 anketirancev najbolj primerja s psihologom. Štirje respondenti so dali druge odgovore.

PROFESIONALNA DRUŠTVA

Profesionalne organizacije nastajajo zlasti iz potrebe, da bi omogočile promocijo profesionalcev in jim zagotovile višji družbeni status. Za profesionalce iz skupine pomagajočih profesij (helping professions) je pomemben element tudi zaščita interesa uporabnikov, kar poskušajo zagotoviti z usmerjanjem etičnega vedenja svojih članov (kodeksi).

Prvi ukrep organizacije tistih poklicev, ki želijo doseči status priznanih profesij, je ta, da opredelijo kriterije za članstvo. Samo tisti, ki ustrezajo določenim kriterijem, lahko postanejo člani profesionalne organizacije. Članstvo pomeni, da je posameznik kvalificiran za opravljanje storitev, za katere je profesija kompetentna. Čim večje so ambicije poklica, da preraste v profesijo, tem strožje kriterije za članstvo ta organizacija postavlja.

Večina dejavnosti profesionalnih društev je usmerjenih v to, da pri članih razvijejo občutek identitete s stroko, iz te povezanosti pa lahko črpa moč tako posameznik kakor društvo kot celota.

Naše socialne delavce smo povprašali, kaj so po njihovem mnenju najpomembnejše *naloge društva socialnih delavcev*. Njihovi odgovori, razvrščeni glede na prvo izbiro (rang 1) so naslednji: 1. skrb za razvoj stroke, 2. skrb za identiteto socialnih delavcev, 3. oblikovanje izobraževalnih programov za socialno delo, 4. opredeljevanje ciljev socialnega dela, 5. zaščita interesov socialnih delavcev, 6. razvijanje profesionalne kulture in jezika, 7. oblikovanje in skrb za spoštovanje profesionalne etike, 8. izdajanje strokovnih glasil, 9. vpliv na socialno politiko politiko in sistem socialnega varstva, 10. organiziranje družabnega življenja.

Na vprašanje, kdo naj bi po njihovem njihovem mnenju *postavljal cilje socialnega dela*, so respondenti odgovorili takole:

Dobra polovica (54) meni, da je za to pristojna Socialna zbornica, 42 jih je to kompetenco pripisalo Visoki šoli za socialno delo, 41 Društvu socialnih delavk in delavcev Slovenije, 38 Inštitutu za socialno politiko, 34 pa državi. Politične stranke naj bi formulirale cilje socialnega dela po mne-

nju 7 respondentov. Po mnenju štirih anketirancev je glede tega potreben konsenz vseh navedenih. Dva izmed respondentov sta odgovorila, da morajo cilje socialnega dela postavljati uporabniki. Štirje na to vprašanje niso odgovorili, druge odgovore pa sta dala dva anketirana socialna delavca.

PREDMET DELA SOCIALNEGA DELA

Vsaka stroka mora v procesu profesionalizacije jasno opredeliti predmet svojega dela in ga tudi razmejiti od sorodnih strok. To vprašanje je treba razrešiti v okviru kriterija teoretske oziroma znanstvene zasnovanosti poklica, ki želi razviti značilnosti profesije. Predmet dela sodi med temeljne prvine socialnega dela. S tem vprašanjem so se doslej resno ukvarjali le redki avtorji, saj se je socialno delo razvijalo dokaj pragmatično in je bilo dolgo zgolj praktična dejavnost. Večkrat naletimo na zelo ohlapne definicije, češ, da je predmet socialnega dela vse tisto, kar je v nekem pojavu družbeno ali socialno. Nedvomno pa taka opredelitev ne pove dovolj o sprecifiki tistega, s čimer se socialno delo ukvarja, in je treba njegov predmet dela opisati bolj konkretno. Prav gotovo je smiselna delitev na vidik predmeta dela *vede* o socialnem delu in na vidik socialnega dela kot *praktične dejavnosti*.

Izmed opredelitev predmeta dela vede o socialnem delu bomo tukaj izbrali le tisto, ki jo je podal B. Mesec, ko pravi, da se veda o socialnem delu ukvarja s preučevanjem procesov pomoči ljudem v stiski, medsebojne pomoči in solidarnosti (boetika) (Mesec 1990: 146).

Predmet dela socialnega dela kot praktične dejavnosti je najpogosteje opredeljen kot pomoč ljudem pri zadovoljevanju njihovih potreb, kot posredovanje v interakcijah med človekom in njegovim okoljem, kot pomoč ljudem pri socialnem vključevanju in podobno. Vendar pa lahko z analizo vsebine in ciljev socialnega dela v okviru najpomembnejših dosedanjih modelov ugotovimo, da se je vzporedno z njimi spreminjalo tudi težišče predmeta dela.

Tako bi lahko rekli, da je za reformistični model bistvo predmeta dela socialnega dela *varstvo* posameznih družbenih skupin (izboljševanje njihovega socialno-ekonomskega položaja s pomočjo socialnih reform, sprejemanje ustrezne zakonodaje, pa tudi razvijanje institucij in služb za ljudi z različnimi potrebami). Za tradicionalni (imenovan tudi konservativni) model socialnega dela je tipičen predmet dela *pomoč* ljudem v različnih življenjskih stiskah. Predvsem so se v tem obdobju razvijale oblike osebne pomoči. Pomoč je bila usmerjena v to, da bi se ljudje čim bolj prilagodili obstoječim družbenim razmeram. Za radikalni model je značilno ozaveščanje ljudi, predvsem marginaliziranih množic o njihovih pravicah in njihovo usposabljanje za prevzem aktivne vloge pri *spreminjanju* družbenih in lastnih življenjskih razmer in prevzemanje odgovornosti za *razvoj*. Predmet dela socialnega dela v okviru sistemsko ekološkega modela pa razumem kot posredovanje v smislu *socialne integracijein adaptacije vsakega posameznika*.

Če bi hoteli na temelju povedanega spraviti na skupni imenovalec vse omenjene poglede na predmet dela socialnega dela v okviru njegovih najpomembnejših dosedanjih modelov, bi lahko rekli, da je vsem skupno to, da gre v vseh primerih za *spreminjanje*. Socialno delo je vedno poskušalo sprožiti določene pozitivne spremembe (seveda pa je proces tega spreminjanja pogosto boleč!), bodisi pri posamezniku bodisi v medsebojnih odnosih posameznika in zanj pomembnih družbenih skupin, ali pa kar za spreminjanje globalnih družbenih razmer. Vedno je šlo za spreminjanje, katerega najpomembnejši nosilci so predvsem sami uporabniki.

Če predmet dela socialnega dela razumemo v smislu zgoraj povedanega, lahko tudi takoj ugotovimo, kaj je skupnega vsem sodobnim konceptom socialnega dela, ki so danes aktualni tako v svetu kakor pri nas.

NEKATERI PARADIGMATSKI PREMIKI V TEORIJI IN PRAKSI SOCIALNEGA DELA

V zadnjih dvajsetih letih je na področju socialnega dela prišlo do določenih paradigmatskih sprememb, ki so bolj ali manj

vidne tudi v naši praksi. Nekatere izmed njih bomo navedli in na kratko ocenili, koliko so doslej vplivali na našo prakso.

PARTNERSTVO

Model radikalnega socialnega dela je razvil partnerstvo med socialnim delavcem in uporabniki (v okviru tega modela je šlo za množice prikrajšanih ljudi), sistemsko-ekološki model, ki mu je sledil, pa poudarja partnerstvo med individualnim uporabnikom in socialnim delavcem v smislu *paradigme uporabnika*. Paradigma uporabnika pomeni, da uporabnik in socialni delavec/delavka enakopravno sodelujeta pri definiranju in reševanju problema, da strokovnjak verjame v sposobnost uporabnika za uspešno rešitev težave, v njegovo kompetentnost za prevzem odgovornosti in kontrole nad svojim življenjem in v to, da lahko uspešno opravlja svoje najpomembnejše socialne vloge, v spreminjanje neučinkovitih vedenjskih vzorcev in podobno. Skupaj gradita medsebojno zaupanje, kooperativen odnos v smislu udejanjanja načela participacije, pri čemer strokovnjak dosledno upošteva pravice uporabnika in mu pomaga pri njihovem uveljavljanju. Na ta način uporabnik pridobiva moč, ponuja se mu možnost izbire in vse večji nadzor nad svojim življenjem.

Če je partnerstvo zares delovni odnos, je v nekem kritičnem trenutku tudi pogajanje in redistribucija moči. To pomeni, da mora socialni delavec v določeni fazi opustiti vzvišeno vlogo strokovnjaka in uporabnikom dopustiti, da predložijo in razvijejo svoje lastno razumevanje problema, pa tudi poglede in načrte za njegovo reševanje (Vass 1996).

Partnerstvo z uporabniki je tudi pri nas že postalo del doktrine socialnega dela in je opredeljeno v Kodeksu etičnih načel delavcev na področju socialnega varstva (8. člen, ki govori o spoštovanju odločitev posameznika, in 9. člen, ki govori o možnosti izbire pomoči). Za Kodeks poklicne etike socialnih delavk in delavcev Slovenije bi lahko rekli, da je ves prežet s partnerskim odnosom med strokovnjakom in uporabnikom, eksplicitno pa tega ne omenja. Seveda to še ne zagotavlja, da se ta koncept v praksi tudi dosledno upošteva. Posebej to velja za področje javnih pooblastil, kjer je v postopkih prisotna državna prisila, ki jo izvajajo tudi socialni delavci.

VEČANJE MOČI (EMPOWERMENT)

Večanje moči uporabnikov pomeni zagotovitev potrebnih sredstva, možnosti in podobno. Gre za iskanje virov, ki uporabnikom (in drugim ljudem) pomagajo dobiti večji vpliv nad svojim življenjem in izboljšati možnosti za socialno funkcioniranje (Hugman 1995).

Tudi večanje moči kot eden izmed sodobnih konceptov socialnega dela je v Sloveniji že prisoten (morda trenutno bolj v teoriji kakor v praksi). Zavestno se ta prijem uporablja v okviru novih gibanj duševnega zdravja in v nevladnih organizacijah na tem področju. Sicer pa je večanje moči jedro delovanja vseh samopomočnih skupin, ki jih imamo pri nas v zadnjih letih vse več in delujejo že za številne skupine ljudi (stari, ženske, žrtve nasilja...). V javni sektor, zlasti v delo centrov za socialno delo pa ta koncept nekoliko počasneje prodira, čeprav se v delu nekaterih strokovnih delavcev tudi že jasno kaže.

ZAGOVORNIŠTVO

V socialnem delu pomeni zagovorništvo zavzemanje za pravice posameznikov ali skupnosti bodisi z neposredno intervencijo bodisi z večanjem moči. Zagovorništvo postaja temeljna etična obveza profesije in njenih članov (Barker 1995).

Tudi zagovorništvo se je pri nas doslej najbolj razvilo v dejavnostih na področju duševnega zdravja, počasi pa se širi v miselnost tudi drugam.

SKUPNOSTNA SKRB

Skupnostna skrb je kolektivno zasnovana in ima za cilj zvečanje kvalitete življenja v skupnosti, vzpostavljanje raznih vrst in

fleksibilnih mrež pomoči, ki so na razpolago različnim potencialnim uporabnikom. Pri tem je pomembno, da se načrtovalci te skupnostne skrbi opirajo na potrebe uporabnikov.

Tudi skupnostna miselnost se je najbolj uveljavila na področju duševnega zdravja. Ta proces je povezan z deinstitucionalizacijo in ustanavljanjem stanovanjskih skupin, v katerih lahko ljudje ohranjajo svojo identiteto in samostojnost. Program razvoja dejavnosti za potrebe starih prav tako predvideva največ dejavnosti za to populacijo v njihovem bivalnem okolju.

SOCIALNE MREŽE

Socialne mreže se oblikujejo in razpadajo neformalno, na osnovi neke specifične potrebe ali interesa. K socialnim mrežam sodijo suportivni sistemi, naravne mreže pomoči in samopomočne skupine (Barker 1995).

Koncept socialnih mrež je pri nas že dolgo v celoti osvojen, socialni delavci se zavestno opirajo na obstoječe formalne in neformalne mreže uporabnikov in jih vključujejo v celostne oblike pomoči ljudem v različnih stiskah.

SAMOPOMOČNE SKUPINE

To so prostovoljne skupine, katerih člani so neprofesionalci, ki imajo iste potrebe ali probleme in se srečujejo skozi daljše obdobje, da bi si dajali oporo, izmenjavali informacije o dejavnostih in virih, ki so se pokazali koristne pri reševanju problema. Take skupine se običajno srečujejo brez strokovnjaka. Strokovnjak pa je (ali pa tudi ne) prisoten pri delu sorodnih suportivnih skupin (Barker 1995).

Samopomočne skupine so se pri nas že kar dobro uveljavile. Najbolj razširjena je v Sloveniji nedvomno mreža skupin starih za samopomoč.

FEMINISTIČNO SOCIALNO DELO

Feministično socialno delo pomeni povezavo vrednot, izkušenj in spoznanj socialnega dela s feministično usmeritvijo, da bi pomagali posameznikom in družbi pri premagovanju čustvenih in socialnih problemov, ki izhajajo iz spolne diskriminacije (Barker 1995).

ANTIDISKRIMINACIJSKA PRAKSA

Ta praksa socialnega dela je usmerjena proti predsodkom in negativnemu odnosu in neadekvatni obravnavi ljudi glede na značilnosti, kot so rasa, spol, religija ali etnična pripadnost.

Vsi navedeni koncepti so prinesli tudi *spremembe profesionalnih vlog* socialnih delavcev. Spremenile so se tako v odnosu do uporabnika kakor tudi do države oziroma tistega, ki uporabnikom zagotavlja (ali pa tudi ne) določene socialne pravice.

Med temi vlogami naj navedemo samo nekatere: usposabljevalec, učitelj, zastopnik, zagovornik, pogajalec in aktivist. Te novejše profesionalne vloge so zahtevnejše, po drugi strani pa socialnemu delavcu dopuščajo, da se uporabniku pokaže v svoji človeški podobi (tudi kot ranljiv, nemočen, brez vseh odgovorov in podobno).

Prav tako ti koncepti in spremenjene profesionalne vloge zahtevajo tudi *novo etiko socialnih delavcev*, ki je predvsem v zalo jasni opredelitvi, da socialni delavec nedvoumno in vselej stoji na strani uporabnika in skupaj z njim išče rešitve za težave. Pri tem gre torej za dosledno upoštevane vseh vidikov partnerskega odnosa.

Z veseljem lahko ugotovimo (čeprav o tem ne razpolagamo z ustreznimi empiričnimi podatki), da si vsi navedeni sodobni koncepti socialnega dela pri nas že utirajo pot. Seveda je spreminjanje konceptov in profesionalnega ravnanja na nekaterih področjih hitrejše kakor na drugih. To seveda velja tudi za razlike med bolj in manj urbaniziranimi kraji. Bistveni premiki so bili v zadnjih letih napravljeni na področju duševnega zdravja, kjer je bil vnos drugačnega razumevanja položaja uporabnikov in

vloge strokovnjako tudi podprt s posebnim izobraževalnim programom (Tempus). Upam pa si trditi, da do teh sprememb prihaja veliko hitreje na področju dejavnosti, ki se razvijajo v nevladnem sektorju, kakor pa na področju javnega sektorja.

SOCIALNO DELO V JAVNEM SEKTORJU

V obdobju, odkar smo vpeljali pluralno socialno varstvo, dejansko pa tudi že pred tem, so v Sloveniji na socialno delo vplivali določeni procesi, ki so prav tako kakor novi doktrinarni koncepti usmerjali stroko k določenim spremembam. Po drugi strani pa je nedvomno tudi stroka s svojimi aktivnostmi in z novim zagonom vplivala na te procese. V zadnjih desetih letih smo bili priča številnim iniciativam, ki dajejo nove možnosti tako uporabnikom kakor tudi socialnim delavcem.

Proces *deregulacije* pomeni manj pravnega urejanja vprašanj, s katerimi se ukvarja stroka, in več prepuščanja avtonomnemu strokovnemu odločanju. V javnem sektorju opažamo deregulacijo predvsem na področju preventive, saj država ne financira posebnih institucij ali rednih programov, temveč na podlagi razpisa izbira tiste projekte, ki so najbolj ustrezni.

Prihaja do *deinstitucionalizacije,* ki se je začela kot proces odpuščanja uporabnikov iz socialnih ustanov in njihovo ukinjanje ter nadomeščanje z razvijanjem ustreznih dejavnosti v skupnosti. Deinstitucionalizacija je prerasla tudi v miselnost, ki pomeni preoblikovanje institucij v bolj humane in take, ki bolj ustrezajo potrebam stanovalcev.

V praksi se je deinstitucionalizacija pri nas začela že pred leti (denimo premeščanje varovancev iz našega največjega zavoda Hrastovec, ustanavljanje številnih stanovanjskih skupnosti) in je v bistvu na vseh področjih sprejeta kot koncept in prihodnja usmeritev, ki vodi načrtovalce nadaljega razvoja na področju socialnega varstva.

Procese *deprofesionalizacije* opažamo v načrtnem razvijanju prostovoljnega dela kot komplementarnega dela profesionalnim storitvam in tudi v zaposlovanju laikov na področju socialnega varstva. Morda bi lahko tudi vključevanje številnih projektov javnih del v socialnovarstveno dejavnost šteli kot znak deprofesionalizacije.

Samoorganizacija je pri nas že nekaj časa prisotna in vnaša novo dinamiko na področje socialnih dejavnosti in nedvomno tudi ustreza potrebam in interesom precejšnjega števila uporabnikov. Konkretne oblike dobiva v delovanju samopomočnih (ustrezneje suportivnih skupin), ki so postale del naše vsakdanje prakse.

Odpiranje javnega sektorja in komplementarnost dejavnosti in programov v njegovih okvirih z dejavnostmi civilne družbe, ki je v zadnjem času vse bolj vidno, ima nedvomno pozitiven vpliv tako na institucije kakor na profesionalce. V tem smislu so pomembni tudi številni preventivni in inovativni programi in projekti, s katerimi se spreminja klasična vloga strokovnjakov in institucij.

Pravice državljanov iz naslova socialne države in urejanje njihovih statusnih vprašanj so nedvomno področja, kjer država hoče in mora ohranjati določeno kontrolo nad dejavnostmi, ki to funkcijo opravljajo, saj na ta način *kontrolira državljane.* Vendar pa na ta način stroka pristaja na to, da bo v imenu države *konrolirala uporabnike in skrbela za njihovo konformno obnašanje (socialni mir).*

Pri povečevanju avtonomnosti socialnega dela v smislu pridobivanja kompetenc in širjenju diskrecijske pravice gre za določeno protislovje, ki ga opažamo tudi takrat, ko presojamo o enem izmed pomembnih kriterijev profesionalnosti, namreč o družbenem priznanju socialnega dela. Kompetence, zakonsko opredeljene naloge, ki jih dobi profesija in s katerimi postane družbeno priznanje najbolj očitno, lahko daje le država, ki želi tako regulirati način njenega delovanja, vrsto in obseg storitev in tudi kontrolirati dajatve, ki jih v njenem imenu priznavajo strokovni delavci. S tem pa država seveda nujno nadzira tudi stroko samo. Pridobitev kompetenc na matičnem področju socialnega varstva in njegovega javnega sektorja je tako za socialno delo bistvenega pomena, saj mu je zagotovilo pomemben vidik profesionalnosti. Po drugi

strani pa je stroka ravno na tem matičnem področju, kjer je najprej dobila možnosti za razvoj, tudi najbolj omejena s strogo določenimi postopki (upravni postopek), omejeno diskrecijsko pravico, s strokovnim nadzorom dela in podobnim.

To nasprotje je najbolj očitno pri dvojni vlogi naših centrov za socialno delo, ki so s svojimi javnimi pooblastili po eni strani del državnega mehanizma prisile, po drugi pa pomembne institucije, v katerih lahko državljani dobijo osebno pomoč ob različnih življenjskih stiskah. Bržkone etična nezdružljivost vlog v kodeksu socialnega varstva ni dovolj za razrešitev te dileme. Nedvomno se bomo morali v kratkem resno spopasti z reševanjem tega protislovja. Kako ga bomo razrešili, je težko napovedati – z družinskimi sodišči, z razdelitvijo centrov za socialno delo na strokovne in upravne institucije ali kako drugače. Pri tem bo stroka prav gotovo morala odigrati pomembno vlogo.

Spremenjen odnos med uporabniki in strokovnjaki daje tudi socialnemu delavcu/delavki novo, drugačno moč. To ni več moč, ki bi izhajala iz moči države in se delegirala na njene uslužbence, ki delujejo zgolj v skladu s predpisi in dajejo v njenem različne vrste pomoči. Pri tem imajo uslužbenci tudi pravico presojati, kdo je bolj in kdo manj primeren, da to pomoč tudi dobi.

V razmerju moči med uporabniki in državo so prvi v neprimerno slabšem položaju. Socialni delavci morajo zato prevzemati predvsem tiste strokovne vloge, s katerimi bodo uporabnikom pomagali pridobiti vse formalno zagotovljene pravice in tudi možnost, da bodo lahko sami odločali o vseh bistvenih vprašanjih svojega življenja. To pa so zlasti profesionalne vloge zastopnikov, zagovornikov, posrednikov in pogajalcev.

SPREMEMBE – KORAK NAPREJ K PROFESIJI

Rekli smo že, da se uspešno prehojena pot od poklica k profesiji konča z večjo avtonomnostjo stroke. Večja avtonomnost pa pomeni tudi določeno moč. Moč socialnih delavcev izvira iz strokovnega znanja, profesionalne etike, osebne zrelosti in samozavesti, redne supervizije in povezanosti v profesionalnem društvu in moči uporabnikov.

Iz prikazanih odgovorov anketiranih socialnih delavcev bi lahko sklepali, da trenutno vseh navedenih potencialov še ne znajo ustrezno uporabiti in da prepogosto čakajo na »rešitve« od zunaj. Najbolj se to morda vidi pri odgovorih na vprašanje o odgovornosti za postavljanje ciljev socialnega dela. Ocenjujem, da našemu socialnemu delu do profesionaliziranosti manjka le še zadnji, a pomemben korak. Ta korak pa morata omogočiti Društvo socialnih delavk in delavcev Slovenije z aktivnostmi, ki bodo dajale članom občutek pripadnosti in Socialna zbornica Slovenije z zagotovitvijo supervizije.

Literatura

R. Barker (1995), *Social Work Dictionary*. Washington, DC: NASW Press.

R. Hugman, D. Smith (1995), *Ethical Issues in Social Work*. London: Routledge.

Etični kodeks socialnega varstva Slovenije (1995). Ljubljana: Socialna zboranica Slovenije.

Kodeks etike socialnih delavk in delavcev Slovenije (1997). Ljubljana: Društvo socialnih delavk in delavcev Slovenije.

W. Lorenz (1997), Social Work in Changing Europe. Referat na Evropskem kongresu šol za socialno delo v Dublinu, avgust 1997.

B. Mesec (1990), O specifičnosti metodologije v socialenm delu. *Socialno delo*, 1990.

J. Miller (1976), History of Social Work. V: *Encyclopedia of Social Work*. Washington, DC: NASW Press

V. Milošević (1989), *Socialno delo*. Ljubljana: Samozaložba.

M. Payne (1997), *Modern Social Work Theory*. London: Macmillan.

– (1989), Open records and shared decisions with clients. V: S. Shardlow (ur.) (1989), *The Values of Change*. London: Routledge.

S. Shardlow (1989), Changing Social Work Values: An Introduction. V: S. Shardlow (ur.) (1989), *The Values of Change*. London: Routledge.

J. F. Turner (1997), Social Work Practice: Theoretical Base. V: *Encyclopedia of Social Work 3*. Washington, DC.: NASW Press.

A. Vass (ur.) (1996), *Social Work Competences*. London: SAGE.

Gabi Čačinovič Vogrinčič

SOCIALNO DELO Z DRUŽINO: PRISPEVEK KONSTRUKTIVIZMA

1

Zadnje poglavje za doktrino socialnega dela pomembne knjige Pfeiferja Schauppa (1995) *Onstran družinske terapije* ima zgovoren naslov. Avtor pravi: »Če ne veš, kam hočeš priti, se ti ni treba bati, da bi tja prispel.« V socialnem delu moramo vedeti, kam »hočemo priti« – potrebujemo socialnodelavsko znanje za ravnanje. Pri delu z družino potrebujemo znanje o družini in znanje o metodah na ta poseben način: *vsakokrat* moramo vedeti, kam gremo, da bi skupaj z družino prišli do dogovora. Vsakokrat pomeni za vsak dogovor posebej in vsakokrat znova za nove dogovore. Pfeifer Schaupp govori o socialni delavki, o socialnem delavcu, o njenem ali njegovem prispevku v socialnodelavski delovni odnos. O vednosti socialne delavke, »kam iti«, o njenem deležu pri sporazumevanju in oblikovanju dogovora.

Za omizje »Socialno delo z družino: teorija in praksa« sem povabila kolegice in kolege, da nam povedo, »kam hočejo priti«, da predstavijo projekte, primere, izkušnje, dileme, poti in vprašanja. Razgrnili so »znanje za ravnanje«, ubesedili koncepte, ki se uporabljajo, doktrino, ki nastaja. Pri vodenju okrogle mize je bila moja naloga, da »razgrinjanje« omogočim, spodbujam, vzdržujem, da bi skupaj razbrali celoto znanja in ravnanja, ki ga zmoremo. V pisnem prispevku dodajam prispevek konstruktivizma oziroma moje razumevanje pomena prispevka konstruktivizma teoriji in praksi socialnega dela z družino.

O'Hanlon odlično umesti konstruktivizem v razvoj teorije in prakse socialnega dela. Sicer govori o psihoterapiji, vendar mislim, da gre v socialnem delu za isto zakonitost in bi lahko vsakokrat nadomestili besedo psihoterapija z besedo socialno delo. Pri tem seveda nikakor ne enačim psihoterapije s socialnim delom, le isto zakonitost vidim v socialnem delu in v psihoterapiji. O'Hanlon (1993: 3) pravi: »Prvi val v psihoterapiji je temeljil na patologiji. Drugi val je bil usmerjen na problem in na reševanje problema. Tretji val se je usmeril v rešitve in iskanje rešitev. Četrti val prihaja, vendar nihče še nima imena zanj.«

»Četrti val« sodoloča prispevek konstruktivizma. Socialno delo se definira kot raziskovanje in soustvarjanje zgodb, ki dajejo smisel življenju; temelji na razumevanju, sporazumevanju, dogovoru, v spoštovanju edinstvenosti človeka in družine.

2

Norme in vrednote nove paradigme v socialnem delu so dodajanje moči družini, prispevek k dostojanstvu, kompetentnosti, emancipaciji, spoštovanju. In če reševanje socialnih problemov pomeni prispevati k dostojanstvu in emancipaciji, potem je naloga socialnega delavca, da ustvari socialnodelavski delovni odnos ali alianso, ki omogoča izkušnjo dostojanstva in emancipacije. Definicija problema skupaj s stranko, družino, skupino je nedvomno prvi strokovni korak socialnega delavca. Vsak socialnodelavski delovni odnos temelji na definiciji problema: projekti z delovnimi točkami in konkretnimi koraki zdaj temeljijo na sporazumu, razumevanju, na soustvarjenem

konsensu, ki smo ga raziskali in interpretirali skupaj s klientom.

Sistemski koncepti so prinesli v socialno delo socialni kontekst. Zame ostaja izredno pomembno redefiniranje stranke v »udeleženega v problemu« med drugimi udeleženimi v problemu in s tem naloga socialnega delavca, da začne proces, v katerem udeleženi v problemu postanejo udeleženi v rešitvi. Sistemski koncepti so uporabni okviri za praktično delo; socialnim delavkam omogočajo, da rišejo zemljevide, da definirajo svojo vlogo kot udeleženega opazovalca in režiserja v delovnem odnosu v sistemu, ki ga soustvarjajo in v socialnih mrežah, ki jih oblikujejo.

Pa vendar – če paradigmo »skupaj s stranko« vzamemo resno, potem potrebujemo prispevek konstruktivizma: znanje za to, kar L. Hoffman (1994: 22) imenuje »etika participacije«. Objektivnega opazovalca, socialnega delavca, »nadomesti« sodelovanje, v katerem nihče nima končne besede, sodelovanje, v katerem nihče ne potrebuje končne besede, temveč pogovor, konverzacijo, ki se lahko nadaljuje. Konsens, razumevanje, določa naslednji korak. Socialnodelavska delovna situacija se definira kot začetek konverzacije o sedanjosti za prihodnost. Eksplorira se zgodba, soustvarja se nova. Uporabljene besede so sporazum, razumevanje, lokalni jezik, soustvarjanje realnosti, odkrivanje sveta drugega.

Etiki socialnega dela se dodaja etika participacije v eksploraciji, ustvarjanju in interpretaciji zgodbe, ki nastaja.

Anderson in Goolishian (1994: 26) predstavljata nekaj temeljnih izhodišč postmodernega, konstruktivističnega pojmovanja. Ta poseben premik poudarja, da se posameznik ustvarja in izkusi pomen v konverzaciji z drugim posameznikom. Človeška akcija se umešča v resničnost razumevanja, ki se ustvarja skozi socialno konstrukcijo in dialog. »Narrative position«, kot opredelita izhodiščni položaj, pomeni, da raziskujeta in soustvarjata, spreminjata pomene zgodb in ustvarjata nove alternative v novih zgodbah .

Povzemam nekatere od osmih temeljnih izhodišč njunega pojmovanja terapije in jih tudi tokrat prenašam v socialnodelavki delovni odnos.

Prvo izhodišče pravi, da so vsi človeški sistemi lingvistični sistemi, ki jih najbolje opišejo tisti, ki sodelujejo v njih, in ne zunanji, »objektivni« opazovalci. Tudi terapevtski sistem je lingvistični sistem.

Četrto izhodišče pravi, da je terapija lingvističen dogodek, ker se umešča v terapevtsko konverzacijo. Terapevtska konverzacija je vzajemna eksploracija skozi dialog, skozi dvosmerno izmenjavo, v kateri se nenehno spreminjajo pomeni v smeri reševanja problemov.

V petem izhodišču ugotavlja, da je vloga terapevta vloga umetnika konverzacije – arhitekta procesa dialoga –, katerega strokovnost se kaže v ustvarjanju prostora za dialog, v facilitaciji dialoga.

V osmem izhodišču se govori o spremembi v terapiji, ki je v dialogu, v konverzaciji ustvarjena nova zgodba (narrative), ki odpira možnosti za nova dejanja. Moč za spreminjanje, ki jo ima zgodba, je odvisna od njene kapacitete, da na novo poveže dogodke v življenju, tako da dobijo nov pomen.

Zame konstruktivistični pogled na terapijo ponuja izdelan postmoderni okvir za nekaj, kar je doktrina socialnega dela že morala poimenovati »definicija problema skupaj s klienti«.

Za teorijo in prakso socialnega dela Blundo, Greene in Gallant (1994: 131) eksplicitno umestijo konstruktivistični pristop v socialno delo z naslovom Konstruktivistični koncepti, smernice za socialno delo. Navajam jih dobesedno, v kontekstu teorije za prakso (practice frameworks) socialnega dela, za katerega so bile napisane.

- Socialni delavec se trudi razločiti in razlikovati svoje, že obstoječe ideje o klientu, o problemu, o pomoči, ki jo potrebuje, in ne vsiljuje svojih rešitev. H klientu se obrne z odprto radovednostjo in zanimanjem za klientovo življenjsko zgodbo in za temo, kot jo vidi klient.
- Socialni delavec priznava, da norme in vrednote skupnosti določajo kontekst terapevtskega vzorca in strukturo terapevtskega procesa in tako sankcionirajo delo, ki naj bi se opravilo.

• Socalni delavec spoštuje osebno resničnost klienta in vzdrževanje njegove resničnosti kot sredstvo za krepitev njene ali njegove osebne integritete in sveta, kot ga pozna.

• Socialni delavec ocenjuje, da bo rešitev rezultat v sodelovanju ustvarjenega razumevanja, vzajemnega sprejemanja pomenov in skupnega ustvarjanja alternativnih pomenov. Socialni delavec ne podpira krivičnih ali na predsodkih utemeljenih dejanj. V tem primeru socialni delavec išče alternativne pomene, da bi olajšal negativne razmere.

• Terapija vključuje kontinuirano izmenjavo med klientom in socialnim delavcem. V tej komunikaciji se generirajo pomeni.

• Lahko pomagamo ljudem, da spremenijo medosebne odnose, če jih podpremo v prizadevanjih, da se postavijo v pozicijo drugega.

• Naloga socialnodelavske delovne intervencije je, da ustvarja situacije, ki vodijo k razumevanju pomenov in k temu, da si jih podelita, da jih uporabljata oba, socialni delavec in klient.

• Socialni delavec brezpogojno spoštuje edinstvenost vsakega klienta in kontekst njegovega življenja. Priznava, da se on oziroma ona in klienti odzivajo na na situacije na posebne načine, ki odražajo zgodovino individualnih izkustev, bioloških danosti in skupnosti pomenov, umeščenih v jezik njihovega vsakdanjega življenja.

3

Smernice so nedvomno operacionalizacija »etike participacije«, o kateri govori Lynn Hoffman. Torej socialno delo ustvarja situacije, ki omogočajo nastajanje alternativnih pomenov, ki dobijo smisel in uporabnost. Dogaja se proces ustvarjanja in konfrontiranja pomenov; spoštljiva radovednost, odprtost in sodelovanje za ustvarjanje novih interpretacij, novih razumevanj, novih dogovorov. Pomembna je sedanjost, »tukaj in zdaj«, v kateri se se ustvarjajo zgodbe za prihodnost, odkrivajo in poimenujejo spremembe.

Plediram za to, čemur Anderson in Goolishian (1994: 29) pravita »Dialogical Mode«, s tem da ponovno postavljam socialno delo in mislim socialnodelavski proces pomoči namesto terapije. Terapevtska (socialnodelavsaka) konverzacija se nanaša na prizadevanje, v katerem je skupno iskanje razumevanja in raziskovanje skozi dialog o problemih. Terapija (socialno delo) in torej terapevtska (socialnodelavska) konverzacija vsbuje »biti skupaj v tem«. Ljudje govorijo drug z drugim in ne drug drugemu. Gre za mehanizem, v katerem terapevt in klient participirata v sorazvijanju vloge, strokovnih ugotovitev, novih resničnosti, novih zgodb. Vloga terapevta in njegove strokovne ugotovitve je, da omogoči nastajanje odprtega prostora za pogovor in facilitira nastajajoč dialoški proces, v katerem se lahko zgodi »novo«.

Začeti pogovor, soustvarjati pomene je težko delo, ki zahteva srečanje in konfrontacijo. Odprtost in radovednost socialne delavke, socialnega delavca, ne začneta iz ničelne točke. Izhodišče je naše znanje in to, kdo smo in kaj želimo. Ravno zato se mi zdi tako pomembna provokativna formulacija Pfeiferja Schauppa: socialni delavec, socialna delavka nima in ne more imeti drugega izhodišča za svoj profesionalni in človeški delež v zgodbi, ki nastaja, kot je znanje, ki ga zna ubesediti, in izkušnja, ki jo zna poimenovati.

Socialni delavec ne more vedeti o resničnosti klienta in družine, zato se mora naučiti spoštljive radovednosti, da bi družino pripeljal v »odprte prostore za pogovor«. Naloge v procesih pomoči družini v socialnem delu zahtevajo socialnodelavski projekt za rešitev. Konstruktivizem izostri pomen procesa nastajanja rešitev. »Etika participacije« jasneje in globlje utemelji formulacijo »skupaj z družino«, ker pokaže, da drugače proces pomoči ni mogoč, in hkrati razgrne uresničljivo soustvarjanje zgodbe, razumevanje lokalnega jezika, ki ne izključuje konfrontacije in zavestnega iskanja.

Ravno pristajanje na možnost nepreglednih alternativ v spoštljivi radovednosti do družine ali do klienta pokaže, kako nujno je, da se v »svobodnem prostoru konverzacije« soustvarjajo konsensi, razumevanje lokalnih jezikov, dogovori za naslednji korak.

Ustvariti pogoje za pomoč na »dialoški način« ni edina naloga socialnega dela, je pa izredno pomembna. Navadno smo govorili, da je v socialnem delu poslušanje pomembna spretnost. To je res, vendar je izredno pomembno tudi, kaj »delamo« s poslušanim in slišanim. V socialnem delu potrebujemo znanje, da bi imeli prave besede za poimenovanje in razumevanje socialnih problemov in stisk, potrebujemo spretnosti, da podelimo znanje s strankami, potrebujemo pa tudi občutljivo potrpežljivost za to, da odkrivamo, soodkrivamo besede, pomene in resničnosti ljudi, s katerimi delamo, da bi lahko potem tvegali »etiko participacije« – odkrivanje neznanega, ustvarjanje novega, poklicno in osebno, za stranke in za poklic.

Literatura

H. Anderson, H. Goolishian (1994), The Client is the Expert. V: S. McNamee, K. J. Gergen (ur.), *Therapy as Social Construction*. London: Sage.

R. Blundo, R. R. Greene, P. Gallant (1994), A Constructionist Approach with Diverse Populations. V: R. R. Greene (ur.), *Human Behavior Theory: A Diversity Framework*. New York: Aldine de Gruyter.

R. R. Greene, P. H. Ephross (1991), *Human Behavior Theory and Social Work Practice*. New York: Aldine de Gruyter.

L. Hoffman (1994), A Reflexive Stance for Family Therapy. V: S. McNamee, K. J. Gergen (ur.), *Therapy as Social Construction*. London: Sage.

P. Lussi (1992), *Systemische Sozialarbeit*. Bern: Haupt.

H. U. Pfeifer Schaupp (1995), *Jenseits der Familientherapie: Systemische Konzepte in der sozialen Arbeit*. Freiburg im Breisgau: Lambertus.

Anica Klemenc-Žvikart

MODELI OBRAVNAVE DRUŽIN PRI CENTRIH ZA SOCIALNO DELO IN STROKOVNE DILEME MED TEORIJO, PRAKSO IN DRŽAVO

Modele obravnave družin pri Centrih za socialno delo, ki sem jih predstavila že v svoji diplomski nalogi, in strokovne dileme ob tem lahko razširim tudi na druge postopke odločanja, kot so odločanje o stikih otroka z roditeljem, pri katerem ne živi, vprašanje umestnosti spremembe priimka in vsa pomembna vprašanja, o katerih se starši po razpadu partnerske ali zakonske zveze ne morejo sami dogovoriti.

MODELI OBRAVNAVE

MODEL A – UPRAVNI POSTOPEK

Predpostavka: Ljudje so razumna bitja in so sposobni izraziti svoje pravne interese.

Prednosti	*Pomanjkljivosti*
• postopek je hiter	• ne upošteva čustvenega dogajanja
• dokumentacija je urejena	• pomanjkanje opore šibkejšemu, premoč
• rešitve so naložene z odločbo	• moč in kaznovanje
• predpisane kazni za neizvajanje odločitve	• ljudje jih v življenju pogosto ne izvajajo
• zapisniki dajejo resnost postopku	• izvrševanje s prisilo je sporno s stališča otroka
• le dokazovanje, nič razmišljanja o sebi	• boj se v življenju pogosto nadaljuje

UPORABNOST – INDIKACIJE MODELA A

Uporaben je pri intervencijah in v postopkih, kjer ljudje ne dopuščajo niti minimalnega vpliva na dogajanje (krivdo iščejo zunaj sebe, nižji SeS - socialnoekonomski status).

MODEL B – SVETOVANJE

Predpostavka: Ljudje iščejo pomoč v krizni situaciji pod vplivom zapletenega čustvenega dogajanja in niso sposobni v kratkem času izraziti svojih pravih potreb.

Prednosti	*Pomanjkljivosti*
• več časa za delo s klienti	• ni natančno urejene dokumentacije, zapisnikov
• klienti sodelujejo in sooblikujejo odločitve	• strokovni delavec lahko skrije svojo neučinkovitost za »svetovanje«
• usmerjanje komunikacije	• težko je vzpostaviti zaupanje
• rešitve so življenjske in jih ljudje izvajajo	• na začetku je dogajanje manj pregledno, boleče
• ni reševanja s prisilo in kaznovanja	• potrebno je več časa

UPORABNOST – INDIKACIJE MODELA B:

Uporaben je v primerih, ko so klienti pripravljeni iskati v sebi (navadno so to ljudje z višjo formalno izobrazbo in bolj osebnostno zreli). Osnovna pogoja sta odsotnost fizičnega nasilja in minimalna stopnja spoštovanja.

MODEL C – KOMBINIRANI PRISTOP

Predpostavke: Temelji na obeh predpostavkah (modela A in B).

Prednosti	*Pomanjkljivosti*
• mogoča je širša uporaba metodičnih pristopov	• težave pri razmejitvi postopkov
• možnost intervencije pospeši dogajanje	• temeljno protislovje (upravni postopek je zbiranje dokazov, svetovalni pa temelji na odkritosti)
• več časa, vendar je ta okvirno omejen z upravnim postopkom	• prepletajo se slabosti obeh postopkov
• šibkejši klient dobi pomoč (vodenje, svetovanje...)	
• prednosti obeh postopkov	

UPORABNOST – INDIKACIJE MODELA C:

Je najpogosteje uporabljen model v socialnem delu. Postopka ne more voditi en sam strokovni delavec. Daje največ možnosti za različne načine ravnanja. Tudi tu sta osnovna pogoja odsotnost fizičnega nasilja in minimalna stopnja spoštovanja.

*

Modeli so jasni. Kaj pa naša praksa? Pogosto se pri delu zapletamo in se v bojazni pred upravnim postopkom izgubljamo na področju svetovalnega dela. Temu smo izpostavljeni zlasti socialni delavci in delavke. Dogaja se, da so nam naložene čudne kombinacije dela. Veliko zmede pa povzročimo sami z lastno nerazmejenostjo v svojih glavah. Menim, da je to zelo resno vprašanje za razvoj stroke socialnega dela, saj izgubljamo ugled in učinkovitost ter dovoljujemo, da nam drugi vsiljujejo delo, rešitve in načine ravnanja, ki ne sodijo v stroko.

KAKO DO DOBRIH REŠITEV?

KAJ IMAMO?

• dobre in slabe izkušnje iz preteklosti

• dobra teoretska izhodišča za vnos sprememb

• zakonske osnove, ki jih je predpisala država, so realnost in jih moramo izvajati, sicer bodo dobili koncesijo drugi (42. čl. Zsv).

• dane so možnosti za vnos strokovno utemeljenih sprememb (komisija, ki spremlja izvajanje, je predpisana s 13. čl. Normativov in standardov na področju SV).

KAKO DELOVATI V PRIHODNJE?

• Ponujeno moramo sprejeti kot izziv za delo in pretehtati v smislu, kaj prinaša dobrega, kaj slabega in kaj je zanimivo.

• Ustvarimo najprej jasno razmejitev v svojih glavah, da bomo jasno videli možnosti in meje stroke ter možnosti in meje drugih strok, s katerimi težimo k skupnemu cilju, kvalitetni pomoči uporabnikom. Ustvariti moramo torej razvidnost znotraj institucije in med strokovnjaki.

• Zagotoviti moramo dober prvi stik z uporabniki, to pa pomeni kvalitetno prvo socialno pomoč. Od tod naprej lahko gradimo odnos ali pa rušimo še zadnje vezi. To je temelj, saj še tako bogata znanja za vrati institucij ne pomenijo veliko, če jih ljudje zavračajo že zaradi našega ravnanja v prvem stiku z njimi.

• Na vsakem koraku moramo vedeti, kje smo in kam gremo ter kaj hočemo. Dobro prakso si bomo ustvarili sami.

ČESA NE SMEMO?

• Oklepati se starih vzorcev ravnanja, ki povzročajo stagnacijo, tako kot reagira družinski sistem s problemi. Novosti prinašajo veliko trdega dela v začetni fazi, s tem pa ne vidimo bogastva na koncu poti.

*

Veliko možnosti vidim v vnosu koncepta prve socialne pomoči v sistem celotnega delovanja Centrov za socialno delo.

Vnos koncepta prve socialne pomoči v prakso centrov za socialno delo in nove možnosti ob tem

ni zapisnikov, odvetnikov

svetovanje

socialno delo (možnosti in meje)

druge stroke (možnosti in meje)

prva socialna pomoč

izvajajo jo dobro usposobljeni strokovni delavci

poznajo vse možnosti pomoči

skupaj z uporabnikom definirajo problem

ustvarijo razvidno situacijo

dobra usmeritev

upravni postopek

kombinirani pristop

- v tem postopku ni prostora za nič drugega kot zbiranje dokazov
- klienti morajo jasno videti nesmisel, da tako pomembno vprašanje, kot je odločanje o življenjih lastnih otrok, dajejo v roke institucije; le ob uvidu tega nesmisla bodo morda sami poiskali drugo pot, ovrgli iluzorna pričakovanja o rešitvi zunaj
- postopek mora biti izvršen točno po korakih upravnega postopka.

- tu je pomembna razmejitev postopkov
- omogoča prehajanje

V prispevku sem se namenoma usmerila v problem organizacije dela in razmejenosti, ker sem prepričana, da imamo zaposleni na Centrih za socialno delo veliko strokovnega znanja, da skrbimo za izobraževanje, spremljamo novosti... (seveda tudi socialni delavci, zaposleni v drugih institucijah). Veliko pa izgubimo ravno zaradi naštetih težav.

Velika škoda bi nastala, če bi se pooblastila prenesla na druge službe, vendar je to žal realna možnost, ki jo bomo izzvali sami, če ne bomo izvajali tega, kar je predpisala država (pa četudi ni čisto po naši meri). Spremembe in dobro prakso bomo oblikovali sami, saj resnično ne more ne država ne naša teoretska baza narediti tega namesto nas (receptov ni!).

Menim, da je socialno delo stroka, ki ponuja najširši okvir pomoči. Pri tem ne želim podcenjevati vloge drugih strok, saj ima vsaka svoje specifične značilnosti. Poudarila bi rada, da sedanji čas ni čas za modrovanje o tem, kaj zmoremo in česa ne, ampak je čas trdega dela za ohranitev dobrega iz preteklosti in vnosa potrebnih sprememb, ki lahko obogatijo naše delo.

Ustvarimo torej pregleden notranji sistem organizacije. S tem ustvarimo pogoje, da postanemo razvidni za različne možnosti pomoči, ki jih bodo naši uporabniki videli kot izbiro in bodo tako razjasnili svoja pričakovanja do nas in poiskali sebi ustrezen način reševanja svojih socialnih stisk in težav. S tem bo odpadlo veliko nepotrebnega dela in zapletanja v spore z ljudmi, za katere delamo. Dvignili bomo ugled stroke, imeli bomo socialno delo in strokovnjake, ki jih bodo ljudje spoštovali. Prav tako pa bodo naši uporabniki ohranili svoje spoštovanje in človeško dostojanstvo na poti reševanja svojih stisk in težav, za katere so bili prisiljeni poiskati našo pomoč.

Literatura

G. Čačinović-Vogrinčič (1992), *Psihodinamski procesi v družinski skupini*. Ljubljana: Advance.

A. Klemenc-Žvikart (1996), *Posredovanje socialne službe v postopkih dodelitve otrok*. Diplomska naloga. Visoka šola za socialno delo.

P. Lüssi (1990), Sistemski nauk v socialnem delu. *Socialno delo 29*: 80-94.

Pravilnik o standardih in normativih socialnovarstvenih storitev. *Uradni list RS*, 1995: 52

B. Stritih (1993), *Normativi in standardi v socialnem varstvu*. Skripta. Visoka šola za socialno delo.

Tanja Lamovec

PROTISLOVJA DRUŽINSKE SKRBI ZA UPORABNIKE PSIHIATRIJE

Medkulturne raziskave kažejo, da je razširjenost domače oskrbe oseb z dolgoročnimi psihičnimi motnjami odvisna od dveh med seboj povezanih dejavnikov. Prva skupina dejavnikov se nanaša na dostopnost sprejemljivih *alternativ*, ki jih ponuja družba, druga skupina pa je povezana s *kulturnimi normami*.

V tradicionalnih kulturah z nizko stopnjo industrijskega razvoja obravnavajo duševne motnje kot družinski in ne kot družbeni problem. Samoumevno je, da bo za člana družine, ki iz tega ali onega razloga ne morejo v popolnosti poskrbeti zase, poskrbela družina, natančneje ženska, ki vodi gospodinjstvo. V takih družbah ni nikakršnih alternativ domači oskrbi, ki ne bi bile v skladu s kulturnimi normami. Ženske navadno niso zaposlene zunaj doma, pri oskrbi pa jim pomagajo tudi drugi člani razširjene družine. V takih okoliščinah oskrba družinskega člana ne zmoti vsakdanjega ritma družine, oskrbovalka pa ohrani vse družinske vezi. Oseba se po svojih močeh vključuje v produktivno delo v okviru domače ekonomije in tako ohani status koristnega člana. Ni naključje, da so v tradicionalnih kulturah izidi psihičnih kriz bistveno boljši kot v zahodni kulturi.

Drugo skrajnost predstavlja ameriška kultura. Družba je tam sicer ustvarila precej alternativ domači negi, vendar pa so procesi deinstitucionalizacije prehiteli izgradnjo alternativ, zato so mnoge družine prisiljene prevzeti skrbstveno vlogo, ki je tej kulturi tuja. V ZDA danes 35-40 odstotkov oseb z dolgotrajnimi psihičnimi motnjami živi v krogu svoje družine. To je največkrat primarna družina, le manjše število jih živi z zakoncem. Vsi ostali živijo samostojno ali v različnih stanovanjskih skupinah, kjer so deležni občasne pomoči.

V ZDA je običajno, da odraščajoči otroci odidejo na šolanje v drug kraj, kar pomeni začetek samostojnega življenja. Vrnitev odraslega otroka k staršem pomeni, da je doživel tak ali drugačen neuspeh. Starši si po odhodu otrok ustvarijo nov življenski slog, zato vrnitev sina ali hčere navadno pomeni, da se morajo odpovedati svojim ciljem ali načrtom. Skrb za člane družine v ZDA ne predstavlja kulturne norme, prej narobe. Vrednoto predstavlja sposobnost vsakega posameznika, da v okviru svojih zmožnosti poskrbi zase. Posameznik, ki najde mesto v stanovanjski skupini, je to normo izpolnil, zato ohrani boljšo samopodobo, pa tudi zelo dobre odnose s staši, ki so mu navadno pripravljeni finančno pomagati in dajati čustveno oporo.

V ZDA skoraj vse družine, katerih član se vrne iz ustanove duševnega zdravja, doživljajo oskrbo kot vsiljeno. Raziskava, v kateri je sodelovalo 308 družin, ki so izpolnile vprašalnik na srečanju znane samopomočne organizacije za starše (NAMI), je pokazala, da kar 97 odstotkov staršev raje vidi, če oseba, ki je doživela krizo, ne živi doma (Lefley 1996). V Avstraliji je bilo takih družin 78 odstotkov.

Za Slovenijo številčnih podatkov nimamo, lahko pa poskusimo oceniti stanje na osnovi navedenih dveh kriterijev. Družba praktično ne ponuja nobenih sprejemljivih alternativ, kjer bi posameznik lahko živel samostojno in kvalitetno življenje. V tem pogledu smo povsem izenačeni s tradicionalnimi družbami. Po drugi strani pa

večinoma ne živimo v razširjenih družinah, velika večina mater pa je zaposlenih. Kljub temu država dejansko še vedno obravnava duševne motnje kot družinski problem in se ne čuti dolžna sistematično pomagati pri ustanavljanu stanovanjskih skupin in ne omogoča določenega števila socialnih stanovanj za ljudi z duševnimi stiskami. Še več, z mnogimi administrativnimi ukrepi jih otežkoča oziroma onemogoča. In kakšne so naše kulturne norme? Ob odsotnosti podatkov lahko samo domnevam, da so protislovne. Ne verjamem, da bi toliko družin kot v ZDA (te so seveda izbrana populacija, saj so člani NAMI) izjavilo, da si ne želijo skupnega življenja, precejšen del pa bi si to zagotovo mislil. Kulturne norme zapovedujejo, da se to nekako ne spodobi, ne glede na to, da so objektivni pogoji pri nas še manj primerni kot v ZDA. V tujini so bili ravno svojci tista gonilna sila, ki je s pritiskom na družbo dosegla vsaj delno izgradno skupnostnih struktur.

Dolgotrajna oskrba na domu je rešitev v sili, ki največkrat ni zaželena rešitev pri svojcih niti pri posameznikih. Raziskave kažejo, da se posameznik v družini največkrat ne usposobi za samostojno življenje, čeprav seveda poznamo tudi izjeme.

Izjeme najdemo zlasti v okolju, ki je kar najbolj podobno tradicionalnemu, kakršno je podeželsko. V takem okolju lahko posameznik opravlja neko koristno vlogo in ni le prejemnik pomoči, temveč vstopa v *vzajemne* odnose (Lefley 1996). To seveda pomeni le, da opravlja koristno *funkcijo*, ne pomeni pa nujno, da ga upoštevajo kot *osebo*. O problemih socialne izključenosti prizadetih oseb pri nas si velja ogledati članek D. Zavišek (1996).

KAKO DRUŽINA DOŽIVLJA ŽIVLJENJE Z DUŠEVNO MOTENO OSEBO

Družina, v kateri živi oseba z dolgotrajnimi ali ponavljajočimi se psihičnimi težavami, se sooča vsaj s tremi izvori stresa: *s stališči družbe*, ki vsebujejo številne predsodke do teh oseb, kot tudi do njihovih družin, z *neustreznim odnosom ustanov* duševnega zdravja, s katerimi se pogosto srečujejo, ter s *situacijskim stresom*, ki se nanaša na bivanjske vidike vsakdanjega življenja (shema 1).

Družbeno pogojeni stres izvira iz stigmatizacije in razvrednotenja, ki zajame tudi ostale družinske člane. Kaže se v najrazličnejših oblikah. Ena od njih so pomanjkljiva finančna sredstva, ki jih družba namenja za zadovoljevanje materialnih potreb oseb s psihičnimi motnjami, kot tudi podcenjevanje možnosti za njihovo produktivno vključitev v družbo. Temu lahko dodamo tudi pretirano zanašanje na svojce.

Hkrati pa so v družbi prisotna skrajno negativna stališča do družin, ki izvirajo iz številnih, a nikoli dokazanih »teorij«, po katerih naj bi te motnje povzročile družine, še zlasti matere. Na konkretni ravni so družine pogosto tarča okolice, češ, da ne znajo obvladati vedenja člana družine, in pogosto pristanejo v popolni socialni izolaciji. Prijatelji se obotavljajo, da bi prišli na obisk, in sčasoma sploh prenehajo prihajati. Sorojenci doživljajo zavračanje in zasramovanje vrstnikov. Navzočnost diagnosticirane osebe v družini torej v pomembnih vidikih poruši odnose s prijatelji, sosedi in sorodniki.

Precejšen izvor stresa je pogosto tudi sam sistem duševnega zdravja. Med pritožbami, ki jih največkrat navajajo svojci v ZDA, so:

- pomanjkljive, nasprotujoče in dvoumne informacije strokovnjakov,
- nedostopnost usposabljanja in načrtovanja dolgotrajne pomoči,
- pomankanje alternativ hospitalizaciji,
- zapleti s pravnim sistemom in policijo,
- nepredvidljivi stroški.

Tudi pri nas so pritožbe svojcev dokaj podobne, čeprav manj glasne, saj mnogi sploh ne vedo za številne službe, ki jih poznajo v tujini, in jih zato tudi ne zahtevajo. V tujini pa svojci vidijo, da so nekateri le deležni pomoči in upravičeno zahtevajo podobno pomoč tudi zase. Ena od bistvenih razlik med ameriškimi in našimi razmerami je tudi ta, da v ZDA svojci zelo težko dosežejo prisilno hospitalizacijo in morajo za to navadno dobiti privoljenje sodnih organov. Pri nas svojci brez težav dosežejo hospitalizacijo, nobene besede pa nimajo

pri odločanju, kdaj se bo posameznik vrnil domov, tudi če so mu sami pripravljeni dajati oporo. Pri nas smo še zelo daleč od partnerskega odnosa med strokovnjaki, uporabniki in svojci. Nespoštljiv in vzvišen odnos strokovnjakov do svojcev navajajo tudi v ZDA, pri nas pa je še precej bolj pogost.

Pritožbe nad neustreznimi, pomanjkljivimi oziroma neuporabnimi informacijami so, kot kaže, univerzalen pojav. Družina, ki morda že desetletje živi s kom, ki ima psihične težave, ga nedvomno mnogo bolje pozna kot strokovnjak, ki ga vidi le občasno. In vendar beseda svojca ne šteje, ko ta npr. opozori na neugodne stranske učinke novega zdravila, ki ga je predpisal strokovnjak, ne da bi koga kaj vprašal.

Na ravni *vsakdanjega življenja* naštevajo ameriške družine naslednje izvore stresa:

- ekonomska odvisnost uporabnika,
- ovirano družinsko življenje,
- porabljen čas in energija,
- pomanjkanje informacij o tem, kako reševati vsakdanje probleme,
- nezadovoljenost potreb drugih družinskih članov,
- pokvarjeni odnosi z zunanjim svetom,
- pomanjkanje alternativ hospitalizaciji,
- pomanjkanje možnosti bivanja zunaj doma.

Poleg že naštetih *objektivnih* izvorov stresa pa navajajo še mnoge *subjektivne* izvore. Eden od njih je žalovanje za osebo, kakršna je nekoč bila, pa tudi *žalovanje* za izgubo pričakovane prihodnosti. To žalovanje doživlja tudi prizadeti član, ki se boleče zaveda, da ne bo mogel uresničiti svojih ciljev, v veliki meri tudi zato, ker mu družba ne daje nobenih priložnosti, največkrat pa ga celo aktivno zavira. Svojci se tako soočajo ne le z lastno bolečino, temveč tudi z *bolečino stigmatiziranega* člana, kar je za mnoge velika obremenitev. Temu se pridružuje še *strah pred prihodnostjo*.

V nasprotju s splošnim prepričanjem občasne motnje ali posebnosti niso med največjimi izvori stresa, še zlasti ne potem, ko družina odkrije ustrezne strategije prilagoditve. Nekatere družine so pri tem bolj, druge manj uspešne. Kljub temu pa tudi te prilagoditve zahtevajo določen napor. Pogosto se npr. zgodi, da ima posameznik zamenjan ritem budnosti in spanja. Ponoči se sprehaja okoli, posluša glasbo itn., čez dan pa spi. Veliko staršev težje prenaša poležavanje in apatijo kot neposredne izzive in tako včasih sami povzročajo napeto vzdušje.

Najhuje je morda to, da se starši počutijo povsem *nemočni*, da bi kar koli spremenili. Občutki krivde in ljubezni se izmenjujejo z jezo, razočaranjem in zavračanjem. V samopomočnih skupinah svojci največ časa govorijo o *občutkih krivde*, saj nikoli niso povsem prepričani, ali delajo prav, ali so v preteklosti delali prav in koliko so v resnici sami krivi. Izrazit izvor občutkov krivde so tudi *prisilne hospitalizacije*, ki so včasih dejansko bolj namenjene preživetju družine kot odzivu na krizo. Pogosto slišimo koga od svojcev izjaviti: »Ali gre on ali pa jaz.« Hospitalizacije so večkrat izraz hude stiske *družine*, ki se bori za obstoj. Manj drastične alternativne rešitve bi bistveno izboljšale družinske odnose, saj prisilna hospitalizacija, še zlasti, če je izvedena z zvijačo, vedno povzroči razdor. Ko se posameznik vrne domov, je jezen na svojce, poln očitkov in zlasti *nezaupanja*. Zlorabljeno zaupanje se nikoli več ne zaceli. Družba ne bi smela naprtiti takega bremena na rame družine. Prisilne hospitalizacije na pobudo družine so velika tragedija in pogosto za vedno pretrgajo vse družinske vezi. Če je res nujno, naj to stori kdo drug. Bolje je pustiti, da oseba hodi okoli in jo odpelje policija. Verjetnost, da se ji kaj hudega zgodi, je razmeroma majhna. Če to storijo starši, je gotovost, da se ji kaj hudega zgodi, absolutna. Najhujše, kar se lahko človeku zgodi, je ravno to, da ga ljudje, v katere je zaupal, izdajo v trenutku, ko je to najmanj sposoben prenesti.

S tem pa izvori čustvenega bremena še niso izčrpani. Družinski člani se morajo namreč naučiti ravnati ne le z vedenjem osebe, temveč tudi z *lastnimi čustvenimi odzivi*. Delati morajo tako, kot dela izvežban psihoterapevt. Odziv svojcev naj bi bil *pomirjujoč, spoštljiv* in izrazito *usmerjen na realnost*. Mnogi svojci se tega naučijo. Problem je v tem, da bi bilo treba

tako ravnati 24 ur na dan. Tega seveda ne zmore nihče, še toliko manj oseba, ki je pri tem osebno prizadeta. Svojci morajo tudi vedeti, kaj posameznik dela namerno in kdaj si ne more pomagati. Odveč se je npr. pritoževati nad držo in gestami osebe, kadar je to posledica jemanja nevroleptikov. Zahtevati nemogoče pomeni izzivati krizo. Po drugi strani pa je nekatere stvari treba zahtevati. So stvari, ki jih starši *morajo* zahtevati. Darja Zaviršek (osebna komunikacija) je v tej zvezi opozorila na dejstvo, da se od družine pri nas še vedno zahteva, da se starši vse življenje počutijo odgovorne za svoje otroke. Do svojca naj bi bili tenkočutni, pozorni, zdravo nevsiljivi, hkrati pa naj bi skrbeli zanj na nepokroviteljski način. Ta mešanica tradicionalnih pogledov in sodobne vzgoje je nedvomno dokaj zahtevna naloga, če že ne povsem nemogoča. Zlasti matere v odnosu do otrok, še posebej do sinov, niso naučene, da smejo kaj zahtevati, še najmanj pa zase. Tu pridemo do paradoksa; tisto, kar družba od mater zahteva kot moralni ideal in jo prek tega ocenjuje in poveličuje, postane v primeru duševne stiske otroka njena napaka. Odtod nemočno spraševanje slovenskih mater: »Vse sem storila, rada sem ga imela, samo zanj sem delala, kje sem naredila napako?« Takrat postane vse tisto, zaradi česar družba matere poveličuje, škoda, ki jo je naredila otroku.

Predaleč bi zašli, če bi hoteli problem reševati v zgodovinskem okviru, kjer je nastal, zato bom nakazala le nekatere praktične rešitve. Dejstvo je, da mati, ki bi želela igrati vlogo »dobre matere«, ki se od kraja žrtvuje in zanika svoje potrebe, tega ne bo dolgo zdržala. Potem so na vrsti krize, prisilne hospitalizacije, poskusi samomora. Zato je mati, ki zares želi koristiti svojemu odraslemu otroku, prisiljena najprej poskrbeti zase, preden popolnoma odpove. S tem pa se odpre tudi možnost, da svojcu prepusti več odgovornosti in ga usmerja v dejavnosti zunaj doma. Nekaj takih možnosti pri nas že imamo, druge pa bodo morali svojci sami ustvariti, tako kot so jih v tujini. Zahtevati bodo morali od države, da preneha prelagati vse breme na družino, oziroma, tako delo tudi ekonomsko ovrednotiti.

Darja Zaviršek (osebna komunikacija) meni, da se prav tu pojavljajo protislovja družinskega okolja v tradicionalnih družbah. V njih je značilno, kot smo že omenili, *malo alternativ* za človeka v duševni stiski in obenem *pomanjkanje podpore* družinam, ki živijo s človekom s psihičnimi krizami. Obstoječe kulturne norme poudarjajo *lojalnost družini*, ki je nad *pravico* posameznika *do neodvisnosti*. Družina se zdi pribežališče pred nevarnim svetom, cena, ki jo za pribežališče plača posameznik, pa je lastna avtonomija. Tako najdemo v tradicionalnejših družbah, kot je na primer Slovenija, zares večje število družin, ki skrbijo za svojce v duševnih stiskah, vendar je ta pripravljenost manj posledica odločitve za solidarnost kot normativna prisila družinske lojalnosti. Mnoge ženske sprejemajo skrbstveno vlogo kot dolžnost, ki jim jo nalagajo kulturne norme, in ne kot skrbstveno delo, za katerega se same odločijo. Ko ženske v družini ponotranjijo dolžnost žrtvovanja svojih potreb na račun potreb drugih družinskih članov, skupaj s tem pogosto naložijo tistemu, za katerega skrbijo, dolžnost, da je od njih odvisen. Odvisnost je po eni strani posledica opisanih interpersonalnih družinskih razmerij in po drugi strani posledica pomanjkanja alternativ.

Družinska odvisnost je v tradicionalnih družbah torej *totalnejša* kot v visoko strukturiranih, saj sta osebna gotovost in možnost za preživetje odvisni od družinske vzajemnosti. Manj ko je razvita mreža psihosocialne pomoči za ljudi v duševnih stiskah, večja je realna moč družine. Ta posebna oblika *medsebojnega nadzorovanja* je že vgrajena v sistem altruizma in družinske skrbi. Raziskave ugotavljajo, da je tradicionalna vzajemna skrb posledica dejstva, da tekmovanje izgubi svoj smisel tam, kjer je malo dobrin in malo izbir (Douglas 1987). Člani in članice skupnosti vedo, da lahko malo dobijo in malo izgubijo. Solidarnost pa se nikoli ne nanaša na širšo skupnost, temveč je ozko in egoistično vezana zgolj na družinske člane.

Oseba s psihičnimi težavami pogosto doživlja družino kot utesnjujočo, čuti, da ga duši, hkrati pa se zaveda, da jo potrebuje. Ne le, da mu družina daje varnost in

pribežališče pred svetom, daje mu tudi nekatere ugodnosti, ki jih dojema kot samoumevne. Odpovedati se je moral že vsem svojim načrtom, zato nima več kaj izgubiti. Samoumevne stvari ne štejejo. Lahko pa to ali ono malenkost še pridobi. Začne se razvijati *manipulativnost*. Tu morajo biti svojci odločni in enotni. *Za vsako nadaljnjo ugodnost mora dati nekaj v zameno.* S tem dosežemo dva izredno pomembna cilja. Prvič, postavimo se po robu manipulativnosti, ki se lahko razraste do tiste mere, da mu uniči vsako motivacijo za aktivnost, družini pa zagreni življenje. Drugič, nauči se *vzajemnosti*, kar omogoči, da se bo sčasoma doživljal kot enakovreden vsaj znotraj družine, če že enakovreden član družbe ne bo nikoli. Tu ima priložnost samopotrditve, razvijanja kompetentnosti, pozitivne samopobude in medosebnih odnosov na enakovredni ravni. Vzajemnost je ključ nadaljnjega osebnostnega razvoja. Poleg družine lahko v sedanjih razmerah to doseže samo še v uporabniški organizaciji. Starši, ki so obremenjeni z občutki krivde, pogosto delajo ravno narobe. Popuščajo njihovim manipulacijam, zahtevajo pa nemogoče. Tako se ustvari začarani krog, v katerem se vrstijo prisilne hospitalizacije in občutki krivde, neskončno ponavljanje istega, pri čemer ni prostora za rast in uresničenje samostojnosti. Seveda je preprečevanje manipulacij zelo težko delo, ki čustveno močno izčrpava. Če pri tem sodelujejo vsi člani družine, se bo manipulativnost sčasoma bistveno zmanjšala.

Zelo pogosta komplikacija je tudi alkoholizem, ki izhaja iz brezupnega položaja stigmatizirane osebe. Temu se lahko pridružijo še tablete, ilegalne droge itn. Ob upoštevanju gornjih napotkov je mogoče te zaplete v veliki meri preprečiti. Če pa so se že pojavili, je možno v danih razmerah le malo storiti. V ZDA imajo posebne programe za osebe z »dvojno diagnozo«, v katerih prvi dve leti rešujejo izključno problem zasvojenosti. Če je posameznik pri tem uspešen, je razmeroma lahko doseči tudi psihosocialno rahabilitacijo. Pogoj pa je, da oseba prostovoljno pristane na to in da zdrži do konca. Edino, kar lahko priporočim, je program dr. Ruglja, ki pa ne sprejme nikogar, ki ni dovolj motiviran, kar je edino smotrno. Človek, ki se hoče iz tega izvleči, mora staviti na vse. Na pol se ne da.

Zapleti nastajajo tudi zaradi tega, ker se veliko svojcev dosti preveč vmešava v *privatne* zadeve svojih odraslih otrok, ker jim nekako ne zaupa, da bodo znali prav presoditi, Tu moramo sprejeti razumno tveganje. Vsak človek ima pravico delati napake, saj se bo le tako nekaj naučil. Odveč je kritizirati koga zato, ker dela stvari drugače kot mi, če se drži dogovorjenega. Smiselno pa je spodbujati držanje dogovorov, kar najbolje storimo tako, da se jih držimo sami. Držanje dogovorov je sestavni del *odgovornosti*, ta pa pomaga pri realističnem odločanju. Posameznik naj bi bil nagrajevan in pohvaljen za neodvisnost, ne za ubogljivost. Drugače bo vse svoje zdrave težnje po neodvisnosti uporabil za sabotiranje družine in njenih načrtov.

Življenje v primarni družini je lahko tudi vir obojestranskega zadovoljstva in ne le breme. V raziskavi (Lefley 1996), ki je zajela 725 oseb z duševnimi motnjmi v nekem podeželjskem predelu ZDA, so ugotovili, da je 24 odstotkov od njih živelo s svojimi primarnimi družinami. Od tega števila je med 50 in 80 odstotkov opravljalo gospodinjska dela, nakupovalo in delalo družbo staršem. V družinah, kjer so starši izrazili zadovoljstvo s skupnim življenjem, so našli naslednje značilnosti:

- doprinos je bil obojestranski, tako pri delu kot pri medosebnih odnosih,
- starši so bili ostareli in niso imeli več svojih ciljev,
- živeli so na podeželju.

ODNOSI S SOROJENCI

Zelo malo je raziskav, ki bi na sistematičen način obravnavale odnose osebe s psihičnimi motnjami do sorojencev. Znanih pa je večje število opisov teh odnosov iz perspektive obeh udeležencev.

Oseba z dolgotrajnimi duševnimi motnjami največkrat težko prenaša nadzor sorojencev, še zlasti, če ga spodbujajo starši. Še bolj problematičen je pritisk staršev na brate in sestre, naj to osebo vključujejo v

svoje družabne stike. Ti poskusi so skoraj vedno neuspešni. Posameznik se počuti drugačen, odveč, in se še bolj boleče zave svoje situacije. Ne more se vključevati v družaben pogovor o študiju, delu in ljubezenskih odnosih, zato ga taki pogovori čustveno močno ogrožajo. Problem ni v pomanjkanju medosebnih spretnosti, temveč manjkajo vsakdanji dogodki, o katerih bi lahko govoril. Družba pričakuje, da se bo prilagodil in se bo pogovarjal o stvareh, ki ne sodijo v njegov življenjski okvir. Naključna družba ni pozorna na to, da živi oseba v drugem, močno zoženem svetu in da je njena stvarnost objektivno drugačna od njihove. Motnje same so v tem pogledu sekundarnega pomena.

Sorojenci v odnosu do diagnosticirane osebe največkrat navajajo čustva jeze, zamere in strahu, kar slednja nedvomno zaznava. Če so sorojenci v večji meri vključeni v skrb za to osebo, se obojestranska negativna čustva še povečajo. Znova vzniknejo stara rivalstva in ljubosumnost, v ozadju pa je tudi strah, da zaradi genetske sorodnosti utegne kaj podobnega doleteti tudi njih.

Posamezniki se navadno zavedajo, da bratom in sestram predstavljajo vir bolečin in skrbi. Mnogi sicer izražajo željo po večji bližini in razumevanju s sorojenci, kar pa je navadno mogoče šele v poznejših letih, ko so slednji že prešli razvojne faze na poti k odraslosti in so zmožni zavzeti določeno razdaljo. Iz vsega tega sledi, da ni priporočljivo siliti sorojencev k druženju z osebo, ki ima duševne motnje. Sorojenci so zaradi skupnega življenja že tako prizadeti v mnogih ozirih, njihova glavna naloga pa je izpolniti svoje razvojne naloge.

Lefley (1996) poroča o najnovejši raziskavi, ki je poskušala ugotoviti, kakšen je tipičen odnos sorojencev do brata ali sestre s težavami. Pojavili so se trije vzorci: sodelovanje, posredovanje v krizi ali umik. Vzorec *sodelovanja* pomeni aktivno prostovoljno vključevanje v delo s prizadeto osebo in navezovanje stikov s strokovnjaki duševnega zdravja. Sorojenci, ki spadajo v vzorec, so osebi naklonjeni in jo spontano vključujejo v vsakdanje naloge v okviru družine. Žal ni podatkov, koliko je takih sorojencev.

Posredovanje v krizi označuje sorojence, ki se vključujejo le pod posebnimi pogoji, ko to zahteva težavnost situacije. Svojo vlogo vidijo v realističnem pristopu, ki je usmerjen k reševanju problema in k skrbi za ostale člane družine. V vseh obravnavanih primerih so ti sorojenci doživljali osebo z motnjami kot središče družinskega dogajanja, starše pa kot nesposobne, da postavijo ustrezne meje.

Umik se nanaša na težnjo sorojencev, da se psihično in fizično čimbolj oddaljijo od celotne situacije, največkrat tudi od drugih družinskih članov. Močno so se zavedeli cene, ko jo plačujejo, zato so se odločili doseči čimvečjo neodvisnost in posvetiti lastnemu razvoju.

Tudi v tej raziskavi se je pokazalo, da so čustva strahu, sramu in izgube zelo pogost pojav. Strah se je nanašal na možnost, da bi sami utegnili imeti podobne težave, bali pa so se tudi, da bo po smrti staršev breme padlo na njihove rame. Sram in občutki stigmatiziranosti so bili povezani z neustreznim vedenjem brata ali sestre, z izgubo prijateljev, kot tudi z izubo statusa med vrstniki. Navajali so tudi občutek izgube sorojenca, kakršnega so ga poznali.

Sorojenci zamerijo staršem, da se pretirano posvečajo osebi s težavami, pa tudi to, da so nenehno razdvojeni zaradi občutkov krivde. Čutijo se zapostavljeni in menijo, da njihove potrebe ostajajo nezadovoljene. Pogosto si želijo, da bi pobegnili iz družine, nekateri pa razmišljajo o tem, da bi poskušali odkriti čudežno zdravilo.

Med slednjimi so bili v glavnem tisti, ki so posredovali v krizah in prevzeli skrb za družino nasploh. Mnogi so bili izrazito storilnostno naravnani in so želeli postati strokovnjaki na področju duševnega zdravja. Raziskave kažejo, da je med strokovnjaki zares veliko število takih, ki so se odločili za svoj poklic zato, ker je imel kdo v družini duševne motnje. Število je tako veliko, da lahko izključimo možnost naključja (po Lefley 1996).

Znani sta še dve raziskavi, ki jih je izvedla organizacija svojcev NAMI (po *ibid.*) in sta vključevali sorojence, ki so živeli skupaj z duševno moteno osebo v otroštvu ali v adolescenci. Navedli so naslednje škodljive

posledice za same sebe in za svoje družine:
• pretrgana je bila samoumevnost odraščanja,
• bili so zmedeni in so se nenehno spraševali, kaj je »normalno«,
• bili so čustveno prizadeti (žalovanje, bolečina, sram),
• spoprijemali so se z neustreznim vedenjem, krizami in stigmatizacijo,
• vloge in odnosi v družini so se spremenili,
• imeli so probleme pri izgrajevanju identitete; bali so se, da jih bo doletela podobna usoda,
• doživljali so depresijo in tesnobo,
• nesoglasja v družini so se povečala,
• poslabšali so se njihovi odnosi z sovrstniki,
• učni uspeh se je bodisi poslabšal ali pa so začeli pretirano stremeti za dosežki na račun osebnega življenja,
• zdelo se jim je, da so prehitro odrasli,
• sorodniki in prijatelji so se začeli izogibati družine,
• dobili so dodatne, nezaželelne dolžnosti.

Sorojenci so se morali torej soočiti s številnimi dodatnimi problemi v času odraščanja, ko so imeli njihovi vrstniki čas za lastna iskanja, neovirano druženje in preskušanje različnih vlog. Slednji so lahko vso pozornost namenili iskanju lastne identitete in izgrajevanju poklicne usmeritve. Sorojenci oseb s psihičnimi stiskami pa so bili vsaj delno potegnjeni v svet stigmatiziranih, kjer prevladujejo občutki bolečine, sramu in strahu pred prihodnostjo. To je po eni strani povzročilo, da so prehitro odrasli, po drugi strani pa jih je oropalo brezhibne mladosti. Nekateri so poročali tudi o žalovanju za sorojencem, kakršen je bil nekoč.

ZAKONCI, KI ŽIVIJO Z DUŠEVNO MOTENO OSEBO

Raziskave kažejo, da je ta zakonec navadno žena. Tipičen scenarij gre nakako takole. Žena, ki je doslej skrbela za majhne otroke in gospodinjstvo, se je morala zaposliti, poiskati varstvo za otroke, prevzeti vse finančne in organizacijske obveznosti, za nameček pa še dajati čustveno oporo možu in odkriti načine, kako ravnati z njim. Rezultati iz ZDA kažejo, da večina žena uspešno prevzame spremenjeno vlogo in kljub preobremenjenosti uspe nekako ohraniti družino skupaj.

S spremenjeno vlogo žene pa problemi niso končani, temveč se šele prav začnejo. Mož, ki je izgubil položaj in vpliv v družbi, se ne bo čez noč prelevil v hvaležnega prejemnika pomoči, še manj v gospodinjca. Nekaj podobnega se dogaja tudi ljudem, ki so začasno brezposelni, za katere je bilo ugotovljeno, da doma delajo še manj kot prej. Posredi so še kulturne norme. Moški, ki je po lastnih kriterijih dovolj družbeno uspešen, si lahko brez škode za samopodobo privošči občasno delo v gospodinjstvu ali varovanje otrok, družbeno neuspešen moški pa si tega nikakor ne more. Mnogo bolj »moško« je ves dan popivati! Seveda je to tudi precej lažje.

Medtem se žena na skrivaj bori z obupom, depresijami in izgorelostjo, navzven pa kaže pogumen obraz. Kaj pa ji drugega preostane, saj je že soprog dovolj čemeren in godrnjav. Ni pričakovala posebnih izrazov hvaležnosti ali pohval, saj kulturne norme pravijo, da je v takih okoliščinah povsem normalno, da žena preživlja družino in postori še vse ostalo. Prav tako pa ni pričakovala neprestanih zajedljivih pripomb in žaljivk na svoj račun ali popolnega omalovaževanja njenega dela. Njene potrebe niso mar nikomur. Problem ni toliko v količini dela kot v neznosni čustveni klimi. To dokazuje tudi raziskava (po Lafley 1996), v kateri so za daljše časovno obdobje organizirali brezplačno pomoč pri gospodinjskemu delu, zadovoljstvo žena pa se je povečalo le za 12 odstotkov, oziroma, za toliko se je zmanjšalo njihovo nezadovoljstvo. 88 odstotkov nezadovoljstva je ostalo. To je cena, ki so jo nekatere ženske pripravljene plačati, da obdržijo družino skupaj.

Če se duševne motnje pojavijo pri ženski, je situacija povsem drugačna. Le redkim se posreči obdržati družino, velika večina pa se jih razdre. Večina mož se je pripravljena prilagoditi na kratkotrajno krizo. Če pa se hospitalizacije ponavljajo ali če stajajo rezidualne motnje, ki otežkočajo

nemoteno opravljanje družinskih nalog, se možje navadno umaknejo in si kako drugače uredijo življenje. Če je družina dovolj premožna, da lahko najame osebo, ki skrbi za gospodinjstvo, so možnosti, da družina ostane skupaj, nekoliko večje. Vendar pa se tudi v tem primeru odnosi porušijo. Zdaj je žena tista, ki je izgubila svojo vlogo v družini in je potisnjena na obrobje. Nezmožnost izpolnjevati vlogo matere in žene, ki jo kulturne norme vsaj na deklarativni ravni visoko vrednotijo, pomeni hud udarec njenemu samospoštovanju, ki ga lahko primerjamo s tistim, ki ga utrpi moški, če izgubi svojo vlogo v družbi. Poleg tega ženski z duševnimi motnjami preti nevarnost, da bo izgubila pravico skrbništva nad svojimi otroki.

Kulturne norme imajo velik vpliv na potek nadaljnega življenja hospitalizirane osebe in tega se moramo zavedati že na samem začetku. Kulturnih norm ne smemo obravnavati kot kakšnih predsodkov ali kot abstraktne ideologije, najdemo jih v dejanskem delovanju družin in v odzivanju vseh njihovih članov. Zato moramo z njimi računati in jih vračunati v načrtovane ukrepe.

Družine, v kateri živi oseba z duševnimi motnjami, praviloma drsijo na socialni lestvici navzdol in se neredko znajdejo v popolni socialni izolaciji. Bivši prijatelji so izgubili zanimanje, v nižji socialni sloj pa družina po svojih vrednotah tudi ne spada. Temu se navadno pridruži še *revščina*, ki je stalna spremljevalka duševno motenih in njihovih družin.

OTROCI DUŠEVNO MOTENIH OSEB

Psihološki problemi teh otrok izvirajo iz dveh povezanih virov: na eni strani so genetični rizični dejavniki, na drugi pa življenje v okolju, ki vsebuje veliko stresnih elementov. Raziskave kažejo, da otroci iz teh družin pogosto občutijo sram, krivdo, se počutijo brezvredne in so nagnjeni k socialnemu umiku. Večkrat se zgodi, da se zamenjajo vloge v družini, ker morajo otroci prevzeti zaščitniško vlogo v odnosu do starša.

Raziskava (Lefley 1996), ki je zajela 652 otrok iz 253 družin, je pokazala, da so otroci plačali visoko ceno za življenje z motenim staršem, hkrati pa tudi, da so se večinoma razvili v produktivne in urejene ljudi. Najpomembnejši dejavnik, ki se je povezoval z uspešnim razvojem otroka, je bil *trajen in zaupen odnos* z odraslo osebo zunaj družine.

Raziskovalci so se zanimali zlasti za subjektivno doživljanje otrok in njihovo samopodobo. Otroci so pripovedovali o občutkih sramu, zmede, jeze, strahu in celo groze. Pogosto so navajali pomanjkanje zaupanja, ker straši niso držali svoje besede, ali pa so nepričakovano izgubili nadzor. Poleg negativnih čustev do staršev so izražali tudi čustva ljubezni in naklonjenosti, ki pa niso bila integrirana. Pojavljala so se izmenično, tako da so včasih prevladovali samo pozitivni, drugič pa le negativni vidiki. Najbolj jih je motilo kaotično gospodinjstvo, verbalne in redkeje fizične zlorabe ter dejstvo, da so morali paziti na starša, da ne bo povzročal škode.

Analiza poročil je pokazala, da se otroci pogosto psihično zavarujejo tako, da se postavijo na stran vrstnikov, ki zasramujejo ali se norčujejo iz vedenja prizadetega starša. Od tod izvirajo občutki krivde, ki se lahko razširijo tako daleč, da otrok v celoti krivi sebe za stisko starša. Zato je tudi tako pomembno, da se lahko otrok s kom pogovori. Pomembna je tudi ugotovitev, de se otroci zelo jasno zavedajo stigmatiziranosti, starši pa o tem le redko govorijo in otroku dosti premalo razložijo. Neredko se celo trudijo, da bi svoj problem pred otrokom skrili, tako da ga z njim prvi soočijo vrstniki. Dodala bi, da je problem stigmatizacije mnogo večji, kot so pripravljeni priznati strokovnjaki duševnega zdravja, ki prav tako skrivajo glavo v pesek in ponujajo krilatico: »bolezen kot vsaka druga«. Dejstvo je, da otroka ni sram, če ima eden od strašev npr. sladkorno bolezen. Zaradi tega jih ne bo nihče zasmehoval.

DRUŽINSKE STRATEGIJE

Z izrazom »družinske strategije« opredeljujemo vse oblike spoprijemanja posameznih družinskih članov ali celotne družine, ki

težijo k temu, da bi se izognili vsakdanjemu življenjskemu stresu ali zmanjšali njegove negativne učinke. Strategije spoprijemanja so lahko bolj ali manj učinkovite in lahko imajo bolj ali manj izrazite negativne stranske učinke. Nekatere strategije so koristne v določenih okoliščinah, v drugih pa škodljive. O strategijeh spoprijemanja s stresom nasploh obstaja veliko literature, nekaj tudi pri nas (Lamovec 1994). Šele v zadnjem času so v tujini začeli družine oseb s psihičnimi težavami v tej smeri sistematično izobraževati. Pri nas so družine še vedno prepuščene same sebi, da s poskusi in napakami postopno odkrivajo, kako ravnati. Pričujoči sestavek podaja vsaj nekaj osnovnih spoznanj in napotkov za družine.

Spoprijemanje lahko na splošno razdelimo v tri skupine:

• Dejavnosti, ki odstranijo ali spremenijo pogoje, ki povzročajo stres. V našem primeru je to npr. vključitev osebe v stanovanjsko skupino.

• Spreminjanje *pomena* dogajanja tako, da posameznik situacije ne doživlja več kot (izrazito) stresne. Primer za to je mati, ki v skrbi za sina odkrije nov »poklic« in z nasveti pomaga še drugim materam v podobnem položaju.

• Uravnavanje lastnih čustvenih odzivov, da ostajajo v obvladljivih mejah. Tako se npr. mati nauči, da ustvari določeno čustveno razdaljo v kritični situaciji in se odziva umerjeno, ne da bi pri tem potlačevala svoja čustva.

FAZE DRUŽINSKEGA PRILAGAJANJA

Ko se družina prvič sooči z motečim ali nenavadnim vedenjem enega od članov, se začne proces prilagajanja, ki navadno poteka po določenih, predvidljivih fazah. V začetku se družina največkrat zaveda le, da je *nekaj narobe*. Istočasno se sproži proces *zanikanja* možnosti, da imajo opraviti s težjimi psihičnimi motnjami. Prepričujejo se, da bo minilo. Potem se soočijo s sistemom duševnega zdravja in tako član družine dobi *diagnozo*. Dokler je bila oseba le hospitalizirana, so lahko še vedno ohranjali precej upanja. Z diagnozo »duševne bolezni« pa upanje v veliki meri splahni. Podelitev diagnoze je ključni moment v doživljanju družine, čeprav pogosto člani niti ne vedo, kakšna je diagnoza. Pomeni le, da je stvar skrajno resna. Če se izkaže, da je diagnoza shizofrenija, je stiska družine večja kot v družini, kjer ima otrok neozdravljivo bolezen, ki se bo v kratkem končala s smrtjo (po Lefley 1996). V kulturi je namreč še vedno zakoreninjeno prepričanje, da omenjena diagnoza pomeni neizogiben osebnostni propad. V resnici na osnovi diagnoze ni moč napovedati nič določenega o tem, kako se bo posameznik razvijal. To je v veliki meri odvisno od njega samega kot tudi od okolja.

V začetku večina družin goji veliko *zaupanja* in vero v strokovnjake, s skritimi pričakovanji čudežne ozdravitve ali pa vsaj hitrega izboljšanja. Izboljšanje navadno res nastopi, čeprav zahteva precej več časa, kot je družina pričakovala. Zdaj so prepričani, da je vse mimo in mnogi poskušajo prepričati posameznike, naj nadaljuje s šolanjem in uresniči svoje načrte za prihodnost. Ta prizadevanja prekine nova kriza in celotna zgodba se ponovi. Po nekaj krizah začne družina *izgubljati vero* v izpolnitev svojih pričakovanj, pa tudi vero v strokovnjake. Spozna, da bi potrebovala povsem drugačno pomoč od tiste, ki jo ponujajo strokovnjaki duševnega zdravja. To je vsakdanja pomoč pri obvladovanju življenjskih nalog. Družina tudi spozna, da jim nihče ne bo povedal, kako ravnati v kritičnih situacijah vsakdanjega življanja. Psihiatri se spoznajo samo na zdravila, do psihologov (pri nas) največkrat sploh ne morejo, ker vlada prepričanje, da to ni njihovo delo, če pa že, ponujajo različne vrste družinskih terapij, s katerimi nimajo kaj početi. Socialni delavci nimajo nobenih pooblastil, da bi lahko učinkovito reševali socialne probleme, čeprav se s svojimi nasveti še najbolj približujejo temu, kar bi družine želele.

Družina tako *ostane sama* in se začne *zanašati nase*. Počasi ugotovijo, da sami dovolj dobro rešujejo vsakdanje probleme, le tu in tam se pojavi težava, ki ji niso kos. Pridobljena vera v *lastno učinkovitost* bistveno zmanjša občuteni stres, hkrati pa včasih povzroči, da niso več pripravljeni

prisluhniti nikomur ali česa spremeniti. Našli so svoj *slog preživetja*. Upravičeno menijo, da so oni sami najboljši strokovnjaki in niso več pripravljeni prenašati privzdignjenega odnosa šolanih strokovnjakov. Občutek kompetentnosti in zagotovilo, da lahko preživijo kot družina, zmanjša občutek bremena, ki ga nosijo.

Mati, ki je navadno najbolj zadolžena za to delo, lahko najde v svoji vlogi določeno zadoščenje. Pridobi si občutek, da je *zmožna* obvladati težavne okoliščine in da opravlja *pomembno delo*. Nekatere matere poročajo, da so ob spoprijemanju s problemi postale močnejše in bolj sposobne, da se soočijo s preskušnjami življenja. Boleči izkušnji so tako podelile *nov, pozitiven pomen*, kar je zelo učinkovita strategija spoprijemanja, saj izboljša njeno *samopodobo*, pa tudi čustveni odnos do prizadetega člana, s tem pa vpliva tudi na vzdušje v celi družini. Nevarnost je v tem, da se lahko zmanjšana pripravljenost za aktivno *spreminjanje* svojega sloga preživetja, če se pojavijo nove alternative, oziroma, če se stanje osebe bistveno izboljša. Spoprijemanje s stresom navadno ni trajen proces. Ko posamezniki in skupine najdejo dovolj dobro rešitev, se je držijo in pogosto aktivno ali pasivno nasprotujejo kakršnim koli spremembam. Pomanjkljivost tega je, da *ni prostora za rast in razvoj* posameznika in družine. Spoprijemanje ostane usmerjeno *izključno na preživetje*.

SPOPRIJEMANJE S SISTEMOM DUŠEVNEGA ZDRAVJA

Strokovnjaki pogosto ne upoštevajo mnenj in želja svojcev, kar pripelje do številnih nesoglasij. Strokovnjak ne more vedeti, kako ravnati z osebo, dokler se ne pogovori z njo in s svojci. Prav tako ne more vedeti, katera zdravila so zanjo najustreznejša, dokler ne sprejme povratnih informacij o stranskih učinkih od nje ali svojcev. Nesmiselno je vztrajati na poziciji, da šolani strokovnjaki nujno bolje vedo od »priučenih« strokovnjakov, to je, svojcev. Znanje enih in drugih je na povsem drugi ravni, zato je smotrn edino partnerski odnos. To spoznanje pri nas in tudi v tujini le počasi prodira in pogosto se zgodi, da npr. zdravnik ni pripravljen spremeniti terapije, čeprav obstaja veliko podobnih zdravil, med katerimi lahko izbira. Stranski učinki zdravila se razlikujejo od osebe do osebe, zato je neupoštevanje njihovih mnenj tudi v strokovnem smislu zgrešeno.

Zdravniki ne vedo ničesar o bremenu, ki ga nosi družina, še zlasti mati, in si ne predstavljajo, kakšno je življenje z osebo, ki ima dolgotrajne motnje. Tudi psihologi in socialne službe se pogosto ne odzivajo na izražene potrebe uporabnika in družine. Matere si zato izberejo različne strategije za spoprijemanje s strokovnjaki, ki predstavljajo dodaten vir stresa. Oglejmo si nekatere najpogostejše strategije.

1. *Odločnost in vztrajnost.* Matere morajo včasih razviti zelo debelo kožo, če se hočejo dokopati do informacij ali doseči spremembo terapije. Nekatere želijo natančen spisek stranskih učinkov zdravil. Druge bi rade vedele natančno diagnozo, da bi potem prebrale vse o tej motnji v kakšnem učbeniku. Tretje želijo podatke o najnovejših zdravilih. Želja po teh informacijah je razumljiva in svojci imajo pravico do njih.

Strokovnjaki se večkrat branijo raziskovati te informacije. Razlog, ki ga navajajo, je, da ne želijo preplašiti svojcev, oziroma, jih odvrniti od tega, da spodbujajo jemanje zdravil. Domnevam, da so še drugi razlogi, med njimi negotovost v podano diagnozo, saj vemo, da diagnoze pogosto spreminjajo. Mnogi uporabniki v teku nekaj let dobijo skoraj vse mogoče diagnoze.

Odločne in vztrajne matere se ne dajo odgnati. Vljudno, a odločno »zasledujejo« zdravnika, dokler ne dosežejo svojega cilja. Ni jim žal časa in truda. Lafley (1996) poroča, da zdravniki doživljajo take matere kot zahtevne in nadležne, med osebjem so skrajno nepriljubljene in slednje večkrat dobesedno beži pred njimi. Kljub temu je strategija odločne vztrajnosti največkrat učinkovita.

2. *Jeza.* Jezna mati ima skoraj vedno za sabo dolgotrajne izkušnje izmikanja, ignoriranja in žaljivega ravnanja. Odkrito izraža sovražnost do osebja, ki jo je tolikokrat zavrnilo, pogosto na poniževalen način,

svojcu pa ni prav nič pomagalo do izboljšanja. Te matere ne želijo več njihovih uslug, a potrebujejo zdravila ali kako potrdilo. Ne verjamejo v učinkovitost zdravljenja, a nimajo nobene alternative.

Zgodi se tudi, da jezne matere prenesejo na zdravnike del jeze, ki izvira iz njihovega nezavidljivega položaja. To je za družinsko vzdušje nedvomno bolje, kot da bi svojo jezo stresale doma. Strokovnjaki bi to morali razumeti in sprejeti njihovo jezo, saj so za svoje delo plačani, one pa niso. Delovnik strokovnjaka se konča ob predvideni uri, materin delavnik pa nikoli.

Pomanjkljivost jeznega pristopa je predvsem v tem, da si osebje pridobi napačno sliko o materi in včasih celo poskuša uporabnika »zaščititi« pred njo. V nekaterih primerih jezna mati doseže, da osebje posveti uporabniku več pozornosti, lahko pa se zgodi tudi narobe in osebje svojo nenaklonjenost do matere prenese nanj.

3. *Ponižnost.* Tudi ta strategija je pogosto rezultat neustreznega ali ponižujočega ravnanja strokovnjakov. Včasih je le poza, s katero želi mati ugoditi samovšečnosti strokovnjaka, pogosto pa temelji na stvarnem prepričanju o lastnem neznanju in precenjevanju znanja strokovnjaka. Te matere so zelo priljubljene in zdravniki govorijo z njimi, dokler jih povsem ne podredijo svojim nasvetom. V tujini take matere zelo radi vključujejo v različne svete svojcev.

Kolikor je ponižnost le strategija za pridobivanje informacij, zdravil, potrdil itn., se dobro obnese, vsaj za krajši čas. Prej ali slej pa bo taka mati v očeh osebja pristala v naslednji kategoriji.

4. *»Mati, ki sabotira«.* Zgodi se, da mati ne soglaša s katerimi postopki in želi svojca vzeti domov prej, kot menijo strokovnjaki. Analiza primerov, ki jih je preučila Lefley (1996) kaže, da je to, kar osebje označuje kot sabotažo, v resnici največkrat realističen odziv na potencialno škodljivo obravnavo (npr. pretirana doza zdravil, psihodinamično usmerjena psihoterapija itn.).

»Strokovna« razlaga tega pojava je »strah pred ozdravitvijo«. Taka mati naj bi potrebovala posameznikovo motnjo za vzdrževanje ravnotežja motene družine. Dejansko se včasih pojavi vedenje, ki je videti kot strah pred ozdravitvijo, vendar ga lahko pojasnimo na bolj enostaven, razviden način. Motnje navadno potekajo ciklično in mati se je navadila, da včasih povsem izginejo. Neštetokrat je upala, da bo zdaj vse v redu in vedno znova je bila razočarana. Zdaj si ne dovoli več upanja ne trajno izboljšanje. Razočaranje pa želi prihraniti tudi svojcu. Zaveda se dejstva, da ima slednji status »duševnega bolnika«. Tudi če izginejo vse motnje (kar se po daljšem času večkrat zgodi), se ne bo znebil svojega statusa. Po letih nezaposlenosti in ob nepopolni izobrazbi ne bo mogel tekmovati na trgu delovne sile. Nobene možnosti nima, da bi na običajen način dosegel pokojnino.

Družbeni sistem dejansko kaznuje stigmatizirane osebe, ki bi se želele produktivno zaposliti. Izgubile bi podporo in morale bi pristati na negotovost, ali bodo lahko zaposlitev obržale. »Strah pred ozdravitvijo« je torej povsem realističen odziv v družbi, ki ozdravitev kaznuje z odvzemom podpore, ne daje pa možnosti za zaposlitev, ki bi ustrezala posameznikovim zmožnostim.

KAKO RAZBREMENITI MATER, KI IZVAJA TEMELJNO OSKRBO

Ko se družina sooča in prilagaja na skupno življenje z osebo v stiski, se pojavita dva medseboj povezana procesa:

- Družina se nauči razdeliti problem v manjše, obvladljive enote, tako da je vsaka le ena od nalog in ne več *osrednji problem* družinskega življenja.
- Družina določi *enega od članov*, da se posveti skrbi za to osebo; navadno je to mati.

Ostali člani družine preidejo na normalno delovanje in se začnejo znova posvečati svojim interesom in ciljem.

Normalno delovanje družine je tako doseženo na račun matere, ki se navadno odpove svojim osebnim ciljem. Kulturne norme pravijo, da je to samoumevno, ne povedo pa, kakšno ceno za to plača celotna družina, da o materi niti ne govorimo, saj se je po definiciji dolžna žrtvovati.

Službe duševnega zdravja v skupnosti so se v tujini veliko ukvarjale z vprašanjem,

kako razbrementi matere, in so tudi našle več sprejemljivih rešitev. Ena od njih poteka v smeri izgradenj stanovanjskih skupin, dnevnih in kriznih centrov in organizacije izobraževalnih in drugih aktivnosti, vključno z načrtovanjem pomoči za samostojno življenje. Druga rešitev je usmerjena na mater samo. Nujno je, da ima tudi mati priložnost za oddih in zasledovanje lastnih ciljev, če hočemo, da bo v dolgoročnem smislu kos svoji nalogi. Zlasti pa mora imeti koga, ki ji bo pripravljen z naklonjenostjo in zanimanjem *prisluhniti*. Za uspešno delo z osebo v stiski je potrebno nenehno uravnavati svoja čustva, a nekje jih je treba tudi izraziti. Večina mater s tem ne želi nadlegovati članov družine, ki zaradi lastne vpletenosti v ta namen tudi niso posebno primerni. Svoje stiske tako navadno ohranja zase, kar lahko sčasoma privede do fizičnih bolezni, psihosomatskih ali psihičnih motenj v obliki depresij ali pregorelosti. V tem pogledu so razvite države že storile vsaj prve korake, pri nas pa je to področje prepuščeno izključno nevladnim organizacijam.

Tretja skupina rešitev je povezana z ustanavljanjem *organizacij svojcev*, ki največkrat nastanejo na pobudo svojcev. V tujini obstaja večje število takih organizacij, ki imajo precejšen družbeni vpliv. Prve organizacije svojcev so nastale v zgodnjih šestdesetih letih. Leta 1963 so v Franciji ustanovili Nacionalno zvezo prijateljev in svojcev duševnih bolnikov. Kmalu so se tudi v drugih dražavah pojavile samopomočne skupine svojcev, katerih namen je bil dvojen. Po eni strani so želele *zagotoviti dodatne vire* pomoči zase in za svoje odrasle otroke, saj strokovni sistem ni bil dovolj učinkovit. Po drugi strani so delovale kot skupina za izvajanje *pritiska na družbo*, ki se je premalo brigala zanje.

V Angliji so leta 1972 ustanovili organizacijo z nazivom *National Schizophrenia Fellowship*. V osemdesetih letih so več podobnih združenj ustanovili tudi v ZDA. Najbolj znana je organizacija NAMI. Mnoge od teh samopomočnih organizacij, ki so jih vodili svojci, so pritegovale k delu tudi strokovnjake, kar je sčasoma privedlo do radikalnega spreminjanja odnosov med svojci in strokovnjaki. Pri nas organizacije svojcev še nimamo, pa bi bila nujno potrebna.

Organizacije svojcev v svetu danes ponujajo številne oblike vzajemne pomoči. Morda najbolj razširjene so skupine, v katerih člani družin izmenjujejo izkušnje in dajejo drug drugemu čustveno oporo. Člani skupine se srečujejo tudi v vsakdanjem življenju in izmenjujejo praktično pomoč. Izolirane družine in matere si tako pridobijo novo *socialno mrežo*, na katero se lahko po potrebi obrnejo za pomoč. Skupine in združenja si prizadevajo vplivati na *politične strukture* z zahtevami po večjih finančnih prispevkoh za izgradnjo objektov duševnega zdravja v skupnosti. Delo teh skupin so začeli posnemati tudi strokovnjaki in ga razvijajo naprej.

Vključevanje v organizacije svojcev in v delovanje sistema duševnega zdravja je *transformacijska* oblika spoprijemanja, ki ni usmerjena le na preživetje, temveč aktivno išče alternativne poti iz začaranega kroga. Njihov cilj je omogočiti sebi in svojcu kar najbolj kvalitetno življenje.

Ključni element za izboljšanje kvalitete življenja mater je *socialna opora*. Pri nas se še preveč mater zapira vase in v krog svoje družine, kar je v veliki meri rezultat preživelih kulturnih norm. Te izhajajo iz tradicionalnih vrednot podeželskih razširjenih družin in ne ustrezajo urbanim razmeram, v katerih večinoma živimo. Te norme pravijo, da je norost in revščina stvar družine, ki mora ostati v družini. Vsaka zunanja pomoč naj bi pomenila samo še dodaten vir sramote. Ne le družina, tudi mati misli, da mora vse probleme rešiti sama, saj se podoben krog izolacije ustvari tudi znotraj družine.

Prvi korak za izboljšanje položaja izoliranih mater mora narediti vsaka mati sama. Najprej se mora *ozavestiti*, kako koristno je imeti prijateljice, ki so v podobnem položaju, potem pa mora biti pripravljena za to kaj *storiti*. To je včasih zelo težko, saj je že tako preobremenjena. Vsaka dadatna aktivnost zahteva *spreminjanje* ustaljenih strategij preživetja. Neredko se možnost za spremembo pojavi ob nepredvideni kritični situaciji, a tedaj navadno ni pripravljena del svoje energije posvetiti izgrajevanju socialne opore in tako prizadevanje zamre.

Socialna opora je ožji pojem kot socialna mreža in vključuje le tiste osebe, na katere lahko mati računa, da ji bodo priskočile na pomoč. To so lahko druge matere, ki pričakujejo vzajemno pomoč, ali pa strokovnjaki. Prisotnost socialne opore je najpomembnejši dejavnik, ki blaži učinke stresa na splošno, še zlasti pa pri osebah, ki skrbijo za člana družine z dolgotrajnimi duševnimi motnjami. Raziskave (Jed 1989, po Lefley 1996) celo kažejo, da se nekateri vidiki socialne opore izvajalk skrbi nedvoumno povezujejo z manjšim številom hospitalizacij. Ti vidiki so:

- večje število oseb, na katere se lahko obrnejo,
- večje število oseb, ki imajo izkušnje z osebami v duševni stiski,
- odsotnost nasprotujočih si nasvetov.

Solomon in Draine (po Lefley 1996) sta ugotovila, da se številčnost socialne opore povezuje s transformativnim, akcijsko naravnanim spoprijemanjem. Člani organizacij svojcev in drugih podobnih skupin so imeli bolj razvejan sistem socialne opore, kar je seveda razumljivo. Oboje povezuje skupni dejavnik, to je, pripravljenost izvajalk pomoči, da zaupajo svoje probleme drugim in da jih znajo izbirati tako, da so deležne spoštovanja in pozitivnega vrednotenja svojega dela. Od vseh dejavnikov, ki pomagajo razbremeniti mater, je bil v omenjeni raziskavi daleč najpomembnejši in odločilnejši dostopnost *zaupnih oseb*, s katerimi se lahko pogovorijo. Pogosto se ne zavedamo dovolj *osamljenosti* teh mater in mater z majhnimi otroki nasploh. Osamljenost mater je pogosto mnogo večja od osamljenosti samskih žensk brez otrok, ki pripadajo podobni starostni in socialni skupini. Mati seveda ima družbo, ampak nikomur ne more povedati o *svojih* stiskah in radostih, medtem ko se posveča tujim. Njen subjektivni svet ne zanima nikogar, pomembna je le njena funkcija oziroma vloga. Zreducirana na golo vlogo se pogosto počuti razčlovečeno.

V navedeni raziskavi so tudi ugotovili, da konkretna pomoč gospodinjstvu, na katero so strokovnjaki nekoč prisegali, le malo prispeva k občutku razbremenitve. Največ je k temu prispevalo članstvo v organizacijah svojcev, ki je pripomoglo k večanju potencialne socialne opore in možnosti *izbire oseb*, s katerimi se želijo matere družiti in izmenjavati strategije. Razbijanje socialne izolacije in pridobivanje novih prijateljev je nedvoumno najbolj *naraven* in hkrati *učinkovit* način spoprijemanja z nastalo situacijo. Mnoge matere postanejo prave strokovnjakinje in začnejo doživljati svojo vlogo kot poklic, kar jim daje osebno potrditev in izpolnitev. Zato so pripravljene pomagati tudi drugim materam in se vključiti v sistem duševnega zdravja kot predstavnice svojcev.

Glede na to, da pri nas organizacij svojcev oseb s psihičnimi stiskami še nimamo, je treba opozoriti, da so v tujini nekatere take organizacije zapadle v hud konflikt interesov z organizacijami uporabnikov služb duševnega zdravja. Mnoge take organizacije se zavzemajo izključno za svoje cilje (npr. večjo dostopnost hospitalizacije), pri tem pa povsem zanemarijo želje in potrebe uporabnikov. Ti konflikti niso nujni in so plod kratkovidne politike. Dobra rešitev je tista, ki vsaj delno zadovolji obe strani, in tako rešitev je vedno možno najti. Pomembne so tako potrebe uporabnikov kot družin, še zlasti mater, zato je treba iskati rešitve.

Na slovenski obali že nekaj let deluje zagovorniška starševska organizacija, ki se ne bori le za svoje ozke interese, temveč si prizadeva za čim bolj samostojno in kvalitetno življenje svojih odraslih otrok, ki so duševno prizadeti, izgrajujejo sistem vzajemne pomoči, da otrokom ne bo treba v zavod, ko oni umrejo. Zaželeno bi bilo, da bi se podobno organizirali tudi starši oseb z dolgotrajnimi psihičnimi stiskami.

SAMOPOMOČNE SKUPINE SVOJCEV

To so manjše skupine, ki navadno štejejo 8-12 članov in so namenjene izmenjavi izkušenj, informacij in vzajemni čustveni opori. Sestajajo se enkrat na teden ali na 14 dni, navadno za 2 uri. Nekatere skupine vključujejo strokovnjake, druge pa ne.

Samopomočne skupine svojcev se dokaj razlikujejo v tem, kaj je v ospredju njihovih pogovorov. Nekatere so usmerjene zlasti na

strategije spoprijemanja z vsakdanjimi problemi, pri drugih pa je v ospredju pozornosti mati oziroma oseba, ki daje pomoč, kot tudi družina v celoti. Matere in redki očetje najdejo v njih priložnost, da izrazijo lastne čustvene stiske, pa tudi uspehe. V zadnjem času se v tujini samopomočne skupine razvijajo predvsem v tej smeri. Model take skupine je postavil Johnson (po Lefley 1996), ki je opisal proces v 8 fazah. Ni nujno, da si vedno sledijo v navedenem vrstnem redu. Posamezni člani se pogosto vračajo na iste teme, ki jih obravnavajo iz drugačnega zornega kota, zato je bolje, da si proces ponazorimo tako:

Proces zorenja v samopomočnih skupinah svojcev

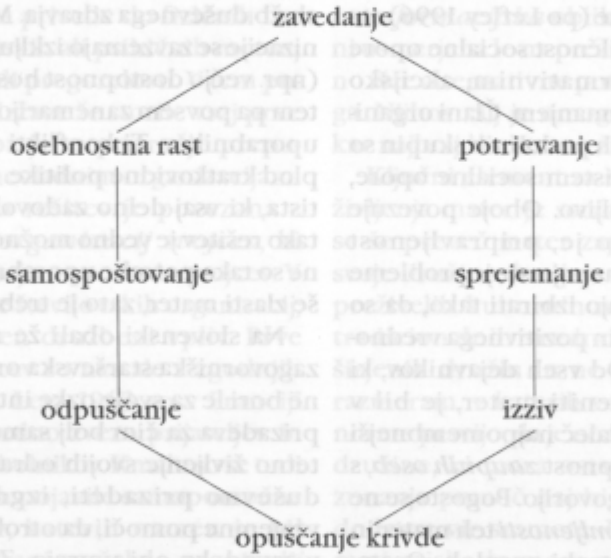

Zavedanje se nanaša na pogovor o tem, kako je odnos z osebo v stiski vplival na materino življenje oziroma na celotno družino. *Potrjevanje* vključuje pozornost mater za lastna čustva, pripravljenost, da jih delijo z drugimi, in možnost, da sprejmejo potrditev od članic skupine. *Sprejemanje* se nanaša na dejstvo, da ne moremo nadzorovati vedenja druge oseb ter na spoznanje, da smo odgovorni le za svoja dejanja in čustva. *Izziv* označuje proces raziskovanja lastnih pričakovanj do osebe in do drugih in odločitev, da bomo prevrednotili negativna pričakovanja in probleme obravnavali kot izziv. *Opuščanje krivde* vključuje spoznanje, da vzrokov motenj ne poznamo, zato ni treba, da se obremenjujemo z občutki krivde. Pozornost preusmerimo na to, kako lahko najbolje pomagamo. *Odpuščanje* pomeni pripravljenost odpustiti sebi vse mogeče napake. Odpuščamo tudi vsem, ki so nas prizadeli. *Samospoštovanje* označuje preusmeritev središča našega življenja na nas same, zato da bomo cenili lastno vrednost, ne glede na okoliščine. *Osebnostna rast* vključuje potrditev naših dosedanjih dosežkov in postavljanje osebnih ciljev, vsak dan posebej in v dolgoročnem smislu.

Skupine, ki so usmerjene na doživljanje osebe, ki daje pomoč, so odgovor na ugotovljeno potrebo po zaupni osebi ali osebah. Prikazani model se je izkazal kot učinkovit tudi za osebne cilje, kajti le tako ohranimo *vitalnost* družine in možnosti nadaljnega razvoja. Tudi skupine sorojencev veliko obetajo. Dokler pristajamo na to, da materam vsiljujemo vlogo žrtvovanja v službi preživetja družine, bodo tudi one v istem imenu žrtvovale osebnostno rast svojih otrok. Vsak član družine mora imeti možnost, da sledi tudi osebnim ciljem, kajti le tako lahko ohranimo *vitalnost* družine in možnosti nadaljnega razvoja.

Literatura

G. G. Barnes (1984), *Working with families*. London: MacMiillan.

G. W. Brown, J. L. T. Boreley (1968), Crises and life events and the onset of schizophrenia. *Health and Soc. Beh.*, 9: 203-214.

T. Lamovec (1994), Spoprijemanje s stresom. V: –, *Psihodiagnostika osebnosti I*. Ljubljana: Znanstveni inštitut FF.

H. P. Lefley (1996), *Family caregiving in mental illness*. London: Sage.

C. E. Vaughn, J. P. Leff (1973), The influence of family and social factors on the course of psychiatric illness: A comparison of schizophrenic and depressed neurotic outpatients. *British Journal of Psychiatry*, 129: 125-237.

Zahvaljujem se Darji Zaviršek za njen prispevek in nasvete.

strategije spoprijemanja z vsakdanjimi problemi, pri drugih pa je [illegible] pozornosti mati osiroma osebe, ki daje redki očetje najdejo v njih priložnost, da [illegible] uspehe. V zadnjem času se v njani samopomočne skupine razvijajo [illegible] smeri. Model take skupine je postavil v navedenem vrstnem redu. Posamezni člani se pogosto vračajo na iste teme, ki jih obravnavajo, in zato je bolje, da si proces ponazorimo tako:

Proces zorenja v samopomočnih skupinah sorojencev

Zavedanje se nanaša na pogovor o tem, kako je odnos z osebo v stiski vplival na materino življenje oziroma na celotno družino. *Potrjevanje* vključuje pozornost mater za lastna čustva, pripravljenost, da jih delijo z drugimi, in možnost, da sprejmejo potrditev od članic skupine. *Sprejemanje* se nanaša na dejstvo, da ne moremo nadzorovati vedenja druge osebe, ter na spoznanje, da smo odgovorni le za svoja dejanja in čustva. *Izziv* označuje proces raziskovanja lastnih pričakovanj do osebe in do drugih in odločitev, da bomo prevrednotili negativna pričakovanja in probleme obravnavali kot osebe, ki daje pomoč, so odgovor na ugotovljeno potrebo po zaupni osebi ali osebah. Prikazani model se je izkazal kot učinkovit naš za osebne cilje, kajti le tako ohranimo *vitalnost* družine in možnosti nadaljnega razvoja. Tudi skupine sorojencev veliko obetajo. Dokler pristajamo na to, da materam vsiljujemo vlogo žrtvovanja v službi preživetja družine, bodo tudi one v istem imenu žrtvovale osebnostno rast svojih otrok. Vsak član družine mora imeti možnost, da sledi tudi osebnim ciljem, kajti le tako lahko ohranimo *vitalnost* družine in možnosti nadaljnega razvoja.

Peter Stefanoski

DRUŽINA, DROGE IN SOCIALNO DELO

Drogiranje je relativno nedefiniran pojem. Vsi pravzaprav vemo, kaj to je, težave pa nastopijo, ko poskušamo formalno razmejiti področje obravnavanega. Kje potegniti mejo med uporabo in zlorabo, eksperimentiranjem in rednim (odvisniško-zasvojenim!?) uživanjem, konzumiranjem... ali kakor koli že poimenujemo dogajanje, katerega del so tudi droge?

Različne stroke imajo kljub temu, da ni splošnega družbenega konsenza o tem, kaj je drogiranje, izdelana lastna strokovna ravnanja[1]. Zdi se, da je ena izmed strok, ki ji to še ni uspelo, prav socialno delo. Vendar videz vara. Socialno delo je v svojem profesionalnem delovanju verjetno najbolj celostna oblika pomoči človeku. Temeljno izhodišče za strokovno »pomoč« v socialnem delu je omogočiti posamezniku in skupinam, da v kar največji meri izbirajo način življenja v skladu z lastnimi zamislimi, videnji, lastnimi močmi, življenjskim projektom... Vse to seveda z ozirom na drugega, bližnjega, ter glede na trenutno družbeno situacijo. To pomeni, da je od tega, kako je urejeno šolstvo, zdravstvo, pravo, politika..., odvisen okvir, v katerem lahko socialno delo skupaj z uporabniki svojih storitev išče način, kako okrepiti posameznike in skupine, da bodo lahko v čimvečji meri izbirali načine, na katere bodo živeli svojega življenje.

Drogiranje je treba videti kot del družbenega dogajanja, ki samo po sebi ne pomeni skoraj nič. Je samo neko ravnanje, ravnanje brez pomena, s pomočjo katerega pa lahko v družbenih pogojih vznikne določen pomen. V navezavi na druge odnosne stiske postane drogiranje pogosto znak teh stisk. Še pogosteje pa proizvede te stiske. Na tem mestu ni tako pomembno, zakaj je drogiranje v zahodni civilizaciji prepoznano kot problematično samo po sebi. Pri delu z uživalci je treba to konstruirano problematičnost vzeti kot dejstvo, na raziskovalni in politični ravni pa moramo drogiranje kot nekaj, kar je problematično samo po sebi, postaviti pod vprašaj. Vendar pa osredotočanje na farmakološke učinke psihoaktivnih substanc ne bo odkrilo njihove magične moči v odnosnem dogajanju[2]. Halucinogene droge, ki jih na splošno prepoznavamo kot prototip vseh drog (izguba stika z realnostjo zaradi halucinatornega stanja – nezmožnost oz. zelo otežkočena možnost nadzora ravnanj pod vplivom droge), so zato izkušene kot tiste droge, pri katerih odvisnost, tako fizična kot psihična, ni običajna, oz. je neznana.[3] »Psihotična« stanja, ki jih dosežemo z njihovo pomočjo, enostavno ne ponujajo toliko, da bi odtehtala izgubo stika z realnostjo, ne glede na to, kakšna že je. Človek torej želi ohraniti možnost vpliva na okolico in s tem možnost odločanja o svoji usodi.

Konceptualni premik pri načrtovanju sodelovanja z uživalci drog vidim prav v tej točki. To niso ljudje, ki bi se želeli »odklopiti, izgubiti, izstopiti« iz družbenega dogajanja in jih je treba prisiliti k »sodelovanju«. To so ljudje, ki so zaradi spleta okoliščin izgubili možnost izbirati. Njihova realna izbira je samo drogiranje ali drogiranje. Omogočiti jim je treba, da se s pomočjo ponovne vključitev v družbeno-odnosno dogajanje omogočijo stvarne možnosti izbire o načinu njihovega življenja. To ne pomeni privilegiranega položaja, temveč enakopraven položaj z drugimi.

Uživalci drog kot uporabniki socialnovarstvenih storitev bi morali (tako kot tudi drugi uporabniki teh storitev) postati soustvarjalci načinov sodelovanja strokovnih delavcev pri reševanju stisk.

Vsem, ki se strokovno ukvarjajo z drogiranjem, je danes jasno, da se drogiranja na družbeni ravni ne da preprečiti. To so priznali tako medicina s pristajanjem na programe zmanjševanja škode (*harm reduction*), pravosodni in policijski sistemi s procesi dekriminalizacije uživanja drog, kot tudi politika, saj v prenekateri državi postavljajo vprašanje drogiranja na raven razmišljanj o svobodni odločitvi vodenja posameznikovega življenja.

Strokovno sodelovanje z ljudmi, katerih stiska je povezana z drogiranjem, sega od preventivnih dejavnosti prek tistih dejavnosti, s pomočjo katerih se razjasni vloga drogiranja v človeški stiski, tistih, ki so usmerjene v spremembo vedenja, tistih, ki težijo k vzdrževanju določenega že spremenjenega vedenja, pa vse do različnih oblik sodelovanja z uživalci, ki vztrajajo pri drogiranju.

Tako na preventivnih projektih kot v šolah, Centrih za socialno delo, bolnišnicah, različnih »komunah« in drugod delujejo socialni delavci. Njihova konkretna naloga se razlikuje glede na to, kje delajo. Če je cilj dela z ljudmi, ki so v stiski zaradi drogiranja, na Centru za socialno delo prepoznavanje težav, povezanih z drogiranjem, in iskanja cele vrste alternativ za njihovo preseganje, pa je cilj dela npr. na detoksikacijskem oddelku ali v »komuni« strogo določen – detoksikacija oz. doseganje abstinence.

Delo na Centru za socialno delo je zato toliko bolj »odprto« in zavezano definiranju problema in načinu reševanja skupaj s človekom v stiski. Na tej stopnji ni vnaprej določeno, kakšno je pravilno in zaželeno končno stanje po opravljenih strokovnih dejanjih.[4]

Ob srečanju z drogiranjem se socialni delavci vse preradi zatečemo po pomoč k medicinskim konceptom. Zaradi rabe nam tujega strokovnega diskurza običajno neprimerno definiramo stisko uporabnikov, načrtujemo nerealne oblike pomoči in se velikokrat počutimo strokovno neuspešne.

Zaradi »demonifikacije« drogiranja pogosto spregledamo odnosno stisko, ki se skriva za neproduktivnim ukvarjanjem npr. z otrokovim »bolezenskim« kajenjem marihuane, spregleda pa se pomembne odnosne teme, kakršne so vpliv, vključenost, intimnost... (prim. de Vries, Bouwkamp 1995).

Predstaviti želim nekaj ključnih točk pri delu z ljudmi, ki so v stiski zaradi drogiranja, pri katerih se lahko z socialnodelavskim pristopom izognemo pastem kvazi strokovnosti. Škotska raziskava (Collins 1990: 26) je pokazala, da tisti značilnosti strokovnega delavca, ki ločuje uspešne od neuspešnih, ne sodita v repertoar ozkih specialističnih znanj s področja drogiranja. Ti dve značilnosti sta: nerigidna stališča strokovnega delavca (*absence of rigidity in attitudes and values*) in sposobnost poslušanja človeka v stiski (*listening skills*).

1. Izogibati se je treba pojmovnim modelom, ki jih npr. opredeljujeta izraza, kot sta odvisnost in zasvojenost. To sta medicinska izraza, diagnozi, ki se ju podeli človeku s točno določenimi prepoznanimi znaki bolezni. Za socialno delo je pomembno, da je lahko človek v stiski zaradi uživanja drog, tudi če ni »odvisen« (npr. ekscesno vedenje ali že sámo odkritje staršev, da je otrok poskusil katero od drog), in da je lahko brez teh stisk, čeprav je »odvisen« (npr. ljudje na vzdrževalnem metadonskem programu, vzdrževalni heroinski program v Švici...).

2. Človek je lahko v stiski zaradi lastnega drogiranja ali drogiranja svojih bližnjih. Pri delu z družinami, v katerih se drogira mladostnik, je bolj običajna in pričakovana stiska staršev. Osrednja je torej stiska staršev in k reševanju roditeljske stiske je treba povabiti mladostnika.

3. Cilj socialnega dela je zagotoviti posamezniku kar največjo vključenost v odločanje o dogajanju in (so)odgovornosti za dogajanje v odnosnem sistemu – partnerstvu, družini, delovnem odnosu... Da bi se to doseglo, je potrebna razvidnost (transparentnost) dogajanja v odnosnem sistemu. Reševanje stisk članov družine mora postati skupni projekt družine. Izključitev enega ali več članov iz procesov prispevanja (participiranja) k reševanju stiske vodi v

»simptomizacijo« stiske. Družina »simptomizira« enega od članov in poskuša nekako preživeti v skladu z videnjem »simptoma« – lahko se žrtvujejo »obolelemu«, lahko ga »izženejo«... S »simptomizacijo« se izpostavi samo ena izmed možnih tem za družinsko »terapijo« – npr. problem nadzora (vsiljevanje in izogibanje nadzoru).

4. Pričakovana posledica socialnodelavskega sodelovanja z ljudmi v stiski je njihova sprememba znanj, prepričanj ali vedenja, ki jim omogoča polnejše vključevanje v reševanje lastnih stisk. Za to, da posameznik ali skupina spremeni svoje vedenje, je potrebno vsaj:

- znanje o neustreznosti, neučinkovitosti in omejujoči lastnosti obstoječega prepričanja in/ali vedenja,
- zaskrbljenost zaradi posledic prepričanja in/ali vedenja
- samozaupanje, pozitivna samopodoba
- občutje kompetentnosti za spreminjanje[5].

Za dosego teh ciljev se lahko uporabi proces strukturiranja drogiranja, v katerem se relativno kaotičen način drogiranja spreminja v prepoznaven in obvladljiv vzorec. Iz kaotičnega, neurejenega, »odvisniškega« načina drogiranja se poskuša s sodelovanjem z uživalcem doseči strukturirano drogiranje. Namen strukturiranja drogiranja je v tem, da uživalec drog spozna, da je drogiranje lahko pod njegovim nadzorom. Samega sebe lahko ponovno prepozna kot tistega, ki lahko odloča o sebi. Idealni izid nadzora nad drogiranjem je lahko abstinenca:[6]

- časovna (npr. samo čez vikend, samo zvečer...)
- prostorska (npr. samo doma, samo na »Metelkovi«...)
- glede na drogo (npr. samo metadon, samo travo, čim varnejše oblike drogiranja...)
- glede na količino (npr. liter vina namesto dveh...)
- postopnost strukturiranja (ta mesec vsak drugi dan, potem morda vsak tretji...).

(Obširneje gl. Stefanoski 1997: 225-226.)

6. Stiska staršev je še dodatna zaradi tega, ker drogiranje običajno sovpada z mladostnikovim simbolnim osamosvajanjem. Paradoks starševske ljubezni, ki zahteva, da otroka vzgajamo zato, da nas lahko zapusti, da sam raziskuje in ustvarja življenje, ter mu hkrati dajemo varno pribežališče, je pri drogiranju še toliko bolj izrazit. Starši potrebujejo podporo, ko morajo od otroka zahtevati, da prevzame odgovornost in odločitve tudi za druga ravnanja, ne samo za drogiranje. Vprašanje torej ni, ali mu pustiti, da se drogira, ali ne (v večini primerov tega starši pravzaprav ne morejo preprečiti), temveč, kako vsem v družini omogočiti, da razmislijo o svojih pozicijah v njej in začnejo skupaj »soodgovorno« odločati o načinu skupnega bivanja.

Nujnost pragmatičnega pristopa bom ilustriral s pomočjo »polnoletnosti«. Pojem polnoletnosti je pravna kategorija, ki ščiti mladoletne, hkrati pa otežkoča poslušanje in razumevanje njihovih stisk ter povzroča podcenjevanje njihove moči za sodelovanje pri reševanju stisk. Ne glede na ne-polnoletnost je treba z mladostnikom, ki se drogira, sodelovati kot s povsem odgovornim za svoja ravnanja. V formalnih postopkih na sodišču je sicer treba vztrajati pri njegovi ne-polnoletnosti, v okviru sodelovanja pri reševanju odnosnih stisk pa je enakopraven vsem ostalim polnoletnim sodelavcem.

Socialni delavci moramo prevzeti bolj aktivno vlogo pri podpori družinam, ki se srečujejo s stiskami, povezanimi z drogiranjem. Centri za socialno delo, ki so razvejani po vsej Sloveniji, se ne bi smeli omejiti samo na informiranje o tem, kje se zdravijo narkomani. Z dosledno uporabo socialnodelavskega pristopa je mogoče usposobiti večino družin, da uspešno preoblikujejo svojo strukturo in dinamiko, ter s tem pomembno zmanjšajo ali v celoti odpravijo stisko zaradi drogiranja. Dodatna znanja s področja drogiranja pa bodo prispevala k demitologiziranju in dedemoniziranju drogiranja. Če socialni delavci ne bi verjeli v magično moč drog, bi lahko že dolgo uspešno sodelovali z ljudmi, ki so v stiski zaradi drogiranja.

Opombe

[1] V tem trenutku je drogiranje kot vrsta bolezni najbolj splošno priznano videnje tega pojava. Medicini se je z njeno avtoriteto posrečilo doseči, da mnoge druge družbene prakse v svojih strokovnih izhodiščih predpostavljajo, da je drogiranje bolezen (npr. »razumevanje« uživalcev v pravni praksi).

[2] Levi Strauss 1988: 214-215: »[...] ne obstajajo naravni pojavi v čistem stanju; naravni pojavi obstajajo za človeka samo pojmovno in filtrirani s pomočjo logičnih in afektivnih norm, ki pripadajo področju kulture [... O]blika in vsebina blodenj [pod vplivom halucinogenih gob] se povsem spreminjajo glede na subjekt. Oblika in vsebine blodenj so odvisne od temperamenta, osebnega življenja, izobrazbe in poklica. [...] V družbah, ki v nasprotju z našo institualizirajo halucinogene, lahko pričakujemo, da bodo povzročili določene blodnje, ki niso take zaradi svoje psihokemične sestave, temveč so take zaradi skupinskih pričakovanj, tako nezavednih kot zavestnih. Ta pričakovanja so od skupine do skupine različna. Halucinogeni ne skrivajo v sebi naravnega sporočila, kar je že kot pojem protislovno; spodbujajo in krepijo latentni diskurz, ki ga implicira vsaka kultura. Droge omogočajo in olajšujejo eksplikacijo tega diskurza [...]«

[3] Razen pri Phenicyclidinu in njegovih izpeljavah (PCP, TCP...), kjer je Abadinsky opazil močno psihično odvisnost. Pri LSD, mescalinu, pejotlu, različnih oblikah amfetaminov, ibogainu in ostalih znanih halucinogenih drogah odvisnosti ni opaziti.

[4] Prim. Lüssijevo instrumentalno definicijo problem in prvo socialno pomoč, kot je razčlenjena v Pravilniku o standardih in normativih socialnovarstvenih storitev (*Ur. l. RS*, št. 52/1995).

[5] Prim. Henck P. J. G. van Bilsen: Motivational Interviewing: Perspectives from the Netherlands, with particular emphasis on heroin-dependent clients (Miller, Rollnick 1991: 214-224).

[6] Abstinenco je mogoče doseči tudi s pomočjo jasno strukturiranih visokopražnih programov, v katere uživalec stopa z zavestjo, da se je sam odločil za ta korak, da je to odločitev na podlagi presojanja »dobrih« in »slabih« strani drogiranja. Z vsako spremembo načina drogiranja se lahko uživalcu okrepi zavest o lastni moči, o vrednosti samega sebe. Naj se sliši še tako neverjetno, je na tej točki pričujoče besedilo zelo blizu konceptu zdravljenja dr. Janeza Ruglja (npr. *Dolga pot*, *Zmagovita pot*, *Uspešna pot*). S zahtevami po hoji v gore, pisanju utrinkov, študiju, teku itn. doseže Rugelj pri svojih zdravljencih samozavest in občutek vrednosti, tako da jim tudi terapevtske intervencije ne morejo več škoditi.

Literatura

H. Abadinsky (1994), *Drug Abuse*. Chicago: Nelson-Hall Publishers.

S. Collins (1990), *Alcohol, Social Work, and Helping*. London, New York: Tavistock/Routledge.

C. Lévi-Strauss (1988), *Strukturalna antropologija 2*. Zagreb: Školska knjiga

P. Lüssi (1990), Sistemski nauk o socialnem delu. *Socialno delo 29*, 1-3.

R. W. Miller, S. Rollnick (ur.) (1991), *Motivational Interviewing*. New York, London: The Guilford Press.

P. Stefanoski (1997), Razmišljanja o strokovnih izhodiščih za delo z uživalci drog na centru za socialno delo. *Socialno delo 36*, 3.

S. de Vries, R. Bouwkamp (1995), *Psihosocialna družinska terapija*. Logatec: Firis.

Vida Kramžar

DROGE IN (SUB)KULTURA: DIONIZIČNI VIDIK DRUŽBENOSTI

Pozimi predlanskega leta smo zvedeli za žalosten dogodek. Še preden so o tem pisali časopisi, se je zvedelo, da je nekdo, ki je bil marsikomu znanec, kolega ali celo prijatelj, umrl zaradi heroina, ki ga je dobil za rojstni dan od prijatelja. Govorilo se je, da je bilo to prvič in da je pred tem le »snifal«. Sledili so dogodki, ki niso bili zabeleženi v črni kroniki. Med drugim ta, da so njegovi prijatelji pretepli kolega, ki mu je dal heroin. Pozneje so drugi njegovi kolegi pretepli »džankija«, ki je kolegu prodal heroin. Na koncu je tisti, ki mu je za rojstni dan podaril heroin, naredil samomor. Vzrok za samomor bi težko pripisali le temu dogodku, kajti fant, ki je to storil, je bil že pred tem na neki način prisoten v zvezi z dogodki s tragičnim izidom.

Pretepu džankija naj bi sledila serija obračunov med džankiji in uživalci trave, čeprav se to ni zgodilo. Vendar pa je ta konflikt, ki se na Slovenskem ni zgodil prvič, značilen po tem, da zaznamuje razliko med dvema tipoma kulture oziroma subkulture – med uživalci trave oziroma drugih lahkih drog in tistimi, ki uživajo heroin –, ki temeljita na različnih vrednotah. V ospredje je potisnil t. i. kulturno dimenzijo problema, ki je v zvezi s tem velikokrat zanemarjena. Kajti pripadniki takih skupnosti največkrat veljajo za posameznike nasproti ostali družbi in v družbenem smislu neprilagojene, za posameznike v nepregledni množici, ali pa za v socialnem pogledu povsem definirane pripadnike določenega razreda, sloja ali specifične družinske situacije. Vendar pa v ozadju te razčlenitve najdemo tudi kulturne usedline.

V pričujočem prispevku nam ne gre za zaznamovanje različnosti omenjenih subkultur, temveč za definiranje kulturne dimenzije problema, ki je v strogo individualističnem pristopu spregledana.

Zato je treba razjasniti sam pojem kulture in v zvezi z njo pojem vrednot. S tema pojmoma dobimo globlji vpogled v odnos med kulturo in subkulturo. Vse širše definicije kulture, ki so v okviru kulturne problematike iskale stične točke, so prej ali slej kot eno najpomembnejših sestavin na tem področju odkrile pojem vrednot. Vrednote so torej tisto, kar različne kulturne oblike razločuje med seboj. Lahko gre za njihovo različno odnosnost, ali pa tudi prisotnost oziroma odsotnost. Lahko tudi rečemo, da različna razporedljivost vrednot kaže neko globljo oziroma osrednjo vsebino kultur. Če pogledamo teoretska prizadevanja na tem področju, lahko odkrijemo več takih pristopov. Mogoče najodmevnejša je že starejša, a še vedno uporabna teorija P. Sorokina o treh zahodnih oziroma občih človeških kulturah: ideacijski, idealistični in senzualistični (čutni) kulturi. Ta trojna razmejitev se nanaša prav na odnos do »temeljne resnice« in vrednot. Temeljna resnica in vrednota ideacijske kulture je nadčutno, medtem ko je temeljna vrednota senzualistične kulture svet, ki ga dojemamo s čutili. Ta so torej njeno obzorje. Idealistična kultura zavzema srednje mesto med obema, saj obsega tako elemente čutnega kot nadčutnega. Tipi kultur pa določajo v tem okviru tudi različne tipe odnosov, ki jih Sorokin imenuje familiarni, pogodbeni in nasilno-nasprotovalni. Medtem ko je značilna poteza familiarnih odnosov globlja medsebojna

povezanost, je za pogodbene odnose značilna obojestranska koristnost in za sovražne princip podrejanja. Zelo podobna, toda v strukturalističnem pogledu bolj razvita je trojna razčlenitev kulture, značilna za predstavnike kulturne teorije. Vendar je tudi v tej razčlenitvi v ospredju njen vrednostni okvir. Tako avtorji kulturne teorije govorijo o individualistični, egalitarni in hierarhični kulturi, kjer se kot osrednje vrednote pojavljajo posameznikova korist, mehanska solidarnost in princip celote.

Značilnost obeh kulturnih pristopov je torej poudarjanje različnih temeljnih vrednot, ki so osnova za razlikovanje znotraj kultur in med njimi. To pa je, če se vprašamo po smislu subkultur, za nas osrednja tema. Zastavlja se vprašanje, ali so odnosi med subkulturami prav tako obteženi s problemom vrednot. To je pomembno predvsem s stališča definiranja sodobne kulture. Čeprav gre v luči omenjenih teoretskih sklopov za različna poimenovanja, lahko v njih vidimo tudi skupne značilnosti. Sodobna kultura, ki je v prevladujočem, po poimenovanju Sorokina senzualistična, ustvarja podoben tip prevladujočih odnosov, kot jih oblikuje individualistična kultura predstavnikov kulturne teorije. Gre za njihov individualistični, v bistvu pogodbeni značaj. Beseda »čutni« nas lahko deloma zavede. Pomeni namreč nekaj povsem drugega kot čutnost v vsakdanjem pomenu besede, saj bolj kot prepuščanje čutnim užitkom vključuje racionalnost in preračunljivost.

To pa je naši temi zelo blizu. Čutno uživanje torej vključuje poseben odnos do realnosti v kulturnem smislu in ni identično z v Sorokinovem smislu senzacijsko kulturo.

V individualistični oziroma senzacijski kulturi, ki je v Sorokinovem smislu povezana z dojemanjem tostranske, empirično preverljive dejanskosti, bi na prvi pogled našli idealen prostor za posameznikovo uživanje, saj stoji podoba posameznika v ospredju. Pa ni tako. Kljub deklariranemu prvenstvu posameznika v svetu in najbrž prav zaradi njega gre velikokrat za pravo osiromašenje čutnosti v posameznikovem uživanju. Čeprav posameznik temu daje velik pomen in vlaga veliko energije in je pogosto na lovu za to dobrino, je največkrat oropan temeljnega užitka, h katerem teži, užitka uživanja. V lovu za užitkom se pojavlja ne kot donkihotovski, temveč kot v racionalnem smislu osveščen samotni jezdec. Prav nasprotno bi lahko trdili za kulturo poganstva, ki jo lahko po znanem Dionizovem kultu opredelimo tudi kot dionizično. Gre za neposredni poudarek na uživanju in uživaštvu, ki je s stališča krščanske etike nepremišljeno in grešno. Nas seveda ne zanima etični poudarek problema. S stališča drugačnih vrednot je sklop dionizičnega koncepta gotovo nerazumljen, saj se ga razlaga v strogo individualističnem smislu, kot užitek posameznika. V dionizičnem smislu gre gotovo za drugačno obliko, v kateri se uživanje dojema kot deljiva, skupno sprejemljiva zadeva. V tem smislu je vsebovana tudi neka notranja kontrola, ki je s stališča individualizma nerazumljena, saj v tem pristopu enostavno ne more biti prisotna. Strogi individualizem kot razumevanje kulturnih odnosov nosi v sebi prastrah ne pred užitkom kot takim, temveč pred užitkom kot težko obvladljivim pojavom.

Najbrž ne more biti čisto res, da bi lahko dionizični model kulture, ki gotovo spada v širši kulturni sklop, popolnoma enačili z našo temo, gotovo pa lahko določene postavke. To pove tudi sam izraz, da gre sa skupino »uživalcev« trave; ta opredelitev gotovo ni naključna.

Naša teza je torej, da se simbolna opredelitev uživalcev te ali one droge med drugim nanaša prav na neko razliko, torej razliko v uživanju, ki je mogoč samo kot vzajemni užitek. Uresničitev tega principa uživanja v dionizičnem smislu je mogoča le v družbi kot skupnosti, v kateri je ena temeljnih opredelitev egalitarnost, vzajemna enakost, ki predpostavlja delitev užitka. Zato ni čudno, da se skupnost, kakršna je skupnost uživalcev trave, oblikuje kot nekaj drugačnega, kot subkultura. Zastavlja se vprašanje, koliko ta skupina v resnici doseže omenjene cilje, oziroma, koliko se jim približa.

Vendar to za nas ni najbolj bistveno. Pomembneje je, da se med uživalci takih ali drugačnih drog ustvari kulturni vzorec, vsakodnevna ritualizacija, ki postane vzorec tudi za tiste, ki v tako skupnost stopajo. Njena trdoživost ni samo trdoživost v smislu

trdoživosti odlaganja socialnih problemov neke družbe na obrobje, temveč vsebuje lastno kulturno komponento. Ko se ta ustvari, jo je težko uničiti.

Prepoznavanje kulturnega vidika v subkulturni situaciji pomeni prepoznavnje njene drugačnosti, velikokrat kontroverznosti. Gre za vsakodnevni kulturni šok, ki nas ne pusti neprizadete. Zato je ta drugačnost tako težko dojemljiva.

Koncept uživanja kot ene osrednjih vrednot določene subkulture je lahko v razmerju s prevladujočo kulturo popolnoma nerazumljen in protisloven. V bibličnem jeziku je lahko razlog za izgon iz družbenega raja. Čeprav so v takem razmišljanju vidne predvsem individualne usode, pa ostaja dejstvo, da so določene vrednote v prevladujoči kulturi premalo zastopane – medtem ko v drugih kulturah dobijo ekscesno naravo. Odnos med različnimi kulturami v okviru globalne družbe je lahko obremenjujoč.

Nemogoče je od vsakega posameznika zahtevati tolerantnost do drugačnosti, saj je z osebnostnega vidika to težko doseči. Odločitev o lastnem osebnostnem razvoju je vedno v rokah posameznika. Vendar pa je pomembno doseči, da se odnos do neke subkulture še dodatno ne marginalizira z vidika celotne družbe in da se je v celoti ne kriminalizira. Pomembno je ohraniti odprtost med kulturami. Gre torej za institucionalizacijo prehoda med njimi.

S tem je povezano tudi vprašanje legalizacije lahkih drog in dekriminalizacije težjih, s katero postane tak korak sploh mogoč.

Literatura

M. Douglas, A. Wildavsky (1982), *Risk and Culture*. University of California Press.

P. Sorokin (1941), *The Crisis of our Age*. New York.

mom vrednot. To je pomembno predvsem s stališča definiranja sodobne kulture. Čeprav gre v luči omenjenih teoretskih sklopov za različna poimenovanja, lahko v njih vidimo tudi skupne značilnosti. Sodobna kultura, ki je v prevladujočem, po poimenovanju Sorokina senzualistična, ustvarja podoben tip prevladujočih odnosov, kot jih oblikuje individualistična kultura predstavnikov kulturne teorije. Gre za njihov individualistični, v bistvu pogodbeni značaj. Beseda »čutni« nas lahko delomaj zavede. Pomeni namreč nekaj povsem drugega kot čutnost v vsakdanjem pomenu besede, saj bolj kot prepuščanje čutnim užitkom vključuje racionalnost in preračunljivost.

To pa je naši temi zelo blizu. Čutno uživanje torej vključuje poseben odnos do realnosti v kulturnem smislu in ni identično z v Sorokinovem smislu senzacijsko kulturo.

V individualistični oziroma senzacijski kulturi, ki je v Sorokinovem smislu povezana z dojemanjem tostranske, empirično preverljive dejanskosti, bi na prvi pogled našli idealen prostor za posameznikovo uživanje, saj stoji podoba posameznika v ospredju. Pa ni tako. Kljub deklariranemu prvenstvu posameznika v svetu in najbrž prav zaradi njega gre velikokrat za pravo osiromašenje čutnosti v posameznikovem uživanju. Čeprav posameznik temu daje velik pomen [illegible] in pogosto na loru za to dobrino, je največkrat

Vito Flaker

OPIS STANOVANJSKIH SKUPIN V SLOVENIJI IN ANALIZA MODELOV ŽIVLJENJA V NJIH

UVOD

V Sloveniji poznamo stanovanjske skupine že več kot 15 let. V začetku je bila večina stanovanjskih skupin namenjena mladim ljudem, v zadnjem času pa se vse več stanovanjskih skupin ustanavlja tudi za druge skupine, še zlasti za ljudi z dolgotrajnimi duševnimi stiskami. Status stanovanjskih skupin kot oblike rezidenčnega varstva je še vedno neurejen in ustanavljanje ter zagon stanovanjskih skupin zahteva veliko mero entuziazma in poguma. Vendar pa na tem mestu nimamo namena govoriti o nerešenih vprašanjih financiranja, o mačehovskem odnosu države do te dokazano uspešne in primerne oblike varstva (temu smo se posvetili na neki drugi okrogli mizi; Flaker 1997), temveč opisati in analizirati delo in življenje v stanovanjskih skupinah. Hočemo jo poudariti kot strokovno temo socialnega dela in postaviti vprašanja in kažipote za razvoj socialnega dela na tem področju.

Besedilo temelji na raziskavi, ki sem jo skupaj z Bojano Tizmonarjevo izvedel leta 1992 (Flaker 1992). Raziskava je bila kvalitativna, deloma akcijsko raziskovalna in je zajela vse takrat obstoječe stanovanjske skupine. Od takrat je minilo kar nekaj časa, nekateri opisi so morda zgubili aktualno ost. Vendar pa večina opisov analiz, dopolnjena z novimi podatki in spoznanji, še vedno stoji. To toliko bolj drži za sklepni analitični del. Besedilo je namreč poleg uvodnega dela, ki tematizira problem stanovanjskih skupin, sestavljeno iz izrazito empiričnega in opisnega, kjer opisujemo večino vidikov življenja v stanovanjskih skupinah, in analitičnega, kjer poskušamo razčleniti, kako stanovalci in osebje stanovanjskih skupin definirajo svoje življenje. Žal sta morda zveza med obema deloma in potek sklepanja premalo razvidna.

MED AZILOM IN INDIVIDUOM – VMESNE STRUKTURE

Ko govorimo o stanovanjskih skupinah, jih imamo ponavadi (upravičeno) za bolj ustrezno obliko obravnavanja ljudi, kot jo izvajajo različne vrste zavodov. Raziskave so pokazale (npr. Bridges 1991), da so ljudje z duševnimi stiskami bolj zadovoljni z bivanjem v stanovanjskih skupnah, da doživljajo manj stisk oz. imajo manj psihiatričnih simptomov, da se jim izboljšajo socialne spretnosti (npr. gospodinjske, načrtovanje časa, uporaba uslug v skupnosti), in tudi splošno psihosocialno učinkovitost. Poleg tega pa so stanovanjske skupine in podobne oblike skrbi ekonomsko bolj učinkovite. Ob sicer večjih stroških za osebje je precej manj kapitalskih režijskih stroškov. Tudi če zanemarimo argumente, ki jih imamo o ekonomski in tretmanski učinkovitosti in superiornosti stanovanjskih skupin, nas temeljna etična vprašanja glede prostosti, človeških pravic in solidarnosti navajajo k iskanjem, ki so usmerjena onstran zidov zavodov v skupnost, med drugim tudi v stanovanjske skupine.

Za pričujoče besedilo ta hipoteza ni pomembna in je ne bomo posebej dokazovali. Vendar pa se ji ne bomo mogli povsem izogniti, saj se razlike med stanovanjskimi skupinami in zavodi tako rekoč avtomatično

pojavijo v razgovorih o stanovanjskih skupinah. Tudi sama definicija stanovanjske skupine, kot so nam jo podali sogovorniki v omenjeni raziskavi, izhaja iz negacije zavoda; prav zavodi so zgodovinsko, konceptualno, pa tudi stvarno izhodišče stanovanjskih skupin. Stanovanjske skupine so namreč »podedovale« od zavodov veliko formalnih in finančnih mehanizmov, hkrati z njimi pa tudi kadrovske in ideološko strokovne. Če je bil v pogovorih z osebjem stanovanjskih skupin zavod prva referenčna točka, je bilo normalno življenje druga: en negativen in en pozitiven vzor – tudi v tem so stanovanjske skupine vmesna struktura.

Stanovanjske skupine so ena izmed vmesnih struktur. Vmesnost vmesnih struktur lahko razumemo na več načinov. Na povsem organizacijsko upravni ravni lahko uporabimo pojem vmesnih struktur deskriptivno in razumemo izraz kot denotacijo tistih organizacijskih oblik za delo z ljudmi, ki so postavljene »vmes« med zavodsko obravnavo (bolnišnice, zapori, vzgojni zavodi ipd.) in oblike obravnave v t. i. civilnem življenju (ambulante, privatna praksa ipd.), oziroma, med življenjem v zavodu in vsakdanjim civilnim življenjem. Po navadi gre za rezidenčne ali polrezidenčne strukture (stanovanjske skupine, dnevni centri), med vmesne strukture pa lahko štejemo tudi druge oblike (npr. društva in skupine za vzajemno pomoč in samopomoč).

Drug način razumevanje koncepta vmesnih struktur je za spoznanje bolj analitičen in poskuša razumeti razlike med različnimi vrstami obravnavanja ljudi. Tu postavimo vmesne strukture med dva izuma devetnajstega stoletja, ki sta zaznamovala vse oblike dela z ljudmi tudi v dvajsetem. To so *totalne ustanove* in *delo s posameznikom* (»casework«). Medtem ko gre pri prvih za totalno zajetje človeka, njegove identitete in telesa, za fizično in psihično konfinacijo v nadzorovanem kolektivu, pogosto z večjo ali manjšo odtegnitvijo občanskih pravic, pa gre pri modelu »casework« za vzdrževanje videza civilnosti in prostovoljnosti, pogodbenega odnosa med posameznikoma, od katerih je eden ekspert, drugi pa stranka; strokovnjak pri tem modelu vzpostavlja stike z nizom izoliranih posameznikov. Če moč modela »casework« temelji na zaupanju strank v stroko, pa stroka v totalni ustanovi temelji na moči institucije (Basaglia 1981).

Naša teza je, da gre za dve plati iste medalje. Tako kot potrebuje stroka moč institucije, tako institucija potrebuje mistiko stroke. Stična točka je ravno posameznik ali, še bolje, pojem posameznika – individua. Prav hipostaziranje problema v individue oz. njihova telesa je točka, ki ju druži v enotno paradigmo. Vmesne strukture, torej tudi stanovanjske skupine, so eden izmed načinov za izhod iz navidezne opozicije med totalno ustanovo in posameznikom. Izhod, ki je hkrati konceptualen in realen.

Tako vmesne strukture in stanovanjske skupine niso le družbene inovacije, ki jih je treba nastaviti, razvijati in opisovati, ampak so tudi kritika gornjih dveh konceptov. In čeprav mislimo, da je tvegano kritizirati ustanove v času, ko politika preusmerja denar iz socialne države v represivno, ter da je nerealistično misliti, da se je mogoče izogniti privatni praksi ravno v trenutku, ko jo po dolgih letih mirovanja spet vpeljujejo. Hkrati pa je ravno zdaj trenutek, ko je smiselno govoriti o vmesnih strukturah kot o najbolj obetavni poti za razvoj oblik pomoči ljudem v psihični in socialni stiski.

KAKO NAJ RAZUMEMO STANOVANJSKE SKUPINE

Opis stanovanjskih skupin. Naš cilj je zlasti deskripcija fenomena stanovanjskih skupin; torej deskripcija tistega, kar obstaja z imenom stanovanjska skupina, ali pa obstaja z drugačnim imenom, je pa podobno stanovanjskim skupinam. Tak prvi korak je potreben tudi za to, ker se srečujemo z mnogovrstnostjo in različnostjo. Vtis, ki ga ob raziskovanju stanovanjskih skupin dobimo, je, da so totalne ustanove po vsem svetu enake – če stopiš v katerokoli bolnišnico, zapor, vzgojni zavod itn., bodo vse te ustanove približno enake po vsem svetu, medtem ko se dve stanovanjski skupini v istem mestu lahko razlikujeta kot noč in

dan. To pa je tudi razlog za deskriptivno naravnanost in induktivno-analitični pristop, ki ga privzemamo.

Jezik stanovanjskih skupin. Šele po opisu stanovanjskih skupin si lahko odgovorimo na vprašanje, ali je mogoča teorija stanovanjskih skupin, in če je možna, kakšna naj bo. Pri tem mislimo dve vrsti teorije stanovanjskih skupin: prvič take, ki bodo razlagale, kaj so stanovanjske skupine kot družbeni fenomen, druge pa, ne nepovezano z njimi, kako ravnati v stanovanjskih skupinah. Predvidevamo pa, da bo problematično zlasti področje slednjih. S sociološkega stališča je namreč jasno tole: če se srečujemo z neko novo socialno tvorbo, jo je treba opisati, razložiti njeno delovanje itn., medtem ko ni jasno, da nova tvorba narekuje tudi nova spoznanja o ravnanju ljudi in nove teorije strokovnega posredovanja. Vendar se kmalu izkaže, da stare teorije psihosocialnih in pedagoških intervencij v novem okolju niso uporabne. Te teorije so namreč ozko povezane z institucionalnimi dispozitivi, v katerih so nastale. Skratka, večina teorij, ki obdvladujejo sceno rezidencialnega socialnega dela in socialne pedagogike, je nastala v 19. stoletju in v institucijah tistega časa.

Če naj bi bile stanovanjske skupine korenita sprememba skrbi za ljudi, to prav gotovo pomeni tudi paradigmatsko spremembo v teoriji obravnave. Če smo ugotavljali, da je totalna ustanova poenoten odgovor na številne družbene probleme, ki jih je prinesla meščanska družba (Flaker 1996), je stanovanjska skupina le eden izmed mnogih in raznolikih odgovorov, ki jih najdemo na pogorišču totalne ustanove. Se pravi: če razmišljamo znotraj te analogije med institucionalnimi dispozitivi in teorijo, ne gre toliko za paradigmatski zasuk, temveč za razkroj stare paradigme, ki je ne nadomesti neka nova, temveč se porajajo paradigmule, drobni vzorci (pre)strukturiranja predmeta obravnave.

Obrise ustreznih teorij lahko iščemo na področju, ki bi mu lahko rekli teorija vsakdanjega življenja. Večina psiholoških, pedagoških pa tudi relevantnih socioloških teorij je nastala na podlagi hospitalizacije in »klinizacije« človeškega vedenja, na izvzetju v totalno situacijo panoptikona, se pravi, v razkolu med običajnim in totaliziranim življenjem pod nadzorom skrite in vedoče oblasti. Tukaj naletimo na izvzetega, abstraktnega posameznika, ki ga je ustvarila moderna institucija in ga je Marx kritiziral v 6. tezi o Feurbachu, in pa teorijo, ki jo zanima njegovo notranje globinsko bistvo. Zanimajo nas situacije, v katerih konkretni človek živi, in ena od teh situacij je stanovanjska skupina. Stanovanjska skupina je prehod totalne ustanove v meščansko občestvo, v vsakdanjik.

Ob tem prehodu so normativni kriteriji pogosto vrednote običajnosti, normalnosti, kriterij tistega, kar pravzaprav vsakdanjik je (po navadi vsakdanjik, kot ga definira družinsko življenje). Hkrati pa, ker gre za stanovanjske skupine, ki so namenjene deviantom, gre za kritiko normalnega v vsakdanjem; ko se namreč nekdaj izvrženi deviant vrne v okolje, ki ga je izvrglo, lahko pričakujemo, da je ostalo v tem okolju še nekaj vrednot, zaradi katerih je bil izvržen. Torej – če naj bo postulat, ki je predvsem etičen, da naj ostane deviant v skupnosti, dejaven, se bo nujno soočal z normami vsakdanjega življenja in jih tudi preskušal (Flaker 1993b).

STANOVANJSKE SKUPINE V SLOVENIJI

V Sloveniji obstaja po naših podatkih vsaj 29 stanovanjskih skupin. Večina jih je za mlade ljudi (16), šest jih je za ljudi z dolgotrajnejšimi duševnimi stiskami, ostale pa so na področju skrbi za ljudi z duševnimi in telesnimi prizadetostmi. Načrtovanih jih je še precej več, vendar nekateri načrti zaradi neurejenih načinov ustanavljanja in financiranja že nekaj časa čakajo na realizacijo. Zaenkrat ni stanovanjskih skupin na področju varstva starejših in telesno ovirane mladine. Pogojno pa lahko med stanovanjske skupine štejemo tudi nekatere druge rezidencialne enote, čeprav so izrazito prehodnega značaja, na primer materinske domove, varne hiše in krizne centre.

Prvi stanovanjski skupini sta bili ustanovljeni v začetku osemdesetih oz. konec sedemdestih let. Prva, za »duševno prizadete«,

je nastala bolj po naključju, zaradi prostorskih stisk nekega zavoda, druga, ki je bila ustanovljena z namenom, ustvariti novo obliko dela, pa je bila zasnovana leta 1981 pod okriljem Vzgojnega zavoda Logatec in pod vodstvom Irene Benedik in Franca Imperla kot alternativa zavodski obravnavi mladostnikov. V osedemsetih so ustanovili še devet novih stanovanjskih skupin, zlasti na področju varstva mladih in otrok. V devetdesetih so se pričele odpirati stanovanjske skupine tudi na drugih področjih, predvsem na področju duševnega zdravja, na področju varstva mladih pa so postale pravilo razvojne usmeritve in glavno vodilo prestrukutriranja vzgojnih zavodov.

Stanovanjske skupine za mlade delujejo praviloma v okviru zavodov; v dveh primerih se je zgodilo, da so nastale s preobrazbo zavoda, se pravi, da so zavod zaprli, iz njega pa so nastale stanovanjske skupine (Fram, Predvor). Na področju duševnega zdravja in telesne prizadetosti delujejo v okviru društev, kar pa ne pomeni, da v načelu javne ustanove, bodisi zavodi bodisi centri za socialno delo ali pa varstveno delovni centri, ne bi mogli ustanavljati stanovanjskih skupin, kot se je to zgodilo na področju skrbi za ljudi, ki jim pri nas pravimo »duševno prizadeti«.

V slovenskih stanovanjskih skupinah živi približno dvesto ljudi, uravnoteženo po spolu (polovica skupin je mešanih). Starost stanovalcev je odrejena institucionalno, glede na kategorijo ljudi, ki v njej živijo, in je od 18 do 60 let za telesno in duševno prizadete ter ljudi z duševno stisko, v mladinskih skupinah pa je starostni razpon med 16 in 20 leti, v nekaterih skupinah pa so tudi osnovnošolski otroci.

Za duševno prizadete stanovalce je nastanitev v stanovanjski skupini praviloma rešitev za nedoločen čas, se pravi, relativno stalna, medtem ko je za mladoletne in mlade stanovalce drugih stanovanjskih skupin to le prehodno domovanje, ki traja od enega do treh let. Podobno naj bi veljalo za stanovalce skupin za ljudi z duševnimi stiskami, vendar lahko po nekajletnih izkušnjah sodimo, da je ta prehodna doba do samostojnega življenja daljša. Se pravi, večinoma so stanovanjske skupine oblika bivanja prehodnega značaja, za nekatere stanovalce pa tudi stabilna rešitev stanovanjskega vprašanja.

V začetkih delovanja stanovanjskih skupin je večina stanovalcev prišla v stanovanjske skupine iz matičnih zavodov (vzgojnih zavodov, varstveno delovnih centrov, socialnih zavodov in bolnišnic), z uveljavitvijo te oblike varstva pa so socialne službe začele čedalje pogosteje nameščati stanovalce neposredno. Kriteriji za sprejem so raznorodni in predvsem situacijski, se pravi, da morajo biti bodoči stanovalci sposobni živeti v konkretni stanovanjski skupini. To pa je seveda odvisno zlasti od tega, kako je stanovanjska skupina opremljena z osebjem, deloma pa tudi od idelogije osebja in neposrednih institucionalnih povezav.

Stanovanjske skupine, ki jih poznamo, imajo stalno zaposlenih od skoraj nikogar do štirih ljudi, se pravi, od občasnih obiskov čistilke do oskrbe in štiriindvajseturnega varstva na dan. Poleg tega se v posameznih stanovanjskih skupinah občasno zaposlijo honorarni sodelavci, ki pokrivajo izpade, in pripravniki ali ljudje, zaposleni prek javnih del. Pri delu v nekaterih stanovanjskih skupinah sodelujejo tudi prostovoljni sodelavci kot občasni družabniki, pomočniki ali tudi kot stalni člani kolektiva (nočna navzočnost).

Večina stanovanjskih skupin je locirana v velikih mestih (Ljubljana in Maribor), nekaj tudi v manjših (Kranj), dve pa v podeželskem trgu. Nameščene so v zelo različnih soseskah. Domnevamo, da na uspešnost integracije stanovalcev v okolje vplivajo zadostna oddaljenost od zavoda, stopnja kulturne bližine okolja, razvitost skupnostnih oblik življenja v konkretni soseski in status, ki so si ga stanovalci ustvarili v skupnosti oz. soseski.

Stanovanjske skupine živijo v zelo različnih tipih različno starih stanovanj, od stanovanj v blokih do predmestnih hiš, vil in družinskih hiš. Kar nekaj skupin živi v hišah brez sosedov, druge pa imajo sosede. Malo jih je bilo zgrajenih namensko, nekaj jih bilo temeljito prenovljenih, vse druge pa so naseljene brez večjih adaptacij. V njih najdemo standardno razvrstitev prostorov, značilno za našo bivanjsko kulturo.

Oprema večine stanovanjskih skupin je rahlo pod standardom povprečja. Čeprav si v večini stanovanjskih skupin zelo uspešno prizadevajo, da bi ustvarili vtis domačnosti, smo v nekateri skupinah opazili sledove uniformiranosti; oprema tudi ni vedno prilagojena, ali pa je neprilagodljiva za potrebe stanovalcev. Problem je tudi to, da oprema ni osebna in je torej ne glede na to, koliko je videz domač, neosebna. To deloma nadoknadijo s svojo okrasitvijo prostorov.

Stanovalci uporabljajo stanovanja v skladu s prevladujočimi običaji, izjema je ponekod pisarna ali vzgojiteljeva soba, ki se včasih uporablja kot družaben prostor, pisarna, shramba vrednih stvari in prostor za zaupne pogovore med stanovalci in osebjem. Na ostanke institucionalizma kaže deloma tudi podpovprečna reprezentančnost predsobe – ker ni potrebe po prostoru za naključne kratke obiske in so torej za stanovanjsko skupino pomembni tisti obiski, ki gredo v dnevno sobo –, dostikrat tudi nadpovprečna reprezentančnost dnevne sobe, ki pa je namenjena zlasti pasivnemu preživljanju prostega časa (TV, video). Na institucionalizem kaže tudi uporaba ključev in ključavnic.

Dnevni ritem nekaterih stanovanjskih skupin poteka za vse po istem vrstnem redu in ob istih urah, v večini stanovanjskih skupin pa imajo stanovalci različne ritme, tako da so redke priložnosti, ko so vsi stanovalci hkrati navzoči in budni.

Velik del življenja v stanovanjski skupini je posvečen gospodinjstvu. Gospodinjska dela večinoma opravljajo stanovalci ob večji ali manjši pomoči osebja. Pri tem se organizirajo rotacijsko ali pa opravljajo gospodinjska dela spontano, brez ustaljenega reda. Obroke imajo organizirane tudi zunaj stanovanja (v menzi, kuhinji matične ustanove, gostilni), najmanj en obrok pa si pripravijo sami. Perilo ponekod perejo sami, drugje jim ga oskrbijo matične ustanove. Pri nakupovanju ima večina stanovalcev možnosti samostojnega nakupovanja, vendar pa večinoma pod nadzorstvom osebja in matične ustanove, ki ponekod poskrbi za grosistične nabave. Le pri skupinah za duševno prizadete smo opazili, da je nakupovanje stanovalcev omejeno na osebne drobnarije. Ker je gospodinjstvo ena pomembnejših postavk življenja in s tem pogovorov v stanovanjskih skupinah, smo se mu posvetili v posebnem eseju (Flaker 1993a) in se k temu problemu še vrnemo. Lik gospodinje, na katerega je sicer vezano Sizifovo delo gospodinje, se v stanovanjski skupini, ki te figure že po definiciji ne premore, kolektivizira, postane predmet skupinskega odločanja, refleksije, delitve dela in skrbi.

Drug pomemben del življenja v stanovanjskih skupinah je prosti čas. Tega deloma zapolnijo igre, učenje, branje, gledanje televizije, visenje in pogovarjanje kar tako ali pa tudi bolj organizirano in usmerjeno. Na splošno smo dobili vtis, da je v prostem času stanovalcev manj organiziranih dejavnosti kot v kakšnem zavodu, hkrati pa je tudi manj visenja v praznem, ki je ena izmed značilnosti zavodskega življenja, saj je »visenje« napolnjeno z živahnimi vsakdanjimi interakcijami. Tudi kar zadeva pogovore, smo opazili, da se ponekod prav načrtno izogibajo terapevtizaciji pogovorov ter da so vsakdanji pogovori tudi način, kako vzpostaviti bolj egalitaren odnos med osebjem in stanovalci in se izogniti asimetričnosti terapevtskih pogovorov.

Velik del življenja stanovalcev se dogaja zunaj stanovanjskih skupin. Nekateri stanovalci odhajajo na delo, drugi v šole. Zasledili smo štiri vrste zaposlitve, ki se zvrstijo na kontinuumu varnostni delovnega mesta: najprej zelo zavarovane, ki so bolj okupacijske narave, v delavnicah zavoda, potem zaščitene invalidske, kjer je zaposlen človek na podlagi svoje invalidnosti in je njegov status zaščiten, potem imamo starejše mladostnike in nekatere ljudi z duševnimi stiskami, ki so redno zaposleni v regularnih službah (zelo malo), in nazadnje še pollegalne zaposlitve pri privatnikih. (Žal je tako, da se z večjo varnostjo manjša zaslužek.)

Šolski stanovalci hodijo v razne šole od osnovne do fakultete (telesno prizadeti). V eni izmed skupin, ki je zbirala podatke, smo izvedeli, da je šolska uspešnost približno 50 odstotkov, kar je slabše kot v zavodih in kot splošna uspešnost. Vendar pa moramo ob tej primerjavi upoštevati, da je raven

zahtevnosti v zavodskih izobraževalnih programih manjša od tistih v normalnih, ki jih obiskujejo stanovalci stanovanjskih skupin, ter da šolska uspešnost ni stoodstoten pokazatelj uspešnosti v življenju.

Poleg tega se stanovalci vključujejo v športne dejavnosti zunaj stanovanjske skupine ter se hodijo zabavat v mestna zabavišča. Duševno prizadeti so v tem smislu prikrajšani, saj njihovo rekreativno življenje poteka pretežno v matičnih zavodih. V življenje društev ali podobnih organizacij se vključujejo telesno prizadeti in ljudje z duševnimi stiskami.

V erotični sferi so stanovalci ponavadi usmerjeni v stike zunaj stanovanjskih skupin, le v skupinah za duševno prizadete smo naleteli na stalne pare in ugotovili, da so v erotičnih stikih omejeni na gojence matičnih zavodov. Duševno prizadeti imajo tudi najmanj vrstniških stikov, kar je povezano s tem, da je njihovo delovno in rekreativno življenje zelo vezano na matična zavoda. Sumimo, da je kljub izpričanem številu zvez s partnerji, ki so neobremenjeni s stigmo, tudi velik del zvez stanovalcev drugih skupin v krogih s podobno stigmo ali institucionalno obravnavo. Pogovori o kontracepciji se dogajajo predvsem v skupinah, kjer živijo dekleta. Ena izmed šokantnih oblik kontracepcije pri duševno prizadetih je sterilizacija.

Alkohol je v majhnih količinah dovoljen ali vsaj njegova uporaba zunaj skupine v vseh stanovanjskih skupinah. O večjih zlorabah so poročali le v nekaj izoliranih primerih v skupinah za ljudi z duševnimi stiskami.

Kot smo že omenili, je stopnja vključenosti v okolje v različnih stanovanjskih skupinah različna. Tu naj omenimo, da neodvisnost od zavoda ali pa tudi celo zavračanje zavoda (kot na primer pri skupini telesno prizadetih) pospešita integracijske procese, vendar je pri skoraj vseh skupinah navzoče tudi močno institucionalno okolje, ki je del vsakdanjika skupine (različne strokovne službe, prijatelji iz različnih ustanov, institucionalni obiski itn.).

Glede na domače okolje pomeni bivanje v stanovanjski skupini odtujitev in avtonomizacijo od staršev in domače družine. Situacija stanovalcev je torej prinesla pretrganje stikov, ki so obstajali in pomenijo v naši družbi standard; hkrati pa tudi spodbuja trud za nadaljevanje in ohranjanje pretrganih stikov ter nenavadno delitev kompetenc in avtoritet nad življenjskimi odločitvami stanovalcev med njimi samimi, njihovimi svojci in osebjem stanovanjskih skupin. Tako se osebje pogosto znajde v ambivaletni situaciji, ko si prizadeva, da bi ohranilo ali celo okrepilo stike s svojci in hkrati iztrgalo stanovalce iz domačega okolja.

Tudi v stanovanjskih skupinah se oblikujejo v dinamiki skupine različne vloge. Vlogi vodje in grešnega kozla morda nista tako izpostavljeni kot v večjih kolektivih in sta deležni podpore in zavarovanja osebja. Pojavijo se tudi pari in klike, ki pa niso tako izraziti kot v bolj institucionalnih okoljih. Osebje je vpleteno v skupinsko dimaniko na tri načine: kot vzor ali simbol, kot moderator konfliktov in napetosti pri vzdrževanju vlog in v veliki meri tudi osebno, kot člani kolektiva, saj so stiki med stanovalci in osebjem sproščeni in neformalni (v večini skupin se tikajo, stanovalci lahko obiščejo osebje na domu ipd.).

Največ konfliktov med stanovalci nastane glede pospravljanja, čistoče in higiene. V zvezi z razreševanjem konfliktov so se razvile različne strategije; ponekod se jih izogibajo, ponekod odlagajo razreševanje na »mirnejše čase«, drugod jih rešujejo frontalno in skupinsko, drugje spet individualno. Kazni praviloma ne uporabljajo nikjer in zelo redko se zgodi, da so morali posameznega stanovalca premestiti nazaj v zavod ali pa zaradi konfliktov odpustiti.

Le v malem številu skupin se stanovalci in osebje spomnijo zgodovine nastanka in ji dajejo mitološke razsežnosti. V skupinah, kjer lahko to opazimo, lahko ugotovimo, da imajo bolj izraženo identiteto in profil, drugje se mitologija veže deloma na osebje, druge teme pogovorov pa so spolnost, dom in družina, vsakdanji dogodki v stanovanjski skupini in v šoli, na delu, soseski.

Večina stanovalcev stanovanjskih skupin se, kar zadeva modo, glasbo, množične medije, vključuje v tokove splošne popularne kulture, v mladinskih skupinah v pretežno

mladinske. Kar zadeva norme in običaje, ki so značilni za same skupine, smo opazili le funkcionalne norme o pospravljanju. Ritualov smo zasledili zelo malo. Rituale iniciacije le v eni.

Ko se z osebjem pogovarjamo o njihovem delu, definirajo stanovanjske skupine glede na zavod: stanovanjske skupine so namenjene istim ciljem in ljudem kot zavodi, vendar na drugačen (boljši) način. Kot *diferentia specifica* stanovanjskih skupin velja družinskost in domačnost, manjše število ljudi in lažja upravljivost, bolj individualiziran pristop in tudi večji posluh za prosti čas. Ponekod jih definirajo kot prehodne oblike v bolj samostojno življenje.

Svojo vlogo osebje definira bolj opisno. Opisujejo se kot podpirajoče, kot predmet identifikacije, predmet čustvene navezave, a z aktivno refleksivno držo. Pri skupini duševno prizadetih se izrazijo še značilnosti kot negovanje, učenje. Pri skupinah za ljudi z duševnimi stiskami pa se ima osebje tudi za posrednike pri urejanju zadev v vsakdanjem življenju. Pri vseh skupinah nadzorovalno in organizacijsko vloga omenijo le bežno.

Kot cilje svojega dela osebje navaja: ustvarjanje nekaterih pogojev za življenje, npr. spontanost, domačnost, neformalnost, bližino ipd., pri duševno prizadetih pa tudi red, stalnost, varnost; naprej, razvijanje osebnostnih značilnosti in lastnosti, npr. sposobnost kritično reagirati, odgovornost in tudi lepo vedenje. Kot tretjo vrsto ciljev pa omenjajo pomoč pri odraščanju, odhodu iz skupine, prehodu v samostojno življenje, vključevanje v vsakdanje življenje.

Literatura, ki so jo v času raziskave omenjali naši sogovorniki, je bila predvsem psihološka (humanistične usmeritve) in pa strokovne revije. V času od raziskave pa se je pojavila tudi literatura specifična za to področje. Predvsem je delavcem v stanovanjskih skupinah na voljo Brandonov (1992) priročnik, poleg določenega števila člankov pa sta na voljo še Kranjčanova priredba nemškega učbenika (Riehe/Kranjčan 1997) in pa Lačnovo (1990) delo. A literatura očitno ni njihov poglavitni vir znanja. Poleg nekaterih tujih zgledov in dopolnilnega šolanja je verjetno glavni vir znanja empirični, se pravi, izkušnje pri delu in ustno in pisno izročilo, ki se kaže v obliki programov in konceptov. V večini stanovanjskih skupin tudi ni supervizije.

Ko smo spraševali po tem, kaj dejansko delajo, smo dobili podobo, da poleg sodelovanja v gospodinjstvu in ležernih dejavnosti osebje posveča pozornost stvari, ki je pravzaprav blizu gospodinjstvu (fr. *menager* = gospodinjiti), tj., upravljanju s stanovanjsko skupino. Tako je npr. obravnava konflikta v stanovanjski skupini bolj funkcionalna kot disciplinska. Treba je vzdrževati atmosfero, odnose med stanovalci, načrtovati rehabilitacijo ali usposabljanje, organizirati prosti čas, intervenirati v kritičnem trenutku, stati stanovalcem ob strani v podporni in nadzorovalni funkciji, posredovati in pomagati urejati zadeve v drugih institucijah itn.

Eden izmed poglavitnih problemov osebja je pomanjkanje neposrednih stikov z drugimi člani kolektiva, pogrešajo *feedback* o svojem delu, kajti le redko se zgodi, da osebje dela hkrati. To pomeni, da so vedno le s stanovalci in njim na voljo, vendar pa tega ne doživljajo kot ključne obremenitve. Večja obremenitev je, če se ne ujamejo s katerim od stanovalcev.

Odprtost, vsebovanost v skupnosti, večja možnost izbire normalizira stopnjo samodeterminacije stanovalcev stanovanjskih skupin. Poleg tega je v stanovanjskih skupinah malo prepovedi, ki bi bile organizacijsko določene ali ki jih ne bi srečevali v civilnem življenju nasploh. Tako je tudi podpora, ki jim jo daje osebje, bolj realna in funkcionalna ter ne velja, da se morajo za določeno podporo odpovedati delu svoje avtonomnosti. Včasih je prav narobe, da konflikti ali dejanja, ki bi bila v zavodu označena kot prekrški, vodijo k večji avtonomnosti. Če pa že pride do tega, da se mora stanovalec odreči svoji avtonomnosti na račun pravil kolektiva, pa je cena zadosti majhna. Če pogledamo mrežo podpornih stikov, ki jih imajo stanovalci stanovanjskih skupin, prav ob vprašanju podpore vidimo, da je možnost vzpostavljanja stikov precej večja od odprte institucije, vendar še vedno revnejša kot pri nestigmatiziranih ljudeh, ki živijo v navadnih ureditvah. Tudi v tem

so stanovalci stanovanjskih skupin nekje vmes med zavodskim načinom življenja in civilnim.

MODELI STANOVANJSKIH SKUPIN

Ko govorimo o hipotezi jezika stanovanjskih skupin, bomo jezik definirali zelo ohlapno in pustili bolj natančno obdelavo problema jezika teoretikom diskurza in lingvistom. Tukaj bomo govorili o tem, kako si stanovalci in osebje stanovanjskih skupin konstruirajo svojo realnost, kako definirajo situacijo, v kateri so se znašli, kakšno predstavo imajo o tem, kaj je stanovanjska skupina in na kakšnih podmenah in predpostavkah gradijo svoje življenje in delo. Govorili bomo o modelih, se pravi, o abstraktnih shemah, ki jih imajo udeleženci, da si pojasnijo svojo situacijo. Čeprav so te sheme vezane na pojasnjevanje konkretnih situacij, pa so hkrati tudi neodvisne od nje, kot jezik obstajajo tudi v drugih situacijah, imajo neko svojo družbeno eksistenco.

Izhodiščni model je *model azila*, ali če uporabimo foucaultovski termin, panoptikon. Tu gre za prostorsko in telesno zajemanje določene populacije, ki je spoznana za deviantno, patološko ipd. in je izločena iz civilnega sveta, nadzorovana ter izpostavljena korektivnim, disciplinskim postopkom. O tem modelu je bilo že dovolj napisanega, zato se pri tem ne bomo mudili. Kot smo že večkrat omenili, so stanovanjske skupine zaradi manjše izločenosti, stigmatizacije, manjšega nadzora itn. povezane s tem modelom vsaj kot delna negacija azila. Skratka, stanovanjske skupine pomenijo deinstitucionalizacijo in odmiranje tega modela. In vendar smo v naši raziskavi opazovali fenomene, ki še vedno izhajajo iz te logike. V nekaterih skupinah je še vedno opaziti voljo po nadzoru, prisili osebja, da vedo čim več o tem, kaj njihovi varovanci delajo, čutijo, mislijo itn., nekatere taktike, ki predvsem iz nadzorovalnih motivov regimentirajo ali koncertirajo ali usklajujejo dejavnosti stanovalcev, da bi dosegli večjo stopnjo nadzora in vednosti. Podobno logiko najdemo pri bojazni osebja, da bi stiki s svojci ali okolico kontaminirali situacijo stanovanjske skupine; deloma je logika azila navzoča tudi v organiziranju sestankov, ki imajo funkcijo preglednosti, primerjave in občutka opazovanosti. Institucionalno logiko pa smo opazovali tudi v nekaterih povsem stvarnih ureditvah, kot je npr. vzgojiteljeva soba, uporaba ključev, omejitve pri dejavnostih. Logiko azila lahko vidimo tudi v tem, da je večina stanovalcev stanovanjskih skupin še vedno izločena in izolirana od osrednjih družbenih tokov.

Drugi model, ki je soroden azilskemu po tem, da predpostavlja, da je z nekom nekaj hudo narobe in da je to treba spremeniti, je *psihoterapevtski model*. Značilnost tega modela je, da je to, kar se dogaja sedaj, determinirano s preteklostjo. V tem smislu je terapevtski odnos tisti, v katerem se zrcali preteklost in je lahko zaradi nevpletenosti v realni kontekst poligon spremembe. Ob tem pa je – podobno in skladno z logiko azila ali panoptikona – psihoterapevtski model individualizirajoč, se pravi, dogaja se na terenu individua in s tem avtomatično na področju posameznikove krivde in napačnosti. V smislu reflektirane spremembe je stanovanjska skupina terapevtska skupnost in priložnost za ponovno učenje vedenja, razumevanja odnosov in dialoga z nezavednim. Nobena od stanovanjskih skupin, ki smo si jih ogledali, ni bila organizirana po načelih terapevtske skupnosti in v nobeni ne gojijo načrtno specifične psihoterapevtske dejavnosti, hkrati pa je psihološka literatura med osebjem stanovanjskih skupin najbolj razširjena, in tudi *input* usposabljanja je pogosto usmerjen v psihoterapevtske tehnike. Tako da lahko ugotovimo, da je prizma pogleda na odnose med stanovalci in med stanovalci in osebjem deloma organizirana po psihoterapevtskem znanju (npr. reflektivno aktivna drža nekaterih vzgojiteljev).

Naslednji model, ki ga lahko izluščimo iz plejade pogledov na življenje v stanovanjski skupini, je *model hendikepa oz. prizadetosti ali oviranosti*. Značilnost tega modela je, da predpostavlja, da so stanovalci nekako ovirani v svojih sposobnostih in da za življenje potrebujejo podporo. V središču tega modela ni toliko izolacija (čeprav

lahko opredelitev za hendikepiranega spremljata izolacija in stigmatizacija), kot kompetentnost in kompatibilnost za »normalno življenje«. Poudarek pri tem ni, kaj dela človek narobe ali v čem je napačen, kot je pri prvih dveh modelih, ampak kaj mu manjka, da bi dosegal (povprečno) raven funkcioniranja, ki bi mu omogočala vključevanje v dejavnosti, ki so dostopne drugim, in posledično, kaj potrebuje, da bi jo desegel. Ta model smo opazili zlasti v tistih stanovanjskih skupinah, kjer živijo duševno ali telesno prizadeti stanovalci. Stalnost in usodnost njihovega hendikepa vsiljuje razmišljanje, kako primanjkljaj kompenzirati in kako organizirati življenje, da bi bil hendikep kar se da neusoden in neogrožujoč za socialno eksistenco stanovalcev. Ta model, ki je prisoten najbolj v stanovanjskih skupinah telesno oviranih, je v precejšnjem kontrastu s skupinami za »vedenjsko motene« mladostnike, kjer prevladujeta korektivni in nadzorovalni model. Je pa uporaben tudi na tem področju. Tudi na socializacijske in prilagoditvene primanjkljaje je namreč mogoče gledati z vidika *hendikepa*. Dobra stran takega pogleda pa je, da je lahko delo osebja precej bolj operativno in manj moralistično. Osebju se ni treba ukvarjati v vzroki napak, z ugotavljanjem in popravljanjem »motenj«, temveč se lahko usmeri naprej, v preseganje ovir, ki jih stanovalci v svojem življenju srečujejo.

Trije modeli, ki smo jih opisali, temeljijo na definiciji stanovalcev, na pojmovanju njihove družbene vloge in statusa, na opredelitvi njihovega življenjskega momentuma in sosledno predpostavlja ravnanje osebja do stanovalcev. Poleg teh treh modelov pa smo med predstavami in definicijami situacije zasledili modele, ki izhajajo iz definicije, kaj je življenje v stanovanjski skupini.

Ena izmed razširjenih predstav o tem, kaj naj bi bila stanovanjska skupina, je *model družine z voljo po domačnosti*. Skratka, življenje v stanovanjski skupini naj bi kar se da posnemalo življenje v navadni družini. Družina je ideal, ki naj bi se mu stanovanjska skupina približala. Delitev dela, odnosi (vloga vzgojitelja), ritem življenja naj bi se zgledovali po družinskem življenju. Tudi sam videz in ureditev stanovanja naj bi kolikor mogoče posnemala standarde družinskega življenja. Pri obiskih lahko dobimo vtis, da so v to vložili kar nekaj truda. Protislovje je v tem, da stanovanjska skupina nikoli ne more biti družina, in to vsaj zaradi dveh strukturnih razlogov. Prvič, med člani stanovanjske skupine ni nikoli tako usodnih (krvnih) povezav kot med družinskimi člani, drugič pa to, da so v večini skupin vloge institucionalno porazdeljene (delovni čas) in osebje ne more biti v pravem pomenu besede starševsko. Gre torej za neskladje med stvarnostjo in idealom, ki rezultira v tem, da je v ospredju videz domačnosti, če takih odnosov že ni mogoče ustvariti.

Gospodinjstvo je, kot smo rekli, ena izmed pomembnejših tem pogovorov v samih stanovanjskih skupinah. Poudariti hočemo, da je *diskurz gospodinjskega Sizifa* odločilen za velik del življenja v stanovanjski skupini. Če je v navadni družini gospodinjstvo »tradicionalno« vezano na vlogo matere in žene, pa je v stanovanjski skupini ta vloga izpraznjena in je osebje ne more nikoli zapolniti. Zato postavljamo tukaj tezo, da gre pri gospodinjstvu za drugačen red diskurza kot pri družini, kar se kaže ravno v obliki življenja, kakršna je stanovanjska skupina, ter da se mora skupina soočiti s sizifovstvom preživetja brez posredovanja družine in matere ali žene. Bistvena značilnost tega diskurza je nenehno spopadanje z vsakdanjimi praktičnimi vprašanji ureditve skupnega življenja, ki je v zavodskem okolju zanemarjeno in kot družbena realnost udari na plan v bolj navadnem, hkrati pa tudi nevsakdanjem življenju stanovanjske skupine.

Ena izmed teženj, ki smo jo omenili, je težnja, da bi se odnosi in vprašanja skupnega življenja povsakdanjili (npr. izogibanje konfliktom, banalizacija in bagatelizacija pogovorov ipd.), se pravi, da bi dosegli čim bolj vsakdanji način življenja. To omogoča večjo egalitarnost protagonistov, večjo neproblematičnost situacij, razumljivost dogajanja, ki je plod zdravega razuma (*common sense*), večjo preglednost akterjem ter možnost samoregulacije. To se pravi, da lahko govorimo o *modeliranju življenja po*

vzoru vsakdanjosti, ki po eni strani pomeni zgledovanje po vsakdanjih odnosih v nevsakdanji situaciji, ki pa je prehodna od totalne in paranoične, značilne za zavode, ter po drugi transponiranje konfliktov, problemov, čustev iz »globjih« psiholoških in pedagoških stvarnosti v neproblematične in egalitarne okvire vsakdanjika.

Naslednji model, na katerega bi lahko naleteli v razumevanju življenja v stanovanjskih skupinah, je *model prostega časa*. Del prebivanja v stanovanjski skupini je povezan z vprašanjem prostega časa, stanovanjska skupina namreč ni delovna skupina v ozkem pomenu te besede, nima ozko opredeljene delovne naloge. Če se sprašujemo po delu nalog, ki naj bi jo opravljala, je poleg reševanja stanovanjske stiske oz. odgovora na vprašanje, kje biti, velik del nalog posvečen temu, kako preživeti prosti čas oz. kako zastaviti rekreacijske dejavnosti, kako izpolniti svoj čas, kako izpolniti svojo eksistenco (v to sodi vse od visenja do zabave, vrstnikov, hobijev ali celo družbenega in političnega angažiranja). In to je verjetno najbolj produktiven del (vsaj potencialno) dela v stanovanjski skupini. V tem segmentu namreč bivanje v stanovanjski skupine lahko preseže, če parafraziramo Iliča (1985), »*življenje v senci*«; tu je namreč prostor in čas, kjer stanovanjska skupina lahko neha biti le provizorično bivanje, tu lahko preseže funkcijo odlagališča družbenih problemov, ki jo je podedovala od azilskega, institucioanalnega modela.

Zadnji model, ki smo ga izluščili iz raziskovalnega materiala, je nastal pravzaprav na podlagi »napake pri vzorčenju«. V raziskavo smo namreč vključili tudi skupino mlajših ljudi, ki živijo v stanovanju Društva paraplegikov. Sami se nimajo za stanovanjsko skupino, nimajo nobenega »strokovnega osebja« razen čistilke in pomočnikov, ki jih angažirajo sami, poleg tega pa je nekaj stanovalcev ustanovilo radikalnejše gibanje, imenovano *Youth Handicaped Deprivileged*. Ravno ta napaka pa je obogatila našo vednost o stanovanjskih skupinah, saj smo iz odstopanj, s katerimi nas je soočila, izvedeli, kaj vse je še lahko stanovanjska skupina. Predvsem pa je ta skupina izstopala v stopnji emacipacije, v stopnji, koliko so sami odgovorni za svoje življenje in koliko je prav njihova ideja o skupnem življenju botrovala nastanku in življenju skupine. Na podlagi tega, kar smo srečali pri njih, lahko govorimo še o *samopomočnem in samoorganiziranem modelu* stanovanjske skupine. Se pravi, o skupini s svojo identiteto, zgodovino, svojo paleto želj, s polno pogodbeno močjo, ko lahko sami sklepajo pogodbe z drugimi, jih zaposlijo, prosijo za pomoč itn. Pri njih ne gre za usodnost družine, ampak za skupno usodo stigmatiziranih in hendikepiranih in za skupno usodo, ki jo povezuje njihov projekt.

Če stopimo še korak nazaj in pogledamo različne modele, ki smo jih morda nerodno poimenovali (ali tudi kakšnega izpustili), vidimo, da so trije vezani na definicijo statusa stanovalcev, medtem ko so naslednji trije vezani na definicijo organizacije in tematike življenja stanovanjske skupine, zadnji pa na subjektivnost stanovalcev. Lahko pa naredimo še eno delitev, in sicer tako, da združimo prva dva modela, ki ju povezuje koncept korekcije, ki je v sebi finalističen, teleološki in utopičen, medtem ko model hendikepa jemlje primanjkljaj kot dokončen in stalen. V tem smislu je model hendikepa kompatibilen z drugimi situacijskimi modeli, ker je usmerjen v sedanjost in jemlje spremembo situacije za svoj cilj, medtem ko je situacija v korekcijskih modelih vzeta zgolj instrumentalno in je podrejena ciljem terapije individuuma; modeli gospodinjstva, prostega časa in vsakdanjika lahko uspevajo le v senci in pod znakom korekcije (miljejska terapija, kreativne terapije, terapevtske skupnosti). Posebno problematičen je v svojem združevanju s korekcijskimi modeli model družine oz. domačnosti. McCourt Perringova (1993) opzarja na to, da oponašanje družinskih razmerij v stanovanjskih skupinah teži po eni strani k inkoroporiranju patriarhalnih družinskih vzorcev, po drugi pa dodeljuje stanovalcem status otroka. Prav status otroka in v spregi z njim skrbniška funkcija osebja pa sta eden od konstitutivnih elementov modela azila.

Model hendikepa se lahko v spregi z modeli vsakdanjika, gospodinjstva in prostega

časa poveže v koncept normalizacije. Če gledamo na to povezavo skozi prizmo revaloziracije družbene vloge stanovalcev, je ta sinteza združujoča, ne pa kot pri modelu korekcije podrejujoča. Normalizacijski koncept daje tem modelom večjo konsistentnost, ne da bi jih pri tem reduciral na zgolj svojo komponento. Gre za sinergično delovanje različnih modelov s ciljem izboljšanja kvalitete življenja in pozitivnega prevrednotenja vloge stanovalcev. Kot pravi Ramonova (1991), je pomanjkljivost tega koncepta ravno v tem, kar so značilnosti korekcijskega koncepta, se pravi, upoštevanje preteklosti in utopija glede izboljšanja. Naša raziskava oz. ugotovitve iz pogovorov in opazovanj v stanovanjskih skupinah kažejo, da obstaja možnost, da se koncept korekcije vpelje tudi v normalizacijsko prakso, vendar pa ne kot dominanten koncept, ampak kot koncept, ki ga vsebuje koncept normalizacije. To se nam zdi mogoče še zlasti tako, da se izvajajo intervencije, ki so namenjene spreminjaju v smislu zvečanja sposobnosti, ali pa refleksije skupne situacije.

Model samorganiziranja in samopomoči, ki nam ga je predstavila skupina YHD, je seveda zelo blizu konceptu normalizacije, vendar se od njega razlikuje v poudarjeni subjektivnosti, ki jo omogoča skupina-subjekt. In ravno tu je temeljna obogatitev, ki jo ta model daje konceptu normalizacije; omogoči mu integracijo subjektivnosti, preteklosti in zgodovine ter sprememb v svoje območje. Tako se izogne objektivizaciji in instrumetnaliaciji življenjskih situacij stanovanjskih skupin. Samoorganiziranje stanovalcev in nastajanje skupin-subjektov omogoči, da se normalizacija izogne semantičnemu »lupingu«, izogne se temu, da bi normalizacijska prizadevanja prenesla težišče od normalizacije situacije na normalizacijo stanovalcev.

SKLEPI: KAJ V STANOVANJSKIH SKUPINAH DELATI

Bolj ko delo v stanovanjskih skupinah sledi sintezi modelov vsakdanjika v tok emancipirajoče normalizacije, bolj nastanek stanovanjskih skupin prinaša v naš prostor tudi teoretske in praktične inovacije v organiziranju skrbi za ljudi. V tem smislu so praktična aplikacija idej deistitucionalizacije in normalizacije. So področje razvoja etično-estetske paradigme. Gre namreč za pristop, ki je izrazito praktičen in pragmatičen, saj zadeva zelo elementarne postopke ljudi v službah, ki izvajajo pomoč ljudem v težavah. Ob tem pa so izhodišča ravnanja predvsem etična, temeljijo na zahtevi po vključevanju ljudi v družbo, po prevrednotenju njihove vloge, restituciji njihovih pravic in spoštovanja njihove integritete. Humanistična naravnanost v vmesnih strukturah ne more pomeniti nekega abstraktnega humanizma in iskanja »globokih človeških vrednot« v individuu, ampak kratko malo to, da sprejemamo ljudi take, kot so, kot se kažejo v prijaznem ozračjuu in prijateljskih odnosih, in da tako sprejemamo tudi samega sebe.

Teorija ravnanja v stanovanjskih skupinah je precej pritlična, ukvarja se zlasti z vsakdanjim življenjem v organiziranem okolju. Socialno delo je umetnost vsakdanjega življenja v novih situacijah. Gre za ustvarjanje vsakdanjosti nevsakdanjega. Okoliščine, v katerih se znajdemo, so nevsakdanje v najmanj dveh vidikih. Prvič, gre za ljudi, ki so bili zaradi svoje stigme do nedavnega izključeni iz obče vsakdanjosti; gre torej za nova srečanja in izkušnje in odkrivanja sporočil, ki jih ti ljudje nosijo in so bila dolgo zamolčana in spregledana. Hkrati pa je razlog stigmatizacije pogosto prav nevsakdanjost odgovorov, ki jih imajo ti ljudje na vsakdanje situacije, in pa njihova (ne)zmožnost ustvarjanja takih odgovorov. Nevsakdanje in netipične so tudi situacije, ki jih ustvarjamo, da omogočimo vsakdanje življenje ljudem, ki so bili do sedaj prikrajšani. Zato moramo ustvarjati oblike sožitja, ki so umetne in nevsakdanje. Gre za inovacije na področju človeškega sožitja, za nove oblike bivanja in skupnosti. Stanovanjske skupine, zagovorniške skupine in drugo so oblike druženja in bivanja, ki niso bile tipične in jih do sedaj nismo poznali. V njih je treba na novo postaviti nekatere principe komunikacije, vlog in pravil ravnanja. Nove

so ne samo v primerjavi z vzorci, ki jih je ustvarila totalna ustanova, ampak tudi v primerjavi z vzorci iz navadnega družinskega življenja. Tako smo v naši raziskavi slovenskih stanovanjskih skupin ugotovili, da te ne morejo povsem posnemati družinskega življenja, čeprav si ponekod k temu prizadevajo. Eden izmed problemov, s katerim se mora nujno srečati vsaka stanovanjska skupina ali katerakoli druga oblika bivanja, ki ni družinska in ne temelji na liku gospodinje, je, kot smo že dejali, odsotnost tega lika. Če ni gospodinje, se mora njena vloga kolektivizirati; ponekod si jo podajajo, ponekod najamejo dodatno moč, povsod pa se stanovalci o tem pogovarjajo. Če v novih organiziranih oblikah skupnega življenja nekaterih stvari, ki drugače obstajajo v navadnem meščanskem družinskem življenju, ni, pa so v stanovanjskih skupinah tudi stvari, ki jih tam ni. To je, denimo, vzgojiteljeva soba. V stanovanjskih skupinah namreč navadno obstaja prostor, ki je namenjen osebju in njihovim stvarem. Poleg tega ozko funkcionalnega namena pa lahko dobi ta prostor tudi svojo družabno eksistenco, postane lahko prostor zbiranja ali pa prostor za zaupne pogovore, dobi pa tudi svojo predstavitveno eksistenco, kajti tudi obiski morajo vedeti oz. imeti vtis, za kaj pri tem prostoru gre.

Ravno zaradi tega, ker je situacija nova in umetna, so kljub temu, da so odnosi med udeleženci v njej naravni in pristni, potrebne tehnologije, ki naj omogočijo skupno bivanje. Vendar pa so v nasprotju s klasičnimi tehnologijami dela z ljudmi, ki izhajajo iz »principov racionalne organizacije«, kjer so odnosi, potrebe in pravice uporabnikov podrejeni tehnologiji »napredka«, delovnega učinka (izolacije) itn., te tehnologije podrejene zahtevam po upoštevanju potreb posameznikov, potrebi po pristnem odnosu, varovanju pravic stanovalcev itn. Lahko si dovolimo, da tudi v tem primeru razmišljamo ekološko in govorimo o novih, »mehkih tehnologijah« in »*user friendly*« pristopu.

Temeljne metode, ki so se razvile v stanovanjskih skupinah in drugih vmesnih stukturah, so individualizirano načrtovanje, ključni delavec, timsko delo (Brandon, Brandon 1991; 1994). Osebje se je preobrazilo iz vzgojnega in terapevtskega v podpornega, skrbstvenega. Glavne odlike delavcev stanovanjskih skupin so, da so pripravljeni živeti (vsaj del svojega življenja) skupaj s stanovalci, deliti njihove stiske, pa tudi veselja, hkrati pa je nuja sprejemati to s humorjem in obržati mero fleksibilnosti in konceptualne fluidnosti (Wells 1997). Posebno poglavje dela v stanovanjskih skupinah je tudi prevzemanje tveganja. Ob potrebi, da ljudje živijo vsakdanje življenje in prevzemajo tveganja, ki iz tega izhajajo, vloga osebja ni več, da s pomočjo restrikcij in odstranjevanja rizičnih situacij varuje stanovalce, temveč da z načrtovanjem tveganja, zmanjševanjem škodljivih posledic ipd. omogoči izkušnjo vsakdana z razočaranji, bolečino ipd. vred, na način, kjer tveganje ne bo manjše od tveganja ljudi brez hendikepa (Flaker 1994). Pomen, ki ga osebje in stanovalci pripisujejo temi gospodinjstva, se nam zdi ključnega pomena za socialno delo, saj uhaja kliničnemu okviru. Je paradigmatskega pomena, če se hočemo ukvarjati z vsakdanjimi težavami, ki jih srečujejo uporabniki različnih služb. Socialni delavci v stanovanjskih skupinah nam kažejo pot, kako postati menedžerji (v pomenu gospodinjstva) vsakdanjega življenja.

Literatura

G. Čačinović Vogrinčič in sod. (1996), *Vpliv bivanja v stanovanjski skupini na socialno funkcioniranje oskrbovancev v primerjavi z bivanjem v psihiatrični bolnišnici* (raziskovalno poročilo), Ljubljana: Visoka šola za socialno delo.

F. Basaglia (1981), *Negacija institucije*. Beograd: Vidici br. 5.

D. Brandon, A. Brandon (1991), *Staff Practice Handbook: A Guide to Practice in Services for People with Learning Difficulties*. University College Salford.

– (1992), *Praktični priročnik za delo z ljudmi s posebnimi potrebami*. Ljubljana: VŠSD & PEF.

– (1994), *Jin in Jang načrtovanja psihosocialne skrbi*. Ljubljana: Visoka šola za socialno delo.

D. Brandon (1993), *Pet principov normalizacije*. Študijsko gradivo, Ljubljana: VŠSD.

K. Bridges, E. Staufenberg, G. Moss (1991), High Elms (1985-1989): First Hostel Ward in Central Manchester. V: *Residential Needs for Severly Disabled Psychiatric Patients*. London: HMSO (21-25).

R. Castel (1976), *L'ordre psychiatrique*. Paris: Minuit.

N. Christie (1989), *Beyond Loneliness and Institutions: Communes for Extraordinary People*. Oslo: Norwegian University Press.

K. Christine (1996), Risk Taking. *Sheltered Accomodations: European Congress. 20 years of Hand in Hand*. 28.-30. marec 1996 (74-76).

M. De Hert, E. Thys, L. Billiet (1996) Non-specific Factors in psychosocial Rehabilitation: The Role of Attitudes of Staff. V: *Sheltered Accomodations: European Congress. 20 years of Hand in Hand*. 28.-30. marec 1996 (77-82).

C. Douglas, M. Fraser (1996), Tenant Participation. V: *Sheltered Accomodations: European Congress. 20 years of Hand in Hand*. 28.-30. marec 1996 (46-50).

V. Flaker (1992), *Opis stanovanjskih skupin v Sloveniji*. Raziskovalno poročilo. Ljubljana: Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti, Višja šola za socialne delavce.

– (1993), Gospodinjstva brez gospodinj. *Socialno delo 32*, 1-2: 38-53.

– (1993), Kdor je z majhnim zadovoljen, ne zasluži velikega: Teze k normalizaciji. V: B. Dekleva (ur.), *Življenje v zavodu in potrebe otrok - Normalizacija*. Ljubljana: Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti (42-48).

– (1994), Analiza tveganja. *Socialno delo 33*, 3: 189-196.

– (1996), Rojstvo totalne ustanove in racionalizacija dobrodelnosti v dobi razuma. *Socialno delo 35*, 3: 185-196.

– (1997), *Stanovanjske skupine in druge oblike skupnostnega rezindencialnega varstva ljudi z dolgotrajnimi psihosocialnimi stiskami*. Poročilo.

M. Foucault (1972), *Histoire de la folie a l'âge classique*. Paris: Gallimard.

F. Guattari (1984), *Molecular Revolution*. Penguin Books.

I. Ilič (1985), *Pravo na zajedništvo*. Beograd: Rad.

E. Kiehn, M. Kranjačan (1997), *Socialno pedagoška oskrba otrok in mladostnikov v stanovanjskih skupinah*. Ljubljana: Mitja Kranjčan (samozaložba).

M. Možina (1996), Visoka šola za socialno delo in društvo Odmev. *Socialno delo 35*, 5: 451-454.

Residential Needs for severly Disabled Psychiatric Patients (1991). London: HMSO.

B. Stritih (1995), Prostovoljno delo kot prostor, v katerem se oblikujejo generativne teme. *Socialno delo 34*, 1: 5-20.

– (1995), Prostovoljno delo v prehodnem obdobju. *Socialno delo 34*, 2: 119-132.

G. Wells (1996), Who's Life is it Anyway. *Sheltered Accomodations: European Congress. 20 years of Hand in Hand*. 28.-30. marec 1996 (33-39).

D. Zaviršek (1994), Christine McCourt Perring: The Experience of Psychiatric Hospital Closure. Recenzija. *Socialno delo 33*, 5: 433.

Vida Slemenšek-Kovačević

RAZVRŠČANJE OTROK IN MLADOSTNIKOV Z MOTNJAMI V TELESNEM IN DUŠEVNEM RAZVOJU

DILEME

CELOSTNA OBRAVNAVA OTROK Z MOTNJAMI V TELESNEM IN DUŠEVNEM RAZVOJU

Pravice invalidov so opredeljene že v Ustavi Republike Slovenije. V Ustavi je zapisano, da otroci uživajo posebno varstvo in skrb.

Parlament je leta 1991 sprejel koncepcijo globalne razvojne strategije invalidskega varstva v Sloveniji, ki temelji na sprejeti ekonomski in socialni politiki države in izhaja iz potreb različnih skupin invalidov ter ekonomske možnosti družbe. Po vsebini je sprejeta politika invalidskega varstva razvojno naravnana in bazira na sodobnem, v zahodnem svetu preverjenem sistemu invalidskega varstva, ki temelji na celostni integraciji invalidov v družinsko, bivalno in delovno okolje.

Na tej osnovi koncipirani zakonski predpisi in drugi ukrepi države, stroke in civilne družbe urejajo možnosti za vključevanje in sodelovanje invalidov na vseh področjih življenja in dela in zadovoljevanje njihovih specifičnih potreb. Davčne, carinske in druge olajšave pa imajo za cilj izravnavanje njihovega materialnega in socialnega položaja.

Določanje višine in vrste pravic invalidov izhaja iz vzroka nastanka in stopnje prizadetosti.

Pravice se nanašajo na strokovne storitve, socialne prejemke, davčne in carinske olajšave, do katerih so upravičeni na podlagi veljavne zakonodaje in predpisov, ki jih izvajajo državni organi, javni zavodi ter institucije civilne družbe (invalidske in humanitarne organizacije).

Programi se financirajo iz republiškega in občinskih proračunov, zdravstvenega in pokojninsko-invalidskega zavarovanja, iger na srečo in donatorjev.

V Slovenije živi okoli 140.000 invalidov, kar je okoli osem odstotkov populacije.

Otrok in mladostnikov z zmerno, težjo ali težko motnjo v telesnem in duševnem razvoju je 2.229 (štirje odstotki).

Sprejeta politika invalidskega varstva na področju družbene skrbi za otroke in mladostnike z motnjami v razvoju ima cilj, da se družini, ki kot primarni socialni prostor daje optimalne možnosti za emocionalni in socialni razvoj otroka, zagotovi ustrezna strokovna in materialna pomoč pri vzgoji in varstvu otroka. Samega otroka pa, v skladu s sposobnostmi, v celostnem sistemu vzgoje, izobraževanja in usposabljanja usposobiti za poklic in opravljanje določenih opravil. Tistim, ki se ne morejo usposobiti za pridobitno delo, pa se v sistemu socialnega varstva zagotovi varstvo in delo pod posebnimi pogoji in materialna varnost.

V tej smeri je naravnana vsa zakonodaja s področja varstva družine, vzgoje in izobraževanja, zdravstvenega in socialnega varstva ter davčne politike.

Varstvo družine se zagotavlja z mobilnimi službami na domu, svetovalnicami za starše, socialnimi pomočmi, varstvom otrok v vgojnovarstvenih organizacijah in razvojnih odddelkih, namestitvami otrok v zdravstvene in socialne ustanove, s povečanjem otroškega dodatka, olajšavami pri dohodnini in prometnem davku, podaljšanjem porodniškega dopusta, skrajšanjem delovnega časa idr.

V programu zdravstvenega varstva so otroci z motnjami v razvoju upravičeni do vseh oblik zdravljenja, habilitacije in

rehabilitacije, do ustreznih tehničnih pripomočkov, zdraviliškega zdravljenja, spremstva staršev, nadomestila za nego otroka idr.

V skladu z zakonom o socialnem varstvu so starši in otroci upravičeni do strokovnih storitev, materialnih pomoči, institucionalnega varstva otroka idr.

Na področju izobraževanja je že od leta 1976 prisotna integracija otrok z motnjami v telesnem in duševnem razvoju. Primerjalne študije v razvitejših državah in pri nas kažejo trende zniževanja števila otrok z motnjami v razvoju v segregiranih in povečanja v integriranih oblikah izobraževanja in usposabljanja. Razloge za to je treba iskati v povečanem številu učno uspešnih otrok z različnimi motnjami v razvoju, ki so jih komisije za razvrščanje vključevale v redne šolske programe. Njihova uspešnost in pozitivne izkušnje so pripomogle k integraciji še drugih motenih otrok in osveščenosti ljudi. Postopno so se izoblikovali kriteriji in doktrina integracije.

Integracija otrok v redne oblike šolanja je torej proces oz. program usposabljanja za motene otroke, možnost za uspešnejši vsestranski osebnostni razvoj, vendar pod zahtevnejšimi in težjimi pogoji. Dosedanja praksa kaže, da je integracija mogoča in upravičena, vendar je ni mogoče izvajati v vseh primerih. Ob moralni in socialni podpori je lahko integriran le otrok, ki ima določene sposobnosti in lastnosti, ki mu omogočajo vključevanje in življenje v zdravem okolju.

Pozitivne strani integracije so v tem, da je otrok v domačem okolju, prilagaja se širšemu okolju, hitreje napreduje, raven znanja je drugačna, ima večje možnosti poklicne izbire ipd.

Obstajajo pa tudi druge plati integracije: neenakopravnost otroka pri dosti dejavnostih, veliko več truda za enak uspeh, izpostavljenost nenehnim pritiskom ob obremenitvah v nekonkurenčni tekmi za uspeh, potrebe po prilagajanju prostorskih in kadrovskih pogojev v rednih šolah za to populacijo in zato dodatne materialne obremenitve, normativne spremembe idr.

RAZVRŠČANJE OTROK IN MLADOSTNIKOV Z MOTNJAMI V TELESNEM IN DUŠEVNEM RAZVOJU

Razvrščanje ima za cilj evidentirati motene otroke in predlagati optimalno habilitacijo; to opravlja komisija za razvrščanje na podlagi temeljite diagnostične in timske obravnave otrok. Za področje razvrščanja je pristojno Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve.

Začetki razvrščanja segajo v leto 1958, ko je bilo s splošnim zakon o šolstvu določeno, da imajo državljani pod enakimi pogoji enake pravice do šolanja in vzgoje. Poleg obveznega šolanja vseh otrok so bile z Zakonom o posebnem šolstvu (1960) vpeljane specialne šole za prizadete otroke. Leta 1968 je bil izdan Zakon o usposabljanju otrok in mladostnikov z motnjami v telesnem in duševnem razvoju; to je osnova sodobne rehabilitacije v Sloveniji. Na podlagi tega zakona je bil leta 1977 sprejet (in je še vedno veljaven) Pravilnik o razvrščanju in razvidu otrok in mladostnikov z motnjami v telesnem in duševnem razvoju, ki določa kriterije in postopek za razvrščanje, postopek za napotitev otroka v organizacijo za usposabljanje, sestavo strokovnih komisij in vodenje razvida otroka.

Razvrščanje izvaja strokovna komisija za razvrščanje, ki jo sestavljajo pediater, pedagog, psiholog in socialni delavec. Če je treba, se vključijo še drugi strokovnjaki.

V Sloveniji dela petdeset komisij za razvrščanje I. stopnje in Komisija za razvrščanje II. stopnje na Ministrstvu za delo, družino in socialne zadeve.

Prva faza procesa je medicinska in psihosocialna diagnostika, pri čemer prispeva vsak strokovnjak svoje strokovno mnenje. V drugi fazi razvrščanja pa celoten tim skupaj presoja o možnostih nadaljnjega razvoja, o ustreznosti in izvedljivosti predlaganih ukrepov.

Socialni aspekt obravnave in upravni postopek izvajajo socialni delavci in centri za socialno delo. Začetna faza upravnega postopka je predlog za obravnavo na komisiji za razvrščanje, končna pa sklep o razvrstitvi, vpis v register razvrščenih in odločba o napotitvi na usposabljanje.

Po določbah pravilnika se razvrščajo duševno moteni otroci, otroci s slušnimi in govornimi motnjami, slepi in slabovidni otroci, otroci z drugimi telesnimi motnjami, vedenjsko in osebnostno moteni ter otroci z več vrst motenj. Letno se razvrsti povprečno 900 otrok.

RAZVOJNE PROJEKCIJE IN DILEME

Interdisciplinarni pristop v sedanji mreži strokovnih služb in sistemu usposabljanja z vgrajenim postopkom razvrščanja omogoča razvrstitev v razvoju motenih otrok in mladostnikov glede na vrsto in stopnjo prizadetosti ter predlaganje ustreznega usposabljanja in nadaljne obravnave. Razvrščanje, evidentiranje in usmerjanje v rehabilitacijski in izobraževalni program je pomembno, saj je otrokom tako zagotovljena posebna obravnava glede na njegove posebne probleme in potrebe.

Ker so vzgoja, izobraževanje in usposabljanje le del celostne obravnave otroka, je spoštovanje načela interdisciplinarnosti, ki pomeni, da je v procesu izobraževanja otrok s posebnimi potrebami nujno sodelovanje različnih strok, zlasti s področja zdravstva, socialnega varstva in šolstva.

Sedanja sistemska organiziranost in pristojnost na tem področju zagotavlja celostno obravnavo, z zgodnjim odkrivanjem in diagnostiko motenj, kar je za vsesplošni razvoj otroka izrednega pomena, in jamči, da so otrokove potrebe zaznane, obravnavane in spremljane pravočasno, kvalitetno in kompleksno, zato menimo, da je ustrezna.

V Beli knjigi o vzgoji in izobraževanju v Republiki Sloveniji je zapisano, da se vedno bolj uveljavljajo spoznanja, da razvrščanje otrok na podlagi izvida in mnenja strokovne komisije ne more vselej z ustrezno veljavnostjo napovedati otrokovega nadaljnjega razvoja in njegovih možnosti izobraževanja, zato je lahko enkratno in statično razvrščanje neustrezno ali vsaj neenako primerno za vse skupine otrok.

V predlaganih rešitvah pa najdemo tekst:

Namesto sedanjega relativno statičnega razvrščanja otrok z motnjami v razvoju predlagamo razvojno procesno razvrščanje otrok s pomočjo individualnih in individualiziranih programov, ki so skladni z otrokovim razvojem, učenjem (česa se je sposoben naučiti in kako) in možnostmi za doseganje postavljenih ciljev – pa tudi s pomočjo, ki jo pri tem potrebuje.

Leta 1996 pa je v Zakonu o organizaciji in financiranju vzgoje in izobraževanja opredeljeno, da se v okviru ministrstva, pristojnega za šolstvo, ustanovijo šolske uprave, pristojne za izdajo odločb v postopku usmerjanja otrok in mladostnikov s posebnimi potrebami.

Zato je nejasno, ali se bo usmerjanje izvajalo na podlagi izvida in mnenja obstoječih komisij za razvrščanje, ali pa se bo izvajalo na podlagi empiričnih opažanj pri otroku v tekočem učnem programu.

Glede na to, da je v postopku sedanje obravnave otrokovih sposobnosti preverjano zdravstveno, psihološko, pedagoško in socialno-ekonomsko stanje in je na podlagi teh ugotovitev izdelano mnenje o njegovih psihofizičnih sposobnostih, je dejstvo, da vsak poskus spreminjanja take obravnave ne zdrži strokovne kritike. Zlasti ne, če se predvideva, da bodo šolske uprave izdajale odločbe za usmeritev brez interdisciplinarne obravnave otrokovih sposobnosti, torej samo na temelju njegovega uspeha in vedenja v tekočem učnem programu. Ta pristop lahko mirno opredelimo kot nestrokoven.

Zaradi nastale situacije smo po sprejemu Zakona o organizaciji in financiranju vzgoje in izobraževanja priča naslednjim dilemam:

1. Katere prilagoditve in dopolnitve sedanjega sistema celostne obravnave otrok in mladostnikov z motnjami v telesnem in duševnem razvoju bi prispevale k nadaljnjemu razvoju in pozitivnim spremembam na tem področju?

2. Razvrščati ali ne razvrščati otroka po metodologiji veljavne zakonodaje?

3. Če ne, na podlagi katerih ugotovitev in kako zagotoviti otroku z motnjami v telesnem in duševnem razvoju pravice po zakonu o družinskih prejemkih (dodatek za nego otroka), o zakonski zvezi in družinskih razmerjih (oddaja v zavod zaradi osebnostne in vedenjske motenosti), o

dohodnini (oprostitve), po zakonu o prometnem davku, uredbi o uveljavljanju pravic do carinskih oprostitev, zakonu o družbenem varstvu duševno in telesno prizadetih oseb (dodatek za tujo nego in pomoč), oziroma, kako zagotoviti nerazvrščenemu otroku celostno obravnavo na podlagi globalne razvojne strategije invalidskega varstva in veljavne zakonodaje v primeru usmeritve v izobraževalni program na način, kot je začrtano v novi šolski zakonodaji?

Zato je potrebno, da omenjene dileme postanejo predmet razprave zainteresirane strokovne javnosti.

Literatura

Bela knjiga o vzgoji in izobraževanju v Republiki Sloveniji (1995). Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport (118)

Pravilnik o kriterijih za uveljavljanje dodatka za nego otroka. *Ur. l. RS 26/96.*

Pravilnik o razvrščanju in razvidu otrok, mladostnikov in mlajših polnoletnih oseb z motnjami v telesnem in duševnem razvoju. *Ur. l. SRS 18/77.*

Pravilnik o standardih in normativih socialnovarstvenih storitev. *Ur. l. RS 52/95.*

Priročnik za kategorizacijo in evidenco otrok z motnjami v telesnem in duševnem razvoju (1966). Ljubljana: Republiški sekretariat za zdravstvo in socialno varstvo SR Slovenije.

Smernice za delo strokovnih delavcev na področju razvrščanja (1980). Ljubljana: Skupnost socialnega skrbstva Slovenije.

Ustava Republike Slovenije. *Ur. l. RS 33/91.*

Zakon o dohodnini. *Ur. l. RS 71/93.*

Zakon o izobraževanju in usposabljanju otrok in mladostnikov z motnjami v telesnem in duševnem razvoju. *Ur. l. SRS 19/76.*

Zakon o organizaciji in finansiranju vzgoje in izobraževanja. *Ur. l. RS 12/96.*

Zakon o socialnem varstvu. *Ur. l. RS 54/92.*

Zakon o zdravstvenem varstvu in zdravstvenem zavarovanju. *Ur. l. RS 9/92.*

Majda Knehtl

SOCIALNE PREDNOSTI IN SLABOSTI INTEGRIRANEGA ŠOLANJA OTROK S POSEBNIMI POTREBAMI

UVOD

Zajeti misli in asociacije na temo »socialno delo na prelomu tisočletja – *dileme in perspektiva*« ni niti najmanj enostavno.

Skozi svojo več kot dvajsetletno prakso socialne delavke na Zavodu za gluhe in naglušne v Ljubljani se srečujem z različnimi trendi in koncepti, ki do neke mere definirajo profesionalno socialno delo, prepoznavno za profesionalne socialne delavce. Ne morem pa trditi, da je socialno delo prepoznavno in enakopravno sprejeto kot stroka v širši profesionalni sferi sorodnih področij (med pedagogi, sociologi, psihologi, pravniki itn.).

Spremembe, ki smo jim priča nekaj zadnjih let, s svojo hitrostjo in reakcijo določajo smer razvoja in profilacijo tudi za našo stroko.

Skrajni čas je že, da znotraj kompleksne celote dogajanj in ravnanj v družbi naredimo nekaj izključno za našo stroko in profesionalni status, sicer bomo še nadalje ostali zgolj nepomemben segment nedorečene profesije, katere mnenje ne zanima prioritetno orientiranih funkcij v družbi, pričakovanja do nje pa so v nasprotju s tem konkretna in velika.

Strokovni posvet ali dnevi socialnih delavk in delavcev je tako rekoč nujen zaradi potrebe po redefiniranju skupnega in uporabnega koncepta socialnega dela v spremenjenih družbenih razmerah in okoliščinah socialnega dela kot stroke ter za socialne delavce kot strokovne delavce.

Nujno je opozoriti strokovno javnost in javnost nasploh na naše razvejano strokovno področje, ki zaradi narave dela, občutljivosti in prepletenosti problematik ter služb potrebuje široko strokovno usposobljene ljudi, njihovo delo pa je (za poznavalce) in naj bo (za laike) razumljeno kot potrebno družbeno integrativno delo, ki ga vsaka demokratična družba s ciljno orientacijo socialne države nujno potrebuje.

KLJUČNA VLOGA SOCIALNEGA DELAVCA V ZAVODU ZA GLUHE IN NAGLUŠNE LJUBLJANA

V prispevku se bom omejila na majhen segment s področja socialnega dela, oziroma, rada bi prikazala mrežo strokovnih služb, ki deluje na področju izobraževanja otrok s posebnimi potrebami. To je pomembno področje, kjer je vloga socialnega dela in socialnih delavcev vključujoča in vse prej kot nepomembna.

V ZGN Ljubljana, ki je osrednji zavod v Sloveniji, so delovna področja, kjer socialni delavec aktivno deluje v okviru svoje vloge in se tudi aktivno vključuje v vse oblike timskega dela. Vsebine in načini dela, ki so se v zadnjih 10 letih zelo spreminjali, vse z namenom približevanja otroku, staršem in širšemu socialnemu okolju, so zlasti:

1. *Razvrščanje* omogoča razvrstitev v razvoju motenih otrok, njegov pomen pa je predvsem v evidentiranju otrok s posebnimi potrebami ter napotitvi oziroma predlogu za optimalno nadaljnjo obravnavo v ustrezni ustanovi.

Komisija za razvrščanje je prvostopenjska, specifična oz. specialna za področje motenosti sluha in govora in ima v

kompleksnem procesu usposabljanja pomembno začetno vlogo, ki se zrcali zlasti v uspešnem spremljanju strokovnega področja in odločitvah njenih članov.

Prepletenost dejavnosti in strokovne komunikacije na našem področju vzpostavlja mrežo uporabnikov in izvajalcev z določenimi vlogami in kompetencami. Posamezni programi se nanašajo drug na drugega, oziroma, si sledijo kot zaporedje v procesu izobraževanja in obravnave.

2. *Usmerjeni program intenzivnega svetovalno terapevtskega dela s starši* sestavljajo različne vsebine in oblike dela:

- začetna in nadaljevalna šola za starše,
- skupno letovanje za starše in otroke,
- srečanje integriranih otrok in njihovih staršev
- delo s starši in rejniki v manjših skupinah,
- dislocirani oddelki,
- delo v domu Zavoda doživlja prav tako pozitivne premike s cilji osamosvajanja posameznika k osebni izgradnji, socialni integraciji, pozitivnemu sprejemanju samega sebe in za optimalno vključevanje v polnočutno okolje. Uveljavlja se kombinacija domske in družinske vzgoje.

3. *Rejništvo* za gluhe in naglušne otroke po več kot 30 let aktivnega delovanja v zavodu predstavlja institucionalno vrednost, s strokovno organizirano mrežo rejniških družin, z evidenco spremljanja, svetovanja, izobraževanja in strokovnim nadzorom.

Namenjeno je mlajšim otrokom v obdobju zgodnje rehabilitacije, ki so oddaljeni od centrov usposabljanja. Rejništvo je tako sestavni del kompleksne dejavnosti Zavoda za gluhe, vloga socialnega delavca na tem področju pa je ključnega pomena za izvajanje in razvoj in tudi nadzor te dejavnosti. Potrebe po rejništvu se z uvajanjem integracije in mobilne službe iz leta v leto manjšajo.

4. *Program integracije in mobilne službe.* Zavod je s svojo odprtostjo in smislom za iskanje vedno novih možnosti in načinov na poti rehabilitacije s povezano strokovno mrežo znotraj in zunaj ustanove med prvimi pričel uradno uvajati integracijo in mobilno službo.

Učno uspešne otroke z nižjimi izgubami sluha zavod že od leta 1977 v dogovoru s starši in centri za socialno delo vključuje v redne osnovne šole in VVZ. Njihova uspešnost je utirala pot *integraciji* tudi za sposobne praktično gluhe otroke.

Prvotni namen integracije je bil zlasti doseganje boljše izobrazbene ravni, več splošnega znanja in s tem večje in širše možnosti zaposlitve za gluhe in naglušne. Uspešna integracija je razširila ta cilj na področje vse večje socialne integracije in dosegla premik v zavestnem doživljanju drugačnosti v širšem socialnem okolju.

Integracija je nastajala postopoma; s sprotnim spremljanjem in vrednotenjem so se izoblikovali kriteriji za vključevanje in optimalni integracijski modeli.

V nekaj letih je postala redna praksa obravnave gluhih, naglušnih in govorno motenih otrok.

Tudi pri delu komisije za razvrščanje je vseskozi opazen trend integracije, saj komisija v svojih predlogih že okvirno opredeli oblike obravnave.

Integracija gluhih in naglušnih otrok je sistem, ki zahteva nenehne intenzivne obravnave integriranih otrok (surdopedagoška obravnava, posebna pedagoška pomoč, vodena pomoč staršem, kontakti in svetovanje na šolah, kontaktiranje s CSD) in koordinacijsko delo med posameznimi službami. Prav na področju koordiniranja – povezovanja med posameznimi službami se velikokrat pokažejo nejasno opredeljene poklicne vloge socialnega delavca in psihologa v zavodu.

Mobilna služba je vitalnejša oblika izvajanja integracije za gluhe in naglušne otroke. Sodi med najzahtevnejše dejavnosti in je postala ena najmočnejših strokovnih in organizacijskih usmeritev v ZGN Ljubljana. Odlikuje jo dobra kadrovska zasedba, kontinuirano timsko delo znotraj ustanove in v povezavi s strokovnimi službami na šolah in vrtcih, CSD, ZD in s starši.

Organizacija mobilne službe je zelo razvejana, prilagojena ustreznim strokovnim, kadrovskim in materialnim rešitvam, vedno pa usmerjena k otroku, staršem in okolju (VVZ, šola, CSD itd).

ODPRTA PROBLEMATIKA IN DILEME

Nova šolska zakonodaja že velja, predpisi, ki bodo podrobneje urejali posebnosti šolanja otrok s posebnimi potrebami, pa so še v pripravljalni fazi.

Spremembe, ki jih nova zakonodaja prinaša, so verjetno udeležencem posveta že poznane, zato jih posebej in sistematično ne bom navajala.

Nove zakonske vsebine vnašajo v našo tipično reformatorsko šolsko zakonodajo, ki zelo zlahka opušča dosedanjo utečeno organizacijo in vzpostavljeno mrežo strokovnih služb, pretirano zgledovanje po zahodnih sistemih šolanja otrok s posebnimi potrebami, ki so odraz njihovih izkušenj, pogojev in razvoja. Ocene učinkov integracije v razvitejših zahodnih državah so prav tako zelo različne, kot so njihovi sistemi v izobraževanju otrok s posebnimi potrebami. Njihov odnos do integracije postaja vse bolj realen. Predvsem pa ima učinkovita integracija tam več pozitivnega družbeno-socialnega prostora – sprejemanje drugačnosti, nastajala pa je veliko postopneje in skladno s procesi v družbi.

Osredotočila se bom le na nekaj kritičnih misli, ki so do neke mere tudi rezimeji nekaterih naših vidnejših razpravljalcev glede nove šolske zakonodaje, in na moja osebna stališča, ki izhajajo iz dolgoletne prakse ter poznavanja tega področja.

Ne glede na pozitivno naravnanost šolskega zakona do izobraževanja otrok s posebnimi potrebami ostaja na tem področju veliko nedorečenosti in negotovosti. S tako zakonodajo res zakonsko reguliramo že vpeljano integracijo otrok s posebnimi potrebami, ki je nastajala spontano iz prakse, vendar to na žalost ni bistveni razlog za globalne zakonske spremembe. Naša zakonodaja mora zaradi prilagajanja zahodnim standardom vpeljati spremembe – tudi politične, ki pa še nikakor niso izraz navdušenja družbe nad sprejemanjem drugačnosti ter zavest in zrelost družbe na poti demokratizacije.

Postavlja se tudi vprašanje materialnega pokritja, ki ga bodo spremembe vsekakor zahtevale.

• Občutiti je premalo medresorskega sodelovanja, ki bi dajalo podlago in značaj reševanju izrazito interdisciplinarnih vprašanj – šolanje otrok s posebnimi potrebami je povezano in vezano na področje zdravstva, socialnega varstva, zaposlovanja itn. Integracija je tudi interdisciplinarni pojem, sociološki, socialni, psihološki in specialno pedagoški. V naših razmerah je specialna pedagogika nekako zadolžena za proučevanje integracije in za njeno učinkovitost.

• Zaradi številnih odprtih praktičnih vprašanj in tudi načina, ki je pripeljal do tako smele šolske zakonodaje v smislu pristojnostnih razmerij, se kaže implementacija ideje v prakso v danih pogojih manj idealna in optimalna.

• Ne smemo prezreti pomembnih dejstev glede dodatne strokovne usposobljenosti pedagoških delavcev v rednih osnovnih šolah, materialnih pogojev in sposobnosti togega šolskega sistema za vzpostavitev novih strokovnih mrež in medsebojne pristojnosti, tako v upravnem kot strokovnem in nadzornem pogledu.

• Brez aktivne vključenosti vseh strokovnih področij, ki jih zadeva problematika invalidnih oseb, ni in ne more biti uspešne integracije, tako v obdobju šolanja kot pozneje, ko otroci s posebnimi potrebami postanejo odrasli s posebnimi potrebami (invalidska populacija).

• Problematika otrok s posebnimi potrebami oziroma njihove potrebe trajajo dlje, kot je doba šolanja, zato je bila dosedanja sistemska organizacija in pristojnostna ureditev na tem področju ustrezna, prirejena kompleksnosti in nedeljivosti problematike. Nedopustno bi bilo tako občutljiva področja prepuščati stihijskim rešitvam.

• Ne nazadnje pa je integracija otrok s posebnimi potrebami odvisna v veliki meri od vloge staršev in otrokovega primarnega socialnega okolja – družine, katere vloga in odgovornost je tudi v tej zakonodaji premalo poudarjena in diferencirana.

Vprašanje je, v kolikšni meri lahko družba izkaže strokovno in materialno pomoč ter razumevanje družini z otrokom ali družinskim članom s posebnimi potrebami.

SOCIALNO DELO NA PRELOMU TISOČLETJA

V novih razmerah, ki vdirajo v naše družbeno življenje na vseh področjih, se počutimo socialni delavci nemočne, nezaščitene, s premalo profesionalne orientiranosti na trgu potreb in storitev, ob majhni možnosti strokovne rasti in vse večjem nespoštovanju našega dela kot stroke.

Današnji čas zahteva od nas premišljeno ravnanje v tekmi za enakopravnost in profilakso z drugimi sorodnimi strokami z našim strokovnim znanjem in vedenjem.

Veliko teh priložnosti nam daje tudi integracija, ki zahteva in pojmuje dosti več kot zagotovljene pogoje na področju šolanja. Vnaša se inkluzivnost kot nov model razmišljanja in šolanja ter pomeni nov smiselni pristop: sodelovanje, ne tekmovanje, soudeležba, ne prisila, odnosi, ne izolacija, medsebojna odvisnost, ne neodvisnost, sprejemanje in ne odklanjanje, prijateljstvo in ne osamljenost.

Ne sme nas biti strah pred spremembami, v danih razmerah moramo prestrukturirati stališča, odnose in skupno življenje in delo. Prej ali slej bomo doumeli, da je pomembna vključenost v procese, v nova dogajanja, ker daje možnost vplivanja. Izključenost namreč proizvaja programira odpor in neučinkovitost.

Zelo verjetno je, da bosta narava in klientela našega dela še nadalje zrcalili uspešnost širše družbe, dogajanje v njej ter delovanje družbenega sistema za uresničevanje pogojev socialno prijazne države.

Svojo profesionalno identiteto in poklicno samozavest moramo graditi na strokovnem znanju in vedenju, našo stroko pa v paleti dobrodelnosti in dobrodelnih organizacij narediti prepoznavno tudi drugim.

Nedvomno imamo z Visoko šolo za socialno delo, Društvom socialnih delavcev in prenovljenim kodeksom profesionalne etike zagotovljene izhodiščne pogoje za uspešnost.

Literatura

Društvo defektologov Slovenije (1997), *Uresničevanje integracije v praksi*. Zbornik.

M. Knehtl (1995), *Razvrščanje in izobraževanje slušno motenih otrok: Usmerjanje otrok s posebnimi potrebami*. Diplomska naloga. Ljubljana VŠSD.

Zavoda za gluhe in naglušne Ljubljana (1996), Pravica gluhih do znanja. Zbornik.

M. Beilmann (1995), *Sozialmarketing und Komunikation*. Neuwied, Kriftel, Berlin: Luchterhand.

Mirjana Majhenič

SKRB ZA STARE

OD DRŽAVE BLAGINJE DO SAMOPOMOČI

Država blaginje je – tako v vzhodnih kot v zahodnih državah – razgradila tradicionalne oblike solidarnosti med ljudmi, ki so bile v predindustrijskem obdobju pomemben mehanizem obvladovanja in premagovanja njihovih vsakodnevnih stisk in težav. Te pristne in učinkovite oblike vzajemne in medsebojne pomoči je želela nadomestiti s socialno politiko. Vendar pa so izkušnje zadnjih desetletij povsod po svetu pokazale, da je taka institucionalizirana dejavnost predraga tudi za najbogatejše države, hkrati pa tudi neučinkovita pri razreševanju in odpravljanju človeških stisk in težav.

Socialna politika je v odvisnosti od prevladujoče ideologije in resursov, s katerimi je razpolagala konkretna država, določala potrebe prebivalstva ter vsebino in obseg storitev, potrebnih za njihovo zadovoljevanje. V praksi je to pomenilo, da nekaterih problemov »uradno« sploh ni bilo, drugim pa so namenjali nesorazmerno veliko pozornost.

Naravna pot razvoja je prinesla potrebo po *decentralizaciji* družbenih služb, s čimer teoretiki razlagajo vertikalno organizacijo, ki ureja razmerja med političnim sistemom in družbenimi službami. Sopomenke tega termina pa so tudi: deinstitucionalizacija, komercializacija, privatizacija, socializacija. Tako tudi na socialno varstvenem področju v novejšem času govorimo o »pluralistični sociali«.

V naših razmerah in v tem trenutku, ki ga zaznamujejo globoke strukturne spremembe na gospodarskem, političnem in socialnem področju, je zelo transparentna nemoč države blaginje, da bi lahko z institucionaliziranimi oblikami pomoči na socialno varstvenem področju, pa tudi na drugih področjih družbenih dejavnosti pokrila vse potrebe ljudi.

V praksi smo strokovnjaki v centrih za socialno delo začeli zaznavati te prazne prostore že pred desetletjem. Nekako v ta čas sodi začetek intenzivnega iskanja in razvijanja novih metod dela in novih pristopov k uporabnikom naših storitev. Na vidni ravni se je to dogajalo kot odpiranje institucij v okolje z vključevanjem prostovoljnih laičnih in strokovnih sodelavcev, na sprva manj opazni ravni pa kot dogajanje, imanentno procesu demokratizacije, ki kot temeljno vrednoto uveljavlja posameznika in njegove pravice.

Eno temeljnih vprašanj, ki ga nosi v sebi vsak proces deinstitucionalizacije družbenih služb, zadeva vlogo in položaj uporabnikov njihovih storitev.

Nikakršna skrivnost ni, je pa vsekakor nepriljubljena tema, da prav profesionalci, ki zelo poudarjamo pomen samo-odločanja naših uporabnikov, v praksi še vedno zelo težko prepuščamo ljudem odločanje o njihovih življenjih.

Ko govorim o vlogi in položaju uporabnikov storitev družbenih služb, imam torej v mislih njihov položaj v razmerju do strokovnjakov. Ključni mehanizem v tem položaju, ki določa možnosti uporabnikov, da vplivajo na vsebino in kakovost socialno varstvenih storitev, je *razmerje moči* med njimi in eksperti. *Vplivati* pomeni *imeti nadzor. Vplivati* lahko v končni posledici pomeni tudi *preprečiti zlorabe*. Zato je decentralizirana dajavnost zaradi učinkovite kontrole, ki jo imajo nad produkcijo storitev

tako uporabniki kot strokovnjaki, lahko resnično kvalitetna.

V tem primeru je razmerje moči med enimi in drugimi uravnovešeno v odprtem, prilagodljivem sistemu. Vsi imajo enako možnost za artikulacijo svojih interesov in ciljev, izražanje negativnega feedbacka in vzpostavitev medsebojnega zaupanja v popolni odsotnosti prevlade in odvisnosti. V takem sistemu je klient res uporabnik ali celo partner ekspertu.

Na drugem polu je asimetrični model moči, v katerem uporabniki nimajo nadzora in vpliva na delo profesionalcev in v skrajnem primeru lahko postanejo celo predmet eksperimentiranja.

KAKO ZMANJŠATI ODVISNOST UPORABNIKOV OD STROKOVNJAKOV

Po Hasenfeldu (Rus 1990) tako klient kot ekspert težita k uresničitvi svojih interesov, kar skušata doseči z naslednjimi vzorci vedenja:

- z iniciativo
- s spreminjanjem razmerja moči
- z medsebojnim zaupanjem.

Uporabnikova iniciativa je odvisna od njegovih osebnih in materialnih virov, možnosti dostopa do alternativnih virov pomoči in konvergence njegovih in ekspertovih interesov.

Na spreminjanje razmerja moči vplivajo informacije in znanje, ki jih ima uporabnik o naravi storitev, nujnost storitve zanj in možnosti, da bi te storitve poiskati v drugi instituciji ali pri drugem strokovnjaku v isti instituciji.

Zaupanje, ki je temelj kooperativnega in ustvarjalnega odnosa med uporabnikom in strokovnjakom, pa zagotavlja obravnavo, ki ohranja klientovo identiteto in avtonomijo.

Ta model razmerja moči med klientom in ekspertom je mogoče vključiti v razmišljanje o tem, kako v naši praksi zmanjšati odvisnost prvih od drugih na zanimivem primeru soobstoja različnih oblik pomoči starim, ki zrcalijo različne stopnje institucionaliziranosti in hkrati tudi vpliva, iniciative in odvisnosti uporabnikov. To so:

- dom za upokojence
- pomoč starim ljudem na domu
- skupine starih za samopomoč.

Medtem ko so bili domovi upokojencev v preteklih desetletjih edina organizirana oblika pomoči starim ljudem ob tisti, ki jo je zagotavljala neformalna socialna mreža (sosedska pomoč, sorodstvo), sta Pomoč na domu in Projekt skupine starih za samopomoč novejšega datuma.

Pomoč na domu so kot program javnih del razvili po praktično vsej Sloveniji centri za socialno delo, ponekod tudi domovi upokojencev, zdravstveni domovi in še kdo. Ti programi pomenijo mrežo storitev v bivalnem okolju, ki pomembnemu številu starih ljudi omogoča dostojno in varno življenje v njihovem domačem okolju. Nadomešča torej institucionalno varstvo in je bistven sestavni del zagotavljanja kvalitete življenja v starosti.

Projekt skupin starih za samopomoč se razvija pod okriljem Združenja za socialno gerontologijo in gerontagogiko Slovenije. Vključuje že več kot 400 skupin v domovih in v domačem okolju in je danes nedvomno najpomembnejši sistem zadovoljevanja nematerialnih potreb starih ljudi pri nas, ob tem pa tudi odločilno oblikuje odnos mlade in srednje generacije do starosti in staranja.

Da bi z uporabo Hasenfeldovega modela ugotovili, kakšno je razmerje moči med uporabniki in strokovnjaki v teh treh oblikah pomoči starim, lahko uporabimo naslednje predpostavke:

Stopnja odvisnosti je tem manjša:

- čim večji so osebni in materialni viri posameznika
- čim večje so možnosti dostopa do alternativnih virov pomoči
- čim bolj so interesi in cilji enih in drugih konvergentni
- čim bolj dosledno je posameznik obravnavan kot samostojna osebnost
- čim manj je storitev posamezniku nujno potrebna
- čim večje možnosti ima, da do te storitve pride v drugi instituciji ali pri drugem strokovnjaku
- čim več ima informacij in znanja o naravi storitve

Sklepanje na osnovi poznavanja in razumevanja značilnosti in funkcioniranja

domov za upokojence, programov pomoči na domu in skupin starih za samopomoč mi omogoča hipotezo, da po uporabi teh kriterijev vlada med klienti in eksperti v domovih asimetrični sistem moči, kjer imajo klienti najmanj moči in so najbolj odvisni. Na drugem polu v skupinah za samopomoč je povsem nasprotno, medtem ko je dejavnost pomoči na domu nekje vmes.

Kriteriji in hipoteze nas opozarjajo na nekatere načine ustvarjanja uravnovešenega razmerja moči med uporabniki in strokovnjaki. Če navedem samo nekatere: povečevanje ekonomske moči uporabnikov z uvajanjem sistema vavčerjev in različnih oblik zavarovanj, oblikovanje predstavniških teles uporabnikov v javnih službah in organizirano vplivanje na načrtovanje, izvajanje, obseg in kvaliteto storitev. To slednje pa zahteva od strokovnjakov, kot pravi Eide Kjell (Rus 1990), da zmanjšajo svoj intervencionizem oziroma profesionalni paternalizem.

Ta izziv se pri nas v novejšem času – konkretno v zadnjem desetletju – strokovnjakom ponuja s socialno inovacijo, ki jo Veljko Rus imenuje »postmodernizem« v socialni politiki (*ibid.*), Jože Ramovš pa razlaga kot naraven imunski sistem, ki skrbi za reševanje socialnih zagat in za krepitev socialne klenosti posameznika in temeljnih človeških skupin (Ramovš 1995). V mislih imam seveda *samopomoč*.

Skupine in organizacije za samopomoč, ki so marsikje v svetu že prerasle v gibanja, so izjemno pomemben del zadovoljevanja potreb ljudi ter obvladovanja in razreševanja njihovih problemov. Vzroke za nastajanje skupin za samopomoč je treba iskati v dejstvu, da se državne institucije tudi v deželah blagostanja niso bile povsem sposobne soočiti z naraščajočimi zdravstvenimi in socialnimi problemi prebivalstva, ter v pojavljanju potrebe po vzajemni odgovornosti in preseganju odvisnosti posameznikov in skupin od državnih služb.

V naših razmerah so primeri samoorganiziranja ljudi v skupine za samopomoč z motivom, da bi preprečili ali razrešili določen problem in pomagali sebi tako, da pomagajo drugim, še dokaj redki. Večinoma smo pobudniki, organizatorji in voditelji teh skupin strokovnjaki, ki smo tako razvili novo poklicno vlogo – *pomoč za samopomoč*. Bistvo te nove vloge vidim prav v preseganju ekskluzivnosti, vsevednosti in dokončnosti odločitev strokovnjakov. To je proces, ki je sam v sebi izjemno zahteven, saj pomeni, da je treba opraviti s predsodki in vzpostaviti enakopraven odnos ter stopiti na neznano pot profesionalnega in osebnega razvoja. Tega namreč zahteva dogajanje v skupinah, katerega značilnosti so: ravnovesje dajanja in sprejemanja suporta, pomen občutkov in osebnih izkušenj, intuicija in duh vzajemnosti, tukaj in sedaj namesto znanja, vrednotenja, ocenjevanja in dolgoročne perspektive.

Vloga strokovnjaka se tako povsem razlikuje od tiste, ki jo ima v skupinskem socialnem delu ali v terapevtski skupini, čeprav je cilj identičen – mobilizirati potenciale skupine in posameznika za spopad s situacijo. Prepričana sem, da je lahko tudi težja, saj zahteva sposobnost za ohranjanje občutljivega ravnovesja med intervencijo in prepustitvijo toku skupinske dinamike, zlasti pa umetnost, ki ji pravimo »narediti samega sebe nepotrebnega«.

V nadaljevanju sledi poskus razčlenitve vlog strokovnjaka, ki se angažira v skupini za samopomoč.

POBUDNIK

Strokovnjaki v različnih službah pomoči pri svojem poklicnem delu zaznavamo potrebe, jih analiziramo in predvidimo tudi načine za njihovo zadovoljevanje. Vloga pobudnika ustanovitve skupine za samopomoč na primer zahteva osebno pripravo, pripravo okolja, pripravo načrta in njegovo verifikacijo pri »somišljenikih«, pripravo, motivacijo in povabilo bodočim članom skupine. Sem uvrščam tudi prvo srečanje, ki je namenjeno pogovoru o pričakovanjih članov, možnostih, ki jih imajo v skupini in njenem poslanstvu.

ORGANIZATOR

Skupini je treba priskrbeti pogoje za ustanovitev in delovanje, zlasti prostor za srečanja in denar za pokrivanje materialnih stroškov, ob tem pa tudi tkati mrežo, v kateri se bo skupina lahko povezovala s sebi sorodnimi.

SVETOVALEC

Strokovnjak skupini s svojim znanjem seveda lahko pomaga preko čeri in mimo pasti, vendar na neavtoritativen in nevsiljiv način, s spodbudo in oporo ljudem, ki se želijo postaviti na lastne noge.

Strokovnjaki, zaposleni v državnih institucijah na področjih pomoči ljudem, smo se v sodobnih družbenih procesih znašli v paradoksnem položaju. Prvi smo se, ob podpori stroke seveda, odzvali razmeram, ki so sledile zmanjševanju interventne vloge države: povečevanju obsega in teže stisk ljudi, pojavu povsem novih problemov (brezposelnost, narkomanija, brezdomstvo) in prej latentnim problemom, ki so postali manifestni (problemi starih, nasilje v družini, zlorabe otrok), z novimi metodami in oblikami pomoči ter novimi pristopi k ljudem in njihovim potrebam – *s svojim prispevkom k deinstitucionalizaciji služb pomoči človeku.*

Literatura

J. Ramovš (1995), *Slovenska sociala med včeraj in jutri*. Ljubljana: Inštitut Antona Trstenjaka.

V. Rus (1990), *Socialna država in družba blaginje*. Ljubljana: Inštitut za sociologijo.

Pavla Rapoša Tajnšek

PERSPEKTIVE SOCIALNEGA DELA V DELOVNEM OKOLJU

KRITIČNI POLOŽAJ SOCIALNEGA DELA V DELOVNEM OKOLJU V ČASU TRANZICIJE

Obstoj in razvoj socialnega dela v delovnem okolju je v interesu obeh prizadetih strani: delovnega okolja, ki ga sestavljajo vse profitno in neprofitno usmerjene delovne organizacije v zasebnem in javnem sektorju, ter samega socialnega dela. Delovno okolje uporablja znanje socialnih delavcev pri vodenju in upravljanju človeških virov, še zlasti pri ohranjanju in razvijanju motivacije in ustvarjalnosti zaposlenih pri delu. Socialno delo, ki upošteva osrednjo vlogo dela v naši kulturi in v življenju posameznikov, pa se zaveda, da so zaposleni izpostavljeni številnim stresom, ki jih je smiselno reševati v okolju, kjer se izražajo; izkušje pa tudi potrjujejo, da je prav aktivna populacija, ki manj pogosto išče pomoč v lokalnih službah, navadno zelo motivirana za reševanje težav in za razvoj svojih potencialov.

V preteklosti si je socialno delo v Sloveniji zagotovilo vidno mesto in razmeroma zanesljiv položaj v okviru kadrovsko socialnih služb, ki so nastale in se razvijale kot nekakšen hibrid strokovnih kadrovskih konceptov in pristopov, utemeljenih v modernih organizacijskih in menedžerskih teorijah, in posameznih ideoloških in vrednostnih izhodišč, na katerih je temeljil prejšnji politični in družbeni sistem. Ekonomske, politične in družbene spremembe, ki so se začele v drugi polovici osemdesetih let, so poslabšale položaj celotne kadrovske dejavnosti, še posebej pa so prizadele prav socialno delo v delovnem okolju. Prehod v tržno ekonomijo, radikalno zmanjševanje delovne sile, prestrukturiranje in lastninjenje podjetij, izguba starih trgov in iskanje novih v okviru globalne svetovne ekonomije je spremljala velika negotovost, ki so jo občutili tako delojemalci kot delodajalci. Socialne službe v podjetjih so v tem času množično ukinjali – deloma zaradi dejanskega boja podjetij za preživetje, deloma pa zaradi premalo ozaveščenega menedžmenta, nepoznavanja vloge socialnega dela v delovnem okolju in negativne družbene klime (ki jo ponazarja znani slogan »socialo ven iz podjetij«, žal napačno razumljen kot poziv za odstranitev socialnega dela iz podjetij!), se je število socialnih delavk oz. delavcev v tem okolju močno zmanjšalo; tisti, ki so ostali, pa pogosto opravljajo kadrovsko ali kombinirano kadrovsko-socialno delo (Rapoša Tajnšek 1997: 3-8).

Kriza socialnega dela v delovnem okolju je še povečala težave in stiske zaposlenih, ki so ob izgubi zaposlitve in drugih težavah v času tranzicije ostajali brez nujne strokovne pomoči v delovnem okolju, hude osebne in profesionalne stiske pa so doživljale tudi socialne delavke in delavci, ki so se tudi sami znašli na listi odvečnih delavcev. Kot vsaka težka preskušnja pa pomeni obstoječa kriza tudi nov izziv in priložnost za spremembe v konceptih in praksi socialnega dela v delovnem okolju.

Stroka sicer že dalj časa poudarja specifični prispevek socialnega dela v delovnem okolju k razvoju in ohranjanju človeških virov, ustvarjanju spodbudne socialne klime in dobrih medčloveških odnosov, vendar je dosedanja praksa socialnega dela v delovnem okolju v mnogih primerih ohranjala tradicionalne pristope, naloge in

metode dela, ki so se razvili v časih neproduktivnega zaposlovanja, izjemno velike varnosti delovnega mesta, pomembne vloge delovne organizacije pri zagotavljanju kakovosti delovnega življenja (družbenega standarda) in pri reševanju stanovanjskih razmer zaposlenih. V navedenih okoliščinah se je socialno delo kaj hitro znašlo v nezavidljivem položaju, ki mu zlasti manj izkušeni socialni delavci niso bili dorasli: na njihova ramena so vodstvo podjetja, neposredni vodje in sodelavci ter samoupravni organi preložili odgovornost za socializacijo neprilagojene, za delovni proces praktično odpisane delovne sile, nato pa so jim očitali, da kot »vzdrževalci odpisanih« niso sposobni ničesar rešiti. Tem pastem so se lažje izognili socialni delavci in delavke, ki so si pridobili dodatno znanje, zlasti na področju zdravljenja alkoholizma, in ki so si pri svetovalnem delu zagotovili profesionalno avtonomijo. Veliko ovir so morali socialni delavci premagati tudi na organizacijski ravni, če so se pri načrtovanju razvoja in sprejemanju strateških odločitev želeli uveljaviti s svojimi analizami, strokovnimi mnenji in ocenami. Za zahtevno delo v delovnem okolju, kjer povečini niso imeli podpore v lastni stroki, so bili diplomanti višje šole premalo usposobljeni, zato so bili ob redukciji kadrovskih služb še bolj ranljivi. Težko pa bi odgovorili na vprašanje, ali bi socialno delo v delovnem okolju manj boleče prestalo tranzicijsko obdobje, če bi si socialni delavci že pred opisanimi spremembami pridobili več splošnega in specifičnega znanja, s tem pa tudi trdnejšo profesionalno identiteto.

Tranzicija, ki je sovpadla z začetki visokošolskega študija, je ponekod upočasnila, marsikje pa – zaradi ukinitve delovnega mesta socialnega delavca – sploh onemogočila uveljavljanje sodobnih konceptov, ki poudarjajo dvojno naravo socialnega dela v delovnem okolju: na eni strani strokovno pomoč menedžmentu pri strateških odločitvah v zvezi z ljudmi in preventivno delovanje, namenjeno vsem zaposlenim, in na drugi strani neposredno pomoč pri reševanju osebnih problemov. Ugotavljamo pa tudi nasprotno – prav v tem težavnem obdobju je marsikateri od preostalih socialnih delavcev v delovnem okolju našel jasne, strokovno utemeljene odgovore na vprašanja, kako lahko v skladu z osnovnimi metodičnimi načeli in načini ravnanja v socialnem delu (Lüssi 1990: 87-94) posreduje med potrebami ljudi in potrebami organizacije (v smislu mediacije in pogajanj) ter pomaga iskati rešitve, ki bodo koristile vsem udeleženim v problemu.

KAKŠNE PERSPEKTIVE PRINAŠA GESLO SODOBNEGA MENEDŽMENTA »LJUDI NA PRVO MESTO«?

V nekaterih delovnih okoljih, kjer so pred leti odpravili ali močno reducirali različne oblike pomoči zaposlenim, zdaj že ugotavljajo, da bodo morali nakloniti ljudem veliko več pozornosti, če bodo hoteli ohraniti ali izboljšati poslovne rezultate. Potem ko so prešli skozi najtežje trazicijsko obdodbje, v katerem so močno zmanjšali skrb za zaposlene, so menedžerji spoznali, da ob nizki ravni kakovosti delovnega življenja in ob slabih medsebojnih odnosih ni mogoče doseči vrhunskih rezultatov, ki jih zahteva svetovna konkurenca. Tako se v nekaterih podjetjih ponovno obračajo k ljudem, povečuje se občutljivost za njihove potrebe pri delu in zunaj njega, skratka, človek je spet v ospredju, a tokrat na novi osnovi – zaradi potrebe po preživetju, ne zaradi ideologije, altruističnih vrednot ali paternalističnega odnosa menedžmenta do zaposlenih. Podjetja obešajo na vidna mesta znano geslo »Ljudi na prvo mesto«, prav ta zahteva pa je tudi prvi strateški princip evolucijskega menedžmenta ob prehodu v novo tisočletje (Laszlo, Laszlo 1997: 62). Da bi povečali donose, je treba postaviti ljudi v podjetju pred vse druge vire in cilje – finančne, ekonomske in tehnološke. V preteklosti so podjetja določala strateške prioritete (povečanje profita in donosnosti) na podlagi finančnih in tehnoloških indikatorjev, ki pa v sodobnem, nadvse kompetitivnem in hitro se spreminjajočem okolju niso več ustrezni.

Danes na trgu ne preživijo najmočnejši, ampak najpametnejši, zato je nekdanja altruistična naklonjenost do zaposlenih

dobila povsem pragmatično osnovo: skrb za ljudi je neposredno povezana s preživetjem podjetja, saj prav motiviranost in ustvarjalnost ljudi največ prispevata k povečanju vseh drugih virov in s tem k skupni konkurenčnosti podjetja, ugotavljata navedena avtorja. Vprašanje, kako motivirati zaposlene, kako jih spodbuditi k večji storilnosti in še zlasti k inovativnemu, ustvarjalnemu delu in iskanju novih rešitev, je za sodobni menedžment enako pomembno kot vprašanje, kako zadovoljiti pričakovanja delničarjev in kupcev. Zato posvečajo v podjetjih posebno pozornost razvijanju organizacijske kulture, pripadnosti delovni organizaciji, smiselnemu in kreativnmu delu v skupini, medsebojnemu sodelovanju in dobrim medčloveškim odnosom na vseh ravneh. Da bi zaposleni učinkoviteje uporabljali, ohranili in razvijali svoje delovne in ustvarjalne potenciale ter ostali lojalni podjetju, pa ponuja »razsvetljeni« menedžment zaposlenim tudi vrsto ugodnosti v delovni organizaciji in izven nje, vse od različnih preventivnih zdravstvenih, rekreacijskih, izobraževalnih in socialnih programov do informacij o tem, kje dobiti pomoč, pa tudi konkretne pomoči pri reševanju problemov in uresničevanju pravic.

Na vseh navedenih področjih se socialnim delavcem ponuja priložnost, da načrtujejo in »prodajo« menedžmentu svoje projekte; kaj bodo načrtovali, pa je v veliki meri odvisno tudi od njihove lastne ustvarjalnosti. Edina omejitev je zahteva, da mora imeti vse, kar počnejo socialni delavci v delovnem okolju (ali zunaj njega), pozitivne učinke na blaginjo ljudi. Vprašanje, kaj sodi in kaj ne sodi v njihov delokrog, so si v preteklosti socialni delavci v delovnem okolju pogosto zastavljali (Rapoša Tajnšek 1988: 18-19). Danes so zaradi zaostrenih razmer prisiljeni sprejeti vse, kar jim naložijo, pri tem pa pogosto tudi formalno prevzamejo drugo identiteto – na primer kadrovika. Kljub nekaterim omejitvam pa lahko socialni delavci, ki delajo na sorodnih nalogah v okviru kadrovske dejavnosti, še naprej ohranijo stik s stroko in s svojim primarnim poklicnim poslanstvom, skrbeti za dobrobit posameznika in skupnosti. Če je preživetje podjetja v prvi vrsti odvisno od ljudi, ki v njem delajo, potem je kakovost njihovega delovnega življenja vitalni interes menedžmenta, ki podjetje vodi in upravlja, in delničarjev, ki lahko pričakujejo dividende samo, če bo podjetje poslovno uspešno.

Krog, ki povezuje interese posameznih udeležencev organizacije v prizadevanjih za dolgoročno in uspešno preživetje, je tako sklenjem. Zato lahko upravičeno pričakujemo, da bodo končani procesi lastninjenja in prestrukturiranja podjetij (skupaj z večjo usposobljenostjo diplomantov socialnega dela) nekoliko širše odprli trenutno še dokaj priprta vrata za (re)integracijo socialnega dela v delovno okolje. Seveda pa si je komaj mogoče predstavljati, da bi delovno okolje v Sloveniji še naprej zaposlovalo tako veliko število socialnih delavcev kot v »zlatih časih« samoupravljanja, ko je bilo v podjetjih in v drugih delovnih organizacijah zaposlenih več sto socialnih delavcev; največ, nekaj nad 400, jih je bilo sredi osemdesetih let, tik pred začetkom tranzicije. V zadnjih letih so razpadli skoraj vsi veliki gospodarski sistemi v Sloveniji, v katerih je bilo zaposlenih največ socialnih delavk in delavcev. Manjša podjetja se bodo predvidoma težje odločala za lastno socialno službo, tudi če bodo dosegala ugodne rezultate. Za taka podjetja bodo morda prišle v poštev storitve, ki jih bodo ponudili zunanji pogodbeni izvajalci; ti bodo pokrili potrebe večjega števila manjših delovnih organizacij na določenem lokalnem ali regionalnem območju. Slaba stran pogodbenih zunanjih izvajalcev je, da so manj povezani z organizacijo in se zato težje vključujejo v načrtovanje in sprejemanje razvojnih načrtov, ovirano je permanentno sodelovanje z menedžmentom in z vodji delovnih skupin; kar se tiče pomoči zaposlenim, pa imajo ti v primeru zunanjega izvajalca včasih celo manj zadržkov in strahu pred stigmatizacijo ali zlorabo zaupanja.

Slabo izkoriščene možnosti za pomoč zaposlenim in menedžmentu so tudi v javnem oziroma državnem sektorju. Zaposleni v javnih podjetjih in zaposleni v državni upravi, pravosodju, policiji, vojski, zdravstvu, šolstvu, socialnem varstvu in ostalih družbenih dejavnostih so le izjemoma deležni pomoči na delovnem mestu. Ker so

to službe strokovnjakov, ki delajo z ljudmi, se zdi nekako samoumevno, da bodo sproti reševali probleme in konflikte in da večjih težav v delovnem okolju ne bi smelo biti. Hkrati pa se posveča premalo pozornosti obremenitvam, ki jih prinaša delo z ljudmi, izgorelosti in podobnim težavam. Preseneča odnos države kot delodajalke, ki celo pri tako izpostavljenih poklicnih skupinah, kot so na primer policisti, ne razmišlja o posledicah nizke kakovosti delovnega življenja, napetih medosebnih odnosov, razočaranju nad izbranim poklicem ipd. (Vučko 1998).

Socialni delavci, ki si že med študijem ali po njem dopolnijo temeljna strokovna znanja z organizacijskimi in menedžerskimi znanji, se bodo potegovali tudi za druga delovna mesta v okviru manedžmenta človeških virov. Naši diplomanti so že doslej konkurirali drugim strokam na področju splošne kadrovske dejavnosti, razvoja kadrov, vodenja ocenjevalnih razgovorov, izobraževanja, odnosov z okoljem itn. Z dodatnim izobraževanjem se bodo lahko dokazovali tudi na teh in drugih mejnih področjih, ki sicer prinašajo določene omejitve v zvezi s profesionalno etiko socialnega dela, niso pa v celoti nezdružljiva z identiteto socialnega dela. Socialni delavci, ki že delajo ali pa se bodo zaposlili na drugih področjih menedžmenta človeških virov, lahko poleg sebe uspešno afirmirajo tudi svojo primarno stroko. Diplomantom, ki delajo na mejnih področjih kadrovskega menedžmenta, pa bi morali omogočiti nadaljnjo povezanost s stroko, strokovni razvoj in podporo matičnega profesionalnega združenja.

Ob koncu razmišljanja o (re)integraciji socialnega dela v delovno okolje želim opozoriti še na druge pogoje, ki morajo biti izpolnjeni, da bi lahko socialno delo v delovnem okolju opravljalo svojo vlogo tako, kot je zamišljeno. Navedene pogoje lahko strnemo v naslednjih zahtevah:

- vodstvo organizacije mora sprejeti in podpreti program socialnega dela, mu priznati proaktivno vlogo pri upravljanju človeških virov, ustvarjanju spodbudne delovne klime in razvijanju dobrih medsebojnih odnosov;
- organizacija mora sprejeti in izvajati politko pomoči zaposlenim;
- menedžment na najvišji, srednji in nižji ravni mora poznati in sprejemati osnovne zahteve profesionalne etike ter podpirati avtonomijo socialnega dela pri reševanju psihosocialnih težav in stisk zaposlenih;
- sodelovanje in podpora sindikata, ki je pomemben partner socialnega dela pri zavzemanju za kakovost delovnega življenja, za zdravo in varno delovno okolje;
- tudi če zakon ne predpisuje obvezne prisotnosti socialnega dela v delovnem okolju, morajo zakonske rešitve na vseh področjih, ki so pomembna za položaj človeka pri delu, določati odgovornost delovne organizacije – na te določbe se nato pri svojem delu opirajo posamezne stroke;
- medsebojno upoštevanje in povezovanje vseh strokovnih služb in profesionalnih profilov, ki se v delovni organizaciji ukvarjajo s človeškimi viri – od kadrovanja, izobraževanja , motiviranja, komuniciranja do medicine dela, varstva pri delu, pravne službe in drugih;
- primeren prostor in druga oprema, ki omogoča neposreden dostop do socialnega delavca, spoštovanje načela zaupnosti in tajnost osebnih podatkov;
- zagotovljena jim mora biti redna supervizija ali intervizija ter možnost permanentnega izobraževanja v stroki in na mejnih področjih;
- ob strani jim mora stati močno in dejavno profesionalno združenje (prirejeno in dopolnjeno po priporočilih nizozemskim socialnim delavcem, Bobbink in drugi 1988).

POMOČ VODJEM PRI REŠEVANJU PROBLEMOV, KI NASTAJAJO NA DELOVNEM MESTU IN SO POGOSTO POVEZANI Z OSEBNIMI IN DRUŽINSKIMI TEŽAVAMI ZAPOSLENIH

Vsaka delovna organizacija pričakuje od zaposlenih, da bodo pri delu uspešni, da bodo zavzeto in ustvarjalno izpolnjevali delovne naloge ter maksimalno prispevali k ciljem organizacije. To pričakovanje trči

ob prvo oviro, ki jo predstavljajo pričakovanja vsakega zaposlenega – ta pa še zdaleč niso identična pričakovanjem delodajalcev, zato se pojavljajo problemi in konflikti pri delu. Druga ovira je dejstvo, da se praktično vsak zaposleni vsaj enkrat v svoji delovni karieri ubada z resnimi osebnimi ali družinski problemi, zaradi katerih je ogroženo tudi njegovo funkcioniranje na delovnem mestu.

Posamezni viri različno ocenjujejo število delavcev, ki se srečujejo s problemi pri delu. Ameriški viri v glavnem navajajo, da je zaradi osebnih in družinskih težav vsako leto prizadetih 10-15% zaposlenih, posamezne ocene so tudi višje (celo do 25%). Prav tako je težko oceniti, za koliko se zaradi osebnih ali družinskih težav zmanjša delovna storilnost. Winkelpeckova in Smith (1988: 46) na primer ugotavljata, da lahko ne glede na velike razlike med posamezniki v povprečju pričakujemo vsaj 15% zmanjšanje delovne storilnosti pri posameuniku, ki ga pestijo težave. Dejstvo, da kakšnih 15% delavcev vsak dan dela le s približno 85% svoje zmogljivosti, je za mnoge ameriške delodajalce že dovolj pomemben razlog za uvedbo pomoči pri reševanju osebnih in družinskih težav. Zato se je poleg klasičnih oblik socialnega dela v podjetjih, v katerih se zaposleni socialni delavci ukvarjajo z različnimi problemi na ravni posameznika in tudi na ravni organizacije, v ZDA predvsem v 80. letih močno povečalo število tako imenovanih »programov pomoči zaposlenim«, ki so namenjeni individualni pomoči zaposlenim in njihovim neposrednim vodjem, redkeje pa tudi celotni organizaciji. Programe, ki so se razvili iz programov zdravljenja alkoholizma, danes pa pokrivajo celotno pahljačo potreb, izvajajo notranji ali zunanji (pogodbeni) izvajalci. V začetku 90. let je bilo že skoraj 40% delovne sile v ZDA deležnih osebne pomoči v okviru teh programov (Cunningham, 1994: 1). Delodajalci, ki finansirajo te programe, so očitno dobro naložili denar, saj podatki kažejo, da se jim na vsak vloženi dolar povrne od 5-10 dolarjev, poleg tega pa so na primer v General Motorsu po uvedbi programa zmanjšali izgube zaradi odsotnosti za 40%, nadomestila zaradi bolezni in nesreč za 60%, število nesreč na delovnem mestu pa za 50% (Masi 1992: 5). V okviru teh programov lahko zaposleni dobijo pomoč ob najrazličnejših problemih, med katerimi prevladujejo osebne in družinske težave (približno polovica vseh primerov), ena tretjina primerov je povezamih z zasvojenostjo in prav toliko z duševnimi boleznimi in emocionalnim stiskami. Opažajo, da v zadnjem času narašča število uporabnikov, ki trpijo zaradi stresa na samem delovnem mestu (Cunningham 1994: 8). Ocenjujejo, da velika večina zaposlenih poišče pomoč na lastno željo; v tem primeru jim je zajamčeno, da bodo za organizacijo ostali anonimni. Ostale praviloma napotijo po pomoč njihovi nadrejeni. Kadar je napotitev zgolj v obliki neformalnega priporočila in ne pride do povratne informacije, je takemu uporabniku prav tako zajamčena zaupnost. Med tistimi, ki so napoteni po pomoč, jih večina pomoč tudi sprejme.

Med svetovalci, ki delajo v teh programih, prevladujejo socialni delavci, ki so tudi največ prispevali k evoluciji ponujene pomoči. Tudi za naše razmere je lahko poučna izkušnja, ki jo v zvezi s tem opisuje Cunninghamova (1994: 10-11). Ko so se začeli socialni delavci zaposlovati v teh programih, so jih mnogi kolegi svarili: »Karkoli boš že delal, nikar ne povej, da si socialni delavec!« K sreči, pravi Cunninghamova, socialni delavci očitno niso poslušali teh svaril, kajti kmalu so postali prav socialni delavci najbolj iskan poklicni profil v teh programih. K temu je prispevala njihova teoretska in praktična usposobljenost, ekološko sistemski pristop, ki je izhodišče socialnegadela, celovito razumevanje posameznika v odnosih z drugimi sistemi, jasna etična in metodološka načela ter spretnosti, ki so preskušene tudi na drugih področjih socialnega dela. Podobni programi pomoči, v okviru katerih podjetje zagotovi zaposlenim hiter in brezplačen dostop do psihosocialne pomoči (ki jo tudi tu pogosto izvajajo socialni delavci), se zadnjih nekaj let širijo tudi v Veliki Britaniji.

Hiter razvoj teh programov kaže, da so sprejemljivi tako za delodajalce, ki vidijo v njih neposredne koristi, kot za zaposlene,

ki s pomočjo svetovanja rešijo veliko težavnih življenjskih situacij. Kljub temu nekateri kritično ocenjujejo te programe zaradi enostranske usmerjenosti na individualno pomoč, ki v njih prevladuje, in se zavzemajo za celovitejši pristop socialnega dela v delovni organizaciji (Googins, Godfrey 1987: 184-185). Res pa je, da si srednje velike in manjše delovne organizacije, ki imajo manj kot dva tisoč zaposlenih, težko privoščijo lastno socialno službo, zato se odločajo za pogodbene izvajalce (Masi 1992).

Programi pomoči zaposlenim vključujejo tudi usposabljanje in pomoč neposrednim vodjem (»nadzornikom«) za prepoznavanje težav pri delu in za ustrezno ukrepanje oziroma napotitev po pomoč. Na tem področju bi se lahko veliko bolj kot doslej angažirali tudi naši socialni delavci, saj je prav odnos med vodjem in zaposlenimi ključnega pomena pri zmanjševanju težav na delovnem mestu.

Pomoč vodjem pri delu z zaposlenimi izhaja iz naslednjih izhodišč, ki jih lahko kljub razlikam med našim in ameriškim okoljem upoštevamo tudi pri nas.

Prvič, v ameriški kulturi dela je samoumevno pričakovati, da bo delojemalec maksimalno spoštoval zahteve dela v trdem in zelo neizprosnem delovnem okolju in da bo delal tako rekoč »stoprocentno«, zato je usklajevanje delovnega in osebnega oziroma družinskega življenja še toliko težje.

Drugič, od delovne organizacije, ki kaj da na svoj ugled in se ponaša z odličnostjo in socialno odgovornostjo, se pričakuje, da bo zaposlenemu v primeru težav najprej omogočila ustrezno pomoč in mu dala določen čas za ureditev težav. Pomoč je za zaposlene brezplačna, kar ni nepomembno, res pa je tudi, da lahko obstajajo glede upravičenosti do različnih storitev razlike med posameznimi kategorijami delavcev.

Tretjič, vodja je odgovoren za svoje ljudi, za izpolnjevanje delovnih nalog, za pomoč pri izpolnjevanju teh nalog, za kontrolo in nazor, ni pa pristojen niti usposobljen za reševanje zapletenih osebnih in družinskih situacij. Tudi če bi imel ustrezna znanja, bi kot vodja težko združeval obe vlogi.

Različni odgovori, ki jih dobimo na vprašanje, ali naj se nadrejeni sploh ukvarjajo s problemi svojih podrejenih, odražajo vrednote izrazito profitno ali tudi birokratsko naravnanega pristopa in »mehkejših« pristopov, ki upoštevajo soodvisnost potreb zaposlenih in organizacije. V mnogih podjetjih in drugih organizacijah vodje razumejo in sprejemajo dejstvo, da delavci ne morejo preprosto pustiti svojih osebnih in družinskih problemov pred vrati službe, zato je mogoč dialog med delavcem in nadrejenim o tem, kako razrešiti težavno situacijo na delovnem mestu v dobro obeh – delavca in organizacije. V nekaterih delovnih okoljih pa je tak dialog zelo težak.

Veliko večino problemov, ki ovirajo ali bi utegnili motiti delovni proces in odnose pri delu, zaposleni sicer rešijo sami, druge pa ob pomoči vodij ali sodelavcev. Težava so problemi in konflikti, ki so bolj zapleteni in jih ni mogoče zlahka rešiti. Če ostanejo nerešeni, se lahko razrastejo v pravo moro, ki traja dolga leta in ima uničujoče posledice za delovne rezultate, zdravje ljudi, počutje in odnose organizaciji; če gre za delo ljudmi, pa so lahko žrtve nerešenih problemov, ki se odražajo na delovnem mestu, tudi ničesar krivi uporabniki.

Prvi korak pri usposabljanju vodij za pomoč pri reševanju problemov zaposlenih je oblikovanje ustrezne filozofije, spreminjanje obstoječih stališč, razvijanje nove delovne kulture, v okviru katere bo vsakdo sprejemal življenjske stiske ljudi in težave v delovnih odnosih kot nekaj, kar se lahko zgodi vsem, tudi njemu samemu. Hkrati vsebuje nova kultura tudi jasno izraženo (zapisano) sporočilo, da v primeru težav organizacija delavcu ponudi pomoč pri reševanju, da je ta pomoč zaupne narave ter da se zaposleni sam odloči, ali jo bo sprejel ali ne.

Drugi korak je usposabljanje vodij za prepoznavanje simptomov, ki kažejo, da je z delavcem nekaj narobe. Poleg tega morajo vodje obvladati spretnosti komuniciranja, ki jim omogočajo, da znajo v pogovoru z podrejenimi, ki imajo težave pri delu, pazljivo poslušati in reči prave besede ob pravem času na pravi način. Nekateri avtorji menijo, da je dovolj že to, da se nadrejeni naučijo tehnike poslušanja – znati poslušati, slišati kaj in kako je bilo

povedano, je lahko ključ do nadaljne pomoči zaposlenim. Kot rečeno, lahko mnoge probleme, povezane z delom, rešita vodja in zaposleni brez dodatne pomoči ali s pomočjo neposrednih sodelavcev. Kadar pa gre za občutljive in zapletene osebne in medčloveške probleme, ki zahtevajo pomoč strokovnjakov, je za marsikaterega zaposlenega prav pogovor z nadrejenim prva priložnost, da prizna sebi in drugemu, da ima težave, ki jih ne more rešiti. Ko je problem enkrat izrečen, je pot do iskanja ustrezne pomoči veliko lažja.

Najbolje je, da vodje reagirajo takoj, ko se pojavijo ponavljajoče se težave pri delu. Ignoriranje problema in upanje, da se bo situacija uredila sama po sebi in da se vodji ne bo treba izpostaviti neprijetnemu konfrontiranju, je največkrat zgrešeno. Boljši je takojšnji odkriti pogovor z delavcem, ki delovnih nalog ne opravlja v skladu z obveznostmi. V tem pogovoru se vodja opira na svoja dokumentirana opažanja v zvezi z neopravljenim ali pomanjkljivim delom. Problem mora zastaviti kot problem opravljanja delovnih nalog in ne kot osebni problem delavca, vendar mora pustiti odprto možnost tudi za pogovor o tem, da ima delavec osebne težave in da lahko pri njihovem reševanju računa na pomoč in razumevanje delovne organizacije. Razumevanje delovnega okolja seveda ni neomejeno; če si delavec ne prizadeva, da bi uredil svoje težave in izboljšal svoje delo, mu bo nadrejeni oziroma organizacija prej ali slej odrekla podporo.

MODEL OBRAVNAVANJA DELAVCEV S TEŽAVAMI V PETIH STOPNJAH

Nancy Hull, ki je dolga leta delala kot svetovalka na področju zasvojenosti, je razvila model petih stopenj, po katerih naj bi potekalo delo nadrejenih z delavci, ki imajo težave pri delu. Model je v marsičem podoben priporočilom, ki jih je glede odnosa delovnega okolja do delavcev, zasvojenih z alkoholizmom, podal Ramovš (1988):

1. Odkrivanje: vodja ugotovi, da delavec ne opravlja dela v skladu s pričakovanimi standardi.

2. Dokumentiranje: sprotna in urejena dokumentacija o neizpolnjevanju obvez ali o kršitvah bo pomagala zmanjšati pritisk tako na nadrejenega kot na delavca, ko bo prišlo do konfrontacije.

3. Akcija: vodja mora upoštevati in tudi izvesti ukrepe, ki jih za neizpolnjevanje dela predpisuje organizacija; osebne težave ne odvezujejo delavca od njegovih dolžnosti.

4. Napotitev: delavec je napoten po pomoč k socialnemu ali drugemu svetovalnemu delavcu v delovni organizaciji ali v druge ustrezne službe.

5. Spremljanje in reintegracija: po potrebi se vodja poveže in sestane z delavcem in/ali svetovalcem, da olajša delavcu ponovno vključitev (zlasti po morebitni daljši odsotnosti zaradi zdravljenja) v delo.

Pri pomoči zaposlenim naj bi se vodje ravnali po naslednjih principih:

- Usmerite se na dejstva. Kdaj, kje in na kakšen način je bilo delo ovirano oz. so bile kršene delovne obveze? Kakšne so bile posledice teh kršitev?
- Dokumentirajte probleme in kršitve.
- Prepričajte se, da sami niste zanemarili nobene dolžnosti in da ste izpolnili vse svoje obveznosti v zvezi z vodenjem in nadzorom.
- Naredite načrt, kaj bo treba storiti in do kdaj, da ne bo več prihajalo do motenj pri delu.
- Pojasnite podrejenemu, da pomoč ne daje privilegijev in ne izključuje disciplinskih ukrepov; natančno razložite, kaj delovna organizacija pričakuje od delavca.
- Svetujte podrejenemu, da poišče strokovno pomoč pri socialnem delavcu ali kje drugje.
- Poudarite zaupnost te pomoči.
- Dogovorite se za ustrezno spremljanje in morebitno supervizijo.

Vodjem na koncu svetujemo, čemu naj se pri svojem delu izogibajo, če želijo pomagati svojim delavcem:

- Ne poskušajte sami reševati zapletenih osebnih in družinskih problemov podrejenih.
- Ne postavljajte diagnoz, ne ponujajte nasvetov.
- Zavedajte se, da se lahko zapleteni osebni problemi ob nepravilni pomoči

samo še poslabšajo.

• Ne prepirajte se z podrejenim.

• Ne zapletite se v reševanje problema na osnovi simpatij.

• Ne pustite se zaplejati emocionalnim prošnjam in zgodbam.

• Ne poskušajte ravnati kot prijatelj – to lahko delavca odvrne od iskanja prave pomoči.

• Ne moralizirajte – omejite se na izpolnjevanje nalog.

• Ne razpravljajte o delavčevih problemih z drugimi, razen če politika delovne organizacije izrecno določa, kdo in v katerih primerih mora biti obveščen o določenih dejstvih (prirejeno po Winkelpleck, Smith 1988).

Literatura

G. Cunningham (1994), *Effective Employee Assistance Programs: A Guide for EAP Counselors and Managers*. London: Sage Publications.

B. Googins, G. Joline (1987), *Occupational Social Work*. Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice Hall.

E. Laszlo, C. Laszlo (1997), *The Insight Edge: An Introduction to the Theory and Practice of Evolutionary Management*. London: Quorum Books.

D. Masi (1992), Employee Assistance Programs. V: D. Masi (ur.), *The AMA Handbook for Developing Employee Assistance and Counseling Programs*. New York: Amacom.

J. Ramovš (1988), *Socialni delavec in alkoholizem*. Ljubljana: Delavska enotnost.

P. Rapoša Tajnšek (1997), *Socialno delo v delovnih organizacijah*. Ljubljana: VŠSD.

– (1998), Delovno področje socialnega dela v OZD. *Socialno delo 27*, 1: 11-23.

J. Winkelpleck, M. Lane Smith (1988), Identifying and Refering Troubled Employees to Counseling. V: G. M. Gould, M. Smith (ur.), *Social Work in the Workplace: Practise and Principles*. New York: Springer Publishing Company.

Dušan Zapušek

MODELI SOCIALNEGA DELA V PREMOGOVNIKU VELENJE

Kot teoretski okvir razmišljanja, kako je uveljavljeno socialno delo v delovnem okolju Premogovnika Velenje, bi najprej na kratko predstavil razširjene modele socialnega dela v delovnem okolju po Straussnerjevi:

Model pomoči zaposlenim. Ta je razvit pri sindikatih, ki plačujejo socialnega delavca zaradi pomoči zaposlenim.

Model pomoči delodajalcem oziroma delovni organizaciji. Socialni delavec je zaposlen v delovni organizaciji, da ščiti potrebe in interese obojih – organizacije in delavcev.

Model pomoči potrošnikom oziroma klientom organizacije. Te najamejo socialnega delavca, da pomaga strankam, ki se čezmerno zadolžijo in ne morejo plačati dolgov.

Model socialne odgovornosti podjetja. Organizacija si prizadeva za dobre odnose s skupnostjo tako, da se v njej razvija kvalitetno življenje. Gre za podjetniško filantropijo.

Model vplivanja na državno politiko. Ta je povezan predvsem z delom in delovanjem podjetij.

V razmerah Premogovnika Velenje je najbolj razvit *model pomoči delodajalcem oziroma delovni organizaciji.*

Socialni delavec je vseskozi nosilec osebne pomoči s svetovalnim delom. Je razlagalec vodstvu, da ta dobi zaradi objektivnosti vpogled še v druge strani zadeve, kljub temu da socialni delavec nima vpliva na odločitev vodstva.

Socialni delavec vodi postopke uresničevanja pravic iz invalidskega varstva in profesionalno rehabilitacijo v okviru Zakona o zdravstvem varstvu.

Na tem področju je socialni delavec pomočnik vodstvu kot specialist za celostno rehabilitacijo in kot specialist za področje medčloveških odnosov, še zlasti takrat, ko se ti zapletajo in pride do težav in stisk.

Socialni delavec je večkrat v vlogi učitelja pozitivnih odnosov z drugimi, razlagalec zadovoljstva z življenskimi vlogami in izgrajevalec občutkov samospoštovanja, vse s ciljem boljšega socialnega funkcioniranja.

Z merskim instrumentom Logotest testira socialno rehabilitiranost.

Socialni delavec je svetovalec vodstvu za odločitve, ki so povezane s strateškim obvladovanjem invalidnosti in projektnim delom. To vsebuje socialne ukrepe varstva pri delu.

Predstavljam povzetek projekta Obvladovanje invalidnosti v Premogovniku Velenje.

Projekt zajema pet sklopov. Ti so:

- predstavitev obvladovanja invalidnosti in dopolnitev podsistema koriščenja invalidske zakonodaje
- preprečevanje invalidnosti
- zaposlitveni programi
- poklicna rehabilitacija
- vključitev sistema obvladovanja invalidnosti v delovno okolje.

Strategija projekta je naslednja:

S projektom informiramo vodstvo o možnih oblikah obvladovanja invalidnosti v Premogovniku Velenje.

Vplivamo na poznavanje in koriščenje ugodnosti, ki jih daje pozitivna invalidska zakonodaja delodajalcem.

Pričakujemo zmanjševanje števila novih invalidov s humanizacijo delovnih procesov in delovnega okolja.

Želimo zaposlovati invalide na način, da prispevajo k razvoju in boljši ekonomiki Premogovnika.

Vključujemo sistem obvladovanja invalidnosti v delovno okolje.

V sklopu preprečevanja invalidnosti posebej poudarjamo:

Pomembno je, da za obvladovanje invalidnsti uredimo tiste dejavnike, na katere ima vodstvo resničen vpliv in moč.

Pomembnost vpeljave programa zdravstvene preventive. To pomeni odkrivanje in preprečevanje nezdravih pogojev za delo. Vanjo je vključen ergonomski pristop in uporaba ortopedskih pripomočkov pri delu. Program opravljajo zdravniki medicine dela skupaj s strokovnimi delavci v podjetju.

Sodelovanje strokovnih služb z zdravniki s pomočjo »zdravnika svetovalca«. V obvladovanje invalidnosti sodijo tudi sodelovanje z zdravniki in zdravstveno rekreativni in zdraviliški programi. Varovanje osebnih podatkov in laičnost strokovnih delavcev za medicinsko vedo utemeljuje pogodbeno zaposlitev »zdravnika svetovalca«. Ta mora biti hkrati »nadzorni zdravnik« Zavoda za zdravstveno zavarovanje.

Organizacijo »ciljane fizioterapije« s hkratnim poudarkom na pravilnem načinu opravljanja dela. Nastanek invalidnosti je najpogosteje povezan z obolenjem hrbtenice, zato je treba s posamezniki načrtno delati v smislu prevencije, pomembno pa je tudi permanentno izobraževanje delavcev o potrebi preventivnega opravljanja fizičnih del.

Dokončanje zdravstvene ocene delovnih mest. Pri tem je pomembna objektivnost opisa delovnega mesta pred nastankom invalidnosti, ta pa je povezana s timsko zdravstveno oceno delovnih mest.

Izdelava programov na nivoju podjetja zoper negativni stres s stalnim poudarkom kvalitete delovnega življenja. Značilnost sodobnega načina dela je naraščanje stresa pri delu. Če oseba stresu ni kos, postane stres negativen in pelje v fizične in psihične težave. Zoper negativni stres je potrebno delovati preventivno. Posebno pomembni so programi na nivoju podjetja.

Kvaliteta delovnega življenja odločilno vpliva na zadovoljstvo delavcev pri delu in na njihovo delovno storilnost. Svetovna zdravstvena organizacija ugotavlja, da je 70% zdravja pogojenega s socialno mislijo in socialnimi faktorji, ti pa so prav gotovo vsebovani v kvaliteti delovnega življenja.

Vključevanje socialne rehabilitacije že v času bolniške in profesionalne rehabilitacije ter pomoč socialne službe, da najde invalid optimalno stališče do svoje invalidnosti. Zdravje je po definiciji Svetovne zdravstvene organizacije stanje popolne fizične, duševne in socialne blaginje in ne le stanje brez bolezni.

Ustanovitev skupnega odbora delavcev, ki se ukvarja s vprašanji varstva pri delu. Mnoge razvite države uvajajo posvetovanja z delavski predstavniki ali skupne odbore delavcev in delodajalcev, ki se ukvarjajo z vprašanji varstva pri delu.

Populacija delovnih invalidov z vzrokom nastanka invalidnosti poškodba pri delu zahteva posebno in strokovno poglobljeno obravnavo. Problem poškodb pri delu ni le v odsotnosti delavcev v času bolniškega staleža, ampak tudi v njihovi invalidnosti. Poškodbe pri delu vplivajo na moralo vseh zaposlenih v delovni skupini; ne nazadnje je prisoten problem odškodnin in rent, ki postajajo bistveno višje kot v preteklosti. Uveljavljanje vseh pravic, povezanih s poškodbo pri delu, lahko postane identifikacijski model za vse zaposlene v delovni skupini. Premogovnik pa je z rentami in odškodninami neposredno denarno zavezan. Primerjava s poškodbami izven dela kaže, da je teh bistveno manj.

Preprečevanje invalidnosti je povezano z razvojem kvalitete delovnega življenja, socialno rehabilitacijo, zdravstveno preventivo, zdravstveno oceno delovnih mest, programi zoper negativni stres, načrtno fizioterapijo, ustanovitvijo skupnega odbora delavcev za vprašanja varstva pri delu, posebno obravnavo poškodb pri delu in sodelovanjem z zunanjimi partnerji.

Delovni paket zaposlitvenih programov sestavljata adaptacija obstoječih delovnih mest s pomočjo ergonomskega pristopa in ustanavljanje novih delovnih mest. Razvijanje kvalitete delovnega življenja ima vpliv na večjo delovno storilnost tudi pri delovnih invalidih.

S poklicno rehabilitacijo imamo v mislih šolanje, poklicno rehabilitacijo s praktičnim delom, privajanje na delo in izvajanje usposabljanja za zunanje invalide.

Na koncu pa izdelamo elaborat, ki bo vključil sistem obvladovanja invalidnosti v delovno okolje.

V naši organizaciji je razvit tudi *model socialne odgovornosti podjetja*, saj se Premogovnik Velenje zaveda, da bodo dolgoročno v konkurenci obstala tista podjetja, ki bodo imela boljše delavce in bodo vanje več vlagala. Danes je za vse uspešne organizacije značilno, da visoko cenijo človeški dejavnik in mu trajno posvečajo veliko pozornost, kar pa je domena socialnega dela. Socialno delo je stroka, ki pomaga ljudem. Premogovnik si prizadeva za dobre odnose s skupnostjo tako, da v njej razvija kvalitetno življenje.

V sindikatu pridobivanja energetskih surovin Slovenije, katerega član je sindikat Premogovnika Velenje, je razvit *model pomoči zaposlenim*.

Prek Aktiva invalidov Premogovnika Velenje pa je na področju varstva invalidov delno razvit *model vplivanja na državno politiko*.

Seveda je v vseh modelih socialnega dela v delovnem okolju socialni delavec izpostavljen konkurenčnosti ostalih poklicev, ugotavljamo pa, da s pridobitvijo visokošolske izobrazbe postopoma postaja enakovreden sogovornik drugim kadrom v organizaciji.

Menimo, da so priložnosti za socialno delo v delovnem okolju tesno povezane z ustrezno zakonodajo, saj je trenutno utopično pričakovati, da bi se socialno delo v delovnem okolju razvijalo brez osnove v ustrezni zakonodaji.

V okviru nacionalnega programa usposabljanja in zaposlovanja invalidov vidimo priložnost tudi za Visoko šolo za socialno delo kot nosilko izobraževanja oseb, ki sodelujejo v procesu usposabljanja in zaposlovanja invalidov, saj danes tovrstnega izobraževanja pri nas nihče ne opravlja.

Literatura

M. Ahtik (1996), *Problematika zdravstvenega absentizma in invalidnosti*. Velenje: Premogovnik Velenje, Kadrovsko socialna služba.

T. Brejc, C. Uršič (1988), *Priročnik za rehabilitacijsko delo v organizacijah združenega dela*. Ljubljana: Zveza skupnosti za zaposlovanje Slovenije.

J. Drobnič (1996), *Pomembnejši predpisi s področja usposabljanja in zaposlovanja invalidov*. Interno gradivo. Ljubljana: Republiški zavod za zaposlovanje.

A. Kavar Vidmar (1995), *Kakovost delovnega življenja*. Rtudijsko gradivo. Ljubljana: Visoka šola za socialno delo.

A. Kožar (1995), *Obvladajmo bolniško*. Domžale: Lunik.

A. Kožar, M. Vrčko (1997), *Uvajanje postopkov za zmanjšanje bolniške odsotnosti in dvig motivacije*. Seminar. Velenje: Gospodarska zbornica Slovenije, Raleško-savinjska območna enota.

J. Kuhelj (1996), *Zakon o pokojniskem in invalidskem zavarovanju z uvodnimi pojasnili in stvarnim kazalom*. Ljubljana: Časopisni zavod Uradni list Republike Slovenije.

P. Raposa Tajnšek (1994/95), *Socialno delo v delovnem okolju*. Rtudijsko gradivo. Ljubljana: Visoka šola za socialno delo.

C. Uršič (1997), Letos preoblikovanje izhodišč v nacionalni program. *Pet, revija za ljudi s posebnimi potrebami VIII*, 38: 7-10.

D. Zapušek(1996), *Osmišljenost življenja med invalidi s teorijo logoterapije in logotesta*. Diplomska naloga. Ljubljana: Univerza v Ljubljani Visoka šola za socialno delo.

D. Zapušek in sod. (1997), *Obvladovanje invalidnosti v Premogovniku Velenje*. Zagonski elaborat. Velenje: Premogovnik Velenje, Kadrovsko socialna služba.

Simona Žnidarec, Polona Erlah

TRENING ASERTIVNOSTI

UVOD

Prispevek je povzetek diplomske naloge z naslovom Trening asertivnosti, ki je nastala na podlagi triletnih praktičnih izkušenj izvajanja treningov asertivnosti, ki predstavljajo novost na področju socialnega dela.

Cilj treninga je učenje veščin za dviganje samozavesti, samospoštovanja in za spoznavanje lastne veličine.

V treh letih skupnega dela sva izvedli treninge asertivnosti za študente za ljudi, katerih nizka asertivnost je povezana s psihiatrično diagnozo, za ljudi s posebnimi potrebami in za ženske z motnajami v prehranjevanju.

Ljudje, ki so sodelovali na treningu asertivnosti, so povedali, da jim asertivnost pomaga, da:

- se počutijo močnejše
- verjamejo v lastno možnost odločanja
- lahko izražajo in privzamejo odgovornost za svoje občutke
- rečejo: »Ne, ne morem več, potrebujem pomoč«
- se zavedajo pravic, ki jih imajo
- izberejo življenjski stil, s katerim so sami najbolj zadovoljni
- se počutijo zadovoljne sami s seboj in imajo dobro samopodobo
- znajo ravnati s konflikti v svojem življenju in odnosih
- imajo občutek samozaupanja
- najdejo ravnovesje v življenju
- znajo prisluhniti svojemu telesu in notranjim glasovom
- izbirajo medosebne odnose, v katere stopajo
- se počutijo samozavestno.

Asertivni trening je torej pot, kjer nam lahko postane bolj jasno, kaj želimo. Gre za to, da odkrijemo, kako se počutimo v vsaki situaciji, da se naučimo to izraziti in da se vprašamo, kakšne potrebe imamo, pri tem pa upoštevamo tudi potrebe drugih ljudi.

Pomaga lahko:

- pri dobrem sodelovanju v skupinah, timih, organizacijah...
- postati bolj direkten in samozaupen, samozavesten
- spoznati pravice in se zanje tudi boriti
- naučiti se, kako ravnati s kritiko, ponižanjem
- naučiti se izraziti svoja čustva, občutke...

Biti bolj asertiven ne pomeni, da bomo vedno dobili, kar si bomo želeli, ali da ne bomo nikoli več diskriminirani. Včasih bodo ljudje še agresivni in nas ne bodo upoštevali in jemali za enakovrednega.

Toda ne gre pozabiti, da nismo mi krivi, če smo diskriminirani.

S treningom asertivnosti lahko razvijemo večjo mero samozaupanja, ki bo pomagalo pri odzivanju na kršitve vaših pravic in pravic drugih.

Biti bolj asertiven pomeni, da odkrijemo, kdo smo in kakšni resnično želimo biti, brez pritiskov vlog in pričakovanj drugih ljudi.

Biti bolj asertiven zna biti včasih malce zoprno, ker se je težko spremeniti in ob tem počutiti dobro, še zlasti, če okolica te spremembe zelo težko sprejema. Okolica ima pogosto rajši staro, krotko, ubogljivo verzijo človeka (CETU 1990).

Ljudje, ki so na privilegiranih položajih in so agresivni, bi morali vložiti precej

napora za spremembe in sprejeti razmerje in odnos na bolj enakovredni osnovi. Prav zaradi tega razloga je pomembno, da postanejo tako moški kot ženske bolj asertivni.

Učenje »postati bolj asertiven« zelo koristi individualni sreči in zdravju, zgrajenima na vrednotah in prepričanjih, ki lahko vplivajo na vsa področja vašega življenja (CETU 1990).

Asertivni trening tudi uči ljudi, da so spremembe mogoče.

Zato je cilj, da se vzpostavi varno, podporno ozračje v skupini, kjer lahko vadimo nov način obnašanja.

DEFINICIJA BESEDE »ASERTIVNOST« IN NJENA NADOMESTITEV

Beseda »asertivnost« je v slovenskem prostoru tuja in neznana. Pri informiranju o tovrstnem treningu sva sprva vedno naletili na nerazumevanje pomena treninga ravno zaradi besede »asertivnost«. Za označitev pomena sva uporabili veliko besed, kot npr. zavedanje svojih sposobnosti, samozavest, dostojanstvo, samouresničevanje, zavedanje lastnih pravic in svoje vrednosti, sposobnost zavzemanja zase, jasna komunikacija, stik s svojimi čustvi in občutki...

Pogosto sva razmišljali o nadomestitvi te besede v primerno, uporabno slovensko besedo, ki ne bi zmanjšala pomena besede »asertivnost«.

Beseda »asertivnost« izvira iz anglosaksonskega jezikovnega območja, ki ima tri korene.

- »Be assertive« (biti asertiven) pomeni imeti in kazati pozitivno zaupanje, gotovost in samozavest.
- »Assertion«, ki se pogosto uporablja tudi kot »assertiveness«, pomeni vztrajnost pri določeni stvari, npr. vztrajanje pri pravici; izjava, tditev.
- Tretji koren besede pa je »assert«, ki je osnovni predhodnjim korenom in pomeni zahtevati nekaj, uveljaviti se, zagovarjati, samozavest.

Ob tem ne moreva mimo definicije »self-confidence« (samozavest), ki pomeni verjeti v svoje zmožnosti, sposobnosti (Hornby 1986).

Samozavest je primerna beseda, vendar preozka. Označi le zaupanje v svoje sposobnosti, asertivnost pa pomeni še veliko več.

Pri prebiranju literature sva naletili tudi na besedo »samozavedanje«, ki jo Musek in Pečjak definirata kot zavedanje samega sebe, zavest o sebi kot o subjektu. Zavest pa pomeni neposredno vrednost o lastnem doživljanju in delovanju (Musek, Pečjak 1988).

Glede na vsebino treninga asertivnosti se nama je beseda »samozavedanje« zdela zelo primerna in uporabna.

Pri tem razmišljanju sva naleteli še na knjigo *Zavedanje* avtorja Anthonyja de Mella, ki naniza eno svojih zgodb:

> Nekdo je našel orlovo jajce in ga položil v gnezdo domače kokoši. Mladi orlič se je izlegel skupaj z zarodom piščancev in skupaj z njimi zrastel. Vse svoje življenje je orel delal to, kar so delali piščanci, prepričan, da je eden izmed njih. Brskal je po zemlji za črvi in žuželkami. Kokodakal je, razprostiral krila in letal le nekaj čevljev nad zemljo. Leta so minila in orel se je postaral. Nekega dne pa je nad seboj zagledal mogočno ptico na jasnem nebu. Graciozno je drsela med zračnimi tokovi in komaj kdaj zamahnila s svojimi mogočnimi zlatimi krili.
>
> Stari orel je gledal vanj s strahospoštovanjem:
>
> »Kdo je to?« je vprašal.
>
> »To je orel, kralj ptic,« mu je dejal sosed. »On pripada nebu, mi pripadamo zemlji — mi smo kokoši.« Tako je orel živel in umrl kot kokoš, ker je mislil, da je to. (De Mello 1991: 5.)

J. Francis Stroud pravi, da je avtor pripovedoval ljudem, da so v njegovih očeh »zlati orli«, ki se ne zavedajo višin, do katerih bi lahko vzleteli. Prav to je bistvo njegovega dela — prebujanje ljudi, da bi spoznali lastno veličino. Oznanja sporočilo o zavedanju, videč, da smo svetloba sebi in drugim, in spoznavajoč, da smo boljši, kot se zavedamo (De Mello 1991).

Te misli so nama potrdile uporabnost besede »samozavedanje«. Ker je asertivni trening namenjen zavedanju naše lastne

veličine, predlagava, da besedo »asertivnost« nadomestimo z besedo »samozavedanje« in tako ne zmanjšamo pomena treninga.

V prispevku bova besedo »asertivnost« še vedno ohranili, ker bi želeli pozvati tudi druge ljudi, da razmislijo o nadomestitvi in prispevajo svoje predloge.

TEORETSKI KONCEPTI IN MODELI ZA PODROČJE ASERTIVNOSTI

Povzeli bova nekaj poglavitnih misli in citirali različne avtorje, ki so pomembni za najino delo na področju asertivnosti. Vse, o čemer bova pisali v teoretskem delu, nama je bila motivacija, da sva si praktično delo zastavili tako, da sva poskušali čimbolj upoštevati in uresničevati nove koncepte, ki potrjujejo smiselnost izvajanja treningov asertivnosti.

Ker niti v tuji niti v domači literaturi nisva zasledili teorije asertivnosti, sva uporabili teoretsko podlago različnih družbenih ved in jih povezali v smiselne teoretske temelje za asertivnost.

> Če spoštujemo dostojanstvo ljudi, se naučimo tega, da ne moremo zanikati njihove osnovne pravice, polnovredno sodelovati pri reševanju svojih problemov. Samospoštovanje se razvije samo pri ljudeh, ki aktivno sodelujejo pri reševanju svojih kriz in niso nemočne, pasivne lutke, ki le sprejemajo pomoč zasebnih ali državnih služb. Naš prispevek k osebnostnem razvoju je ničen, če pri tem, ko pomagamo ljudem, ne upoštevamo pomena njihovega deleža pri dejavnosti. Odrekati možnost sodelovanja pomeni zanikati človeško dostojanstvo in demokracijo. To se ne more dobro izteči. (Brandon, Brandon 1992: 10.)

Prav tako tudi Althea in David Brandon jasno opozorita, da je treba postopno vzpostaviti situacije, v katerih bodo imeli ljudje resnično zasebnost in tako dosegli spoštovanje in dostojanstvo. Pomembno je, da lahko vedno odločajo o tem, kaj želijo narediti s svojim življenjem. Sami se lahko odločajo o tem, kje želijo narediti napake in so zanje sami odgovorni. Odločitve o sebi se jim preprosto ne sme odvzeti (Brandon, Brandon 1992).

Vsak človek ima pravico, izražati sebe na svoj edinstven način. Na svetu ni nikogar, ki bi bil čisto enak drugemu. Vsak človek je nekaj posebnega, vreden spoštovanja in dostojanstva. Zato je pomembno, da ljudi spodbujamo k temu, da se vedno znova spominjajo, da so edinstveni, vredni in ljubljeni (Field 1995).

Ob tem je pomembno, da upoštevamo osnovne človekove pravice. Te so dane vsem nam, ženskam in moškim, otrokom in odraslim. Vsak ima pravico, da ga obravnavajo s spoštovanjem, da odloča o svojih potrebah kot človek, ki je neodvisen od vlog in pričakovanja drugih ljudi. Pravico imamo, da izražamo svoja čustva in svoje mnenje. Lahko rečemo zase »ne« ali »da«, delamo napake, spreminjamo mišljenje, vprašamo, če česa ne razumemo. Prav tako je pomembno, da lahko prevzemamo odgovornost za svoje življenje, se odzovemo na ponižanje, se zavzamemo zase...

Pomembno je upoštevanje človeka in njegovih pravic v vsakdanjih medosebnih odnosih, še posebej pa bi morali biti pozorni na to pri delu z ljudmi v različnih institucijah.

Vito Flaker in Tanja Lamovec kot najpomembnejše predlagata dejstvo, da uporabnik potrebuje osebo, ki mu bo pripravljena prisluhniti in mu s tem potrditi vrednost človeka. Človek potrebuje osebo, ki bo usmerila pozornost tudi v želje, stališča in osebno doživljanje posameznika. V tem je ena glavnih nalog zagovorništva. Uporabniku ni pomembna uresničitev vseh želja, ampak dejstvo, da jih nekdo jemlje resno in da jim niso bile okrnjene osnovne človekove pravice (Lamovec, Flaker 1993).

Pri tem si je treba prizadevati za navezovanje osebnega stika s posamezniki. Posameznike je treba spodbujati, da ob zaščiti sogovornika prevzamejo aktivno vlogo pri uresničevanju in zaščiti svojih interesov. Gre torej za razvijanje samozagovorništva.

Samozagovorništvo je proces, v katerem posameznik ali skupina ljudi deluje v korist lastnih potreb in interesov. Samozagovorništvo se torej ukvarja zlasti z vprašanjem

moči. Pomembno vprašanje je, kako naj ljudje znova pridobijo moč in nadzor nad svojim življenjem. Uporabnik se lahko zopet nauči govoriti v svojem imenu in odločati za svoje življenje (Lamovec, Čufer 1993).

Najboljši zagovornik svojih pravic je vsak posameznik sam.

To pa zahteva tudi večjo samozavest, kar vključuje tudi asertivnost, ki pomeni samospoštovanje, zaupanje vase, odločnost in pot, kjer začenjamo verjeti v pravice.

Vendar pa so naša samopodoba, samospoštovanje in zaupanje vase pogosto odvisni tudi od drugih ljudi.

Posameznik potrebuje potrditev svoje samopodobe ali samozaupanja tudi zato, ker je negotov vase. Zato pogosto potrebuje podporo drugih ljudi, ki mu potrjujejo njegovo domnevo, da je tak, kot upa, da je. Če posameznik v preteklosti ni utrdil svojega samozaupanja, bo toliko več časa posvetil »ogledovanju sebe v ogledalu drugih«.

Maslow je dognal, da ni nujno, da negotovi ljudje iščejo podporo pri drugih, zato da bi dosegli večje samospoštovanje. Ljudje z visokim samospoštovanjem in nizkim samozaupanjem potrebujejo stalno občudovanje drugih, počutijo se ogroženi in odvisni od drugih in se lahko vedejo zelo nemirno. Ljudje, ki imajo nizko samospoštovanje in visoko stopnjo samozaupanja, so mirni, odvisni in ne zahtevajo stalne podpore drugih. Tisti pa, ki imajo nizko samospoštovanje in nizko samozaupanje, mazohistično želijo, da drugi podprejo njihovo podrejenost (Nastran Ule 1993).

Poleg tega smo prepogosto odvisni tudi od socialnih vlog, v katerih se pojavljamo.

Socialne vloge so celota socialno definiranih ali nedefiniranih pravil in pričakovanj o tem, kaj naj posamezniki v skupini počnejo. Prek vlog, ki jih ima v socialni situaciji, posameznik izraža sebe. Obenem pa je prek vlog drugih v skupini ali socialni situaciji strukturiran socialni sistem okrog posameznika. Socialna vloga se gradi na napetosti med tem, kaj posameznik navzven igra, in tem, kaj ob tem doživlja in misli. Vsakdo v neki vlogi do določene mere ponotranji pričakovanja in norme delovanja, ki jih vsebuje ustrezen socialni položaj.

Socialne norme praviloma ustvarjajo skupine, da bi si njihovi člani olajšali potek socialnih interakcij in ohranjali stabilne odnose. Delovanje posameznika, ki je v skladu z normami, ima navadno zanj ugodne posledice, medtem ko delovanje v nasprotju z normami privede do odklanjanja večine (Nastran Ule 1994).

Ob tem si lahko postavimo vprašanje, kdo sploh določa normo in s tem odklon? Tanja Lamovec poudari, da je to včasih oseba sama, ali pa je to njena družina, uradne oblasti ali kakšni drugi predstavniki družbe (Lamovec 1995).

Socialne službe bi morale začeti upoštevati navedene teoretske okvire, če želijo biti učinkovite.

Darja Zaviršek v knjigi »Ženske in duševno zdravje« poudarja, da se tudi v psihosocialnih službah reproducira medicinski model. Marian Barnes in Norma Maple sta kot učinkovite psihosocialne službe, ki jih potrebujejo ženske, opredelili tiste, ki pospešujejo samozavest in zavedanje žensk, da je pomembno skrbeti zase. To so torej asertivne veščine. Biti morajo dostopne, ne da bi se bilo treba ločiti od otrok in jih dati v skrb drugim. Omogočale naj bi prostor za pogovore o čustvih in izkušnjah v neogrožujočem okolju ter priložnost, da se ženske srečajo z drugimi ženskami, ki imajo podobne izkušnje. Službe naj bi opogumljale žensko, da vzame nadzor nad svojim življenjem, ponudile dostop do praktične pomoči, do svetovanja, terapij in tablet. Prav tako je pomembno, da ženskam omogočajo pomoč ženske strokovne delavke, če je to njihova izbira, in da jim sporočajo, da so negativna čustva skupna vsakemu človeku ter da je duševna stiska nekaj »normalnega«.

Njena filozofija pri obravnavanju uporabnic služb za duševno zdravje je, da ne spreminjamo le odnosa drugih ljudi z dolgotrajnimi težavami, temveč da prizadete same opogumljamo, da spremenijo svojo lastno podobo o sebi. Namesto vprašanja: »Kaj bi oseba naredila, če bi jo drugi sprejeli kot vredno?« Hilary Brown in Helen Smith vprašanje obrneta: »Kaj bi oseba naredila, če bi se počutila vredno?« Že s samo spremembo vprašanja spreminjamo resničnost (Zaviršek 1994).

Tovrstna filozofijo pri obravnavanju ljudi ni priporočljiva samo za uporabnice služb za duševno zdravje, ampak je osnova za delo z vsemi ljudmi, ki svojih težav ne zmorejo rešiti sami in poskušajo poiskati pomoč pri socialnih službah.

Pri tem je prav tako pomembno upoštevati koncept normalizacije, ki ga je razvil B. Nijre in je osnova pri izvajanju treningov asertivnosti.

> Pri principu normalizacije je pomembno ustvariti ustrezne pogoje za to, da prizadeta oseba občuti normalno spoštovanje, ki gre vsakemu človeškemu bitju. Tako je treba v vsem, kar zadeva prizadeto osebo, kolikor je le mogoče upoštevati njeno izbiro, njene želje, zahteve, težnje. Mnogi ljudje imajo težave z uveljavljanjem v družini, med prijatelji, sodelavci in drugimi ljudmi. Toda navsezadnje mora celo poškodovana oseba funkcionirati kot razpoznaven individuum in s svojo identiteto sebi in drugim definirati z okoliščinami in pogoji svoje eksistence. Pot do samoodločbe je za poškodovano osebo težka, a nadvse pomembna. (Brandon 1993: 19.)

Večina stvari, ki psihosocialne službe označuje kot učinkovite, so povezane z asertivnostjo. Zato se nama zdi še toliko bolj pomembno in nujno, da začenjamo temu področju posvečati več pozornosti. Strokovnjaki, ki delajo z ljudmi, bi morali biti bolj občutljivi za človeka kot osebo, ne pa zgolj biti pozorni na njegov problem ali težavo, s katero prihaja. Večkrat ljudje ne zmorejo stvari, ker imajo zelo nizko samospoštovanje, nizko samozaupanje, ker se ne zavedajo, da je pomembno skrbeti zase in da prevzamejo nadzor in moč v svoje roke. Ali ni bolje postaviti vprašanja: »Kaj bi oseba naredila, če bi se počutila vredno?«? In kako si lahko oseba odgovori na to vprašanje, če ji nihče na začetku ne pomaga v tej smeri?

Spodbujati ljudi k iskanju svojih pozitivnih lastnosti, sposobnosti, ki jih imajo in na katerih lahko gradijo in iščejo pot iz težav, je pomembna naloga socialnega dela.

Zato je smiselno razmišljati o ustanavljanju podpornih skupin za večanje asertivnosti, kjer znotraj skupine prihaja do aktivne podpore. Poleg tega pa je pomembno tudi osveščanje služb, ki kakor koli delujejo z namenom pomoči, da začnejo razmišljati tudi o tovrstni pomoči kot o osnovi za nadaljne delo. Pri tem ne misliva, da je treba pri vsakem posamezniku izvesti trening asertivnosti, ampak že to, da človeka spoštujemo, mu damo možnost odločanja in izbire, s tem pa mu dvigamo njegovo dostojanstvo. Prek tega se lahko pozneje lažje postavi zase. Tisti, ki na tem področju želijo narediti nekaj zase, se pa lahko priključijo skupinam, kjer se lahko učijo asertivnih veščin. Mogoče bi lahko bil to neke vrste prispevek k učinkovitejšemu in bolj osebnemu delu z ljudmi.

STRUKTURA TRENINGA ASERTIVNOSTI

Ker ne želiva ostajati zgolj na teoretski ravni, bova v naslednjem delu prikazali asertivnost kot veščino.

Bralcem želiva podati čimveč informacij o tem, kakšna je struktura izvedbe treninga asertivnosti. Trening vsebuje dvanajst poglavij, ki si sledijo tako, da so naučene veščine predhodnega poglavja koristne in pomembne za učenje novih veščin naslednjega poglavja.

Ta del prispevka je namenjen vsem, ki bi želeli dobiti informacije o treningu asertivnosti, tako tistim, ki bi se ga želeli udeležiti, kot tistim, ki bi želeli te informacije posredovati drugim.

Osnovo za sestavo treninga sva črpali iz različnih angleških konceptov in modelov treningov asertivnosti, kjer imajo tovrstni treningi že dolgoletno tradicijo in jih vključujejo v redno dejavnost različnih socialnih služb. Poleg različnih tujih konceptov in modelov sva vnesli tudi izkušnje svojega triletnega dela pri izvajanju treningov asertivnosti. Zato sva oblikovali tak model treninga, ki je po najinem mnenju v Sloveniji najbolj primeren in uporaben.

Poglavja si sledijo v tem zaporedju.

PREDSTAVITEV ASERTIVNOSTI

Ko naletimo na situacije, za katere mislimo, da so zelo težke, se včasih obnašamo tako, da se počutimo zelo slabo, negotovo in smo najmanj učinkoviti.

Na to lahko vpliva veliko razlogov: živčnost, jeza, pomanjkanje časa, ali pa se počutimo zelo slabo sprejete.

Svojim občutkom in staremu načinu razmišljanja o sebi dovolimo, da pokvarijo možnost učinkovite komunikacije.

Samozavest in asertivna komunikacija pomenita dve poglavitvi stvari – spoštovati sebe in druge ljudi enakovredno in komunicirati na jasen, neposreden način.

Nekateri ljudje mislijo, da morajo biti asertivni ljudje zelo prodorni, vendar ne gre za to, da bi človek zmagal v vsaki situaciji, na katero naleti. To bi bilo nerealno in tudi nepošteno do drugih ljudi.

Pomembno je, da po situaciji vemo, da je naš način obnašanja pomagal k temu, da smo spoštovali sebe, da smo bili v stiku s svojim čustvi in občutki in da se nismo prepustili napadom drugih ljudi. Poskušali smo razumeti pogled drugega človeka, dali smo jim vedeti, da imajo pravico do svojega mnenja, tudi če je naše drugačno od njihovega. Vendar pa smo se pri tem zavedali, da imamo pravico povedati svoje mnenje tudi sami, brez občutka strahu.

V prvem delu pregledamo različne načine obnašanja in definiramo, kaj pomeni asertivno obnašanje in kako se razlikuje od ostalih načinov obnašanja.

PRAVICE IN ODGOVORNOSTI

Filozofija asertivnosti temelji na dejstvu, da verjamemo v svoje osebne pravice. Te pravice niso nič novega ali revolucionarnega, le da se jih v praktičnem življenju premalokrat zavedamo, ali pa jih napačno uporabljamo.

In kaj so osebne pravice?

To so pravice, ki pomagajo ljudem k asertivnim dejanjem. Njihov cilj je, da pomagajo spremeniti naše prepričanje o sebi. Mnogim se zdi, da so te pravice nekaj splošnega, za veliko udeležencev treningov asertivnosti pa je bilo ravno pregledovanje pravic začetek spreminjanja njihovega vedenja. Koristno se jim je zdelo, da so se na te pravice spomnili tudi v trenutkih, ko so se jim zbudili dvomi o tem, ali bodo zmogli uresničiti spremembe, ki so jih načrtovali.

Asertivne pravice pomagajo pri izražanju samega sebe na tak način, da ne ogrožaš pravic drugih ljudi. Tako pravica ubiti ni asertivna pravica, ker s tem kršiš pravico drugega (Hare 1988).

Pomembno je, da si zapomnimo, da so asertivne pravice namenjene vsem ljudem, ne samo nam. Drugače bi to bila lista pravic, ki ti daje možnost biti sebičen.

Če se človek zaveda pravega pomena pravic, se pogosto pogaja, posluša in razume tudi druge poglede in tako obravnava druge s spoštovanjem, ki bi si ga sam(a) želel(a).

Pomembno pa je, da človek ne pozabi, da pravice pripadajo ne samo drugim, ampak tudi njemu samemu.

PONAVLJAJOČA SE PLOŠČA

Vztrajnost je osnovna veščina v razvoju asertivnosti. Tehnika Ponavljajoča se plošča pomaga ljudem, da so bolj odločni in vztrajni.

Uporablja se lahko v veliko situacijah. Zlasti uporabna pa je, kadar ljudje poskušajo manipulirati z vami, ali kadar imate občutek, da vas kdo ne posluša. Lahko jo uporabite v situacijah, ko komu zavrnete prošnjo, rečete »ne«, še zlasti takrat, ko druga oseba ne sprejme vaše zavrnitve.

Ta tehnika pomeni ponavljanje svojega sporočila (podobno kot ko se pokvari gramofonska plošča) vse do tedaj, da druga oseba dobro sliši, kaj želiš povedati. To tudi pomeni, da ne ponižujete drugih ljudi. Ob tem ne smete pozabiti, da ima druga oseba pravico, da jo obravnavate s spoštovanjem.

Namen tehnike »ponavljajoča se plošča« je biti zelo jasen o tem, kaj hočete reči. Na svojo odločitev opozorite brez strahu, izčrpanosti ali kričanja. Zato je tehnika uporabna le, ko ste zelo prepričani o tem, kaj želite reči. Če niste odločeni oziroma si na jasnem o tem, kaj hočete, ta tehnika ni

priporočljiva. Je uporabna v konfliktnih situacijah, npr. pri zavračanju nemogočih prošenj, pri izražanju občutkov in mnenja...

Ni pa priporočljiva za kompleksne in zelo občutljive osebne situacije.

RAVNANJE S PROŠNJAMI

Eden od glavnih razlogov, da ljudje prihajajo na asertivni trening, je želja, da bi se naučili reči »ne«. Majhno besedo, ki jo mnogi zelo težko izgovorijo. Želijo pa še več. Ne samo izreči besede »ne«, ampak reči to besedo brez občutka krivde.

Reči »ne« komu, ki te kaj prosi, je težko skoraj vsakemu človeku. Na to vpliva veliko število razlogov, nekateri izmed njih so:

- nočemo se zameriti ljudem,
- ljudje nas imajo ob zavrnitvi za sebične,
- bojimo se maščevanja,
- bojimo se, da ne bomo več priljubljeni,
- mislimo, da z zavrnitvijo zelo vznemirimo drugo osebo,
- imamo občutek, da je to neprijazno, neolikano,
- ljudje ne bodo želeli imeti več stika z nami...

Zavrniti prošnjo in reči »ne«, če ste v zavrnitev prepričani, je pomembno zaradi veliko razlogov. Kar predstavljajte si, da prosite koga za kaj. Bi želeli, da bi vam druga oseba odgovorila »da«, mislila pa »ne«? Verjetno ne. Ker pa pogosto ljudje ne vedo, da tvoj »da« v resnici pomeni »ne«, vedno znova in znova prosijo za usluge, ker mislijo, da vam to ni v breme. Vi pa ste ob tem jezni in imate občutek, da ljudje z vami manipulirajo.

Zavrnitev prošnje je pogost problem ravno za ženske. Že stereotip nakazuje, da kadar ženska reče »ne«, v resnici misli »da«. Zato je njim še težje zavrniti prošnjo jasno in dokončno. Kadar rečejo »ne«, rečejo to posredno in brez obsodbe. Učiti se, kako zavrniti prošnjo asertivno – jasno, odločno, brez agresije – je namen tega poglavja (Dickson 1982).

Ne pozabite, da imate pravico reči »ne«.

Eden možnih načinov, kako se izogniti, če vas kdo kaj prosi, je, da ljudem poveste, katerih stvari niste pripravljeni narediti. Na primer, če resnično neradi pazite druge otroke, naj ljudje to vedo, še preden vas prosijo za to uslugo.

Če se naučite reči »ne«, kadar to resnično mislite, se boste bolj spoštovali in tudi drugi ljudje bodo vedeli, da določenih stvari ne morete narediti in vas bodo prosili samo za tiste, ki so v vaših močeh.

GOVORICA TELESA

Govorica telesa, ki jo včasih imenujemo neverbalno komuniciranje, je način, kako ljudem povemo kaj o sebi, o tem, kako se počutimo, brez uporabe besed. Večino časa to počnemo, ne da bi se tega zavedeli. Na primer, ko spoznate ljudi, ni treba uporabiti niti ene besede, pa oni že dobijo prvi vtis o vas. Zato si včasih težko razložimo, zakaj dobimo instinktivne občutke o določenih ljudeh, pa čeprav se z njimi še nismo pogovarjali. Na primer, pri sebi razmišljamo: »On je videti zelo nesrečno, ona pa zelo napeto...« To se ponavadi zgodi zaradi tega, ker poberemo neizgovorjene vodilne niti, pozorni smo na to, kako so ljudje oblečeni, na izraz na obrazu, na to, kako se držijo...

Na neki način smo ljudje strokovnjaki za razlago govorice telesa, ne da bi se tega zavedali. Včasih se počutimo precej negotovo, ko se pogovarjamo s kom, ali dvomimo v to, kar je povedal(a). Razlog je pogosto v tem, da so izgovorjene besede povedale nekaj drugega kot govorica telesa. Včasih to imenujemo mešana sporočila (McBridge 1990).

Učiti se o govorici telesa nam lahko pomaga, da razumemo sporočila drugih ljudi bolj natančno, jasno. Pomembno je tudi, da se zavemo, da nam lahko naša lastna govorica telesa pomaga ustvariti bolj odločen vtis na druge ljudi. To je še posebej primerno v situacijah, kjer želimo doseči svoj namen, na primer predavati skupini, zavrniti prošnjo in v konfliktnih situacijah.

Govorica telesa je pri asertivnem obnašanju pomembna. Kadar človek nastopa asertivno, govori jasno in odločno. Toda ta govor vključuje veliko več kot samo izražanje besed. Celo telo pomaga pri asertivnem

obnašanju. Drža, izraz, gestikulacija...; vse to oblikuje vtis. Neverbalna sporočila potrdijo ali pa niso v skladu z verbalnim sporočilom (Dickson 1982).

Zato je namen tega poglavja opozoriti, kako uporabljati govorico telesa, da se bo ujemala s tem, kar želimo sporočiti.

Pomembno pa je tudi, da se v tem poglavju udeleženci ne naučijo posebnih, konkretnih drž ali načinov izražanja. Tak način bi omejil in zmedel posameznika. Zato je prav, da je govorica telesa spontana in odraz čustev, ki jih v konkretni situaciji in v konkretnem trenutku občutite. Znati je treba opazovati, kako uporabljate svoje telo in videli boste, kako lahko že samo opazovanje in zavedanje govorice telesa deluje učinkovito pri prenašanju sporočila (Dickson 1982).

KOMPLIMENTI IN SAMOZAVEST

Pri asertivnosti je pomembno tudi, da gradimo na svoji moči, tako da bomo postali bolj asertivni pri samih sebi in v medsebojnih odnosih.

To pomeni, da se učimo sprejemati in dajati komplimente na jasen in direkten način.

Na splošno ljudje zelo težko dajejo komplimente, še težje pa jih sprejmejo.

Pogosto je težko dati kompliment, saj lahko postane oseba, ki ji je namenjen, do naših dobrih namenov nezaupljiva. Morda si misli, da imamo kaj »za bregom« itn.

Velikokrat se zgodi, da tudi sami težko sprejmemo dobre in pozitivne stvari, ki jih ljudje rečejo o nas. Zdi se nam, da nas oseba hoče ponižati, pa skomignemo z rameni in rečemo: »Oh, to je že stara zadeva,« ali: »Resno misliš tako?«, tudi »Oh, tudi tvoja obleka je čudovita,« ter: »Jaz sem pravkar razmišljal/a enako o tebi.«

Da je kakšen kompliment večkrat manipulativne narave, je resnica. Pomembno pa je, da slabe namene ugotovimo in se z njimi spoprimemo na enak način kot s ponižanjem. Drugi korak pa je naučiti se asertivno sprejeti tiste, ki so izrečeni odkritosrčno in pristno.

Pri sprejemanju komplimentov se moramo naučiti nasmehniti se in reči »hvala«. Če se resnično ne strinjamo, si brez zadržkov mislimo svoje, vendar ne smemo pozabiti, da ima oseba še vedno pravico misliti, da smo čudoviti.

Ko smo se naučili sprejemati komplimente in ugotovili, kako pomembni so za nas, jih začnemo dajati. Izrečemo jih odločno, jasno, samozavestno ter osebo gledamo v oči. Ni boljše poti gojenja prijateljstva, ljubezni in spoštovanja v medsebojnih odnosih.

Ni nam treba čakati na posebne priložnosti, da povemo prijateljem in svojcem, kako jih spoštujemo in cenimo (Lindenfield 1992).

SPREJEMANJE KRITIKE

Naši občutki okrog kritiziranja izvirajo že iz naših izkušenj iz otroštva. Ljudje, ki so nas kritizirali, ko smo bili majhni, pogosto niso razlikovali med našim vedenjem in nami kot ljudmi. Označili in pritrdili so nam etikete: »Ti si tako len, težaven, neumen.« Bilo je združeno tudi z izgubo ljubezni ali nečim, kar so nam hoteli odvzeti: »Pojdi v posteljo brez večerje,« »Mama te nima več rada!« Več je bilo takih označb, ki smo jih prejeli od prijateljev, njihovih staršev, naših staršev, učiteljev itn., bolj smo jim verjeli.

Sprejeti kritiko je težko in nam lahko povzroči številne nevšečne fizične in psihične občutke. Kot je bilo omenjeno že prej, nas ljudje pogosto kritizirajo in jim ni jasno, kaj to, kar jim v zvezi z nami ne ugaja, sploh je.

Kakšni so naši občutki ob sprejemanju kritike? Nekateri ljudje občutijo bolečino v trebuhu, drugi v glavi, tretji začnejo neenakomerno dihati. Če človek na kritiziranje reagira zelo močno, se je lahko zelo težko naučiti, kako z njim ravnati. Veliko je načinov, na katere lahko odgovoriš, in vsi imajo posledice.

Če postaneš jezen in ne poslušaš kritike, lahko zamudiš marsikaj, kar bi se lahko o sebi novega naučil. Najbrž bi rad vedel, kaj je tisto, kar si naredil napak in s čemer si koga užalil. Če se jeziš in nočeš slišati kritike, se z njo ne boš zmožen soočiti mirno. Ni način, z jezo povedati komu, da

kritika ni upravičena, še več, sedaj bo še bolj prepričan o nasprotnem.

Če ostaneš tiho in si potrt, boš sprejel kritiko, ki ni upravičena; s tem boš pokazal, kaj si sam misliš o sebi. Tudi če kritiziranje ni čisto jasno, moraš prositi za natančnejšo pojasnitev, tako da se lahko odločiš, ali želiš svoje vedenje spremeniti ali ne.

Najbrž je najtežja situacija, ko je kritika popolnoma resnična in upravičena. Včasih se ob sprejetju kritike počutimo tako šibke, da ne moremo niti jasno pomisliti, ali je resnična ali ne. Vedno moramo pomisliti, da je lahko kritika zelo uporabna in nam pomaga, da se o sebi naučimo kaj novega (Powell 1992).

DAJANJE KRITIKE

Ko ste užaljeni ali nesrečni, kaj napravite, če vam kdo kaj naredi, reče? Če v taki situaciji pogosto ostanete pasivni, najbrž pogosto tudi nič ne rečete. Postanete potrti, ali pa si rečete, da to sploh ni pomembno. Če reagirate agresivno, najbrž izgubite potrpljenje in stresete jezo na drugo osebo, morda kričite, ali pa so vaše besede polne sarkazma. Skratka, ti dve reakciji povzročita, da se počutimo zelo nelagodno, včasih imamo občutke krivde.

Pogosto se izogibamo dajanju kritike oziroma kritiziranju, ker se ob tem počutimo sila neprijetno. Za to obstaja veliko razlogov: lahko si mislimo, da nas ne bodo imeli več radi, da bodo postali jezni na nas itn. Do tega pride, ko se dlje časa izogibamo dajanju kritike – hkrati pa se v nas bolj in bolj kopičijo zamere.

Če se tako izogibamo dajanju kritike, se poskusimo postaviti v vlogo tistega, ki bi mu bila ta kritika namenjena. Morda sploh ne ve, da je kdaj napravil napako ali vam rekel kaj, zaradi česar ste postali užaljeni. Vi pa mu s tem niste dali niti priložnosti, da bi poskusila razčistiti. Če mu ne boste razložili, kaj vas je užalostilo, se bo vajino prijateljstvo morda razdrlo in oseba sploh ne bo vedela, zakaj je do tega prišlo. Že z enim pogovorom lahko marsikaj rešita.

Včasih se pri dajanju kritike obnašamo agresivno, ker ne poznamo drugega načina reagiranja, ali pa so tudi nas kritizirali vedno le tako in se nam zdi to nekaj samoumevnega. Lahko da so ljudje agresivni zato, ker mislijo, da bodo z agresivnostjo skrili neprijetne občutke in drugim pokazali, kako so močni in nepopustljivi.

Če se spomnimo na poglavje, ki je govorilo o pravicah in odgovornostih, ne smemo pozabiti, da imajo drugi ljudje enake pravice, kot jih imamo sami, in jim je dovoljeno, da so drugačni od nas. Ste prepričani, da imate prav vi in da drugi mislijo narobe (Powell 1992)?

RAVNANJE S PONIŽANJEM

Ponižanje je termin, ki se vedno pojavlja v treningih asertivnosti. To so vprašanja ali pripombe, ki jih dajejo ljudje, da bi se ti ob tem počutil ponižanega. Pogosto manipulirajo s teboj z željo, da bi naredil ali rekel kaj, česar ne želiš. Včasih je ta oseba s teboj odkrita, pogosto pa se to pokaže v šali in podobnem vedenju.

Začetek, kako ravnamo, če nas ljudje ponižajo, vsebuje zlato pravilo – začnimo z najlažjimi problemi. To lahko prakticiramo pri ljudeh, ki nam pomenijo zelo malo in s katerimi ne nameravamo razviti globokega osebnega ali poslovnega odnosa. Takih ljudi ni težko najti. Lahko ugotoviš, da te tudi ponižanje teh ljudi zelo boli, vendar reci samemu sebi: »Kakorkoli že, zame niso pomembni.«

Malo ljudi je, katerih samospoštovanje ob takem vedenju ni prizadeto. Včasih že na videz neznatne situacije, v katerih čutimo, da nas je kdo ponižal, pripeljejo do globokih frustracij, ki jih pozneje prenašamo na druge. Ti niso morda naredili ničesar napak in si ne zaslužijo naše jeze.

Navedli bova primer matere, katere otroci so se naučili prepoznavati njeno jezno vedenje, ki se včasih nanaša nanje. Enajstletna hčerka mater vedno opomni z besedami: »Daj no, mami. Samo zato, ker si imela slab dan v službi, ti še ni treba znašati na nas slabe volje. Samo vprašala sem...«

Drugi otroci morda ne bodo tako asertivni in bodo svoja občutja, da to ni pošteno, potisnili globoko vase. Če se tovrstne

situacije večkrat ponovijo, bo njihovo samospoštovanje zelo trpelo. Mnogi bodo postali žalostni ali pa bodo na svoje težave opozorili agresivno.

Ponižanje navadno prihaja iz pretvez vseh vrst, pod raznoraznimi krinkami, mi pa se moramo naučiti hitrega prepoznavanja v svojem obnašanju in v obnašanju drugih. Pomembno je tudi, da se na izražanje ponižanja naučimo dajati asertivne odgovore (Lindenfield 1992).

RAVNANJE S ČUSTVI IN OBČUTKI

Kako bi opredelili sebe? Kot osebo, ki prepozna svoja čustva in jih pokaže navzven, ali kot osebo, ki tega ne počne? Kot čustveno ali nečustveno osebo?

Nekateri ljudje so zelo občutljivi na čustveni ravni; prepoznavajo svoja čustva ter živijo v skladu z njimi, po drugi strani pa se odzivajo in upoštevajo tudi čustva drugih. Če ste taka oseba, potem veste, da se je včasih s tem težko spoprijeti. Ko smo preplavljeni s svojimi čustvi, se lahko zgodi, da bodo naše misli, dejanja in izkušnje postali omejeni. Pomislite na to, kaj se zgodi, ko postanete zaradi česa nervozni. Kaj se dogaja z vašimi čustvi? Čutite kakšne fizične spremembe? Kakšno je takrat vaše vedenje? Ko potlačimo čustva, postanemo zmedeni, naše presojanje postane zamegljeno (je to res prava stvar?), lahko se pozna na fizični ravni (simptomi-napadi, pogosti glavoboli). Naše vedenje ni tako, kot sami pričakujemo (mogoče rečemo DA, ko bi raje rekli NE, morda nas je bilo preveč strah, da bi naredili to, kar smo si želeli). Težko je reagirati razumsko, ko čutimo, da so naša občutja zmedena. Drugi ljudje zanikajo svoja čustva. »Zelo hladen« lahko pomeni »zelo neobčutljiv«. Če nismo povezani z lastnimi čustvi, bomo nedovzetni tudi za čustva drugih. Ko zanikamo svoja lastna čustva, omejujemo tudi svoje izkušnje in reakcije. Pomislite na potlačitev svojih občutkov, ker ste čutili, da bo preveč boleče, če se jim boste prepustili. Pomislite, kaj se je takrat dogajalo z vašimi mislimi. Kako ste se obnašali? Če smo zelo razumski ali zelo čustveni, je v obeh primerih cena visoka. Lahko izgubimo ustvarjalnost in se nam zmanjša samospoštovanje. To raste, ko uravnovesimo racionalnost in naša občutja. V vsakdanjem življenju potrebujemo oboje. Zavedati se čustev je kvaliteta, ki nam pomaga negovati iznajdljiv in kreativen del naše narave. Da izrazimo svojo kreativnost, moramo postati zmožni prakticirati svoje logične in racionalne zmožnosti. Zelo razumski postanemo, ko zanikamo svoja občutja. To zanikanje se pogosto zgodi, ker se globoko v sebi bojimo moči lastnih čustev. Bojimo se, da nas bodo čustva porazila in bomo izgubili kontrolo. Tudi močna čustvenost se pogosto razvije iz zanikanja naših čustev. Nečustveni postanemo, če trpimo za ostankom neizraženih čustev, ki smo se jih bali izraziti ob pravem času.

NAČRTOVANJE SPREMEMB

To je predzadnje srečanje, kjer člane skupine povabimo k razmišljanju o tem, kaj bi želeli, da se v njihovem življenju spremeni. Morda je to odnos s starši, partnerjem, sodelavci na delovnem mestu... Vsak član ima precej časa za premislek, katere spremembe si želi, kaj si v življenju sploh želi, katere cilje ima. Nato poskušamo skupaj pogledati, kje so mogoče poti za uresničitev ciljev, kje pa so morebitne ovire. Pomembno se je zavedati, da je najbolj učinkovito začeti pri spremembah, katerih možnost uresničitve je največja. Če bomo začeli pri najtežjih, bomo hitro naleteli na razočaranje, majhne spremembe pa nam bodo dale poleta, da se bomo počasi lotili tudi tistih najtežjih. Pomembno je, da človek naredi kaj za to, da se »stvari« zgodijo in ne prepušča »stvarem« da se zgodijo same po sebi.

EVALVACIJA

Na zadnjem srečanju opravimo evalvacijo celotnega treninga asertivnosti, od prvega do vključno zadnjega srečanja. Ta evalvacija je pomembna za naju, saj nama omogoča uporabno, ustvarjalno oceno dela, pri katerem vidiva, kaj bi bilo bolje napraviti v

skupinah, ki bodo sledile. Evalvacija pa je namenjena tudi vsakemu posamezniku, kjer pregleda svoje napredovanje.

SKLEP

Vsebina prispevka je prilagojena potrebam širokega kroga ljudi. Namenjen je vsem, ki želijo dobiti informacije o treningu asertivnosti. V mislih imava tako ljudi, ki se želijo udeležiti treninga asertivnosti, kot tiste, ki s tovrstnimi treningi do sedaj niso bili seznanjeni, pa bi želeli pridobljene informacije posredovati ljudem, ki asertivne veščine potrebujejo. Še zlasti so te informacije pomembne za strokovne delavce, ki se ukvarjajo s pomočjo ljudem, saj ti pogosto prihajajo po pomoč zaradi problemov, ki nastanejo ravno ob pomanjkanju asertivnih veščin. Že na začetku najinega dela nama je tovrstno razmišljanje potrdila mag. Vesna Leskošek, vodja Centra za pomoč mladim, kjer se je izkazala potreba ljudi po odpravljanju asertivnih težav. Trening asertivnosti še posebej predlagava za skupine ljudi, ki se ukvarjajo z opolnomočenjem in odpravo diskriminacije, in za vse tiste, ki so potisnjeni na rob družbe. Iz tega razloga tudi sami želiva v prihodnosti še naprej izvajati treninge asertivnosti v tovrstnih skupinah. Zato sva se odzvali različnim povabilom, tako skupinam z motnjami v prehranjevanju, skupini obolelim za virusom HIV in njihovim svojcem, uporabnikom psihiatričnih služb ter ljudem s posebnimi potrebami. Za vse tiste, ki bi pozneje želeli izvajati treninge asertivnosti, nameravava izdati priročnik s konkretno vsebino in navodili za izvajanje.

Literatura

D. Brandon (1993), *Pet načel normalizacije*. Študijsko gradivo. Ljubljana: VŠSD.

– (1993), Veselje in žalost pri normalizaciji. *Socialno delo*, 32,1-2:19-25.

D. Brandon, A. Brandon (1992), Praktični priročnik za osebje v službah za ljudi s posebnimi potrebami. Ljubljana: VŠSD,PF.

CETU (1993), *Assertion and how to Train ourselves*. Halifax: Community Education Training Unit.

A. De Mello (1991), *Zavedanje*. Ljubljana: Župnijski urad Ljubljana Dravlje.

A. Dickson (1982), *A Woman in your own Right*. London: Quartet Books.

L. Field (1995), *The self Esteem Workbook*. Dorset: Element.

B. Hare (1988), *Be Assertive*. London: Vermilion.

A. S. Hornby (1986), *Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

T. Lamovec (1995), Ko rešitev postane problem in ko zdravilo postane strup. Ljubljana: Lumi.

T. Lamovec, B. Čufer (1993), Oblike in razvoj zagovorništva v svetu. *Socialno delo*, 33,3-4:27-30.

T. Lamovec, V. Flaker (1993), Ali v Sloveniji potrebujemo zagovorništvo? *Socialno delo*, 32,3-4:31-38.

— (1993), Kaj je duševna bolezen? *Socialno delo*, 32,3-4:87-92.

G. Lindenfield (1992), *Anger Managament*. London: Thorson.

P. McBride (1990), *Assertiveness Training for 14-17 Years old: The Positive Approach*. Cambridge: CRAC, Hobsons Publishing.

J. Musek, V. Pečjak (1988), *Psihologija*. Ljubljana: DZS.

M. Nastran-Ule (1993), *Psihologija vsakdanjega življenja*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.

— (1994), *Temelji socialne psihologije*. Ljubljana: Alfa.

D. Zaviršek (1994), *Ženske in duševno zdravje*. Ljubljana: VŠSD.

KAKO SMO LAHKO NEVARNI

— (1993), Kaj je duševna bolezen? *Socialno delo*, 32,3-4:87-92.

G. Lindenfield (1992), *Anger Management*. London: Thorson.

P. McBurn (1990), *Assertiveness Training for 14-17 Years old: The Positive Approach*. Cambridge: CRAC, Hobsons Publishing.

J. Musek, V. Pečjak (1988), *Psihologija*. Ljubljana: DZS.

M. Nastran-Ule (1993), *Psihologija vsakdanjega življenja*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.

— (1994), *Temelji socialne psihologije*. Ljubljana: Alfa.

D. Zovrišk (1994), *Ženske in duševno zdravje*. Ljubljana: VŠSD.

Darja Zaviršek

PRISILNE IZSELITVE MED EPISTEMOLOGIJO IN PRAKSO SOCIALNEGA DELA

PRISILNA IZSELITEV KOT SCENA IZ VOJNE

Kolikokrat so nam ljudje, ki so jih zanimale družbe in njihovi procesi, zatrjevali, da se moramo učiti od majhnih, minornih dogodkov, če hočemo razumeti, kako delujejo vladajoče institucije s svojimi ideologijami. Prvi korak tega učenja je, da dogodke, ki smo jim priča, opišemo in nato zapišemo, kako posamezniki in institucije o njih govorijo, jih »pojasnjujejo« in sčasoma preoblikujejo, tako da dogodki služijo opravičevanju njihovih početij, ali z drugimi besedami, utrjevanju vladajočih ideologij in vrednostnih kodeksov. Tako bo pričujoči članek na primeru minornega dogodka zakonite prisilne deložacije reflektiral delovanje struktur moči in procese, ki jih je mogoče skupno nasloviti »Kako deluje logika izključevanja«. Ukvarjanje s to problematiko je še zlasti pomembno zato, ker bomo v prihodnosti samo v Ljubljani doživeli nekaj sto prisilnim deložacijam, ki bodo sledile tistim, ki so že izvedenim.

Eno od vprašanj, ki se mi je zastavljalo, kadar sem brala o antisemitskih izgonih in usmrtitvah, je bilo tisto v zvezi s predvidevanjem prihodnosti. Od česa je bilo odvisno, da so nekateri posamezniki »vedeli«, kaj se bo zgodilo, in zato pravočasno pobegnili, in od česa je bilo odvisno, da so drugi »vedeli«, da se jim najhujše ne more zgoditi, in ostali, dokler jih niso prišli iskat eksekutorji? Nevarnost je lahko velika, verjetnost, da se bo zgodilo, pa vendarle majhna.

Kako torej danes zares vedeti, kaj je vplivalo na to, da so nekateri Židje verjetnost, da jih usmrtijo, videli kot sicer grožnjo, ne pa kot resnično nevarnost? In kako vedeti, kaj je vplivalo na oceno tveganja drugih, da so pravočasno zapustili stanovanja, preden so vanje vdrli nacisti ali vzhodnoevropski antisemiti? Zakaj so nekateri natančno ocenili količino tveganja, drugi pa so verjeli, da se jim »to pač ne more pripetiti«? Kdaj je prišlo do točke, ko je posameznik prišel do spoznanja, da mora bežati, da si reši življenje? Le pri nekaterih je imela odločilno vlogo dobra politična ocena trenutne situacije, pri številnih drugih pa je na njihovo odločitev vplivalo bolj osebno prepričanje, povezano z idejo o pravičnosti in racionalnosti človeškega delovanja.

Kdaj torej verjeti, da se tisto, česar ne moremo niti misliti, lahko zares zgodi, je ostalo zame vprašanje, ki ga obravnavam bolj na ravni sofizma kot na ravni vprašanja, na katerega je mogoč odgovor. Torej, koliko informacij in koliko pobitih Židov ali prisilno deložiranih sosedov je potrebno, da človek, ki verjame v racionalnost delovanja posameznikov in oblasti, ne verjame več, da bo sam ubežal nasilju?

Analogija z antisemitskimi pogromi in eksterminacijo se mi je nekaj dni zatem, ko sem bila priča zakoniti prisilni deložaciji v mestnem jedru Ljubljane, kot flashback vračala v misli. Koliko prisilnih deložacij v mestnem jedru je potrebno, da človek začne verjeti, da ga bodo mestne oblasti izselile iz stanovanja, v katerega se je legalno vselil pred desetimi leti in vse do danes redno plačeval najemnino? Koliko mater samohranilk z dvema otrokoma, od katerih je eden komaj shodil, postavijo na cesto mestne oblasti, da neka mati samohranilka zares začne verjeti, da ji grozi resnična nevarnosti prisilne deložacije?

Kako naj ob tem ravna socialno delo, bi moralo biti strokovno vprašanje, postane pa tudi politično že spričo dejstva, da pomanjkanje politične volje za graditev novih stanovanj ustvarja nove in nove brezdomce.

Dodaten razlog, da se mi je scena prisilne deložacije »pomešala« z antisemitskimi izgoni, je ta, da je prisilna deložacija v resnici videti kot kratka vojna scena. Sredi dopoldneva vdre v stanovanje nekaj mož, ki imajo po nekem konceptu pravičnosti legalno pravico, da v kartonske škatle zmečejo vse, kar je v stanovanju, v nekaj urah izpraznijo stanovanje in odpeljejo opremo na dogovorjeno mesto (če oseba nima prostora, kamor bi namestila pohištvo in svoje osebne predmete, jih odpeljejo v državno skladišče, za katerega je treba plačevati dnevno ležarino). Okoli oseb, ki jih deložirajo, se zbirajo otroci, ki kričijo ali pa nemo opazujejo dogajanje, ženske, ki jokajo in se nemočno pritožujejo. Nekaj novinarjev poskuša »ujeti« dramatičnost trenutka. Ko je stanovanje izpraznjeno in možje odidejo, ostanejo na zanemarjenem dvorišču tri ženske, ki jokaje tolažijo druga drugo, nekaj otrok in nekaj stvari, ki jih deložirana ženska kot osebno prtljago odnese s seboj. To sta bili v tem konkretnem primeru ročna torbica in plastična vreča, polna plenic. Zadnja vojna scena na domačem dvorišču, ki jo doživijo nekateri pregnanci, je poslavljanje. Prizadeta ženska se je objela z vsemi sosedami, ki so jokale na dvorišču, in potem z otrokom v naročju za vedno odšla iz kraja, ki je bilo 10 let njeno domovanje.

Tretji razlog, da me je scena prisilne deložacije še nekaj dni spominjala na antisemitske izgone, je bil moj spomin na to, da je prav v tej hiši ves čas druge svetovne vojne živelo nekaj Židov, ki jih nacisti niso odkrili in so v mirnih časih umrli naravne smrti. Tako hiša, ki je stara skoraj 200 let, dosedaj ni poznala primera, da bi bil kakšen njen prebivalec iz nje nasilno izseljen. Do kakšnih okoliščin mora torej priti, da se to zgodi, kakšno součinkovanje prikrajšanosti in diskriminacij pripelje do dogodka, o katerem nihče ni verjel, da se lahko zares zgodi?

PRISILNE IZSELITVE KOT USTVARJANJE BREZDOMCEV

V današnjih državah so deleženi največje diskriminacije posameznice in posamezniki, ki doživljajo več kot eno obliko prikrajšanosti. Najpogosteje gre za součinkovanje različnih situacij in dogodkov, ki jih uvrsti med skrajno ranljive prebivalce. Njihova prikrajšanost je učinek dveh vrst diskriminacij: najprej tiste, ki izhaja iz neenake porazdelitve dobrin in možnosti, da se dobrine pridobi, in potem tiste, ki izhaja iz kulturnih vrednot. Te spodbujajo direktno in indirektno izključevanje (stereotipi o materah samohranilkah, zmerjanje ljudi, ki so pripadniki etničnih manjšin, negativne predstave o tem, kakšne osebnostne lastnosti imajo ljudje s prizadetostmi ipd.).

Ranljivost je torej materialna in kulturna, saj posamezniki in posameznice ne doživljajo le ekonomske dominacije, temveč tudi tisto, ki izhaja iz vrednotenja ene kulture pred drugimi kulturami: ko na primer zaslužijo boljše delovno mesto, pa ga ne dobijo, ker lahko boljše delovno mesto dobijo samo osebe, ki v kulturnem pogledu niso negativno vrednotene. Tako se ekonomski prikrajšanosti pridruži tudi kulturna, in na koncu je komaj mogoče videti, katera je pomembnejša in katera je vzrok za določeno situacijo, ki se pripeti človeku.

Za boljšo pojasnitev takega součinkovanja vzemimo partikularen primer ženske z dvema otrokoma, ki je bila septembra 1997 izseljena iz nekdanjega občinskega stanovanja. Lahko bi šlo tudi za katero koli drugo osebo, pri kateri bi prikrajšanosti delovale kot sistem, ki omogoča pogoje za izključevanje. V njeni življenjski zgodbi se nam razkrijejo naslednji elementi: ženska, ki si je v novi državi pridobila slovensko državljanstvo – torej »Slovenka drugega reda«, delavka, ki ima dolgotrajne izkušnje z revščino in življenjem na eksistenčnem robu, oseba, ki sama skrbi za dva otroka, ki ima šibko socialno podporno mrežo in ki jo ime in priimek uvrščata med kulturno devaluirane državljane in državljanke. Če vemo, da diskriminacije in izključevanje nikoli niso naključni dogodki, temveč so vgrajeni v delovanje oblasti in političnih

sistemov, lahko z analizo elementov prikrajšanosti pri tej določeni osebi opazimo subtilno delovanje mehanizmov oblasti. Ženska z otrokom, tako ideološko poveličevan simbol ljubezni in sreče, v tem primeru dokazuje, da je tudi to le del resnice: obstajajo bolj in manj zaželene matere z otroki, bolj ali manj družbeno vrednotene matere. To se vedno znova pokaže tudi pri ženskah s fizično prizadetostjo, ki bolj kot lastno fizično-telesno oviranost doživljajo družbene ovire, ko se odločijo, da bodo imele otroka. Odločitev, ki je pri enih spodbujana, postane pri drugih »družbeni problem«. Tako se počasi razkrivajo mehanizmi delovanja moči, ki jih najdemo kot različne odnose sil, ki takrat, ko začnejo delovati, ubirajo svoje lastne poti in gradijo svojo lastno organizacijo. Lahko pa uzremo mehanizme delovanja moči tudi kot različne strategije različnih subjektov, ki v končni fazi dosežejo neki določeni učinek. Moč na področju ohranjanja družbene hierarhije je v vsakem primeru stalna, se ponavlja in se reproducira sama od sebe.

Če pobliže pogledamo primer septembrske prisilne deložacije matere z otrokoma, vidimo še nove kombinacije prikrajšanosti. Zato da bi nekoč postala najemnica socialnega stanovanja, je prizadeta oseba že ob koncu 80. let začela opravljati skrbstveno delo za ostarelo žensko, ki je nekaj let zatem umrla. S tem je državo razbremenila plačila institucionalne skrbi za odvisno osebo za vsaj dve leti. Upala je, da si bo tako pridobila najemno pravico do stanovanja, vendar mestne oblasti z njo niso hotele podpisati najemne pogodbe. Že leta 1992 so ji začele groziti s prisilno deložacijo, ki so jo potrdile tudi sodne oblasti. Od leta 1992 do leta 1997 ni Mesto Ljubljana našlo za tri slovenske državljane nobene druge rešitve, kot da jih je »izvrglo« iz sistema in jih postavilo na eksistenčni rob. Družina, ki se še do včeraj po ničemer ni razlikovala od vseh drugih podobnih družin, je za nekaj mesecev postala brezdomska družina in tako povsem »drugačna« od vseh drugih.

Brezdomci torej niso postali kdorsibodi, ljudje, ki bi bili žrtev naključij in slabe sreče. Nasprotno, sito socialne države je izvrglo najranljivejše izmed ranljivih: tri ljudi, ki so bili tako ali tako že na robu revščine. Tisto, kar hočejo oblastna razmerja prikazati kot »naključje«, ki se zgodi vsake toliko, je v resnici izselitev oseb, ki že doživljajo večkratno prikrajšanost. Vidimo torej, da se take stvari ne dogajajo naključno, temveč jih lahko z analizo delovanja oblastnih struktur predvidimo vnaprej. Tam, kjer oblastna razmerja v svoje delovanje ne vgradijo načela socialne pravičnosti, ki bi zahtevalo, da vladajoča večina zavestno skrbi za najranljivejše skupine prebivalstva, ki imajo vsakdanjo izkušnjo kulturne in ekonomske dominacije in so brez socialne opore v ljudeh, ki zasedajo v družbi socialno vrednotene družbene položaje, so prav ti posamezniki najlažja tarča manifestiranja moči. Koncept moderne liberalne države, ki se je poslovila od »velikih levičarskih utopij«, če parafraziram J. Habermasa, temelji na demokraciji, kjer manjšina, ki ima moč skoncentrirano v politiki in ekonomiji, deluje tako, da zagotavlja preživetje večini. Gre za proces, ki v pogojih neenakosti poskuša delovati pravično. Posebna pozornost, namenjena ljudem, ki si najtežje pridobijo ekonomske dobrine (ženske, ki same skrbijo za otroke, ljudje s fizičnimi in duševnimi prizadetostmi, stari, pripadniki etničnih manjšin), je pogosto zgolj videz, v resnici pa se neenakosti in revščina poglabljajo. Socialna neenakost in iz nje izhajajoča revščina pride nekaterim prav iz vsaj dveh razlogov. Prvi je ta, da se lahko ekonomsko privilegirani socialni sloji zrcalijo v tistih, ki so na ekonomskem dnu: »Mi smo nekaj boljšega od revežev.« Pri tem ne gre le za dejstvo posedovanja ekonomskih dobrin, temveč tudi za psihološko dominacijo, užitek močnejšega. Lahko se pojavi krščanski tip zrcaljenja v smislu: »Bodimo hvaležni, da nam gre tako dobro; kako bi bilo, če bi bili taki reveži.« Drugi razlog pa je v tem, da šele skupina revnih premožnejšim omogoča uresničitev sistema dobrodelništva, ki se pri nas uspešno razpreda. Tisti, ki da, ima tudi materialni dokaz za svojo dobroto. Udeležba na dobrodelni prireditvi mu daje natanko tisto podobo, ki si jo ves čas želi imeti o sebi. Lacanovska psihoanaliza v tem primeru govori o procesu simbolne identifikacije.

INSTITUCIJE KOT NARAVNE DANOSTI

Edina možnost, ki jo ima ženska z otrokom, ki nima denarja za najem stanovanja s profitno najemnino ali vsaj za najcenejšo sobo v nastanitvenem centru (ki se tako ali tako izogiba družin), je vstop v različne institucionalne sisteme: oddaja otrok v rejništvo, namestitev starejšega otroka v kakšnega od socialnih zavodov, vstop v Materinski dom, zatočišče ali kakšno od cerkvenih organizacij. V materinskih domovih in zatočiščih nikoli ni prostora, vedno pa se najde kakšna rejniška družina, ki z dodatnim otrokom tudi nekaj zasluži. Ureditev rejništva pa je v takih primerih najpogosteje največji in edini »uspeh«, s katerim se lahko pohvalijo socialne službe. Vsem tem možnostim je v resnici treba reči situacija, kjer ni izbir. V tej socialni realnosti, kjer ni izbir, pa vseeno zbudi pozornost svojevrsten paradoks: rešitve, ki so na voljo, ko nekdo postane brezdomec, so predvsem institucionalne. Namesto da bi država omogočila osebi primerno bivališče, ki bi bilo cenejše kot vzdrževanje dragih institucij, ponuja institucionalne rešitve (materinske domove, brezdomske centre, nadomestne družine).

Logika, ki začne delovati, temelji na prepričanju, da tisti, ki je reven, nima pravice živeti s svojimi otroki in nima pravice do lastnega bivališča. V najboljšem primeru dobi sobo v eni od omenjenih institucij ali sobo v enem od samskih domov. Tako se ponovno srečamo s problemom, ki ga najdemo tako na področju duševnega zdravja kot na področju prizadetosti in starosti. Gre namreč za to, da država še vedno podpira drage in za posameznika praviloma neučinkovite institucije (domove za stare, psihiatrične bolnice, materinske domove, socialne zavode), namesto da bi denar direktno namenila prizadetim osebam.

O čem torej dejansko govori dejstvo, da se v Sloveniji država namesto gradnje socialnih stanovanj odloča za graditve novih in novih institucij? Vanje mora stopiti oseba, ki je stara in ne more več živeti samostojnega življenja, oseba s fizičnimi oviranostmi, ženska, ki jo pretepa partner, in tako naprej – vsakdo, ki bi sicer potreboval individualne načine podpore za samostojno življenje. Ali se za temi odločitvami ne skriva tisti znani srednjeevropski kafkovski subjekt, ki verjame v pomoč institucij tudi takrat, ko namesto pomoči dobi nadzorovanje in osebno razvrednotenje? In ki se počuti bolj nemočnega, ko okoli njega ni več velikih institucij? Kafkovski subjekt je soočen z nasprotjem med tem, da v resnici ima določeno količino moči, s katero bi lahko spreminjal družbene okoliščine, a se hkrati počuti brez moči. Resnično verjame, da ne more biti akter pomembnih družbenih premikov. Del te logike je tudi dojemanje prava in sodstva kot naravne danosti, kot naturaliziranih form, ki prav zaradi svoje navidezne »naravnosti«, ki zabriše družbeno konstruiranost in spremenljivost, dajeta občutek varnosti in pravičnosti.

KRŠENJE OBVEZNOSTI, KI IZHAJAJO IZ PODPISANIH MEDNARODNIH KONVENCIJ

Sociologinja Srna Mandič je v enem od svojih člankov (Pravica do stanovanja, *Sobotna priloga Dela*, 18. 10. 1997) opozorila na ogromen razkorak v praksi Slovenije glede na druge evropske države, ko gre za uresničevanje pravice do stanovanja. Čeprav je Slovenija podpisala vse pomembnejše deklaracije, ki se nanašajo na pravice vsakogar do primernega stanovanja, pa je realnost, kot kaže pričujoči primer, povsem nasprotna. Poglejmo si le dve določili iz dveh mednarodnih koncencij, ki jih je podpisala naša država:

> Priznavamo posebne potrebe žensk, otrok in mladostnikov po varnih, zdravih in pravno zavarovanih stanovanjskih razmerah (*Istanbulska deklaracija*, str. 7).

V primeru opisane prisilne deložacije je šlo prav za mater z otrokoma, torej za enoroditeljsko družinsko skupnost, ki je v Sloveniji v nasprotju z drugimi evropskimi državami diskriminirana tudi v razmerju do družin z dvema odraslima roditeljema. Veljavni Pravilnik o merilih za dodeljevanje solidarnostnih stanovanj (*Ur. l. RS*, 18/92) daje prednost pri pridobitvi stanovanja »mladim družinam«, torej skupnosti dveh

odraslih oseb, ki nista starejši od 30 let, in pripadajočih otrok. Tudi tu se pokaže skrajno nerazumevanje slabih materialnih razmer, v kateri živijo osebe, ki same skrbijo za svoje otroke in so prav zaradi tega v zahodnih državah uvrščene med najranljivejše skupine prebivalstva tudi pri pridobitvi stanovanja. To je ostro kritizirala že Vesna Leskošek (1997), ki je poudarila, da je taka odločitev stvar obstoječe ideologije, ki ne upošteva vsakdanje realnosti:

Če postavljamo prednostne kategorije, bi jih morale biti deležne ravno samohranilke in samohranilci. Izhajati bi morali iz dejstva, da je eni hranilki in hranilcu družine mnogo težje preživeti, ker se mora poleg eksistenčnih stisk soočati še s stereotipi in diskriminacijami v družbi. Tisti, ki bolj potrebuje točke za mlado družino, je torej ravno enoroditeljska družina.

Slovenija je torej podpisala Istanbulsko deklaracijo, ne da bi v praksi dokazala, da resnično odgovorno sprejema »posebne ukrepe« za »prikrajšane in posebno ranljive skupine«. To se še eklatantneje pokaže pri analizi točkovnika za določanje upravičenosti za uvrstitev na seznam upravičencev do socialnega stanovanja. Ta določa, da se mora točkovati tudi površina stanovanja, v kateri oseba trenutno prebiva, pa čeprav gre za bivanje v instituciji zaradi brezdomstva. V nekaterih primerih je mogoče opaziti prav perverzne situacije. Na enem od Centrov za socialno delo v Sloveniji so mi na primer povedali, da je komisija za točkovanje pred nedavnim hotela izmeriti sobe, v katerih živijo pretepene ženske z otroki, ki so se morale umakniti pred nasiljem in v resnici torej nimajo ustreznega bivališča. Kljub vsemu so jim točkovalci hoteli izmeriti površino nujnega in začasnega zavetja, kamor so se za krajši čas umaknile. Njihovo prehodno zasilno bivališče je potemtakem dovolj, da se ga šteje pod rubriko »stanovanjska površina«.

Drugo določilo, ki ga najdemo v Deklaraciji v poglavju o obveznosti držav podpisnic (točka n, str. 34), pa se glasi:

Sprejemamo obveznost, da bomo, upoštevaje človekove pravice, nudili pravno varstvo in zaščito vsem ljudem pred prisilno deložacijo, ki bi bila v nasprotju z zakonom; če je deložacija neogibna, pa zagotovili, da bodo na voljo druge ustrezne rešitve. (v: Mandič, *op. cit.*)

V konkretnem primeru to pomeni, da je naša država dolžna zagotoviti bivališče tudi v primeru, ko gre za »neogibno deložacijo«. V praksi konkretnega primera, ki ga navajamo, pa so mestne oblasti žensko z otrokoma postavili na cesto.

Na listi za pridobitev socialnih stanovanj iz leta 1996 je uvrščena na 1138. mesto med upravičenci do socialnih stanovanj, ki so jih od leta 1991 v Ljubljani dodelili približno 160. Odgovorni za stanovanjsko politiko trdijo, da bo še huje in da se bodo zakonite deložacije nadaljevale. Kako bo v tem času Slovenija opravičevala podpise mednarodnih konvencij, ki ne samo priporočajo, temveč obvezujejo popisnice, da v primerih »neogibnih deložacij« zagotovijo »druge ustrezne rešitve«, ni povsem jasno.

Ena od značilnosti »postsocialističnih pogojev«, kot Nancy Fraser (1997) pogojno poimenuje obdobje tranzicijskih kapitalizmov, je v tem, da vladajoča ideologija spodbuja težnje posameznikov in posameznic po individualnih razlikah in kulturnih raznoličnostih. Govor o kulturni reprezentaciji je postal merilo demokratičnosti družb. Hkrati pa je to dober način, da se nihče več ne ukvarja z vprašanjem ekonomskih razlik, torej z analizo nepravičnosti, ki izhajajo iz nemožnosti po pridobitvi ekonomskih dobrin.

BREZDOMSTVO KOT PSIHOLOŠKO OŠKODOVANJE IN PROCESI OPRAVIČEVANJA

Iz psihološke perspektive lahko o zakoniti prisilni deložaciji govorimo kot o dejanju, ki povzroča nepopravljivo psihološko škodo prizadetim osebam. Gre za travmatski dogodek, ki že veliko prej, kot je izveden, pomeni življenje v negotovosti. V našem konkretnem primeru je mlada družina pet let živela pod psihološkim pritiskom

prisilne deložacije, ne da bi imela tudi ekonomske možnosti, da bi se tega pritiska rešila. Definicija travme poudarja, da govorimo o travmatičnem dogodku takrat, ko psihološko stanje ali zunanji dogodek v hipu spremeni našo sedanjost in prinese občutke kaosa in negotovosti. To se zgodi, ko je oseba priča nenadni izselitvi osebnih predmetov, uničevanju osebne lastnine. Travmatska izguba je torej povezana z dejstvom, da človek nenadoma postane brezdomec, da je brutalno iztrgan iz socialnega okolja, v katerem je živel desetletje, da je izpostavljen bodisi obremenjujočemu sočustvovanju okolice bodisi boleči brezbrižnosti. Nenadna sprememba popolnoma spremeni vsakdanje življenje. Veliko oseb, ki so preživele travmatsko izgubo, govori o tem, da življenje po njej nikoli več ni tako, kot je bilo pred tem, da se počutijo odtujene od drugih ljudi, »drugačne« od tistih, ki nimajo take izkušnje.

Človekova idetiteta je bistveno povezana z načinom bivanja, z bivalnim okoljem, s socialno mrežo, statustnimi atributi, ki olajšujejo življenje in brez katerih je bistveno oteženo osebno vrednotenje in samovrednotenje osebe, ki jih nima: stanovanje, zaposlitev, osebni avto, ustrezna oblačila, družbeno vrednotena socialna mreža ipd. Za vse prihodnje stike, ki jih bo v pričujočem primeru imela prizadeta ženska z otrokoma, ne bo več pomembno, da je desetletje živela in urejala majhno stanovanje v središču Ljubljane, temveč bo za vse ljudi, ki jo bodo srečali, v prvi vrsti brezdomka z dvema otrokoma. To vpliva na človekovo samopodobo, na občutke lastne vrednosti odraščajočih otrok, na nove psihološke prikrajšanosti.

Tudi ljudje, ki so priča takim dogodkom, jih opisujejo kot travmatične. Tiste socialne delavke, ki so pripravljene sodelovati in ponuditi psihološko oporo v primerih prisilnih deložacij, pripovedujejo o tem, kako ti dogodki vplivajo na njihovo psihično počutje. Večina pripoveduje o občutkih nemoči in razvrednotenosti tako v smislu strokovnega dela kot v smislu osebne prizadetosti, ko se postavijo na stran prizadete osebe. Mnoge socialne delavke pri teh dogodkih nočejo sodelovati, saj poudarjajo, da ne želijo biti potisnjene v vlogo psiholoških blažilk negativnih učinkov, ki jih povzročijo državne odločitve. Te so sicer zakonite, s stališča teorije in prakse socialne varnosti in socialnega dela pa nepravične. Kritična socialna delavka pač ne more zatisniti oči in trditi, da je metati na cesto samohranilko z dvema otrokoma, ki je prej skrbela za invalidno osebo v skupnem gospodinjstvu, pravično dejanje.

Večina ljudi za take dogodke, ki pri opazovalcih povzročajo nelagodje, tesnobo in občutke nemoči, noče vedeti. Bolečina, ki jo povzroča vednost, kaj v resnici pomeni, da se tri osebe nenadoma znajdejo na cesti, je za mnoge prevelika, da bi jo lahko prenesli. Številne raziskave so ugotovile, da se ljudje pogosteje in raje identificirajo s tistimi, ki imajo več moči, kot s tistimi, ki je imajo manj. Lažje se je na primer identificirati z storilcem kot z žrtvijo, saj lahko na ta način ubežimo občutkom nemoči, tesnobe in nebogljenosti, ki jih doživlja žrtev. Najučinkovitejši način, da se izognemo občutkom, ki jih ima žrtev, je, da vanjo projiciramo krivdo za storjeno dejanje. O ženskah, ki so žrtve nasilja, se na primer trdi, da so same krive, da izzivajo, da nasilje na neki način zaslužijo in so same krive, da je prišlo do poškodb.

V primeru omenjenih zakonitih prisilnih deložacij se nelagodje in tesnoba, ki ju občuti človek, ko je zares pripravljen zagledati, kaj to dejanje pomeni, navadno zmanjšajo z izjavami, kot so: »Saj je že pet let vedela, da ji grozijo z izselitvijo,« »Kaj je delala vsa ta leta, zakaj ni dobila boljšega odvetnika,« »Lahko da otroke v rejo in si tako olajša situacijo,« »Gotovo jo bo vzela kakšna stara ženska, ki potrebuje pomoč,« »Takih primerov je še veliko,« »Ljudje živijo še v hujših razmerah,« »Če je tako presodilo sodišče, potem bo že nekaj na tem«.

Take in podobne racionalizacije, ki so običajen del procesa, ki mu pravimo zmanjševanje občutkov tesnobe in bolečine, so najpogostejši načini, da odgovornost za storjeno dejanje prenesejo na prizadeto osebo: »Vedela je, kaj se bo zgodilo, zakaj ni prej ukrepala!« Po tej logiki deprivilegirane skupine prebivalstva same sodelujejo pri svojem zapostavljanju. Izkušnja, ki je v

resnici posledica politične odločitve, se prenese na osebno raven in postane stvar individualne »usode«, tako rekoč zasebnosti, s katero nihče noče ničesar imeti. Ko smo pred tem, da se moramo odločiti, da v konkretnem primeru storimo kaj za osebo, ki je v življenjski stiski, se kot zadnji zdihljaj samoopravičevanja, ki naj zmanjša tesnobo, pojavi misel: »Saj se bo pojavil kdo, ki bo pomagal, navsezadnje pa je to stvar države in socialnega dela.« Tako se izognemo nevarnemu odkritju, da tistega »drugega«, ki nanj računajo, ni.

Ker so take racionalizacije le psihološka opora, da se v človeku zmanjšata tesnoba in bolečina, so seveda nekoristne za racionalno analizo, s katero smo začeli pričujoči članek. Ne morejo namreč upoštevati strukturne ravni prikrajšanosti, na kateri vidimo, da ta ženska tudi pred petimi leti ni imela možnosti, da si najame, pridobi, kupi, podeduje stanovanje. Da so se v teh petih letih njene prikrajšanosti le še stopnjevale. Rodila je drugega otroka, za katerega njegov biološki oče ne plačuje niti zakonsko določenih alimentov. Njeni denarni viri so se torej v teh letih zmanjšali in ne povečali, kot so se denarni viri mnogih drugih državljanov, odrečena pa ji je bila tudi pravica do stanovanja.

Eden od učinkovitih načinov racionalizacije travmatskih dogodkov je, da verjamemo, da gre zgolj za naključja. Verjamemo, da je posilstvo v parku nesrečno naključje, da je fizično nasilje naključno, da je zakonita izselitev »usoda«, ki samo pokaže, da mašinerija državnega sistema kdaj pa kdaj naredi napako v škodo humanizacije človekovega življenja. Tisto, kar se v procesu psihološke racionalizacije prikrije, pa je bolj grozljivo; namreč to, da takim dogodkom ne botruje naključje, temveč, nasprotno, dobro skrita, subtilna logika družbenega izključevanja, ki se v sistemu navidezne pravičnosti začne z izključevanjem najranljivejših skupin prebivalstva.

Zgodovine odporov in časi družbenih premikov nas učijo, da je premik mogoč le tedaj, ko se subjekt sam prepozna kot akter vsakokratne družbene situacije. Takrat lahko prav s pozicije individuuma preskuša nove strategije, ki so redke v vsakdanjih praksah državljanov in so onstran znanih ideoloških vzorcev dominacije in podrejenosti. Delujoči subjekt je torej mogoč, ko različne ideologije prepozna, vendar ne pristane na to, da ga usodno določajo. Z drugimi besedami, če ni stanovanj, je stvar politične volje, da jih zgradimo, če je ustvarjanje brezdomcev pravno legalno, še ne pomeni, da je tudi pravično. Kajti vprašanje graditve stanovanj je v resnici bolj stvar vrednot in ideoloških odločitev kot denarja in betona. Na to opozarja tudi Srna Mandič (1996: 11), ko pravi:

> Stanovanje v funkciji zavetišča danes ni več prevladujoča paradigma raziskovanja, raziskovalna pozornost se vse bolj usmerja k socialnim, gospodarskim, političnim in ideološkim razsežnostim stanovanja.

Kako oceniti pripravljenost lokalnih oblasti za delovanje v smeri socialne pravičnosti s politiko, ki je ne bodo zanimali le »veliki« dogodki, temveč prav tiste »majhne«, navidezno nepomembne reči, pa je stvar, ki jo bo vse večja množica ljudi brez stanovanj kaj kmalu izkusila v svojem vsakdanjem življenju.

KAJ DELAJO SOCIALNE DELAVKE, KO ČLOVEKA SELIJO?

Tako smo prišli do bistvenega. Kako naj v primeru prisilnih deložacij ravnajo socialne delavke? Kot vsaka praksa, je tudi socialno delo odvisno od teorij in od ideologij. Če med tema dvema kategorijama sploh obstaja razlika, jo razpoznamo tako, da je prva domena epistemološkega prizadevanja, druga pa prizadevanja po ohranjanju obstoječih razmerij in repeticijskih praks.

Danes vemo, da je tudi prakso vse težje predpisovati, saj je subjekt zavezan svojim lastnim ideologijam, sledi različnim tipom teorij in je določen z različnimi diskurzi. Vseeno pa vemo, kaj naj bi pomenila dobra praksa socialnega dela, ki naj bi se jim prostovoljno in goreče približevala vsaka strokovnjakinja, socialna delavka ali socialni delavec. Nič ne pomaga, tudi dobra praksa je le ideološki konstrukt in produkt

epistemoloških prizadevanj, ki jih je mogoče uporabljati z omejenim rokom trajanja. Odvisna je od kulturnega konteksta, v katerem je nastala. Vseeno si poglejmo, kaj se zdi v tem hipu ustrezen spisek ravnanj, ki upošteva tako socialno-politični kontekst, v katerem se dogodek odvija, kot čustvene potrebe individuuma. Spisek ravnanj je mogoče poljubno širiti in dodajati elemente, ki mu manjkajo.

Praksa socialnega dela na področju prisilnih (legalnih ali ilegalnih) deložacij bi morala vsebovati naslednje postopke in temeljiti na naslednjih miselnih modelih:

1) Socialna delavka mora biti vedno udeležena pri prisilni izselitvi. To je pomembno iz naslednjih razlogov:

• Zaradi zagovorniške vloge v odnosu do stranke, ki doživlja travmatski dogodek izgube. Socialna delavka je priča dogajanja, omogoča čustveno oporo, pomaga pri praktičnih opravilih, ki so nujni med deložacijo (razmišljati skupaj z osebo, kaj bo vzela s seboj, kam bo odpeljala pohištvo, kam se lahko zateče ipd.); pomaga pri skrbi za otroke, stare, bolne.

• Zaradi kontinuitete v procesu pomoči, saj dobi socialna delavka s tem podatke, kam se bo zatekla deložirana oseba ali družina, v kakšni socialni stiski se je znašla in kaj posamezniki potrebujejo. Že med prisilno deložacijo se socialna delavka s prizadeto osebo dogovori za prihodnje postopke.

2.) Socialna delavka mora nemudoma začeti z ukrepi zmanjševanja škode, ki so materialne in čustvene narave. Poskrbeti mora za nujno materialno pomoč (enkratna socialna pomoč, zimska pomoč, mesečna socialna denarna pomoč ipd.) in za čustveno oporo: tako za pomoč otrokom (npr. pomoč v šoli) kot za pomoč odraslim (skupine za samopomoč, svetovanje kot vrsto podpore).

3.) Socialna delavka mora zbirati in posredovati vse informacije, ki jih prizadeta oseba potrebuje: najcenejše bivalne možnosti in cenene možnosti za nakup najnujnejših materialnih dobrin; možnosti za brezplačno bivanje, pravne informacije. V skrajni sili pa ji mora ponuditi tudi obsežne informacije o institucionalni pomoči (materinski domovi, prehodni domovi, stanovanjske skupine, brezdomska zatočišča, varne hiše ipd.). V tem primeru je dobro, da organizira interdisciplinarni krizni tim za učinkovito pomoč.

5.) Socialna delavka mora poznati zakonodajo in pravne dokumente in vedeti, da so prisilne izselitve, kjer prizadete osebe od države ne dobijo nadomestnih bivališč, nelegalne, in morajo v teh primerih posredovati pri političnih organih (na občini, ministrstvih, nevladnih organizacijah, pri varuhu človekovih pravic, mednarodnih organih).

6.) Socialna delavka mora vedeti, kakšen je postopek za kandidiranje pri razpisih za pridobitev socialnega stanovanja, in narediti vse, da pomaga osebi pridobiti socialno stanovanje (pisanje priporočila, pomagati osebi, da si pridobi vse potrebne dokumente, poznati nepisana pravila pri pridobivanju socialnih stanovanj ipd.).

7.) Socialna delavka mora delovati iz perspektive uporabnice in upoštevati želje in vrednote stranke, katere zagovornica je. To pomeni, da ne sme ponujati ali celo vsiljevati stranki nesprejemljivih rešitev: oddaje otrok v rejniške družine, odhod v institucijo, življenje v kulturnih okoljih, ki jih stranka ne sprejema.

8.) Socialna delavka mora upoštevati, da je prizadeta stranka v procesu šoka in žalovanja in mora skrbeti za to, da ima do nje spoštljiv odnos. Pred kratkim je neki socialni delavec deložiranemu fantu očital nove superge, ki si jih je kupil na ljubljanski tržnici, češ, če ima denar za nova oblačila, si lahko tudi najame sobo v hotelu.

9.) Socialna delavka mora osebi, ki je prizadeta zaradi deložacije, omogočiti pravico do izbire.

Po vsem zapisanem se ponovno vsiljuje misel, ki jo je nekoč nakazala Doreen Gibson: ali ni socialno delo, vsaj tukaj in zdaj in za marsikoga, nemogoča naloga.

Literatura

N. Fraser (1997), *Justice Interruptus*. London: Routledge.

V. Leskošek (1997), Diskriminacija »nezakoncev«. *Mladina* 28/29.

S. Mandič (1996), *Stanovanje in država*. Ljubljana: ZPS.

epistemoloških prizadevanj, ki jih bo mogoče uporabljati z omejenim rokom trajanja. Odvisna je od kulturnega ozadja teksta, v katerem je nastala. Vprašajmo, kaj se zdi v tem hipu ustrezen spisek ravnanj, ki upošteva tako socialno-politični kontekst, v katerem se dogodek odvija, kot čustvene potrebe individuuma. Spisek ravnanj je mogoče poljubno širiti in dodajati elemente, ki mu manjkajo.

Praksa socialnega dela na področju prisilnih (legalnih ali ilegalnih) deložacij bi morala vsebovati naslednje postopke in temeljiti na naslednjih miselnih modelih:

1.) Socialna delavka mora biti vedno udeležena pri prisilni izselitvi. To je pomembno iz naslednjih razlogov:

• Zaradi zagovorniške vloge v odnosu do stranke, ki doživlja travmatski dogodek izgube. Socialna delavka je priča dogajanja, omogoča čustveno oporo, pomaga pri praktičnih opravilih, ki so nujni med deložacijo (razmišljati skupaj z osebo, kaj bo vzela s seboj, kam bo odpeljala pohištvo, kam se lahko zateče ipd.), pomaga pri skrbi za otroke, stare, bolne.

• Zaradi kontinuitete v procesu pomoči, saj dobi socialna delavka s tem podatke, kam se bo zatekla deložirana oseba ali družina, v kakšni socialni stiski se je znašla in kaj posamezniki potrebujejo. Že med prisilno deložacijo se socialna delavka s prizadeto osebo dogovori za prihodnje postopke.

2.) Socialna delavka mora nemudoma začeti z ukrepi zmanjševanja škode, ki so materialne in čustvene narave. Poskrbeti mora za nujno materialno pomoč (enkratna socialna pomoč, zimska pomoč, mesečna socialna denarna pomoč ipd.) in za čustveno oporo, tako za pomoč otrokom (npr. pomoč v šoli) kot za pomoč odraslim (skupine za samopomoč, svetovanje kot vrsto podpore).

3.) Socialna delavka mora zbirati in posredovati vse informacije, ki jih prizadeta oseba potrebuje: najcenejše bivalne možnosti in cenene možnosti za nakup najnujnejših materialnih dobrin; možnosti za plačno bivanje; pravne informacije. V skrajni sili pa si mora ponuditi tudi obsežne informacije o institucionalni pomoči stanovanjske skupine, brezdomska zatočišča, varne hiše ipd.). V tem primeru je dobro, da organizira interdisciplinarni krizni tim za učinkovito pomoč.

5.) Socialna delavka mora poznati zakonodajo in pravne dokumente in vedeti, da so prisilne izselitve, kjer prizadete osebe od države ne dobijo nadomestnih bivališč, nelegalne, in morajo v teh primerih posredovati pri političnih organih (na občini, ministrstvih, nevladnih organizacijah, pri varuhu človekovih pravic, mednarodnih organih).

6.) Socialna delavka mora vedeti, kakšen je postopek za kandidiranje pri razpisih za pridobitev socialnega stanovanja, in narediti vse, da pomaga osebi pridobiti socialno stanovanje (pisanje priporočila, pomagati osebi, da si pridobi vse potrebne dokumente, poznati nepisana pravila pri pridobivanju socialnih stanovanj ipd.).

7.) Socialna delavka mora delovati iz perspektive uporabnice in upoštevati želje in vrednote stranke, katere zagovornica je. To pomeni, da ne sme ponujati ali celo vsiljevati stranki nesprejemljivih rešitev: oddaje otrok v rejniške družine, odhod v institucijo, življenje v kulturnih okoljih, ki jih stranka ne sprejema.

8.) Socialna delavka mora upoštevati, da je prizadeta stranka v procesu šoka in žalovanja in mora skrbeti za to, da ima do nje spoštljiv odnos. Pred kratkim je neki socialni delavec deložiranemu fantu očital nove superge, ki si jih je kupil na ljubljanski tržnici, češ, če ima denar za nova oblačila, si lahko tudi najame sobo v hotelu.

9.) Socialna delavka mora osebi, ki je prizadeta zaradi deložacije, omogočiti pravico do izbire.

Po vsem zapisanem se ponovno vsiljuje misel, ki jo je nekoč nakazala Doreen Gibson: ali ni socialno delo, vsaj tukaj in zdaj in za marsikoga, nemogoča naloga.

Anka Zdovc

IZGORELOST STROKOVNJAKOV NA CENTRIH ZA SOCIALNO DELO

POVZETEK RAZISKAVE

Da se človek od časa do časa čuti praznega, je nekaj popolnoma naravnega. Vendar je pri sprejemanju tega občutka velika razlika med tistimi, ki pripisujejo krivdo za občutek praznine sebi – dolžijo zanjo svoj jaz –, in tistimi, ki ta občutek sprejemajo kot življenjsko danost, s katero se je treba spoprijeti.

Virginia Satir

POJEM IZGORELOSTI

Prvi je v znanstveni literaturi ta pojem uporabil Freudenberger v članku iz leta 1974. Bistvo tega članka je, da delo strokovnjakov na osnovi mladostnega intuziazma izčrpa njihovo energijo. Pojav je imenoval »*burnout*«, v našem besednjaku pa ga imenujemo izgorelost. Pri strokovnjakih v službah pomoči se po več letih prizadevnega dela pojavljajo stanja telesne, psihične in čustvene izčrpanosti. Izgorelost je posledica frustracij, povezanih z delom, zlasti tistih, ki nastajajo ob dejansko ali navidez nerešljivih problemih. Sprejeti je treba dejstvo, da vsem ljudem v stiski ne moremo pomagati in da lahko mnogim pomagamo le delno in začasno. Ko strokovnjaki pomagajo klientom, morajo biti sposobni zdržati frustracijo, da nekaterim ni mogoče pomagati. Poklicni ideal je nekaj, k čemur se le teži, nikoli pa se ga v popolnosti ne doseže.

MODELI IZGORELOSTI

BIVANJSKI MODEL IZGORELOSTI

Avtorica tega modela je A. Pines, ki meni, da izgorelost neposredno izhaja iz neuspeha in občutka nemoči. Poudarek daje zvezi med doseganjem ciljev in izgorelostjo. Niso vsi cilji enako pomembni za preprečevanje izgorelosti, pomembni so za osebo smiselni cilji.

Ljudje potrebujejo smisel življenja. Pomanjkanje smisla lahko povzroči izgorelost. Izgorelost se pojavi pri ljudeh, ki vstopijo v poklic s pričakovanji, da bodo v njem našli življenski smisel. To je še zlasti značilno za ljudi, ki so si za svoj življenski cilj zastavili, da bodo skrbeli za določeno skupino ljudi, da bodo njihova življenja spremenili na bolje in da jim bodo pomagali lepše živeti. Spoznanje, da tega ne morejo doseči, jih vodi v izgorelost.

Bivanjski model izgorelosti je motivacijski. Njegova predpostavka je, da lahko izgorijo le zelo motivirane osebe. Ključni faktor za preprečevanje izgorelosti je podporno delovno okolje. Izjemoma lahko kdo tudi v podpornem delovnem okolju ne doseže pomembnega cilja, doživi neuspeh in s tem prve znake izgorelosti. Podobno je, če kdo dela v stresnem in nepodpornem delovnem okolju, doseže pomemben cilj, doživi uspeh in najde v tem uspehu smisel.

KRIZNA TEORIJA – FRUSTRACIJSKI MODEL IZGORELOSTI

Zagovornik te teorije je Matthias Burisch, ki izhaja iz osnovne človekove potrebe – potrebe po avtonomiji. Meni, da je izguba avtonomije vzrok, ki pelje k izgorelosti. Večino simptomov izgorelosti lahko interpretiramo kot izgubo avtonomije ali kot prizadevanje, da bi preprečili izgubo ali jo ponovno pridobili, jo kompenzirali ali zmanjšali njen subjektivni vpliv. Neuspeh je izguba bivanjskega smisla, to pa je pogoj za napredovanje izgorelosti za stopnjo, ki je že sprožena s predhodno izgubo avtonomije. Izguba avtonomije ni zadosten razlog za sprožitev procesa izgorevanja. Srečati se mora z neko individualno preddispozicijo, s ključno spremenljivko – zgodovino osebe. Te osebne karakteristike je zaradi občutljivosti in etike težko odkrivati, torej ostajajo osebni dejavniki večinoma prikriti. Šele potem, ko razumemo, kaj se dejansko dogaja v življenju strokovnjaka, vsakega posebej, ne v nekih povprečjih, lahko v kombinaciji z ostalimi dejavniki odkrivamo pojav izgorelosti.

MODEL IZGORELOSTI KOT STANJE – STATIČNI KONCEPT

Lennart Hallsten je opredelil ta koncept kot kronično stanje, pomembna zanj pa je izčrpanost. Osrednji kriterij statičnega modela izgorelosti je torej emocionalna izčrpanost, utrujenost in izpraznjenost. Avtor tega koncepta trdi, da je izgorelost neke vrste depresija. Depresija naj bi nastopila, ko ne najdemo več svoje vloge, ko vloga ni definirana in ko nimamo na razpolago alternativne vloge. Ta vloga je pomembna za definiranje smisla življenja. Torej je izgorevanje oblika depresije, pot do depresije. Izgorevanje naj bi se pojavilo, ko so predpisane in samodefinirajoče vloge ogrožene ali uničene in ni na razpolago alternativnih vlog. Določena stopnja osebne ranljivosti je prvi pogoj za izgorelost. Strokovnjak naj bi kreiral pozitiven pogled o sebi, pri tem pa je pomebna njegova samodefinirajoča vloga. Oseba, ki ima slabe izkušnje, ki ima težave, majhno podporo okolja, ima velike možnosti, da bo postala občutljiva. Če se pričakovanja ne realizirajo, lahko strokovnjak nadaljuje s fazo, ki jo imenujemo izgorevanje.

SOCIALNA KOMPETENTNOST KOT MODEL IZGORELOSTI

Občutek kompetentnosti in učinkovitosti izhajata iz možnosti posameznika, da vpliva na svoje okolje in uravnava izid dogajanj. Delavci v službah pomoči lahko razvijejo pozitivni čustveni odnos do svojega dela le, če obstaja verjetnost, da njihovo delo povzroča spremembe v življenju njihovih klientov, da ima socialno vrednost. Kompetentnost lahko opredelimo kot sposobnost osebe za učinkovite interakcije z okoljem. Zavest o kompetentnosti je pomembna motivacijska sila na področju dajanja pomoči. Ko človek izgubi upanje, da bo dosegel kompetentnost, obstaja nevarnost, da se pojavi izgorelost. Še pogosteje pa pride do tega, ko ima nerealistična pričakovanja, da bo zelo hitro izboljšal ali rešil probleme klientov. Velika pričakovanja lahko pripeljejo do izgorevanja, lahko pa tudi do izboljšanja kompetentosti in povečajo motivacijo za doseganje ciljev. Veliko problemov socialne kompetentnosti izhaja iz dejstva, da poskušajo strokovnjaki doseči pri klientih cilje, ki so jih sami zastavili. Ti cilji niso enaki ciljem klientov. Problem je tudi v tem, da slabo opremljeni delavci pogosto delajo v najmanj podpornih okoljih, obravnavajo najtežje primere in prejemajo najmanj pomoči pri zastavljanju realističnih ciljev in ocenjevanju učinkov svojega dela.

KIBERNETIČNI MODEL IZGORELOSTI

Heifetz in Bersani uporabljata kibernetični model razlage pojava izgorelosti. Osnovno izhodišče njunega pojmovanja je, da je predanost poklicu glavni motiv, pa tudi sredstvo za doseganje pozitivnih sprememb pri klientih. Pozitivni premiki pri klientu so povezani z osebnostno rastjo pomočnika. Pomočniki imajo dve osnovni potrebi:

• potrebo, dosegati pozitivne spremembe pri drugih
• potrebo po lastni rasti pri delu.

Svetovalci in klienti se povežejo v procesu pomoči v poseben odnos, ki postavlja svetovalca pred veliko tveganje. S klientom deli problem in kanalizira velike količine svoje kognitivne in emocionalne energije v klientova prizadevanja za reševanje problema. Praviloma ima malo podpore pri klientu. Ta asimetrija naj bi bila po mnenju mnogih avtorjev eden od poglavitnih razlogov izgorevanja. Tako kot je klient odvisen od svetovalca pri doseganju in prepoznavanju izboljšanja stanja ali svoje osebnostne rasti, je svetovalec glede doživljanja svoje poklicne učinkovitosti odvisen od klientove rasti.

MODEL LASTNE UČINKOVITOSTI

Zagovornik tega koncepta je Cherniss, ki meni, da je veliko raziskav pokazalo povezavo med izgorelostjo in lastno učinkovitostjo. Mnogi strokovnjaki, ki delajo v službah pomoči, so se pritoževali zaradi prevelike delovne obremenitve, pomanjkanja administrativne podpore in birokratskih ovir. Osnovni problem pa je bil v tem, da se niso čutili uspešne in kompetentne, ne zaradi pomanjkanja znanja in učinkovitosti, ampak zaradi sistemskih faktorjev, ki so jim onemogočali uporabiti ta znanja na način, ki bi dal pričakovane rezultate. Zveza med samoučinkovitostjo in izgorelostjo je v tem, da sta delovna motivacija in zadovoljstvo povečana, če oseba doseže cilj, ki ima zanjo smisel. Tak dosežek pelje k psihološkemu uspehu, ki osebo opogumi, da postane še bolj zavzeta za delo, da si postavi še višje cilje in da s tem raste njeno samospoštovanje. Pomemben je občutek uspeha in ne objektivni uspeh. Oseba bi se psihološko umaknila, če bi doživela neuspeh. Psihološki umik je glavna karakteristika, povezana z izgorelostjo. Posamezni faktorji ali delovne situacije, ki povečujejo občutek uspeha in kompetence, zmanjšujejo izgorelost, medtem ko faktorji, ki povečujejo občutke neuspeha, povečujejo izgorelost. Teoretično je mogoče, da se ljudje izognejo izgorelosti, tudi če je avtonomija omejena, če omejitve njihove avtonomije ne ovirajo doseganja smiselnih ciljev.

ZNAKI IZGORELOSTI

Vsak posameznik lahko reagira na obremenitve v poklicu na svoj način, v skladu s svojo telesno konstitucijo, zdravjem, osebnostno strukturo in v interakciji s specifičnimi poklicnimi obremenitvami in specifičnim delovnim okoljem. Simptomi so lahko pri različnih ljudeh različni. Težave so lahko šibkejše ali močnejše, le občasne, kratkotrajne ali dolgotrajne. Pojavijo se lahko slabi dnevi, ki se izmenjujejo z normalnimi. Na splošno pa velja: kolikor več stresnih situacij in obremenitev doživljamo, toliko več težav in s tem več sprememb v vedenju se bo pojavljalo. Izgorelost pogosto povzroči naslednje znake na telesnem področju: izbruh telesne izčrpanosti, kronične utrujenosti in številne psihosomatske motnje oziroma bolezni, kot so: nespečnost, želodčne in prebavne težave, glavoboli, bolečine po telesu, zlasti v križu in hrbtu, težave s srcem in dihanjem, upad energije, upad aktivnosti.

V psihičnem in emocionalnem doživljanju izgorelih odkrivamo naslednje motnje: umik v medosebnih odnosih, kronično pritoževanje, neodločnost, osiromašenje čustvenega odnosa do ljudi, za katere delajo, žalost, obup, občutje nemoči, čustvena neodzivnost, izoliranost, distanciranost, znižan frustracijski prag, razdražljivost, nezadovoljstvo, tesnoba, bojazen, paranoidnost, neodločnost, jokavost, depresija. Težave v medosebnih odnosih: za vedenje na delu in v privatnem življenju je značilna nekorektnost, nestrpnost, nevljudnost, žaljivost, netolerantnost, konflikti s sodelavci in klienti.

VPLIV OSEBNOSTNIH LASTNOSTI NA IZGORELOST

K izgorevanju se bolj nagibajo posamezniki, ki so občutljivi, z veliko mero empatije, topli in zavzeti v odnosih do drugih, k ljudem orientirani idealisti, toda obenem notranje

negotovi, z večjo mero anksioznosti, introvertiranosti, pretiranega entuziazma in s težnjo k čezmerni identifikaciji z drugimi. Mnogi gradijo podobo o sebi predvsem na doseganju nerealistično zastavljenih poklicnih ciljev, kar pelje v razočaranje in neugodno samopodobo. Življenjske spremembe povečujejo posameznikovo dovzetnost za izgorevanje. Pri tem so pomembne neugodne spremembe, kot so bolezen, razveza, izguba ljubljene osebe, pa tudi pozitivne spremembe, kot npr. poroka, ugodna zamenjava delovnega mesta. Pomembno vlogo ima tudi samospoštovanje. Posledica šibkega samospoštovanja je močna občutljivost za mnenje drugih, ki povzroča konformistično obnašanje. Osebe z več samospoštovanja so bolj samozavestne, niso toliko odvisne od okolice, aktivneje iščejo rešitve.

VPLIVI DELOVNEGA OKOLJA

Različne raziskave, opravljene na tem področju, kažejo zlasti naslednje stresogene faktorje v poklicih pomoči, ki izvirajo iz delovnega okolja:

1. Prevelika količina dela, ki je povezana z vse večjimi in vse bolj kompleksnimi problemi družbe. Preobremenitev je negativni dejavnik okolja, čeprav enaka količina dela pomeni za koga preobremenitev, za drugega pa ne.

2. Slabi delovni pogoji zaradi slabih prostorskih pogojev za delo s klienti – pomanjkanje zasebnosti.

3. Nejasnost poklicne vloge in profesionalnih ciljev. Za stresogenost delovnega mesta je pomembna nejasna opredeljenost vloge, kar pomeni nejasnost glede delavčevih dolžnosti, pravic, odgovornosti, delovnih nalog in ciljev.

4. Odgovornost za druge ljudi je sama po sebi stresogena. S prevzemanjem odgovornosti za druge sprejemajo nase tudi riziko, da tisto, kar je odvisno izključno od klienta, ostane nedokončano, saj je izven dosega njihovega vpliva.

5. Slabi delovni odnosi v ustanovi oziroma v timu so eden od virov stresa v tem poklicu.

6. Pomanjkanje znanja je lahko faktor, zaradi katerega ljudje lažje podležejo občutkom strahu in panike. Več znanja jim omogoči, da probleme vidijo v realnem obsegu, kar samo po sebi zmanjšuje stres.

7. Stres, ki izhaja iz nepredvidljivih reakcij klientov (agresivni izbruhi, depresivnost, suicidalnost).

8. Birokratski in administrativni postopki omejujejo svobodo strokovnjaku pri delu in ga silijo, da porabi več časa in naporov za stvari, ki so nepomembne ali drugotnega pomena.

STRES KOT DEJAVNIK IZGORELOSTI

Stres je situacija alarma, je stanje posameznikove psihične in fizične pripravljenosti, da se z obremenitvijo sooči, se ji prilagodi in jo obvlada. Učinek stresogenih dejavnikov občuti vsakdo po svoje. Kako se bo posameznik nanje odzval, je odvisno od njegove psihofizične konstitucije, življenjske zgodovine, pa tudi od trenutnega spleta okoliščin. Človek ob številnih obremenitvah, zlasti če trajajo predolgo in če ne kaže, da se jih bo rešil, doživlja telesno nemoč in odpoved. Poleg tega tudi psihično odpoveduje. Pojavijo se občutja praznine, brezupa, nezainteresiranosti. Stres lahko občuti vsakdo, izgorelost pa lahko čutijo le ljudje, ki vstopajo v kariero z visokimi cilji, pričakovanji in motivacijo – ljudje, ki so pričakovali, da bodo v svojem delu našli smisel. Strokovnjak, ki nima take začetne motivacije, lahko občuti stres zaradi službe, ne bo pa izgorel.

PREPREČEVANJE, ZDRAVLJENJE IN RAZBREMENJEVANJE

Za odpravljanje izgorelosti in razbremenjevanje stisk, ki jih doživljamo, poznamo preproste pa tudi kompleksnejše metode, kot so samopomoč, spreminjanje delovnega okolja in pomoč različnih suportivnih skupin.

Pomebno je, da problem izgorelosti poznamo. Narediti moramo tudi kaj zase, ne samo za kliente. Vzeti si moramo čas za rekreacijo, športne aktivnosti, zabavo. Prosti

čas običajno izrabimo neorganizirano. Izboljšati moramo kvaliteto odnosov v družini in s prijatelji, poskrbeti za zdravo prehrano in za dovolj počitka in spanja. Čim bolj se moramo izogibati stresnim situacijam v službi in doma, reducirati moramo stresne dejavnike, kolikor lahko vplivamo nanje. Postavimo si realne cilje, naredimo vrstni red prioritetnih nalog, naredimo si meje lastne odgovornosti in zmožnosti. Govorimo o svojih problemih! V službi vzpostavimo z vsemi sodelavci kolegialne odnose in razvijajmo občutek pripadnosti kolektivu. Sodelavcem priznajmo strokovno in človeško vrednost in jim dajmo vedeti, da jih cenimo. Pri opravljanju delovnih nalog jim dajmo moralno podporo in jim pomagajmo, če nas za to zaprosijo. Odprt odnos vzpostavimo tudi z nadrejenimi, z njimi definirajmo stvarna poklicna pričakovanja ter določimo časovno opredeljene cilje. Spremljajmo nova znanja in se permanentno izobražujmo. Ocenimo, ali je za našo razbremenitev potrebna sprememba organizacije dela, in jo tudi predlagajmo. Najboljši pristop za ublažitev izgorelosti pa je razvijanje močnega socialnega podpornega sistema. Sem sodijo družina, prijatelji, sodelavci, pa tudi različne suportivne skupine in skupine za samopomoč.

Supervizija je z vidika suportivne skupine metoda, ki strokovnjaka spodbuja k učenju in spoznavanju samega sebe, mu je v oporo pri delu in ga usmerja. Naloga supervizije ni samo poglabljanje strokovnega znanja, pač pa tudi boljše razumevanje klienta, lastnega doživljanja in reakcij. Pomemben cilj supervizije je pomoč strokovnjakom pri razvijanju profesionalne identitete. Profesionalna identiteta pomeni razširitev osebne identitete in pelje k razvoju avtonomne osebnosti. Od tod tudi najpomembnejši cilji supervizije; učenje z izkušnjo, podpora strokovnjaku in spremljanje njegovega dela.

REZULTATI RAZISKAVE

Moje lastne izkušnje in izkušnje kolegic in kolegov so mi dale spodbudo, da bi o problemu izgorelosti spregovorili socialni delavci, ki delamo na centrih za socialno delo. Pri delu smo pogosto omejeni, na mnoge situacije ne moremo vplivati, pričakovanja klientov in širše javnosti pa so velika. Iščemo svojo strokovno identiteto in priznanje in si nalagamo obremenitve, ki jih pogosto ne zmoremo.

V raziskavi je sodelovalo 71 socialnih delavk in trije socialni delavci, ki delajo na centrih za socialno delo po 15 in več let. Podatke sem zbrala z vprašalnikom.

Največ v raziskavo vključenih ima 15 do 20 let delovne dobe, teh je 47%, sledi ji skupina z 20 do 25 leti, teh je 39%. Z delovno dobo nad 25 let jih je le 8% in nad 30 let 5%.

Večina socialnih delavk in delavcev dela torej na Centrih za socialno delo od 15 do 25 let (86%). Delajo na različnih področjih dela. Največ vprašanih (31%) dela na področju polivalence, kjer se srečujejo z različnimi težavami strank, večina ostalih pa dela na več področjih. Na področju varstva družine in družinskega svetovanja jih dela 28%, na področju varstva ostarelih, invalidov in prizadetih 22%, na področju varstva otrok in mladostnikov 16%, na področju rejništva in skrbništva 12%, z zaporniki dela 7%, na razvezah in urejanju stikov 5%, z zasvojenimi 4% in na denarnih dodatkih 3%.

Večina tega poklica pred odločitvijo zanj ni poznala (47%) ali ga je poznala le delno (43%). Le malo je takih, ki so poklic poznali (10%).

Anketiranim sem postavila vprašanje, kaj si zaželijo, ko čutijo hude delovne obremenitve? Največ jih želi na dopust, torej se spočiti, za krajši čas zapustiti delovno mesto, si nabrati novih moči (42%). Zaposlitev bi menjalo 28% udeleženih v raziskavi. To bi lahko bil pokazatelj izgorelosti in krize. Odgovor, da bi zamenjali poklic, je dalo 15% socialnih delavk in delavcev. Zjutraj bi ostalo doma prav tako 15% vprašanih. Delovno mesto pa bi jih menjalo 14%.

V teoretskem uvodu sem poudarila, kako pomembno je podporno delovno okolje za zmanjšanje pojava izgorelosti. Večina socialnih delavk in delavcev (57%) najde pomoč le pri nekaterih sodelavcih. 27% jih je odgovorilo, da jih sodelavci razumejo in

jim pomagajo. Včasih dobi pomoč 16% vprašanih. Pomoč torej najpogosteje iščejo pri sodelavkah (86%), sledijo odgovori, da si pomoč poiščejo na supervizijski skupini (38%), na direktorja se obrne 28% vprašanih, težave pa jih zadrži zase 18%.

Socialne delavke in delavci se pogosto znajdejo pri delu v hudih stresnih situacijah. Odgovori kažejo, da največji stres doživljajo, ko se srečujejo z nasiljem v družini, temu pa sledi odvzem otrok staršem. Spolne zlorabe otrok so na tretjem mestu. Zelo stresno doživljajo tudi delo z alkoholiki in disocialnimi osebami. Najbolj stresni osebni dejavniki za strokovnjake na centrih so nemoč, odgovornost za druge, preobčutljivost za težave drugih, občutki krivde in da ne vidijo rezultatov svojega dela. Kot stresna doživljajo tudi prevelika pričakovanja klientov in veliko število klientov.

Kaj pa delovno okolje in dejavniki stresa? Delovno okolje je lahko pogosto velik povzročitelj dodatnih stresov, poleg osebnih dejavnikov in dejavnikov klienta. Preobremenjenost z delom je kot dejavnik stresa na prvem mestu. Na drugem mestu je administrativno reševanje problemov, na tretjem pa odgovor, da delo socialnih delavcev ni cenjeno. Preobremenitev je negativni dejavnik okolja, čeprav enaka količina dela pomeni za koga preobremenitev, za koga drugega pa ne. Prav tako je stresno administrativno reševanje problemov ljudi. Birokratski in administrativni prostopki omejujejo svobodo pri delu in jih silijo, da porabijo več časa in naporov za stvari, ki so manj pomembne. Pri delu so omejeni, če pa se temu faktorju pridružijo še premajhna finančna sredstva, socialni delavci lahko doživljajo delo kot neuspešno. Izgubijo upanje, da bodo dosegli kompetentnost, in lahko se pojavi izgorelost.

Udeleženim v raziskavi sem postavila vprašanje: Ali imajo pogosto občutek, da njihovo delo nima pravega smisla? Odgovorili so takole:

- tega občutka nima nikoli 36% vprašanih,
- le včasih ne vidi smisla 34% socialnih delavcev,
- pogosto se o smislu sprašuje 15% socialnih delavcev,
- 14% jih ne zna odgovoriti na to vprašanje.

Največ socialnih delavk in delavcev obupa in se posledično sprašuje po smislu svojega dela, ker ljudem ne morejo pomagati (42%), ker ne vidijo učinkov svojega dela (42%), ker njihovo delo ni dovolj cenjeno ali pomembno (35%), ker ne morejo vplivati na življenje drugih (26%). Iz vseh teh odgovorov lahko spoznamo, kaj kaže na smisel socialnega dela. Frankl je v svojih raziskavah ugotavljal, da človek dosti lažje obvlada telesne, psihične, socialne in druge težke situacije, če najde smisel v tem, da živi za nekoga in za nekaj. Odgovori socialnih delavk in delavcev to potrjujejo. Najbolj jim je pomemben občutek, da lahko pomagajo in da so koristni. Socialnim delavcem torej veliko pomeni občutek, da so klienti zadovoljni. Nekateri klienti to pokažejo, povedo ali dajo kako drugače vedeti, da so z njihovim delom zadovoljni. Kaj socialnim delavcem pomeni pozitiven *feedback* klientov? Pomeni jim zadovoljstvo, kar 45% jih je tako odgovorilo; za mnoge je to spodbuda, dober občutek (39%); pomeni jim potrditev, da so na pravi poti (27%). Ljudje potrebujejo potrditev za delo, občutek, da so bili uspešni, da so sprejeti. To so osnovne človekove potrebe in potrebe vseh svetovalcev. Pozitiven *feedback* ljudi, s katerimi in za katere delajo, pomeni torej spodbudo za delo, pomeni potrditev, dviga samozavest, narobe pa je negativen *feedback* klientov močan dejavnik na poti k izgorelosti.

Danes se problemi klientov socialnih služb spreminjajo. Problematika brezposelnosti prinaša s seboj vrsto težkih življenjskih kriz, revščina je pogost pojav, čeprav tega nočemo priznati, problemi zasvojenosti z drogo so nas udarili, še preden smo se nanje pripravili, nerešljivi postajajo stanovanjski problemi, narašča število starih in njihovih težav, družinski problemi so vse bolj kompleksni in sredi vseh teh težav so se znašli socialni delavci in delavke, skupaj s svojimi klienti. Na vprašanje, ki sem ga postavila udeležencem v raziskavi, ali te stiske ljudi prizadenejo, jih je 42% odgovorilo, da so pogosto prizadeti, ko delajo z ljudmi v stiski. Če temu številu prištejem še tiste, ki so vedno prizadeti ob

problemih drugih, teh je 15%, je več kot polovica socialnih delavcev pogosto ali vedno prizadeta ob stiskah klientov. Najbolj ranljivi za težave klientov so tisti, ki se za poklic socialnega delavca ne bi ponovno odločili. To so tisti, ki bi jim lahko rekli, da so izgoreli ali so na poti k izgorelosti. Izmed teh je kar 58% takih, ki so pogosto prizadeti, ko delajo z ljudmi v stiski. Socialne delavce najbolj prizadenejo stiske otrok. Gre za odvzem otrok, zanemarjanje otrok, rejništvo, stiske otrok žrtev nasilja in spolno zlorabljenih in urejanje stikov. Kar 95% vprašanih je navedlo vsaj enega od teh odgovorov. Na drugem mestu so stanovanjske in materialne stiske in stiske brezposelnih, ki jih navaja 24% vprašanih.

Vprašala sem, ali imajo pogosto občutek, da niso dosegli zastavljenega cilja. Večina jih ima ta občutek le včasih, takih je 82%. Nikoli nima tega občutka 8% socialnih delavcev, pogosto ciljev ne doseže 5%.

Vprašanja, ali je socialno delo cenjeno, sem razdelila na tri dele: kako je cenjeno v družini, kako v službi in kako ga ceni širše okolje. Za lažjo predstavo bom odgovore prikazala v tabeli.

Tabela: Ali je moje delo cenjeno?

odgovori v %	v družini	v službi	v širšem okolju
da	60	46	34
ne	3	7	20
nimam tega občutka	32	43	38
drugo	5	4	7

Morda bo kdo odgovoril, da je cenjeno toliko, kolikor ga socialni delavci cenijo sami. Rezultati kažejo, da imajo strokovnjaki na centrih za socialno delo občutek, da je njihovo delo cenjeno v družini, nekoliko manj v službi, najmanj pa v širšem okolju.

Reakcije socialnih delavk in delavcev na stresne situacije so naslednje. Med telesnimi znaki so najpogostejši upad aktivnosti, kronična utrujenost in glavobol. Najpogostejši duševni znaki so občutki nemoči, tesnoba brez razloga in razdražljivost. Težave v medosebnih odnosih pa se kažejo kot prekinitev komunikacije, strah pred srečanjem s klientom in težave v odnosih s sodelavci.

Kadar se stalni ali ponavljajoči pritiski zaradi intenzivne vpletenosti v odnose z ljudmi s težavami ponavljajo daljše časovno obdobje in strokovni delavci niso poskrbeli ali niso imeli priložnosti poskrbeti za ustrezne načine razbremenjevanja v stresnih situacijah, se prične proces izgorevanja. Najpogostejši način razbremenjevanja strokovnjakov na centrih za socialno delo je pogovor o problemu, sledi mu načrtno reševanje problema in samokontrola. Razbremenjevanje z razvedrilom, rekreacijo in aktivnostjo in strokovni suport sta na zadnjem mestu.

IZGORELOST

Čeprav vprašalnik ni bil pripravljen za merjenje izgorelosti, sem poskusila oceniti, kakšno je stanje. Upoštevala sem Burischevo mnenje, da ni mogoče določiti natančnih mej izgorelosti, zato sem anketirane razvrstila v štiri skupine: neizgoreli, na razpotju, na poti v izgorelost in izgoreli. Za oceno stopnje izgorelosti sem uporabila naslednja kritična vprašanja iz vprašalnika, ki so pokazatelji izgorelosti:

- Bi se danes ponovno odločila za ta poklic?
- Si pogosto zaželiš, da bi menjala poklic, zaposlitev?
- Imaš pogosto občutek, da tvoje delo nima pravega smisla?
- Imaš pogosto občutek, da nisi dosegla zastavljenih ciljev?
- Ali imaš pogosto občutek, da si izčrpana, da ne zmoreš več?

Posamični odgovori na ta vprašanja ne povedo veliko, če pa pogledamo te odgovore skupaj, si lahko ustvarimo precej zanesljivo sliko o stopnji izgorelosti anketiranega.

Kjer ta vprašanja niso zadostovala, sem si pomagala še z dodatnimi vprašanji.

Med neizgorele se jih je po teh kriterijih uvrstilo 32,4% anketiranih, med tiste na razpotju pa 24,3%. Na poti v izgorelost jih je 23%, izgorelih pa je 20,3%. Izgorelih in na poti v izgorelost je kar 43,3% udeleženih

v raziskavi. Med izgorelimi je največ tistih z delovno dobo 25-30 let.

Na vprašanje, ali imaš pogosto občutek, da tvoje delo nima pravega smisla, jih je 88% neizgorelih odgovorilo, da tega občutka nimajo nikoli. V skupini izgorelih pa ima pogosto ta občutek 40% anketiranih, 33% pa ga ima včasih.

Večino anketiranih stiske ljudi vsaj včasih prizadenejo, zato ta odgovor najdemo v vseh skupinah. Odgovor »skoraj nikoli nisem prizadeta« najdemo le pri skupini neizgorelih, pri tej skupini je tudi najmanjši delež odgovorov »pogosto sem prizadeta«.

Kako težave v službi vplivajo na tvoje družinsko življenje?

Zanimivo je zlasti to, da neizgoreli problemov iz službe očitno ne prenašajo domov, saj so odgovor »doma si slabe volje« rangirali šele na četrto mesto, ostale skupine pa so ga rangirale na prvo mesto.

Z odgovori na vprašanje, kako pogosto so strokovnjaki na centrih za socialno delo izčrpani, se potrjuje teorija, po kateri je izčrpanost spremljevalec procesa izgorevanja. 21% neizgorelih ni nikoli izčrpanih, kar 47% izgorelih pa je pogosto izčrpanih.

Neizgoreli zvečine dojemajo svoje delo kot cenjeno v vseh okoljih. Z naraščajočo stopnjo izgorelosti pa ta občutek pada. Najbolj očitno je to pri skupini neizgorelih. Subjektivno dojemanje cenjenosti svojega poklica kažejo z velikim odstotkom odgovora »nimam občutka, da bi bilo moje delo cenjeno«.

Zanimivo je, da je le 37% neizgorelih vključenih v podporne skupine. Najbolj se v podporne skupine vključujejo tisti iz skupine »na razpotju« (67%). To si lahko razlagamo tudi s tem, da je to skupina, ki se poskuša rešiti iz procesa izgorevanja z izobraževanjem. S stopnjo izgorelosti potem ta odstotek pada. Izgorelih se le 40% vključuje v podporne skupine, kar si sicer težko razlagam, očitno pa je, da ne čutijo potrebe po dodatnem izobraževanju.

SKLEP

Bila sem vesela, ko sem ugotovila veliko zanimanje socialnih delavk-delavcev za mojo raziskavo. Spregovorili so o težavah, ki jih imajo pri delu, in mi s skrbno izpolnitvijo obširnega vprašalnika dali vedeti, da so mi pripravljeni pomagati raziskati problem izgorelosti.

Rezultati raziskave so pokazali, da se tudi strokovnjaki na centrih za socialno delo srečujejo s problemom izgorelosti in da je stopnja visoka. Na izgorelost vplivajo dejavniki, kot so: stres, preobremenjenost, previsoki cilji, osebnostni faktorji, delovno okolje, pomanjkanje občutka, da je poklic cenjen, in drugo. Delo socialnih delavcev na centrih za socialno delo je pogosto zelo stresno. Kot najbolj stresno doživljajo nasilje v družini, odvzem otrok, nemoč, ki jo čutijo pri delu, in veliko število klientov. Za stiske klientov so občutljivi in jih prizadenejo. Seveda pa jim delo prinaša tudi potrditev, smisel in zadovoljstvo. Zadovoljni so, kadar so zadovoljni klienti, kadar začutijo njihov pozitiven *feedback*, ko imajo občutek, da lahko pomagajo in da so koristni drugim.

Delovne obremenitve strokovnjakov na centrih za socialno delo vplivajo na odnose v družini. Pogosto so doma slabe volje in se izogibajo komunikaciji. Osebne težave pa navadno zadržijo zase in se v službi trudijo, da čim manj vplivajo na delo.

Telesni znaki izgorelosti in pogostih stresov so: upad aktivnosti, kronična utrujenost, glavobol, želodčne težave in drugo. Od duševnih znakov so najpogostejši: občutek nemoči, razdražljivost, nespečnost, neodločnost. Imajo pa tudi težave v medosebnih odnosih, manj komunicirajo, imajo težave v odnosih s sodelavci in težave v odnosih z družinskimi člani.

Potrebo po izobraževanju izraža večina socialnih delavcev, saj jim izobraževanje zmanjšuje težave pri delu. Izobražujejo se na seminarjih, na Visoki šoli za socialno delo, na supervizijskih skupinah in v realitetni terapiji. Radi bi si pridobili še dodatno znanje s področja spolnih zlorab, za delo z zasvojenimi, pri družinskem svetovanju in pri poznavanju tehnik dela z ljudmi.

Mnogi so vključeni v supervizijske skupine in ocenjujejo, da jim vključitev pomeni tudi eno od možnosti izobraževanja in

razbremenjevanja pri delu. Na skupini lahko spregovorijo o problemu in dobijo občutek, da jih drugi razumejo. Pri svojem delu bi mnogi spremenili organizacijo dela. Pogrešajo standarde in normative, ki bi zmanjšali število klientov in omogočili kvalitetno in poglobljeno delo.

Literatura

T. Brejc (1994), Poklicna izgorelost delavcev v službah za zaposlovanje. *Socialno delo 33*, 5: 373-379.

B. Brunk, B. Schaufeli (1993), Burnout: A Perspective from Social Comparison Theory. *Profesional Burnout*. Taylor: Francis.

M. Burisch (1993), In Search of Theory: Some Ruminations on the Nature and Etiology of Burnout. *Profesional Burnout*. Taylor: Francis.

C. Cherniss (1993), Role of Professional self-Efficacy in the Etiology and Amelioration of Burnout. *Profesional Burnout*. Taylor: Francis.

T. Cox, G. Kuk, P. Leiter (1993), Burnout, Health, Work Stress and Organizational Healthiness. *Profesional Burnout*. Taylor: Francis.

S. De Vries, R. Bouwkanp (1995), *Psihosocialna družinska terapija*. Logatec: Firis.

K. Dougan (1993), Psihosocialne obremenitve strokovnjakov v poklicih pomoči. *Psihohigiena*. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo in šport.

L. Hallsten (1993), Burning out: A Framework. *Profesional Burnout*. Taylor: Francis.

A. Kobolt (1993), Faktorji stresa v socialnih in pedagoških poklicih. *Psihohigiena*. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo in šport.

A. Mikuš Kos (1990), *Psihosocialne obremenitve strokovnih delavcev pri delu z ljudmi: Prikaz spoznanj in pogledov*. Ljubljana: Svetovalni center.

A. Pines (1993), Burnout: An Existential Perspective University of California. *Profesional Burnout*. Taylor: Francis.

Z. Rakovec Felser (1991), *Stres in tesnoba*. Maribor: Obzorja.

V. Satir (1995), *Družina za naš čas*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

B. Stritih (1993), *Normativi in standardi v socialnem delu*. Ljubljana: Visoka šola za socialno delo.

M. Šlenc Zver (1996), *Izgorelost strokovnih delavcev, ki se poklicno ukvarjajo z ljudmi v stiskah v Občini Ilirska Bistrica*. Diplomska naloga. Ljubljana: Visoka šola za socialno delo.

P. Tyrer (1987), *Kako živeti s stresom*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

M. Vodeb Bonač (1996), *Supervizija kot možnost za osebni in profesionalni razvoj strokovnih delavk in delavcev v pomagajočih poklicih*. Diplomska naloga. Ljubljana: Visoka šola za socialno delo.

Nino Rode

RAZCEP TEORIJE IN PRAKSE?

ANALIZA ČLANKOV V REVIJI SOCIALNO DELO, LETNIK 1995

UVOD

Tranzicijski procesi v Sloveniji se kažejo tudi na področju socialnega dela. Na eni strani se socialnemu delu priznava večji pomen, kot se mu je v socializmu, ko je veljalo, da naj bi bilo socialno delo predvsem izvajanje socialne politike. Na drugi strani smo priča poskusom zmanjševanja socialnih pravic in ugodnosti, ki so povezani zlasti s težnjo, zmanjšati stroške države in prenesti odgovornost za svoje življenje na same posameznike. Po eni strani se torej širijo možnosti za razvoj socialnega dela kot stroke in vede o socialnem delu, po drugi strani pa se manjšajo materialne možnosti za uvajanje novih spoznanj in tehnik v prakso. Ta položaj se odraža tudi v odnosu med praktiki v socialnem delu in njegovimi teoretiki, ki jih predstavljajo učitelji na Visoki šoli za socialno delo (VŠSD).

Socialno delo se ukvarja z marginalnimi skupinami. Pokriva mnogo področij, od dela z otroki, delinkventi, starejšimi, do dela z duševno bolnimi. Posel socialnega delavca se v praksi deli na dva dela. Prvi je ugotavljanje socialne ogroženosti in zagotavljanje, da socialno ogroženi dobijo bonitete, ki jim po zakonu gredo. Drugi del je neposredno delo s socialno ogroženimi, lajšanje njihovih težav in zlasti usposobljanje za to, da sami rešijo svoje probleme. Ravno na tem področju je vse več znanja, ki pa se le počasi širi v prakso. Med teoretskim znanjem, ki ga posreduje VŠSD, in praktičnim delom nastaja večji razkorak, kot bi bilo primerno. Vse kaže, da je v praksi bolj poudarjen prvi del, zagotavljanje materialne pomoči, VŠSD pa se ukvarja bolj z drugim, »terapevtskim« delom. Zato se včasih pojavijo tudi očitki, da VŠSD vzgaja kadre, ki niso pripravljeni za delo v sedanjem sistemu socialnega varstva.

Tak razcep je najlažje opaziti med teorijo in prakso, ko je govor o socialnem delu. Zato smo poskusili proučiti razlike med avtorji v reviji Socialno delo, kot se jih da razbrati iz objavljenih člankov. Zlasti so nas zanimale razlike med, na eni strani, predavatelji z VŠSD in avtorji iz tujine, ki sodelujejo s šolo in jih bomo imenovali »teoretike«, ter avtorji, ki so zaposleni v socialnih ustanovah in se ukvarjajo zlasti s problemi, ki nastajajo v vsakdanjem delu, tj. »praktiki«, na drugi strani.

Razlike smo poskusili opredeliti s pomočjo analize besedil ali, kot jo nekateri imenujejo, analizo vsebine. Po Holstiju je »Analiza vsebine (...) katera koli tehnika sklepanja s pomočjo objektivnega in sistematičnega določanja izbranih značilnosti sporočil« (Holsti 1969: 14). Analiza vsebine ali, natančneje, analiza besedil omogoča na podlagi tekstov sklepati o kontekstu, v katerem so teksti nastali. Na podlagi tekstov lahko sklepamo o temah, o katerih želijo avtorji govoriti, o njih kaj sporočiti. Pri strokovnih revijah, kjer naj bi avtorji prikazali svoje delo in področja, s katerimi se ukvarjajo, je to najlažje, saj v znanstveni kulturi sporočanja velja, da morajo biti vsa sporočila kar se da jasna in razvidna.

Zanimale so nas zlasti razlike glede govora o področjih socialnega dela, s katerimi se avtorji v člankih ukvarjajo. Vsako področje človeškega delovanja temelji na določenem znanju. Iz tega znanja izhaja tudi določen zorni kot, s katerega posameznik

opazuje okolje. Gre za skupek pojmov in miselnih struktur, ki so osnova za žargon določene stroke. Pogostost rabe določenih pojmov lahko torej kaže na ukvarjanje z določenim področjem. To velja tudi za socialno delo in področja znotraj njega. Članki »teoretikov« in »praktikov«, objavljeni v Socialnem delu, bi se lahko med drugim razlikovali tudi glede področij, s katerimi se ukvarjajo. To bi bilo mogoče ugotoviti z analizo besedil.

Analizirali smo prispevke v reviji Socialno delo, letnik 1995, v katerem je izšlo pet številk. V obdelavo smo sprejeli 49 tekstov, delo 34 avtorjev. Obdelali smo vse prispevke razen uredniških uvodnikov in štirih uradnih obvestil, v katerih so bili objavljeni spiski novih projektov. Upoštevali smo tudi poročila in recenzije, saj tudi ti teksti kažejo, s katerim področjem se avtor ukvarja in jih ima za dovolj pomembne, da o njih javno spregovori. Enote opazovanja so bili avtorji oziroma njihovi prispevki.

Prispevki so bili posvečeni različnim temam, zato je bilo nepraktično zastaviti kompleksno analizo teksta, ki bi obravnavala besedilne enote, večje od posameznih besed ali fraz, saj bi bila taka analiza zaradi heterogenosti pomenskih enot nezanesljiva, lahko celo do točke, ko bi imeli več možnih vrednosti kot enot, kar bi pomenilo ne le nezanesljivost, temveč tudi nedoločljivost rešitve. Zato smo se omejili na posamezne ključne pojme, ki bi lahko kazali na odnos avtorjev do socialnega dela in z njim povezanih pojavov.

ZNAČILNOSTI SKUPIN AVTORJEV GLEDE UPORABE POJMOV

Značilnosti avtorjev prispevkov v Socialnem delu smo določili na podlagi podatkov o avtorjih, ki so bili objavljeni v reviji. Avtorje smo na podlagi teh podatkov razdelili po dveh kriterijih:

• *po izvoru*:

avtorji iz tujine (8 avtorjev),

avtorji z Visoke šole za socialno delo (9 avtorjev)

ostali avtorji (17 avtorjev),

• po akademskem statusu:

fakultetni ali visokošolski predavatelji (16 avtorjev),

praktiki (15 avtorjev),

študentje VŠSD (3 avtorji).

Število prispevkov je med avtorji variiralo od 1 do 7. V tekstih smo izbrali 1.413 stavkov, v katerih so omenjeni izbrani pojmi. Vsi izbrani pojmi so omenjeni 2.066-krat. Povprečno so torej avtorji v svojih člankih izbrane pojme omenili 60,76-krat (SD = 38,01) v 41,56 stavkih (SD = 58,30). Kot kažeta standardna odklona, število omemb po avtorjih zelo variira, kar lahko prikažemo tudi z ekstremnimi vrednostmi: izbrane pojme so posamezni avtorji v svojih člankih omenili najmanj dvakrat v dveh stavkih in največ 232-krat v 161 stavkih.

Spodnja tabela kaže podatke o člankih, upoštevanih stavkih in frekvenci pojmov v analizi glede na delitev avtorjev po prej omenjenih kriterijih.

	Število avtorjev	%	Število člankov	%	Število stavkov	%	Frekvenca pojmov	%
Vssd	9	26,47	23	46,94	668	13,16	1001	48,45
Tujina	8	23,53	8	16,33	324	10,90	492	23,81
Ostalo	17	50,00	18	36,73	421	75,94	573	27,73
Skupaj	34	100,00	49	100,00	1413	100,00	2066	100,00
Akadem	16	47,06	30	61,22	1049	74,24	1587	76,82
Praksa	15	44,12	15	30,61	310	21,94	411	19,89
Student	3	8,82	4	8,16	54	3,82	68	3,29
Skupaj	34	100,00	49	100,00	1413	100,00	2066	100,00

V naslednji tabeli smo prikazali nekatera razmerja med članki, stavki in izbranimi pojmi.

	Člankov na avtorja	Stavkov na avtorja	Stavkov na članek	Pojmov na avtorja	Pojmov na članek	Pojmov na stavek
Vssd	2,56	74,22	29,04	111,22	43,52	1,50
Tujina	1,00	40,50	40,50	61,50	61,50	1,52
Ostalo	1,06	24,76	23,39	33,71	31,83	1,36
Skupaj	1,44	41,56	28,84	60,76	42,16	1,46
Akadem	1,88	65,56	34,97	99,19	52,90	1,51
Praksa	1,00	20,67	20,67	27,40	27,40	1,33
Student	1,33	18,00	13,50	22,67	17,00	1,26
Skupaj	1,44	41,56	28,84	60,76	42,16	1,46

Že hiter pregled tabele pove, da so avtorji z Visoke šole za socialno delo po številu člankov bolj zastopani v reviji kot avtorji iz tujine in ostali avtorji. To kaže, da je revija Socialno delo predvsem glasilo Visoke šole za socialno delo.

Za avtorje iz tujine velja, da ima vsak v reviji objavljen le en članek. Predvidevamo lahko, da gre predvsem za vabljene prispevke ali za predstavitev dela določenega avtorja. Verjetno lahko trdimo, da je pri izboru člankov teh avtorjev najbolj razvidno, kakšni so ideali, h katerim teži uredništvo revije in vsaj del predavateljev na Visoki šoli za socialno delo. Če je to sklepanje pravilno, lahko na podlagi zastopanosti izbranih pojmov trdimo, da so ti pojmi pomembni za razlago usmeritve VŠSD.

Ostali avtorji, med katerimi so predvsem praktiki, se v reviji tudi pojavljajo v glavnem z enim člankom, le redki so v tem letniku objavili več člankov. Pri teh avtorjih je težko reči, ali so njihovi članki vabljeni ali ne, vendar lahko privzamemo, da so večinoma napisani na pobudo avtorjev. V njihovih prispevkih se obravnavani pojmi pojavljajo skoraj dvakrat redkeje kot pri avtorjih iz tujine. Morda izbrani pojmi v njihovih prispevkih niso toliko zastopani, ker usmerjajo pozornost na bolj konkretne ali ožje zastavljene probleme, ki jih opisujejo z drugimi, vsakemu članku lastnimi pojmi, ki pa niso bili uporabljeni dovolj pogosto, da bi lahko bili predmet primerjave med avtorji.

Delitev po akademskem statusu kaže podobno sliko. Skupina avtorjev iz akademskih ustanov prevladuje nad skupino avtorjev iz prakse tako po številu člankov kot po pogostosti rabe obravnavanih pojmov. Praktično polovica avtorjev prispevkov v Socialnem delu je zaposlenih v akademskih ustanovah. Ta polovica je napisala skoraj dve tretini vseh prispevkov in v njih uporabila dobre tri četrtine celotnega števila pojavljanja obravnavanih pojmov.

V delitvi po akademskem statusu smo upoštevali tudi študente (absolvente) VŠSD, ki pa so samo trije in s svojimi štirimi članki ne bi smeli bistveno vplivati na sliko. Zato jih ne bomo posebej poudarjali, razen če bodo pomembneje različni od ostalih avtorjev.

Ponavljanje podobne strukture porazdelitve pojmov, kot smo jo dobili pri delitvi po izvoru avtorjev, med skupinami po akademskem statusu postane razumljivo, ko pregledamo kontingenčno tabelo, v kateri smo križali izvor in akademski status avtorjev.

	Akadem		Praksa		Študent		Skupaj	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Vssd	6	37,50	0	0,00	3	100,00	9	26,47
Tujina	7	43,75	1	6,67	0	0,00	8	23,53
Ostalo	3	18,75	14	93,33	0	0,00	17	50,00
Skupaj	16	100,00	15	100,00	3	100,00	34	100,00

Čez osemdeset odstotkov avtorjev z akademskim statusom prihaja iz tujine ali z VŠSD. Na drugi strani je več kot devet desetin avtorjev, ki izvirajo iz prakse, uvrščenih v kategorijo ostalih avtorjev. Dve delitvi se torej močno prekrivata.

PRIPRAVA TEKSTOV ZA ANALIZO

Prispevke v reviji, vnešene v računalnik v obliki tekstovnih datotek, smo združili v eno datoteko in v njej označili prispevke po avtorjih. Nato smo jih pregledali s pomočjo programov v paketu VBPro, ki omogoča osnovne operacije za pripravo analize besedil v ASCII formatu. Programi delujejo na osebnih računalnikih v okolju DOS. Poganjamo jih s skupnega menija, rezultati obdelave pa so prav tako v ASCII formatu, tako da jih lahko uvozimo v praktično vse statistične programe in programe za obdelavo teksta.

V prvi fazi smo opravili pregled pojmov, ki nastopajo v člankih. Tekste smo najprej pregledali glede na pogostost pojavljanja posameznih besed in fraz, ki so jih avtorji uporabljali v tekstih. Zanimali so nas predvsem pojmi iz naslednjih področij:

- govor o socialnem delu nasploh,
- govor o sistemski ureditvi v socialnem delu,
- govor o posameznih področjih delovanja v socialnem delu,
- označevanje klientov in dela z njimi,
- raba splošnih teoretskih pojmov.

S pomočjo VBPro smo opravili alfabetizacijo besed v člankih in izbrali pojme, ki so se na prvi pogled pojavljali dovolj pogosto, da so bili po našem mnenju primerni za analizo, hkrati pa so lahko bili relevantni za določanje področja, s katerim se avtor v prispevku ukvarja. Omejili smo se na samostalnike, saj ti najjasneje določajo področje. Na podlagi prvega pregleda smo izbrali ključne pojme in jih okvirno opredelili na podlagi njihovega pomena v tekstih, do katerega smo prišli s preliminarnim pregledom konteksta izbranih pojmov:

GOVOR O SOCIALNEM DELU

socialno delo

Zanima nas, ali avtor eksplicitno govori o socialnem delu ali pa se predvsem omeji na določeno področje znotraj njega.

socialni delavec

Refleksija dela socialnega delavca. Pogosto omenjanje socialnega delavca kaže na to, da avtor razmišlja o delu, postopkih, položaju socialnega delavca in ne posveča pozornosti samo klientom in problemom, ki so predmet obravnave v socialnem delu.

GOVOR O SISTEMSKI UREDITVI V SOCIALNEM DELU

Socialno varstvo

Socialna varnost

Ta dva pojma naj bi nakazovala, da avtor posveča pozornost sistemskemu, institucionalnemu okviru socialnega dela.

POJMI, KI OZNAČUJEJO POSAMEZNA PODROČJA DELOVANJA V SOCIALNEM DELU

družina

otroci

Raba teh dveh pojmov kaže, da se avtor

v članku ukvarja s področji, ki jih lahko štejemo za klasična področja socialnega dela: delo z družino, rejništvo in delo z otroki.

duševno zdravje

Raba pojma kaže, da se avtor v članku ukvarja s socialnim delom na področju duševnega zdravja v skupnosti, ki je razmeroma novo področje v socialnem delu v Sloveniji.

ODNOS DO KLIENTOV

primer

Uporaba tega pojma za označevanje obravnavanega sklopa klientovih problemov označuje institucionalno distanco do klienta. Ponavadi ga uporabljajo v institucionalnem okolju.

stranka

Pojem kaže na odnos do klienta kot pasivnega udeleženca, ki pooblasti socialnega delavca, da zanj rešuje »primer«.

uporabnik

Pojem se uvaja kot alternativa pojmu stranke, poudarjena je aktivnost klienta, ki naj bi imel centralno vlogo in bi uporabljal usluge, ustanove in možnosti, ki mu jih ponuja okolje.

skrb

Pojem uporablja avtor, da bi nakazal, da klient ni sposoben sam delovati v svoje dobro, se pravi, sam skrbeti zase.

pomoč

Pojem uporablja avtor, ko hoče nakazati, da gre za podporo klientu pri njegovih aktivnih prizadevanjih za reševanje svojih problemov in konfliktov z okoljem.

terapija

Uporaba pojma označuje organizirano delo s klientom z namenom spreminjanja, »zdravljenja« njegovih lastnosti, da bi lahko drugače, bolj učinkovito pristopil k reševanju svojih problemov.

TEORETSKI POJMI

kultura

Raba tega pojma kaže na usmeritev v obravnavo širših pojavov, ki nimajo naposredne zveze s socialnim delom. Avtorji pojem uporabljajo v dvojnem pomenu: za označbo celotnega sistema materialnih in duhovnih pridobitev in odnosov v dani družbi ali kot sistem stališč, predpostavk in norm določene skupine (skupinska kultura, podkultura).

metoda

Tudi uporaba tega pojma kaže na širši kontekst, v katerem se gleda na socialno delo. Uporaba tega pojma lahko kaže na težnjo k sistematizaciji postopkov v socialnem delu in v raziskovanju socialnega dela.

teorija

S tem pojmom avtorji označujejo sistem znanj o določenem pojavu ali problemu, uporabljajo pa ga tudi kot komplement pojmu prakse, se pravi, kot označbo za refleksivno in zlasti kontemplativno spoznavanje pojavov.

praksa

Pojem se uporablja kot nasprotje ali komplement pojmu teorije, označuje pa tudi praktično delovanje s prizvokom rutinskega vsakdanjega in nereflektiranega delovanja.

raziskovanje

Govor in poročanje o raziskovanju lahko kaže na prizadevanja za preseganje rutine.

znanost

Raba pojma znanosti kaže na širšo, bolj teoretsko usmeritev v nasprotju s pragmatično usmeritvijo na izvajanje posameznih projektov ali nalog.

Slovenski jezik ima sklone, zato bi bilo zamudno določati pogostost posameznih pojmov zgolj s preprostim pregledom števila posameznih besed v tekstih, še zlasti, če so pojmi sestavljeni iz dveh besed. Upoštevanje sklonov bi tudi močno razširilo in zapletlo analizo, saj bi v tem primeru morali upoštevati tudi odnose in povezave med posameznimi pojmi. Tak pristop bi bil preveč zamuden, verjetno pa bi na ta način prišli tudi do preveč pomenskih odtenkov, da bi jih lahko razločili na podlagi razpoložljivih besedil. Zato smo v nadaljnji obravnavi s pomočjo VBPro označili izbrane ključne pojme tako, da smo upoštevali vse sklone besed, ki nastopajo v pojmu. V preglednici so po skupinah prikazani izbrani pojmi s svojimi oznakami v obdelavi:

Govor o socialnem delu:
socialno delo (SDL)
socialni delavec (SDL)
Sistemska ureditev:
socialno varstvo (SVS)
socialna varnost (SVN)

Pojmi področij socialnega dela:
družina (DRU)
otroci (OTR)
starši (STA)
duševno zdravje (DZD)

Odnos do klientov:
pomoč (POM)
skrb (SKR)
uporabnik (UPO)
primer (PRM)
stranka (STN)
terapija (TRP)

Teoretski pojmi:
kultura (KUL)
metoda (MET)
teorija (TEO)
praksa (PRA)
raziskovanje (RZK)
stroka (STR)
znanje (ZNJ)
znanost (ZNT)

Po izboru omenjenih pojmov smo v drugi fazi opravili lematizacijo pojmov. Vsako pojavljanje izbranih pojmov smo pregledali v kontekstu, da bi odpravili dvoumnosti v rabi besed (npr. *šola za socialno delo* ne govori o *socialnem delu* temveč o *izobraževalni ustanovi*, *šolska praksa* pa nima istega pomena kot *vsakdanja praksa v socialnem delu*, ki nas zanima) in zaradi hitrejše obdelave iz gradiva izbrali zgolj tiste stavke, v katerih so omenjeni pojmi, ki nas zanimajo. Pojavljanja, ki niso bila v skladu s prej opredeljenimi operacionalnimi definicijami ali je bila njihova uporaba dvoumna, smo izločili iz nadaljnje obdelave. Na ta način smo v besedilih našteli 2.581 pojavljanj izbranih pojmov.

Pri pregledu smo ugotovili, da avtorji pojma *znanje* in *stroka* uporabljajo v preveč različnih kontekstih, da bi jih lahko smiselno združili v primerno število kategorij, v katerih bi se pojmi dovolj pogosto pojavljali. Zato smo ta dva pojma izločili iz nadaljnje obdelave. V obdelavi je po tem posegu ostalo 2.303 pojavljanj pojmov.

V tabeli predstavljamo število stavkov, v katerih se pojavljajo pojmi po izločitvi omenjenih dveh nejasnih pojmov.

	SDC	SDL	*SVS*	*SVN*	
	123	216	*45*	*16*	
	DRU	OTR	*STA*	DZD	
	171	159	*55*	104	
POM	SKB	UPO	*PRM*	*STN*	*TRP*
144	72	178	*21*	*41*	*59*
KUL	ZNT	MET	RZK	TEO	PRA
254	115	104	84	167	175

Za pojme, zapisane ležeče, smo ocenili, da se pojavljajo premalo pogosto, da bi jih lahko dovolj zanesljivo uporabili za ločevanje med avtorji, zato smo tudi njih izločili iz nadalnje obdelave. To so:

socialno varstvo (SVS)
socialna varnost (SVN)
starši (STA)
primer (PRI)
stranka (STN)
terapija (TRP)

Razmeroma redko pojavljanje teh pojmov da sklepati na nekaj značilnosti prispevkov v reviji Socialno delo:

• Avtorji prispevkov se razmeroma redko neposredno ukvarjajo s področjem sistemske ureditve socialnega varstva. Lahko torej rečemo, da gre v glavnem za

strokovne prispevke, ki se neradi podajajo v vode političnega odločanja o tem, kakšna naj bi bila sistemska ureditev tega področja.

• V prispevkih so relativno redki pojmi, ki kažejo na odnos do klienta kot pasivne osebe (*stranka*), do katere je treba imeti distanco (*primer*) in ki jo je treba zdraviti (*terapija*), torej lahko sklepamo, da je vsaj med avtorji prispevkov uveljavljeno pojmovanje klienta kot aktivnega sodelavca pri reševanju njegovih problemov;

• Zdi se, da se pri delu z otroki avtorji manj zanašajo na zgolj posredno delovanje prek staršev, temveč bolj zagovarjajo neposredno delo z otroki, seveda verjetno skupaj s starši.

Preostale pojme smo uporabili pri ugotavljanju razlik med avtorji. Za to smo uporabili korespondenčno analizo zbranih podatkov.

KORESPONDENČNA ANALIZA: KONCEPTI IN INTERPRETACIJA

Korespondenčna analiza je eksplorativna metoda za opis kontingenčnih tabel. Njen primarni cilj, kot pravi Greenacre, je spremeniti tabelo numeričnih informacij v grafični prikaz, ki nam olajša interpretacijo teh informacij (Greenacre 1994: 3). Pri tem gre zlasti za zmanjšanje števila dimenzij, ki jih je treba interpretirati. Značilnost korespondenčne analize je, da ne poskuša zgolj primerjati med sabo posameznih vrednosti v tabeli, ampak obravnava tabelo kot celoto.

Geiger in Klein navajata tri razloge za uspešnost korespondenčne analize pri analizi besedil:

1. je predvsem uporabna za frekvenčne podatke – vrsto podatkov, ki jih producira analiza vsebine;

2. hkratna obdelava vrstic in kolon je primerna strukturi frekvenčnih matrik, kjer so vrstice identifikatorji in kolone kategorije analize vsebine;

3. priskrbi kompaktno, zelo informativno in – v primerjavi z drugimi primerljivimi multivariatnimi metodami (npr. Loglinearni modeli) – zelo jasno predstavitev rezultatov. S stališča analize vsebine je koristno, da lahko identifikatorje interpretiramo v primerjavi s kategorijami analize vsebine, ki jih določajo (Geiger, Klein v: Greenacre, Blasius 1994: 300).

V razlagi *korespondenčne analize* so pomembni predvsem naslednji koncepti (Greenacre v: Greenacre, Blasius 1994):

• *Profili.* Korespondenčna analiza namesto na primerjavi posameznih celic tabele temelji na medsebojni primerjavi celotnih profilov posameznih kategorij (vrstic ali kolon) tabele. Korespondenčna analiza obravnava profile kot vektorje v večdimenzionalnem prostoru, v katerem je število dimenzij določeno s številom celic v profilu zmanjšanim za ena.

• *Mase.* Vsak profil ima določeno število osnovnih enot: seštevek enot v vseh celicah profila. To vrednost deljeno s celotnim številom enot v tabeli imenujemo masa profila in predstavlja delež profila v celotni tabeli. Večji ko je ta delež, večji je pomen profila v določanju medsebojnih odnosov med profili v korespondenčni analizi.

• *Hi-kvadrat razdalja.* V korespondenčni analizi za določanje razdalje med profili namesto evklidske razdalje uporabljamo hi-kvadrat razdaljo. Hi-kvadrat razdaljo dobimo iz evklidske tako, da vsak kvadrat razlike med koordinatama delimo s pripadajočo vrednostjo v povprečnem profilu. Tako zagotovimo, da so vse celice enakopravno zastopane v določanju razdalje med profili.

• *Inercija (vztrajnost).* Vsak profil ima torej določeno maso in določeno oddaljenost od povprečnega profila celotne tabele. Po analogiji z mehaniko določimo inercijo vsakega profila kot produkt njegove mase in kvadrata (hi-kvadrat) razdalje od povprečnega profila. Seštevek inercij vseh točk (profilov) predstavlja skupno inercijo modela in meri razpršenost profilov okoli povprečnega profila.

Za *interpretacijo modela* sta pomembni dve vrsti podatkov o posameznih kategorijah (Blasius v: Greenacre, Blasius 1994):

• *Relativna inercija.* Vsaka točka (profil) ima določen vpliv na usmeritev modela kot celote. Ta prispevek je odvisen od deleža celotne inercije, ki ga točka (profil) prispeva k dimenziji in modelu. Relativna

inercija je pokazatelj, kateri profili bolj in kateri manj določajo model. Isto velja za vsako dimenzijo modela.

• *Kvadrati kosinusa kota vektorja z osjo.* Vsak vektor v prostoru profilov tabele lahko razstavimo na vektor, projiciran v podprostor, ki smo ga izbrali za interpretacijo, in vektor, ki je pravokoten na ta podprostor in ga ne moremo videti. Kvadrat kosinusa kota vektorja z osjo kaže kvaliteto predstavitve vektorja v dobljenem modelu.

REZULTATI KORESPONDENČNE ANALIZE

Korespondenčno analizo smo opravili s pomočjo StatSoftovega programskega paketa Statistica for Windows. Iz podatkov smo sestavili dve kontingenčni tabeli: tabelo pogostosti izbranih pojmov glede na izvor in glede na akademski status avtorjev. Obe tabeli smo združili in dobljeno sestavljeno tabelo obdelali s korespondenčno analizo. Tak način obdelave sicer zmanjšuje natančnost predstavitve (celotno inercijo tabele), vendar nam omogoča primerjavo podobnosti profilov med tabelami in hkrati zaradi značilnosti metode, da komponente razvrsti po pomembnosti, dovoljuje sklepati o pomembnosti posameznih razlik med profili.

V tabeli so prikazani odstotki po vrstici in koloni za združeno tabelo.

Hi-kvadrat te tabele je bil c^2=989,08 (df=65 p=0,0000), celotna inercija pa 0,23937. S korespondenčno analizo te tabele smo dobili naslednje singularne vrednosti (*gl. naslednjo stran zgoraj*):

		SDC	SDL	KUL	ZNT	MET	RZK	TEO	PRA	SKB	POM	DRU	OTR	DZD	UPO	Skup.
Vssd	Vrst.%	2,9	7,5	17,5	10,3	7,0	4,7	11,1	5,9	2,0	8,4	6,9	5,2	4,1	6,6	100,0
	Kol. %	11,8	17,4	34,4	44,8	33,7	28,0	33,2	16,9	13,9	29,2	20,2	16,4	19,7	18,5	24,2
Tujina	Vrst.%	14,0	21,7	11,4	1,2	3,9	4,1	8,7	16,3	3,5	1,6	3,0	3,5	5,7	1,4	100,0
	Kol. %	28,0	24,8	11,0	2,6	9,1	11,9	12,9	22,9	11,8	2,8	4,4	5,3	13,5	2,0	11,9
Ostalo	Vrst.%	4,4	5,9	4,0	1,0	2,6	3,0	2,3	6,3	6,1	9,1	15,2	15,7	6,1	18,3	100,0
	Kol. %	10,2	7,9	4,5	2,6	7,2	10,1	3,9	10,3	24,3	18,1	25,4	28,3	16,8	29,5	13,9
Akadem	Vrst.%	6,5	11,8	13,8	6,4	5,1	4,7	9,8	9,3	2,5	5,8	8,8	4,4	4,0	7,1	100,0
	Kol. %	41,9	43,3	43,1	44,3	38,9	44,0	46,7	42,3	27,1	31,9	40,6	22,0	30,8	31,7	38,4
Praksa	Vrst.%	4,9	6,1	5,4	1,2	2,2	1,7	2,4	6,6	7,3	12,2	6,3	18,2	9,7	15,8	100,0
	Kol. %	8,1	5,8	4,3	2,2	4,3	4,2	3,0	7,7	20,8	17,4	7,6	23,6	19,2	18,3	9,9
Student	Vrst.%	0,0	5,9	19,1	11,8	20,6	4,4	1,5	0,0	4,4	2,9	8,8	20,6	0,0	0,0	100,0
	Kol. %	0,0	,9	2,6	3,5	6,7	1,8	,3	0,0	2,1	,7	1,8	4,4	0,0	0,0	1,6
Skupaj	Vrst.%	6,0	10,5	12,3	5,6	5,0	4,1	8,1	8,5	3,5	7,0	8,3	7,7	5,0	8,6	100,0
	Kol. %	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

	Singularne vrednosti	Lastne vrednosti	% inercije	kumulativni %	χ^2
1	,373907	,139807	58,40608	58,4061	577,6809
2	,269055	,072391	30,24219	88,6483	299,1184
3	,126576	,016022	6,69321	95,3415	66,2010
4	,105599	,011151	4,65852	100,0000	46,0764
5	,000000	,000000	,00000	100,0000	,0000

Prvi dve komponenti pojasnita nekaj čez 88% vseh razlik med profili v analizirani tabeli, hkrati pa imata le ti dve komponenti statistično značilen delež v hi-kvadratu te tabele. Razlike v tabeli so torej dovolj natančno predstavljene s tema dvema komponentama, zato smo interpretacijo omejili na njiju. V naslednjih dveh tabelah so prikazane koordinate in masa profilov, kvaliteta njihove predstavitve z modelom (cos^2) ter relativna inercija in cos^2 za posamezne dimenzije (komponente) modela, najprej za vrstice tabele, nato pa še za kolone.

Pri pregledu kvalitete predstavitve profilov skupin avtorjev (vrstic) lahko trdimo, da so vse skupine razen študentov dobro predstavljene z danim modelom. Slaba predstavljenost študentov je verjetno predvsem posledica njihove majhne mase, zaradi česar njihov profil ni pomembneje vplival na model, kar kaže tudi njihova nizka relativna inercija. Celoten model najmočneje določajo (zaradi visoke relativne inercije) avtorji iz tujine in avtorji iz drugih okolij razen tujine in VŠSD (ostalo), po akademskem statusu v glavnem praktiki.

	Koord. Dim.1	Koord. Dim.2	Masa	Kvaliteta	Relativna Inercija
Vssd	,181	-,319	,242	,961	,142
Tujina	,394	,577	,119	,978	,248
Ostalo	-,654	,061	,139	,945	,265
Akadem	,171	-,003	,384	,838	,056
Praksa	-,656	,115	,099	,886	,208
Student	-,017	-,617	,016	,322	,081

	Inercija Dim.1	Cos^2 Dim.1	Inercija Dim.2	Cos^2 Dim.2
Vssd	,057	,235	,340	,726
Tujina	,132	,310	,548	,668
Ostalo	,425	,937	,007	,008
Akadem	,080	,838	,000	,000
Praksa	,306	,860	,018	,026
Student	,000	,000	,087	,322

Prvo dimenzijo določajo predvsem praktiki in avtorji iz drugih okolij (ostalo), skupini, ki sta na isti strani modela. Protiutež so jim avtorji iz tujine in delno akademiki, med tem ko avtorji z VŠSD nimajo velikega vpliva na to dimenzijo, študentje pa sploh ne. Čeprav imajo avtorji iz tujine dokaj veliko relativno inercijo na prvi dimenziji, ta dimenzija pojasni le majhen delež njihovega profila. Skupaj s študenti in avtorji z VŠSD imajo nizek cos². Prva dimenzija torej slabo pojasnjuje profile teh treh kategorij.

Drugo dimenzijo razpenjajo s svojima visokima relativnima inercijama na eni strani avtorji iz tujine in na drugi avtorji z VŠSD. Ti dve skupini sta tudi dobro predstavljeni s to dimenzijo. Kolikor model predstavlja študente, jih predstavlja ta dimenzija.

Lahko torej rečemo, da je model razpet na razlikah med (domačimi) praktiki in tujimi (akademskimi) avtorji v prvi dimenziji, v drugi dimenziji pa ga določajo razlike med avtorji z VŠSD in avtorji iz tujine (*gl tabelo spodaj*).

Od pojmov so z modelom najslabše predstavljene razlike med avtorji v rabi pojma *družina* (kvaliteta 0,460), kvaliteto manjšo od 0,7 pa imata še *metoda* (0,608) in *duševno zdravje* (0,698). Rabe teh treh pojmov model ne predstavlja dobro, pa tudi njihova inercija je relativno nizka, čeprav njihova masa ni zanemarljiva. Kaže, da so razlike med avtorji v rabi teh treh pojmov posledica dejavnikov, ki jih z modelom nismo zajeli. Profili rabe ostalih pojmov so z modelom dobro predstavljeni. V modelu imajo največjo relativno inercijo pojmi *otroci*, *uporabnik*, *znanost* in *socialno delo*, dokaj visoko relativno inercijo pa imata tudi pojma *socialni delavec* in *kultura*. Model torej določajo pojmi iz vseh obravnavanih tematskih skupin, ki so ostale v obravnavi: *govor o socialnem delu* nasploh, konkretna *področja socialnega dela*, *odnos do klientov* in splošni *teoretski pojmi*.

Prvo dimenzijo najbolj določata pojma *otroci* in *uporabnik* z največjo relativno inercijo na tej dimenziji. Protiutež sta jima pojma *kultura* in *teorija* s še zmeraj dokaj visoko relativno inercijo in s koordinatami z nasprotnim predznakom. Razen teh štirih pojmov so s to dimenzijo razmeroma dobro predstavljeni tudi pojmi skrb, raziskovanje in delno pomoč, medtem ko imajo ostali pojmi cos² manjši od 0,50. Od slabše predstavljenih pojmov v modelu sta s to dimenzijo bolj predstavljena pojma *družina* in

	Koord. Dim.1	Koord. Dim.2	Masa	Kvaliteta	Relativna Inercija	Inercija Dim.1	Cos² Dim.1	Inercija Dim.2	Cos² Dim.2
SDC	,223	,515	,060	,998	,078	,021	,158	,218	,840
SDL	,303	,342	,105	,988	,092	,069	,434	,169	,554
KUL	,323	-,207	,123	,987	,077	,092	,700	,073	,286
ZNT	,361	-,544	,056	,996	,100	,052	,305	,228	,691
MET	,232	-,327	,050	,608	,056	,019	,203	,074	,405
RZK	,211	-,082	,041	,882	,010	,013	,768	,004	,115
TEO	,389	-,108	,081	,888	,062	,087	,824	,013	,064
PRA	,200	,342	,085	,994	,056	,024	,253	,137	,741
SKB	-,477	,182	,035	,942	,040	,057	,822	,016	,119
POM	-,305	-,191	,070	,786	,048	,046	,565	,035	,221
DRU	-,250	-,100	,083	,460	,055	,037	,396	,011	,063
OTR	-,675	-,018	,077	,886	,166	,251	,885	,000	,001
DZD	-,254	,172	,050	,698	,028	,023	,479	,021	,219
UPO	-,581	-,036	,086	,917	,133	,208	,913	,002	,004

duševno zdravje. Razlike med avtorji so torej pri tej dimenziji predvsem razlike v uporabi pojmov s posameznih konkretnih *področij socialnega dela* in *odnosa do klientov* na eni strani ter *teoretskih pojmov* na drugi.

Pri drugi dimenziji imajo visoko relativno inercijo *socialni delavec*, *socialno delo* in *praksa* s pozitivnimi predznaki koordinat ter *znanost*, *metoda* in *kultura* z negativnim predznakom koordinat v modelu. *Metoda* kot slabo predstavljen pojem v modelu je s to dimenzijo bolje predstavljena kot s prvo. Zanimiv je položaj pojma kultura, ki je bolje predstavljena s prvo dimenzijo, kljub temu pa je njena relativna inercija pri tej dimenziji še zmeraj visoka in vpliva na orientacijo te dimenzije. V celoti lahko rečemo, da je druga dimenzija razpeta med *govorom o socialnem delu* nasploh in *teoretskimi pojmi*.

Koordinate vrstic in kolon opazovane tabele so prikazane na spodnji sliki.

Iz razporeditve profilov pojmov in profilov kategorij avtorjev lahko razberemo, da avtorji iz prakse v svojih prispevkih bolj kot ostali avtorji uporabljajo pojme, značilne za konkretna področja socialnega dela in določanja odnosa do klientov, predvsem pojme *otroci*, *uporabnik* in *skrb*. Tudi pojme *pomoč*, *družina* in *duševno zdravje*, ki spadajo v ti dve skupini pojmov, čeprav razlike v rabi z modelom niso dobro pojasnjene, avtorji iz prakse bolj uporabljajo kot drugi. Za avtorje iz akademskih okolij, tako tuje kot domače, je značilna nadpovprečna raba pojmov iz skupin teoretskih pojmov in govora o socialnem delu nasploh. Za prispevke avtorjev iz tujine je značilna nadpovprečna raba pojmov *socialni delavec* in *socialno delo*, se pravi, govor o socialnem delu nasploh, od teoretskih pojmov pa *praksa*. Sklepamo lahko, da v svojih prispevkih poudarjajo predvsem pomen prakse v socialnem delu. Za avtorje z VŠSD lahko sklepamo, da se bolj od drugih ukvarjajo s splošno teoretskimi temami, na kar kaže nadpovprečna raba teoretskih pojmov, zlasti pojmov *znanost*, ki ga uporabljajo približno desetkrat bolj pogosto kot vsi drugi avtorji skupaj, in metoda, ki je približno dvakrat bolj pogosto zastopana v prispevkih avtorjev z VŠSD kot v prispevkih drugih avtorjev. Tudi drugi teoretski pojmi razen prakse so v njihovem kvadrantu modela.

KOORDINATE VRSTIC IN KOLON ZA DVODIMENZIONALNI MODEL

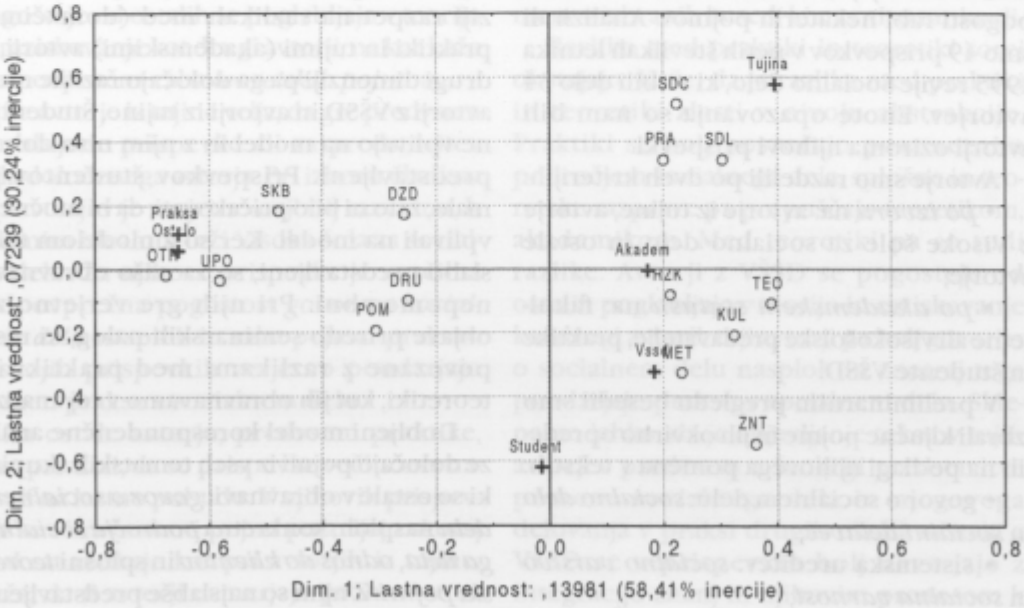

Posebno pozornost zasluži dvojica pojmov *skrb* in *pomoč*. Ta pojma sta si vsaj po našem pojmovanju nasprotna. Iz naše tabele sledi, da pojem *pomoč* bolj uporabljajo avtorji z VŠSD, manj pa praktiki, kar bi lahko kazalo, da je v praksi še zmeraj bolj prisotno pojmovanje klienta kot osebe, ki je razmeroma pasivna in ni sposobna skrbeti sama zase. Zanimivo je, da tudi avtorji iz tujine bolj uporabljajo pojem *skrb* kot pojem *pomoč*. To je verjetno nastalo zaradi prevoda iz angleščine, saj besedo »*care*« (skrb) v angleškem jeziku uporabljajo v besednih zvezah kot »*medical care*«, »*care for the elderly*« ipd. V teh zvezah pri nas uporabljamo namesto besede »skrb« besedi »varstvo« ali »skrbstvo«, včasih pa tudi »pomoč«. Zgolj besedilni kontekst torej v našem primeru ni bil dovolj za izločitev vseh pomenov izbranih besed, ki nas niso zanimali.

RAZPRAVA

V prispevku smo poskusili ugotoviti, katere so razlike med avtorji člankov v reviji Socialno delo glede rabe nekaterih ključnih pojmov in ali te razlike kažejo na ločitev med teoretskim in praktičnim delom na področju socialnega dela. Članki »teoretikov« in »praktikov«, objavljeni v Socialnem delu, naj bi se razlikovali glede področij, s katerimi se ukvarjajo, kar bi se kazalo v različno pogosti rabi nekaterih pojmov. Analizirali smo 49 prispevkov v petih številkah letnika 1995 revije Socialno delo, ki so bili delo 34 avtorjev. Enote opazovanja so nam bili avtorji oziroma njihovi prispevki.

Avtorje smo razdelili po dveh kriterijih:

- *po izvoru* na: avtorje iz tujine, avtorje z Visoke šole za socialno delo in ostale avtorje;
- *po akademskem statusu* na: fakultetne ali visokošolske predavatelje, praktike in študente VŠSD.

V preliminarnim pregledu besedil smo izbrali ključne pojme in jih okvirno opredelili na podlagi njihovega pomena v tekstih:

- govor o socialnem delu: *socialno delo* in *socialni delavec*;
- sistemska ureditev: *socialno varstvo* in *socialna varnost*;
- pojmi področij socialnega dela: *družina*, *otroci*, *starši* in *duševno zdravje*;
- odnos do klientov: *pomoč*, *skrb*, *uporabnik*, *primer*, *stranka* in *terapija*;
- teoretski pojmi: *kultura*, *metoda*, *teorija*, *praksa*, *raziskovanje*, *stroka*, *znanje* in *znanost*.

Pri natančnejšem pregledu smo izločili pojma *znanje* in *stroka*, saj sta bila uporabljena v preveč pomenih za smiselno analizo.

Zaradi premajhnega števila pojavljanj smo izločili tudi pojme *socialno varstvo* in *socialna varnost*, *stranka*, *primer*, *terapija* in *starši*. Redko pojavljanje teh pojmov omogoča zanimiva razmišljanja. Verjetno se avtorji prispevkov neradi podajajo v vode političnega odločanja o tem, kakšna naj bi bila sistemska ureditev socialnega dela. Prav tako je med avtorji prispevkov uveljavljeno pojmovanje klienta kot aktivnega sodelavca pri reševanju svojih problemov. Pri delu z družinami avtorji verjetno zagovarjajo predvsem neposredno delo z otroki, zato v svojih prispevkih razmeroma redko omenjajo starše.

Podatke o pogostosti pojavljanja izbranih pojmov smo obdelali s korespondenčno analizo. Celoten model korespondenčne analize najmočneje določajo po izvoru avtorji iz tujine in avtorji iz okolij izven VŠSD (ostalo), po akademskem statusu pa v glavnem praktiki. Model je v prvi dimenziji razpet na razlikah med (domačimi) praktiki in tujimi (akademskimi) avtorji, v drugi dimenziji pa ga določajo razlike med avtorji z VŠSD in avtorji iz tujine. Študentje ne vplivajo na model in z njim niso dobro predstavljeni. Prispevkov študentov je malo, zato ni bilo pričakovati, da bi močneje vplivali na model. Ker so z modelom tudi slabo predstavljeni, so za našo obravnavo nepomembni. Pri njih gre verjetno za objave priredb seminarskih nalog, ki niso povezane z razlikami med praktiki in teoretiki, kot jih obravnavamo v tej analizi.

Dobljeni model korespondenčne analize določajo pojmi iz vseh tematskih skupin, ki so ostale v obravnavi: *govor o socialnem delu* nasploh, konkretna *področja socialnega dela*, *odnos do klientov* in splošni *teoretski pojmi*. Z njim so najslabše predstavljene

razlike med avtorji v uporabi pojma *družina*, *metoda* in *duševno zdravje*. Kaže, da so razlike med avtorji v rabi teh treh pojmov postedica dejavnikov, ki jih z modelom nismo zajeli. Razlike med avtorji so pri prvi dimenziji predvsem razlike v uporabi pojmov s posameznih konkretnih *področij socialnega dela* in *odnosa do klientov* na eni strani in *teoretskih pojmov* na drugi. Druga dimenzija je razpeta med *govorom o socialnem delu* nasploh in *teoretskimi pojmi*.

Skupina avtorjev iz akademskih ustanov prevladuje nad skupino avtorjev iz prakse tako po številu člankov kot po pogostosti rabe obravnavanih pojmov. Praktično polovica avtorjev prispevkov v Socialnem delu je zaposlenih v akademskih ustanovah. Ta polovica je napisala skoraj dve tretini vseh prispevkov in v njih uporabila dobre tri četrtine celotnega števila pojavljanja obravnavanih pojmov. Za avtorje iz akademskih okolij, tako tuje kot domače, je značilna nadpovprečna raba pojmov iz skupin *teoretskih pojmov* in *govora o socialnem delu* nasploh.

Avtorji z Visoke šole za socialno delo so po številu člankov več kot dvakrat bolj zastopani v reviji kot avtorji iz tujine ali ostali avtorji. To kaže, da je revija Socialno delo predvsem glasilo Visoke šole za socialno delo. Ti avtorji se bolj od drugih ukvarjajo s splošnimi teoretskimi temami, pogosteje od ostalih se poglabljajo v teorijo in raziskovanje kot drugi avtorji, na kar kaže nadpovprečna raba *teoretskih pojmov*.

Za avtorje iz tujine velja, da gre predvsem za vabljene prispevke ali za predstavitev dela določenega avtorja. Pri izboru člankov teh avtorjev je verjetno najbolj razvidno, h kakšnim idealom teži Visoka šola za socialno delo. Za njihove prispevke je značilna nadpovprečna pogostost *govora o socialnem delu* nasploh in raba pojma »praksa«. V svojih prispevkih verjetno poudarjajo pomen prakse v socialnem delu.

Za ostale avtorje, predvsem praktike, smo privzeli, da so prispevke večinoma napisali na lastno pobudo. V njihovih prispevkih se obravnavani pojmi pojavljajo skoraj dvakrat redkeje kot pri avtorjih iz tujine. Kaže, da ti avtorji usmerjajo pozornost na bolj konkretne ali ožje zastavljene probleme. Pojmi, ki jih uporabljajo, so lastni vsakemu posameznemu članku in niso rabljeni dovolj pogosto, da bi lahko bili predmet primerjave med avtorji. Avtorji iz prakse od izbranih pojmov v svojih prispevkih bolj kot ostali avtorji uporabljajo pojme, značilne za konkretna *področja socialnega dela* in določanja *odnosa do klientov*, zlasti pojme *otroci*, *uporabnik* in *skrb*. Tudi pojme *pomoč*, *družina* in *duševno zdravje*, ki spadajo v ti dve skupini pojmov, čeprav razlike v uporabi z modelom niso dobro pojasnjene, avtorji iz prakse uporabljajo bolj kot drugi.

Pojma *skrb* in *pomoč* bolj uporabljajo praktiki kot akademiki, vendar praktiki malo bolj uporabljajo pojem *skrb*, avtorji z VŠSD pa pojem *pomoč*, kar bi lahko kazalo, da je v praksi še zmeraj nekoliko prisotno pojmovanje klienta kot osebe, ki je pasivna in ni sposobna skrbeti zase. Pogostejše rabe pojma *skrb* pri tujih avtorjih pa ne moremo pojasniti na enak način, saj se pojmovanje klienta kot aktivnega sodelavca pri reševanju njegovih problemov širi k nam ravno iz dežel, iz katerih so tuji avtorji. Razliko lahko verjetno pripišemo prevodu, saj besedo »*care*«, ki jo običajno prevajamo kot »skrb«, v angleškem jeziku uporabljajo v besednih zvezah, v katerih bi pri nas uporabljali besedo »skrbstvo«, »varstvo« ali celo »pomoč«. Zgolj kontekst besedila torej v našem primeru ni bil dovolj za izločitev vseh pomenov izbranih besed, ki nas niso zanimali.

Razlike med praktiki in teoretiki torej obstajajo. Kaže, da je razlika med praktiki in teoretiki zlasti v nivoju abstrakcije. Praktiki se bolj posvečajo posameznim področjem socialnega dela, splošne in teoretske razprave pa prepuščajo teoretikom, akademikom. Med teoretiki pa so tudi razlike. Avtorji z VŠSD se pogosteje od ostalih poglabljajo v teorijo in raziskovanje kot drugi avtorji, tuji avtorji pa bolj govorijo o socialnem delu nasploh in znotraj tega poudarjajo prakso v socialnem delu. Sklepamo lahko, da je objavljanje tekstov tujih avtorjev predvsem v funkciji predstavitve pomena socialnega dela in njegovega delovanja v praksi drugih okolij; učitelji z VŠSD se v prispevkih bolj ukvarjajo z integracijo znanj in njihovim prenosom k

nam, praktiki pa s konkretnimi zadevami.

Z analizo besedil v reviji Socialno delo nismo ugotovili, da bi obstajala blokada v širjenju novih znanj, ki smo jo predvideli v uvodu, vendar tega zgolj na podlagi prispevkov v tej reviji tudi ni mogoče ugotoviti, saj ne gre za kontroverzo, o kateri bi avtorji prispevkov razpravljali. Dejstvi, da se praktiki s svojimi prispevki redko vključujejo v splošne razprave o socialnem delu nasploh in da se vsi avtorji izogibajo razpravam o sistemski ureditvi socialnega dela, pa dajeta vsaj nekaj temeljev za sklep, da je taka blokada mogoča in celo verjetna.

Literatura

J. Blasius (1994), Correspondence Analysis in Social Science Research. V: M. Greenacre, J. Blasius (ur.), *Corresponcence Analysis in the Social Sciences: Recent Developments and Aplications*. London: Academic Press (23-52).

H. Geiger, H. Klein (1994), Correspondence Analysis of Textual Data from Personal Advertisements. V: M. Greenacre, J. Blasius (ur.), *Corresponcence Analysis in the Social Sciences: Recent Developments and Aplications*. London: Academic Press (283-301).

M. Greenacre (1994), Correspondence Analysis and its Interpretation. V: M. Greenacre, J. Blasius (ur.), *Corresponcence Analysis in the Social Sciences: Recent Developments and Aplications*. London: Academic Press (3-22).

O. R. Holsti (1969), *Content Analysis for the Social Sciences and Humanities*. London: Addison-Wesley.

K. Krippendorff (1980), *Content Analysis: An Introduction to its Methodology*. London: Sage.

DISKUSIJSKI PRISPEVKI

nam, praktiki pa s konkretnimi zadevami.

Z analizo besedil v reviji Socialno delo nismo ugotovili, da bi obstajala blokada v širjenju novih znanj, ki smo jo predvideli v uvodu, vendar tega zgolj na podlagi prispevkov v tej reviji tudi ni mogoče ugotoviti, saj ne gre za kontroverzo, o kateri bi avtorji prispevkov razpravljali. Dejstvi, da se praktiki s svojimi prispevki redko vključujejo v splošne razprave o socialnem delu nasploh in da se vsi avtorji izogibajo razpravam o sistemski ureditvi socialnega dela, pa dajeta vsaj nekaj temeljev za sklep, da je taka blokada mogoča in celo verjetna.

DISKUSIJSKI PRISPEVKI

Literatura

J. Blasius (1994), Correspondence Analysis in Social Science Research. V: M. Greenacre, J. Blasius (ur.), *Correspondence Analysis in the Social Sciences: Recent Developments and Aplications*. London: Academic Press (23-52).

H. Greda, H. Klein (1994), Correspondence Analysis of Textual Data from Personal Advertisements. V: M. Greenacre, J. Blasius (ur.), *Correspondence Analysis in the Social Sciences: Recent Developments and Aplications*. London: Academic Press (283-301).

M. Greenacre (1994), Correspondence Analysis and its Interpretation. V: M. Greenacre, J. Blasius (ur.), *Correspondence Analysis in the Social Sciences: Recent Developments and Aplications*. London: Academic Press (3-22).

O. R. Holsti (1969), *Content Analysis for the Social Sciences and Humanities*. London: Addison-Wesley.

K. Krippendorff (1980), *Content Analysis: An Introduction to its Methodology*. London: Sage.

SEDEM VZVODOV OPOLNOMOČANJA UPORABNIC IN UPORABNIKOV SOCIALNIH STORITEV

V tem trenutku je mogoče v slovenskem prostoru zaznati nekaj ugodnih okoliščin, ki ustvarjajo plodna tla za vnos kakovostnih sprememb v obstoječi sistem socialnega varstva in usklajevanje sistema s socialnimi listinami Evropske Unije.

V tem kontekstu je Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve v zadnjem času pokazalo jasno politično voljo in pripravilo vrsto dokumentov, ki so ali bodo vsak čas predmet javnih razprav. Uporabniki in uporabnice socialnih storitev še nikoli niso imeli tako visoke zavesti o pomenu svojega prispevka v procesu soustvarjanja sistema socialnega varstva. Njihovo znanje, izkušnje in odločenost za prevzemanje aktivnejše vloge so namreč dragocen in nepogrešljiv vir za načrtovanje in uspešen razvoj tega sistema.

Namen pričujočega prispevka je osvetliti stanje in perspektive socialnega varstva v Sloveniji z vidika uporabnikov socialnovarstvenih storitev.

Predstavljeni predlogi temeljijo na naslednjih ugotovitvah in virih:

a) v Sloveniji obstaja politična volja za vnos sprememb v sistem socialnega varstva,

b) analiza učinkovitosti sedanjega sistema socialnega varstva z vidika uporabnice socialnih storitev,

c) znanje in izkušnje samih uporabnikov socialnih storitev,

d) znanje in izkušnje držav z dolgoletno tradicijo uporabniških gibanj,

e) socialna teorija onesposobljanja, ki so jo razvili znanstveniki in raziskovalke z osebno izkušnjo uporabnika socialnih storitev.

STANJE

Sedanji sistem slovenskega socialnega varstva je vzpostavljen po klasičnem principu »od zgoraj navzdol«, ki je pomenil pomembno fazo v razvoju teh sistemov v vseh razvitih državah. V praksi to pomeni, da vodilni politiki in strokovnjakinje zaznajo problem določene skupine ljudi na določenem območju in predvidijo ukrepe za rešitev tega problema. Vzpostavljene so službe in »paket« storitev za povprečne potrebe neobstoječih povprečnih skupin uporabnikov.

Tak pristop ne omogoča izbire vsebin in predpostavlja, da se bo uporabnica »prilagodila« ponujenemu paketu storitev.

Kdor se ne more »priključiti« na obstoječo mrežo socialnovarstvenih storitev v lokalni skupnosti, ali pa če družina zanj ne more več skrbeti, je napoten v zavod, ki obravnava ljudi s tovrstnim problemom.

Uporabnik je predmet obravnave služb, ki delujejo po principu »delati za« in »paziti na« uporabnikom namesto »sodelovati z« njim. Postavljen je v pasiven položaj prejemnika enovrstnih storitev za vse svoje nadaljnje življenje. Ne prejme podpore pri razvijanju individualnih talentov in sposobnosti in postaja vse bolj odvisen od socialnih služb.

Prav tako nima uporabnica pomembne besede pri definiranju lastne življenjske situacije in potreb, nima vpliva na načrtovanje in vzpostavljanje služb zase, ne sodeluje pri vodenju in upravljanju službe, nima na voljo preprostega in učinkovitega postopka za pritožbe nad izvajanjem storitev in na koncu leta je nihče ne vpraša, ali je bila s storitvami v minulem letu zadovoljna ali ne.

Zagotavljanje storitev »v paketu« povzroči, da prejme uporabnik le nekatere

izmed storitev, ki jih potrebuje, drugih pa ne. To pomeni, da je učinkovitost med sredstvi, ki jih država namenja za podpiranje njegove življenjske situacije in storitvami, ki jih dejansko potrebuje, minimalna.

Raziskava o obsegu kršenja ustavnih človekovih pravic ljudem, ki so nameščeni v socialne zavode proti svoji volji, je pokazala, da se počutijo uporabniki kot zaporniki, čeprav vedo, da niso ničesar zagrešili.

Človek, ki je naklepal in izvedel množični umor, bo dobil po slovenski kazenski zakonodaji največ dvajset let zapora in pravico do odvetnika, ki ga plača država. Uporabnice socialnih zavodov, ki so nameščene vanje proti svoji volji, pa bodo tam ostale dosmrtno. Nimajo možnosti uveljaviti svoje ustavne pravice do izbire kraja prebivanja. Te pravice in niti ostalih pa tudi ne morejo iztožiti – ker jim je odvzeta opravilna sposobnost, ne morejo najeti odvetnika, četudi bi jih bil pripravljen zagovarjati brezplačno. Država torej varuje svoje najšibkejše člane in članice tako, da jim onemogoča braniti se pred tistim, ki jih varuje.

Če povzamemo to kratko analizo stanja z vidika uporabnika socialnih storitev, moramo ugotoviti, da:

• storitve, ki so načrtovane za skupine, ne odgovorijo popolnoma na potrebe posameznega uporabnika,

• sredstva, ki jih država namenja za podpiranje uporabnic, niso učinkovito porabljena,

• posamezni uporabnik ne more razviti svojih potencialov, zato ne more osebnostno rasti in polno prispevati k rasti skupnosti, katere član je,

• uporabnica nima vpliva na načrtovanje, vzpostavljanje, vodenje in nadziranje služb, ki so ji namenjene,

• pasiven prejemnik storitev je postavljen v položaj drugorazrednega državljana, ki ne more uresničevati temeljnih človekovih in ustavnih pravic.

PERSPEKTIVE: VZVODI ZA OPOLNOMOČENJE UPORABNIKOV V UČINKOVITEM SISTEMU SOCIALNEGA VARSTVA

OD PREJEMNIKA K DRŽAVLJANU

Namesto da se država odziva na potrebe skupin ljudi, naj jasno definira dostojno raven socialne varnosti; obseg pomoči in socialnih storitev pa naj bosta predmet dogovora ali *pogodbe med posameznikom in državo*. Pomik od prejemnice storitev k državljanki omogoči uporabnicam socialnih storitev uresničevanje ustavnih pravic in prevzemanje odgovornosti ter prevzemanje dejavnih socialnih vlog v vseh segmentih družbenega dogajanja.

Uporabnice socialnih storitev ne želijo več ostati pasivni predmet strokovne obravnave, temveč želijo postati *državljanke in polnopravne posameznice* ter organizirati svoje življenje v skladu z ustavno zajamčenimi pravicami, ob pomoči države, ki se je razglasila za pravno in socialno državo.

USTAVNE ČLOVEKOVE PRAVICE – TEMELJ SISTEMA SOCIALNEGA VARSTVA

Sistem socialnega varstva, ki temelji na ustavnih človekovih pravicah, zagotavlja uporabnikom socialnih storitev vrsto prednosti:

• vsi državljani, naj so uporabniki socialnih storitev ali ne, so najprej državljani,

• ustava vsebuje najvišjo raven dogovorjenih vrednot, na katerih je organizirana slovenska družba,

• ustava je najvišji dokument – pravice, ki jih zagotavlja, so odraz najširšega dogovora,

• ustava opredeljuje vrednote, ki se ne spreminjajo hitro,

• v ustavi so pravice definirane preprosto in razumljivo,

• obseg ustavnih pravic se ne sme ožiti v iz nje izhajajoči zakonodaji,

• uresničevanje pravic je primerljivo, dokazljivo in iztožljivo.

VPLIV (PARTICIPACIJA) UPORABNIKOV

Klasični odziv države na potrebe uporabnic socialnih storitev nepogrešljivo dopolnjuje tako imenovani pristop »od spodaj navzgor«, ki predpostavlja *individualiziran pristop*.

Uporabniki namreč sami najbolje vedo, kaj je zanje dobro, in želijo sodelovati pri načrtovanju rešitev svojega problema.

V svetu obstajajo številne metode za sestavo individualnega načrta – tudi pri nas smo jo že razvili. V tem dokumentu predstavi uporabnica svojo življenjsko situacijo in navede cilje, ki jih želi v življenju uresničiti. V drugem delu istega dokumenta so predvideni operacionalizirani koraki za uresničitev načrta, stroškovnik in viri.

Potrebe, predstavljene v individualnem načrtu, zbira, prouči in obdela strokovna služba na *občinski ravni*. Ta zbir potreb zagotovi pomemben vir informacij za oblikovanje občinske politike socialnega varstva.

Tega lokalne oblasti posredujejo na *državno raven*, kjer se v sodelovanju s predstavniki države, izvajalk (državnih in nevladnih) in uporabnikov oblikuje letni nacionalni program socialnega varstva in določijo prioritete.

Vsako leto se potrebe na vseh treh ravneh revidirajo in dopolnijo.

Tako na lokalni kot na državni ravni naj se oblikuje svet uporabnikov socialnovarstvenih storitev, ki ima svetovalno in posvetovalno vlogo.

V sistemu, ki omogoča uporabnicam participiranje na individualni, lokalni in državni ravni, je vzpostavljena možnost za kontinuiran dialog, v katerem je prispevek uporabnikov nenadomestljiv. To je njihova osebna izkušnja uporabnic – vidik, ki je v sedanjem sistemu popolnoma prezrt.

IZBIRE

V prizadevanjih za dvig kakovosti storitev na področju socialnega varstva se je Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve namenilo proučiti možnosti za pluralizacijo izvajalcev prek nevladnega sektorja in zasebnih agencij.

Znane so izkušnje iz nekaterih severnoevropskih držav, da bi s pluralizacijo izvajalcev socialnovarstvenih storitev spodbudili konkurenčnost in dosegli dvig kakovosti storitev. Izkazalo se je, da tovrstna prizadevanja niso prinesla željenih učinkov – narobe, kakovost storitev se je z uvedbo trga socialnih storitev še poslabšala. Načrtovalci teh sprememb so namreč prezrli pomembno dejstvo, da je v tržnem sistemu potreben kupec, kar pa v omenjenih primerih uporabnica ni postala. Nastalo stanje poskušajo reševati tako, da vzpostavljajo obsežne in drage mehanizme nadzora in uvajajo službe zagovorništva, ki naj uporabnike podprejo v izražanju svojih potreb in pri organiziranju ustreznih storitev.

Pluralizacija sama po sebi torej ne zagotavlja kakovosti storitev. Ta kakovost je zajamčena šele, ko ima *uporabnica vpliv na sredstva in s tem možnost izbire izvajalcev* (storitve v lokalni skupnosti, direktno financiranje storitev ali institucionalno oskrbo).

UČINKOVITA PORABA RAZPOLOŽLJIVIH SREDSTEV

Ko ima uporabnik možnost participiranja pri načrtovanju rešitve lastnega problema in pri vzpostavljanju in izvajanju socialnih storitev, *prejme pomoč v obsegu in vsebini, ki ju dejansko potrebuje*.

Ker je individualni načrt vsaj enkrat letno revidiran (po potrebi pa tudi večkrat, če se njegove življenjske okoliščine med letom bistveno spreminjajo), prejema uporabnik ravno tiste storitve, ki so zanj v določenem času najpomembnejše. Na ta način dosežemo, da so sredstva, ki jih država namenja za pomoč in spremljanje pri vsakodnevnem življenju, stoodstotno izkoriščena.

SINERGIČNI PRISTOP

Uporabnik, ki je predmet strokovne obravnave, in pasivna prejemnica socialnih storitev ne moreta razviti svojih latentnih

potencialov in talentov. Trajno ostajata odvisna od teh storitev, z leti se njuna odvisnost še povečuje.

Ko uporabnik dobi podporo in spremljanje za uresničevanje vizije svojega življenja, *prebudi v sebi vse razpoložljive vire*, ki so osnova za njegovo osebnostno rast in povečevanje obsega samostojnosti.

To je njen osebni prispevek k rasti in razvoju skupnosti, ki ji pripada in katere enakovredna članica je.

TRANSPARENTNOST VLOG IN FINANCIRANJA

Da bi uporabniki dobili možnost participiranja v sistemu socialnega varstva, je potrebno, da so *jasno definirane vloge, naloge in odgovornosti* vseh treh subjektov: države, izvajalcev in uporabnikov.

Prav tako je neizbežno, da so vsi trije subjekti *seznanjeni z obsegom in porabo razpoložljivih sredstev.*

SKLEP

Problem marginaliziranih skupin (kar uporabniki socialnih storitev zvečine zagotovo so), pomeni v vsaki družbi najprej politično vprašanje.

In ravno tako je najprej politično vprašanje zavzemanje za vzpostavitev sistema socialnega varstva na ustavnih človekovih pravicah.

Če bomo zbrali dovolj modrosti in se odločili za to pot, bomo nastavili zametek enega najnaprednejših sistemov socialnega varstva v svetu.

Izziv je tu. Dokler nas bo obkrožalo tisoče zatiranih ljudi, ne moremo rasti ne kot posamezniki in ne kot skupnost. Potrebna je politična volja in velika mera odgovornosti do vseh, ki jim lahko tovrstne spremembe odprejo pot v enakovrednejše in polnejše življenje.

Tedaj bomo pridobili prav vsi.

Jelka Škerjanc

ŽRTEV JE ODGOVORNA – ALI RES?

PROBLEMATIKA SOCIALNEGA DELA V VARNI HIŠI

Natanko pred letom dni je začela delovati v Mariboru prva Varna hiša v Sloveniji, namenjena ženskam in otrokom, žrtvam nasilja. Varna hiša deluje kot posebna enota Centra za socialno delo Maribor. Ustanovljena je bila za pokrivanje tovrstnih potreb za področje Štajerske, Koroške in Prekmurja. Glede na dosedanje izkušnje naše kapacitete ne zadostujejo za pokritje potreb širšega mariborskega področja, kaj šele vseh ostalih. Hiša ima dvajset postelj v sedmih sobah, ki so neprestano zasedene. Bivanje v Varni hiši je začasno, praviloma tri mesece, največ pa do enega leta. Varen prostor smo v prvem letu lahko zagotovili 46 ženskam z 52 otroci. Ženske so bile v povprečju stare 35 let, s srednješolsko izobrazbo, polovica jih je imela lastne dohodke. Polovica vseh, ki so iskale pomoč, si je uredila življenje brez partnerja, polovica se jih je vrnila domov. Nekaj njihovih partnerjev se je vključilo v različne oblike zdravljenja in pomoči. Domov so se vrnile drugačne, samozavestnejše, obogatene z novimi izkušnjami in spoznanjem, kaj bodo v prihodnje dovolile in česa ne. Moč jim daje naše jasno sporočilo, da se lahko vrnejo, če bodo spet potrebovale pomoč. Iz te druge skupine žensk se je doslej vrnila ena. Povedala je, da se je mož mesec dni po tistem, ko se je vrnila, obvladoval, nato pa se je nasilje še stopnjevalo. Verjamem, da je še katera, ki je bivala pri nas in se vrnila k partnerju, spet žrtev nasilja. Podatkov o tem nimamo, vendar raziskave kažejo, da se nasilje praviloma ne ustavi, ampak z leti še stopnjuje.

Oditi iz začaranega kroga nasilnega odnosa, v katerega je ujeta z moškim, ki izvaja moč in nadzor nad njo, kar se manifestira v izolaciji, čustveni, ekonomski in spolni zlorabi, grožnjah in fizičnem obračunavanju, je zelo težko.

ZAKAJ TRPIJO 10 IN VEČ LET, ZAKAJ NE ODIDEJO PREJ, ZAKAJ NE POVEDO?

To so vprašanja, ki jih zaposlene v Varni hiši ne postavljamo ženskam, jih pa pogosto slišim. Ženske prihajajo k nam z različnimi zgodbami, vse pa pripovedujejo o občutkih nemoči in strahu, ki jih je leta dolgo paraliziral. Zato se ne branijo in ne povedo, ampak naredijo nasprotno – poskušajo moškemu v vsem ugoditi, ker mislijo, da bo potem bolje. Govorijo o občutkih sramu in krivde, o nezaupanju vase in v svoje sposobnosti, povedo, da bi odšle prej, če bi imele kam.

Varna hiša je prelomnica v njihovem življenju. Ponudi jim varen prostor, kjer lahko v miru razmislijo o svoji življenski situaciji in sprejmejo odločitve, kako naprej.

Po enoletnih izkušnjah, ki jih imamo zaposlene v Varni hiši, lahko trdimo, da je pomoč in podpora ženski, ki je preživela oz. preživlja nasilje, mogoča samo, če jasno opredelimo:

- da je kriv za nasilje in posledice nasilja izključno tisti, ki ga izvaja, in
- da upoštevamo princip strokovne pristranosti, kar pomeni, da smo izključno na strani ženske, ki preživlja nasilje, da ji verjamemo, ne dajemo sodb, da izhajamo iz njenih želja in potreb, spoštujemo njene odločitve, hodimo v korak z njo in jo podpiramo, da naredi naslednji korak, pri tem pa je ne silimo v nobene odločitve, ki jih sama ni sposobna sprejeti. Seznanimo jo s pravicami, ki jih ima, in ponudimo zagovorniško pomoč v odnosu do drugih institucij.

Tukaj se naše metode dela razhajajo z metodami klasičnega socialnega dela. Strokovna razhajanja z drugimi službami

pomoči čutimo v vsakodnevni praksi najbolj pri urejanju stikov.

Primer. Ženska pride z otrokom v Varno hišo, hoče se razvezati, oba starša sta vabljena na center za socialno delo, kjer se morata dogovoriti okrog stikov. Ker imata po zakonu oba enake pravice do otroka, moški stike izsili, čeprav se doslej ni brigal za otroka. Otrok se ga boji, ker je bil priča nasilju, in jasno je, da ne gre za korist otroka, ampak za manipulacijo z žensko in nadzor nad njo prek otroka. Tako otrok pride v položaj, ko je sočasno z mamo na begu pred nasilnim očetom, obenem pa mora imeti z njim stike. Njihove duševne stiske so velike.

Klasično socialno delo, podprto z obstoječo zakonodajo, tudi nalaga krivdo obema udeleženima v problemu in večjo odgovornost ženski, da nekaj naredi. Dnevnik *Večer* je lansko jesen objavil pogovor z vodilnim delavcem enega od Centrov za socialno delo v Sloveniji. Citiram:

> Nasilje je vzrok ali posledica odnosa, ki vlada med partnerjema, pri razreševanju te problematike so se izločile tri najpogostejše možnosti, za katere se ženske odločijo.
>
> 1. Nekatere vztrajajo v zakonski zvezi. V takih primerih ugotavljamo, da gre za nevrotičen odnos, ki zadovoljuje potrebe enega in drugega partnerja. Našo službo potrebuje ženska le za tolažbo, nato se vrne domov in enako živi dalje. To je njen vzorec vedenja in drugače ne zna živeti.
>
> 2. Druga možnost je, da vztraja v partnerskem odnosu, vendar se morata partnerja odločiti, da bosta skušala spremeniti svoj odnos na boljše in aktivno vlogo naj bi prevzela ženska.
>
> 3. Tretja možnost pa je prekinitev odnosov. Tudi pri tem pričakujemo aktivno vlogo ženske, ki se bo pripravljena spopasti z vsemi težavami, ki jo pri tem čakajo. Ravno pri njih se potem pojavi problem zaposlitve in strehe nad glavo.

Ali lahko ženskam še kaj naložimo?

Zakonodaja nalaga socialnemu delu v prvi vrsti skrb za otroka. Materi, ženski, ki s problemom pride, klasično socialno delo naloži odgovornost za to, da poskrbi za otroka, da zaščiti vsaj njega pred nasilnim partnerjem oz. očetom. Ker pa iz poznavanja dinamike nasilja vemo, da je edini odgovoren za povzročanje nasilja nasilnež in da je ženska poskušala že do sedaj napraviti vse, kar je zmogla, da je ob prihodu po pomoč čisto brez moči. Tako nemočna ni zmožna sprejeti nase odgovornost za zaščito otroka in sebe, zato se raje vrne na stari, utečeni način življenja, z izkušnjo več, da je nihče ne razume, ji ne verjame in ne more pomagati. Zaradi tega ostaja v nasilni situaciji še naprej, pomoči ne išče več in nasilje se nadaljuje. Žrtev je vedno bolj prepričana v prav in vsemogočnost nasilneža, ta pa ne potrebuje nič drugega.

Vedeti moramo, da si ženska, ki živi v nasilni situaciji, vrsto let prizadeva nasilje odpraviti, išče razloge za to pri sebi, v svojem vedenju, upa, da se bo sčasoma nehalo. Pripravljena je partnerja ščititi, iskati izgovore za poškodbe, vedno bolj jo je sram priznati, kaj se ji dogaja. V tem času se ji ponavadi zgodi to, da izgubi stik s sorodniki, znanci, prijatelji, kar pa ustreza nasilnežu. Posebno težko je to priznati ženskam, ki so uspešne, ugledne, in katerih partnerji so prav taki. Spomnim se klica gospe, ki je povedala, da je gledala oddajo o naši hiši in da se njej dogaja vse to, kar je slišala. Nikoli še ni nikomur o tem povedala, preveč jo je sram, vedno huje pa vse to prikriva pred okolico, zaposlenimi; s partnerjem namreč vodita podjetje z 20 zaposlenimi. Stara je 50 let, hči 17 let. Nikoli še ni prijavila oz. poklicala policije, saj takrat, ko jo pretepa, ne more do telefona, potem pa se boji, da ji ne bi verjeli, ker je partner cenjen in spoštovan gospod. Njo pa je predvsem tako sram.

Komu se prej verjame?

Primer. Ženska z dvema otrokoma, zaradi nasilja se je iz svojega lastniškega stanovanja umaknila k nam. Menjala je ključavnico, partner je dosegel na sodišču menjavo ključavnice, vendar se v mesecu dni, kolikor je imel časa, ni vrnil v stanovanje. Gospa se je po preteku tega roka vrnila z otrokoma domov. Čez tri mesece, v soboto, se je partner odločil priti v stanovanje. Ker mu ni dovolila, si je pripeljal pomočnike, da bi vlomil. Ona je medtem poklicala policijo in jih seznanila s situacijo.

Bivši partner je imel pri sebi sklep sodišča, in kljub temu, da jim je povedala, da bi se moral vseliti v času enega meseca po izdaji sklepa, to ni pomagalo. Policaji te informacije niso mogli preveriti in so odšli. Ob njih se je spet umaknila k prijateljici, partner pa je vlomil v stanovanje in ji nekaj stvari odnesel, predvsem pa ga je spet razdejal. Postopek na sodišču pa ponovno teče in je okarakteriziran kot vlom.

Zakon o zakonski zvezi in družinskih razmerjih govori o enakih pravicah obeh staršev. V primerih, ko gre za nasilje nad žensko in otrokom, se nasilnež največkrat leta in leta ni spomnil, da ima otroka, da otrok kaj potrebuje, da je zanj treba marsikaj napraviti. Po odhodu ženske z otrokom od doma zelo hitro najde pot na center in izrazi zahtevo po stikih. Zakonodaja mu to pravico daje in ga postavlja celo v položaj žrtve, saj je ostal brez otroka, ki ga pogreša. Kaj je mogoče napraviti? Naše izkušnje so različne. Ravnanje je odvisno od strokovnega delavca, delavke. Kdaj urejati stike otroka z očetom vnaprej? Iz dosedanjih izkušenj v Varni hiši lahko rečem, da so bili otroci v stike oz. srečanja z očeti potisnjeni, ker so jih morale mame na to pripraviti. Kot so v večini tudi same izražale, otrokom ne želijo braniti stikov, na drugi strani pa so se bale, kaj bo, če v to ne privolijo. Jim bo spet naložena odgovornost za to, ker stike branijo, jim bodo na centru verjeli, da otrok ne želi stikov? Če je otrok dovolj velik, star 10 let, lahko sam pove, ali si želi videti očeta ali ne. Je mogoče zanesljivo trditi, da se otrok odloči za stike zato, ker ima očeta rad? Je mogoče, da se ga še vedno tako zelo boji, da si ne upa reči ne, da želi ustreči in zaščititi mamo? Je mogoče, da se otrok ne boji očeta, če pa je bil leta priča maltretiranju in nasilju?

Spomnim se fanta, ki je prišel k nam z mamo in je ni spustil izpred oči, ker se je tako bal zanjo. Sama se mu je pa prav tako bala povedati, kaj se dogaja, ker mu je želela stvari prihraniti, in sploh ni videla, kaj otrok počne. Ob prihodu mu je rekla, da sta prišla na počitnice. Nekaj dni je fant spremljal mamo tudi na WC. Pogovarjali smo se z njo zvečer, ko je otrok zaspal in se mu je izvila iz objema. Po nekem času se mu je odločila povedati, kaj se dogaja, kaj se je odločila napraviti. Vidno si je oddahnil, spustil jo je in je ni več kar naprej iskal. Gospa je v razgovorih odkrivala domače dogajanje in fantovo vedenje. Ugotavljala je, da je bil fant doma posrednik med njima, da jima je prenašal pošto, drugega pred drugim zagovarjal in napravil tudi kakšno škodo, da je pritegnil nase pozornost in tako preprečil prepir med njima. Doma tega sploh ni videla, mislila je, da je tako nervozen in da se boji očeta.

V tem primeru mislim, da je fant pristal na stike samo zaradi strahu in zato, da zaščiti mamo. Stiske, do katerih prihaja pri njem sedaj, kažejo na to, da ga oče izrablja za prenašalca sporočil med seboj in mamo. V otroku je tako še več tesnobe in čustvenih stisk, katerih posledice pa v večjem delu nosi mama.

Upam, da bomo nekoč prišli do spoznanja – in da bo temu sledila tudi ustrezna zakonodaja –, da moški, ki so bili nasilni do otrok in njihovih mam, nimajo pravice do tega, da videvajo svoje otroke. Do takrat pa se bodo moreči kriki sredi noči, tiho ihtenje, nemirno spanje... nadaljevali, saj jih bodo otroci ob srečevanjih vedno znova podoživljali.

PROBLEM OHRANJANJA ANONIMNOSTI

Vsa teoretska znanja, ki smo jih lahko o tem prebirali v domači in tuji literaturi, so jasna in potrebna. Vendar pa smo se v praksi srečale s toliko najrazličnejših situacij, ki jih vnaprej enostavno ni mogoče predvideti. Naša hiša ima še zelo kratko zgodovino delovanja, nasploh pa je delovanje varnih hiš, zatočišč, kakor jih pač imenujemo, pri nas nekaj novega, zanimivega. O vsaki novi stvari je dobro vedeti čimveč tudi na način, ki ni umesten, in stvari, ki pravzaprav niso pomembne. Samo da jih vem, da to poznam; ob tem tovrstni radovedneži sploh ne pomislijo, da lahko spravijo žensko ali otroka v veliko stisko. Pri tem ne mislim njihovih znancev, sorodnikov, temveč ljudi, s katerimi se srečujejo na uraden način. Ker se naše stanovalke in otroci bojijo zameriti, se znajdejo v hudi stiski, kaj pa pravzaprav

povedati, saj morajo varovati anonimnost, pa tudi ne želijo vsakomur razgaljati svoje stiske. Sploh ni tako lahko umakniti se kam in za sabo zabrisati sledi. Ob stiskah, s katerimi se ženska srečuje, ko odhaja od doma, jo čaka še po odhodu razgovor v šoli, vrtcu ali kjer se pač otrok nahaja. Če obstaja možnost, da otrok naprej obiskuje isto ustanovo (saj otroci je pogosto ne želijo zamenjati), je potrebna še učinkovitejša pomoč šole ali vrtca. V teh ustanovah niso pripravljeni sodelovati, ne da bi vse natančno vedeli, ne da bi imeli po možnosti še kakšen dokument iz ustanove, ki ima ustrezna pooblastila. Gledanje na nasilje je različno, le malo ljudi razmišlja o tem brez predsodkov. Praviloma ne zadostuje, da naša stanovalka s svojo situacijo in umikom od doma seznani v šoli samo eno osebo. Iz izkušenj vemo, da o tem vedo potem vsi zaposleni na šoli, najverjetneje pa še kdo. Ampak ob zdravniškem pregledu v šoli potem vseeno otroka zelo naglas sprašujejo, kje vendar sedaj živi, če niso več na naslovu, kjer je prijavljen. Otrok se znajde v neprijetni situaciji, saj je svojo skrivnost doslej obvaroval pred sošolci; kaj pa naprej, kaj naj reče, sram ga je, ne sme povedati, če reče, da ne ve, se bodo otroci posmehovali, da ne ve, kje stanuje. Zaveda se, da naslova ne sme povedati, lagati prav tako ni prav. Zdravnica ne vidi stiske, v katero je spravila otroka. O vsem tem bi se dalo pogovoriti drugače, najverjetneje bi tako tudi napravila, če bi jo razrednik oz. tisti, s katerim je mama o tem govorila, seznanil. Žal se na tako pomembne stvari velikokrat pozabi ali pa se komu tudi ne zdijo dovolj pomembne. Otrok se vrne domov, žalosten, ponižan, občutek sramu je zelo močan. Kaj lahko potem napraviš, razen da se pogovoriš z otrokom? Mama gre v šolo, se ponovno pogovarja, opravičijo se ji, ker so pozabili. To pa ne more popraviti škode, ki je bila narejena.

V primerih prešolanja, na šolah, ki jih obiskujejo otroci iz naše hiše, do težav ne prihaja, saj smo se tam dogovorili in stvari tečejo. Samo upam lahko, da bivša šola ne da podatka nasilnemu očetu, kam se je prešolal njihov otrok.

Do podobnih težav in stisk prihaja v vrtcih, kjer prav tako zahtevajo vse mogoče podatke in številke, kje lahko dobijo mamo, v primeru, da otrok zboli, se poškoduje... Ni mogoče ne povedati, kje živiš. Če je kaj še nekoliko skrivnostno, je še veliko bolj zanimivo. Normalna človeška radovednost, bo kdo pomislil, ki pa je vendarle v nekaterih situacijah zelo neprijetna. Težko se zadovoljimo z informacijo, ki bi v takih primerih lahko zadostovala; na primer, vzgojiteljica dobi navodilo, da v primeru bolezni ali poškodbe pri Jožetu obvesti ravnateljico, ta pa bo vedela, kako ravnati naprej. Načelno sicer je tako, radovednost pa je tako močna, da se je ne da vedno zadrževati.

Pred kratkim sem se sama znašla v podobni situaciji, ko sem morala odgovoriti inštalaterju, zakaj se naši hiši reče Varna hiša. Ker je že odhajal in sem videla, da nima pojma, kam so ga poslali popraviti radiator, sem mu odgovorila, da zato, ker je vedno zaklenjena. Zelo pomenljivo je sprejel moj odgovor in se zanj zahvalil. Sama sem se potem ukvarjala s svojim odgovorom in tem, kaj še bi mu lahko odgovorila. Verjetno bo še prišlo do situacij, ki niso predvidljive in v katerih je težje ali sploh nemogoče obvarovati tajnost lokacije. Brez raznih mojstrov, ki prihajajo in bodo še prihajali, saj je življenje v hiši zelo intenzivno in s tem tudi obraba vsega v hiši, ne gre. Zaradi družbene situacije pa je prav tako skoraj nemogoče predvidevati, da bi v hišo prihajal vedno eden in isti delavec, saj vemo, da je nestalnost in velika menjava delavcev pri obrtnikih velika. Samo upamo lahko, da se kot mojster nekega dne ne pojavi partner katere od naših stanovalk. Vse tovrstne situacije zelo otežujejo zaščito tajnosti lokacije.

Poleg tega je glede na majhnost Slovenije, še zlasti Maribora, zelo težko ohraniti anonimnost v okolju. To je bilo že pred našim odprtjem nekako seznanjeno z našim delovanjem, saj je bila hiša že pred adaptacijo namenjena zatočišču, vendar brez strokovne pomoči. Zelo pogosto se nam je zgodilo, da so partnerji prihajali v okolico hiše in iskali svoje partnerke ali žene. Nekaj je bilo tudi takih, katerih žene sploh niso prišle k nam. Prišlo je do groženj po telefonu,

pa tudi direktno čez ograjo, ki so nas vznemirile; storilce smo prijavili policiji, vendar pravega odziva policije ni bilo. Po njihovih predpisih grožnje čez ograjo in po telefonu niso dovolj za kazensko ovadbo. Pisali smo predloge sodniku za prekrške, od koder pa po pol leta še ni nobenega odziva. Naše aktivnosti so zato bolj usmerjene na konkretno varovanje, ki se je do sedaj izkazalo za najučinkovitejše. Seveda pa ob tem še naprej poteka senzibilizacija pristojnih služb za naše potrebe in delo za spremembo obstoječe zakonodaje.

V praksi se nam je že nekajkrat zgodilo, da so naše poklicne kolegice v različnih institucijah (CSD, šola) povedale partnerjem (na njihovo zahtevo), kam se je umaknila žena z otroki. Še tisto zaupanje, ki ga je ženska imela do institucije, je s tako zlorabo porušeno. Zaposleni v službah pomoči si tovrstnih spodrsljajev ne smemo dovoliti.

PROBLEM DRUŽBENE NEMOČI PRI REŠEVANJU DRUŽINSKEGA NASILJA

Kot posebno omejitev pri delu v Varni hiši čutimo nemoč širše družbe pri reševanju problema družinskega nasilja. Tu mislimo neustrezno zakonodajo, nemoč policije, vedno slabšo perspektivo zaposlovanja žensk in stanovanjsko problematiko.

Problem nasilja nad žensko je družben problem, čeprav je v praksi pogosto videti, kot da je to osebni problem posameznice. Zgodbe, ki jih slišimo v Varni hiši, zgovorno pričajo o tem.

Primer. Ga. Polona je prišla z dvema otrokoma v Varno hišo pred letom dni. Pred tem je z možem živela v hiši, ki je njuna skupna last. Je nezaposlena, pred leti je pustila zaposlitev zaradi moževega pritiska, sedaj si intenzivno išče zaposlitev, vendar doslej brezuspešno. V Varno hišo se je z otrokoma zatekla pred psihičnim, fizičnim in spolnim nasiljem moža; prišli so z najnujnejšimi stvarmi, spravljenimi v nekaj vrečkah. Mož je ostal v skupnem domu, zaposlen je v tujini, s preračunano plačo 260.000 SIT mesečno; ga. Polona preživlja sebe in otroka z denarno pomočjo in denarnim dodatkom. Po petih mesecih bivanja v Varni hiši se je razvezala, vendar razveza še vedno ni pravnomočna, ker se je mož pritožil na višino preživnine. Le ta je bila določena v višini 50.000 SIT za oba otroka. Ga. Polona je v postopku prikazala stroške, ki jih ima s preživljanjem otrok. Predložiti je morala tudi sodno prevedeno uradno dokumentacijo o moževi plači. Pritožbeno sodišče od bivšega moža ni zahtevalo nobenih prevodov in je upoštevalo fotokopijo pogodbe v tujem jeziku, iz katere je razvidna višina posojila, ki ga je Polonin bivši mož najel za nakup novega avtomobila. Sprejelo je njegove argumente, da otroka dobivata zastonj hrano v šoli in da bivša žena v Varni hiši nima visokih življenjskih stroškov, in naložilo sodišču prve stopnje, da o višini preživnine ponovno odloča. Iz tega se lahko naučimo, da se lahko kljub veljavni zakonodaji, ki v prvi vrsti nalaga skrb, tudi materialno, staršema, stvari obrnejo drugače, tako da zaposlen oče ni dolžan skrbeti za otroka po svojih močeh, ampak država in brezposelna mati. Ker je bivanje v Varni hiši omejeno, se je morala ga. Polona z otrokoma odseliti v podnajemniško stanovanje, ki je zelo skromno in vlažno, vendar tudi to presega njene materialne zmožnosti. Postopki delitve premoženja se praviloma vlečejo leta, do sedaj se ji ni posrečilo odpeljati niti pisalne mize, ki bi jo otroka nujno potrebovala za šolsko delo. Stiki otrok z očetom pa so urejeni in redno tečejo, kdaj pa kdaj tudi proti volji otrok. Ga. Polona ju je na to vsakokrat znova pripravljala, saj je upala, da bo bivši mož uvidel in se zavedel potrebe otrok ter jima izročil vsaj postelji in pisalni mizi, da bosta lahko izpolnjevala šolske obveznosti. Vendar se ji kljub večkratnim razgovorom in podpisanim dogovorom ni posrečilo dobiti ničesar. V neopremljeno podnajemniško stanovanje, ki je cenejše, so odšli z oblačili, vse pripomočke za kuhinjo, odeje in podobno pa so si sposodili. Še sreča, da so v času bivanja v Varni hiši navezali stike s tujimi ljudmi, ki so jim bili pripravljeni pomagati.

Tudi ali lasti zaradi take družbene prakse marsikatera obupa in odide nazaj k partnerju, marsikatera kaznivega dejanja nasilnega vedenja s strani partnerja ne prijavi,

ker ima občutek, da je manj zaščitena kot storilec.

V praksi čutimo, da te ženske potrebujejo brezplačno pravno pomoč, sklad stanovanj, ki bi jih lahko po odpustu iz Varne hiše začasno najele, in spremenjeno kazensko, družinsko in stanovanjsko zakonodajo.

Vemo, da pristojne službe delajo na spremembi zakonodaje in upamo, da se bodo stvari premaknile v tej smeri, da bo žrtev nasilja zaščitena in storilec ustrezno kaznovan.

Francka Premzel

Sonja Mladenič

SKUPINA ZA SAMOPOMOČ PO IZGUBI PARTNERJA

PREDSTAVITEV

Ob spoznanju, da se ljudje z najrazličnejšimi stiskami in težavami ter potrebami po druženju težko organizirajo sami, smo pri Centru za socialno delo Piran l. 1990 ustanovili »Skupino za samopomoč po izgubi partnerja«.

Vanjo vstopajo posamezniki z enakimi ali podobnimi življenskimi izkušnjami po razvezi zakonske zveze, razpadu izvenzakonske skupnosti, smrti partnerja in samske osebe, ki težje navezujejo stike z drugimi ljudmi.

Namen članka je predstaviti delovanje skupine, rezultate evalvacijske raziskave o doseganju ciljev skupine in ugotovitve o potrebah po ustanavljanju tovrstnih skupin.

Odločitvi za ustanovitev skupine so botrovala nekatera takratna spoznanja:

1. Ljudje po razvezi ali razpadu izvenzakonske skupnosti ali izgubi partnerja ter samske osebe, ki težje navezujejo stike z drugimi ljudmi, imajo enake ali podobne težave.

2. Z izmenjavo izkušenj ob že preverjenih načinih reševanja enakih ali podobnih stisk se jim ponuja učinkovitejša možnost za premagovanje lastnih težav.

3. Pobudo za ustanovitev take skupine so izrazile že nekatere samske osebe v stiskah iz lastnega spoznanja, da si sami ne morejo pomagati pri premagovanju težav.

4. Spoznanje strokovnih delavk, da z individualno pomočjo in brez istovrstnih izkušenj ne zmoremo učinkovito pomagati ljudem, da bi lažje sami premagovali svoje stiske in težave.

5. Metode skupinskega dela oziroma skupin za samopomoč ljudem v stiskah so v svetu že preskušene in spoznane kot učinkovite.

Osnovni namen ustanovitve in delovanja skupine je navezovanje stikov pri ljudeh, ki težje prenašajo izgubo partnerja po razvezi zakonske zveze, razpadu izvenzakonske skupnosti ali smrti partnerja, in samskih osebah, ki imajo težave pri navezovanju stikov, da bi z izmenjavo izkušenj ob že preverjenih načinih reševanja enakih ali podobnih stisk in težav lažje razreševali svoje stiske in težave.

Okvirni program skupine vključuje med drugim naslednje cilje:

1. vključevanje v skupino, razvijanje zaupanja znotraj skupine in razreševanje aktualnih problemov

2. samospoznavanje skozi interakcijo v skupini

3. prevzemanje novih vlog in utrjevanje v njih

4. pridobivanje izkušenj v medosebnih odnosih

5. učenje odprte komunikacije

6. krepitev v osebni in skupni rasti

7. različne oblike starševstva...

Posredni cilji skupine so spodbujanje ustanavljanja enakih ali podobnih skupin za pomoč ljudem v najrazličnejših težavah ter širjenje mreže skupin za samopomoč po izgubi partnerja v drugih krajih Slovenije.

Skupino vodiva psihologinja in socialna delavka, obe s Centra za socialno delo Piran.

Skupina je odprtega tipa, člani svobodno vstopajo in izstopajo. Članstvo je prostovoljno in anonimno. Vanjo se vključujejo ljudje iz cele južnoprimorske regije. Sestajajo se v prostorih Krajevne skupnosti Portorož vsakih štirinajst dni čez vse leto po tri šolske ure, razen v času poletnih dopustov. V zadnjem letu so se sami pričeli sestajati tudi v času poletnih počitnic.

Medsebojna prijateljska in družabna

srečanja razvijajo izven skupine. S posamezniki vodimo tudi individualne svetovalne razgovore. Dvakrat letno organiziramo strokovna, kulturna in družabna srečanje z enako skupino iz Kranja, ki je delovala že pred ustanovitvijo naše skupine.

Za supervizijo se dogovarjamo z vodjo kranjske skupine, ki ima lastne izkušnje pri tem delu.

Program in delo skupine načrtujemo letno, uvajamo novosti, se dogovarjamo o vsebinah in aktivnostih. Z namenom evalvacije zbiramo podatke z vprašalniki, ki jih izpolnjujejo člani skupine.

Dosedanje delo skupine je bilo v preteklih letih predstavljeno širšemu krogu različnih strokovnih delavcev, na okrogli mizi, seminarju in v različnih časopisih, revijah in drugih medijih.

Skupina deluje ob podpori minimalnih sredstev. Srečanja skupine so v delovnem času. Strokovno delo s skupino ni ne stimulirano ne plačano, omogoča pa veliko učenja, osebnega bogatenja in zadovoljstva.

POROČILO

V osmih letih delovanja skupine, od maja 1990 leta do danes, je skupino obiskalo okrog 120 samskih oseb. Približno 40% članov zapusti skupino v prvem ali po prvem letu in 30% po drugem letu vključevanja. Okrog 30% ostajajo člani več kot tri leta. Skupino obiskujejo zvečine razvezane samske osebe, od katerih je okrog 70% žensk.

Ljudi, ki se zanimajo za vključitev in delovanje skupine iz najrazličnejših bližnjih in oddaljenih krajev Slovenije in se v skupino niso vključili, pa je gotovo še enkrat toliko.

Z evalvacijsko raziskavo, ki jo predstavljam, smo želeli primerjati dobljene rezultate s cilji skupine, da bi ugotovili, koliko skupina dosega zastavljene cilje, kakšni so njeni dejanski učinki na člane in članice skupine in ali obstajajo potrebe po obstoju in ustanavljanju tovrstnih skupin.

Vprašalnik je sestavljalo pet splošnih in trideset odprtih vprašanj, na katera je v istem času pisno, anonimno, individualno odgovarjalo vseh trinajst članic in članov, ki so bili navzoči na srečanju skupine 9. 6. 1997 ob 18. uri. Po uvodnem navodilu za izpolnjevanje je bilo treba dodatno pojasniti le eno vprašanje.

Odgovori na splošna vprašanja, kot so spol, starost, stan, izobrazba in čas obiskovanja skupine, so dali naslednje rezultate:

V skupino se vključujejo ljudje različnih starosti. Od vseh anketiranih so trije stari od 36 do 40 let in prav tako trije od 51 do 55 let, skupaj skoraj polovica skupine; po dva člana ali članici padeta v starostne skupine od 46 do 50 let, od 56 do 60 let in od 61 do 65 let; en član je star nad 66 let; mlajših članov in članic od 35 in starejših nad 70 let ni.

Stan in spol članov skupine sta raznolika: od vseh članov je največ razvezanih, kar devet, od tega osem žensk; v skupino so vključeni ena ovdovela ženska, en ovdovel ter trije samski moški.

Skoraj polovica članic in članov (šest, od tega pet žensk) ima srednjo izobrazbo.

Po en član in članica imata višjo in visoko izobrazbo, prav tako poklicno in osnovno izobrazbo.

Tabela: Čas obiskovanja skupine

Čas	Ženske	Moški	Skupaj
1 leto	3	1	4
2 leti	2	1	3
3 leta	2	1	3
4 leta			0
5 let	1		1
6 let		1	1
7 let			0
8 let	1		1
Skupaj	9	4	13

Največ članov in članic obiskujejo skupino prvo oziroma eno leto. Teh je dobra tretjina. Sledijo članice in člani, ki obiskujejo skupino dve do tri leta in teh je večina, skupaj skoraj polovica. Slaba četrtina udeležencev pa obiskuje skupino že od pet do osem let.

Naslednjih trideset vprašanj sprašuje članice in člane po razlogih za vključitev v skupino, po počutju pred vključitvijo v

skupino in po njej, o tem, kaj v skupini pridobivajo, o obstoju in uresničevanju možnosti, ki jim jih daje skupina za druženje, osebno rast, pridobivanje samozavesti, o občutkih varnosti, zaupanja, avtonomiji, o primernosti vsebin pogovorov, o potrebnosti obstoja in ustanavljanja tovrstnih skupin ter po predlogih za nadaljnje delo in razvoj skupine.

Ker so odgovori zanimivi in pomembni za ocenitev dosedanjega in nadalnjega dela skupine, bom navedla skoraj vse, mnoge dobesedno.

Na vprašanje »Na kakšen način ste dobili informacije o delu skupine?« so odgovorili:

»Iz časopisa Primorske novice«	5
»Od prijateljev«	4
»Od članov skupine«	2
»Od sorodnokiv«	1
»V CSD«	1

Na vprašanje »Vaše počutje pred vključitvijo v skupino?« so članice in člani v izjavah navedli več občutij in kar osem od trinajstih je opisovalo osamljenost. Dva sta navedla občutja žalosti. Preostala izražena občutja so bila obup, zagrenjenost, izgubljenost, raztresenost.

Nekateri so poleg teh občutij navedli še:

»Polna problemov in pomislekov.«

Nočem obujati spominov.«

»Kjerkoli sem bila, se mi je zdelo, da ne spadam tja.«

Na vprašanje »Vaši razlogi za vključitev v skupino?« so bili podani različni odgovori.

Prevladujejo razlogi osamljenosti in potrebe po druženju in izmenjavi izkušenj, ki so zaznani v posameznih odgovorih:

»Druženje z ljudmi s podobnimi problemi.«

»Ker sem velikokrat sam.«

»Osamljenost od vedno.«

»Premagati strah pred vključevanjem v družbo.«

»Slišati, da imajo tudi drugi probleme in spoznati, da vsak misli, da je njegov problem, največji.«

»Osamljenost.«

»Potreba po družbi.«

»Po družabnosti, pogovorih.«

»Samota, želja po spoznavanju podobnih ljudi, izmenjava mnenj, resni pogovori.«

»Izmenjava izkušenj sebi podobnih in drugačnih.«

»Da spoznam ljudi in njihove probleme«.

Dva člana/članici sta podala/i identična odgovora: »Kramljanje z ljudmi, ki imajo podobne težave kot jaz.«

Na vprašanje »S kakšnimi pričakovanji sem prišla/el v skupino?« prevladujejo odgovori, ki kažejo na radovednost, željo po druženju, osebni rasti in so podani v naslednjih odgovorih:

»Spoznati ljudi.«

»Kaj bom dobrega slišal.«

»Izvedeti kaj več o dogajanju v skupini.«

»Hotel sem pridobiti sebi enake prijatelje.«

»Bila sem radovedna in polna zaupanja zaradi strokovnega vodstva.«

»Želja, da se naučim nečesa novega.«

»Zanimalo me je, kako skupina deluje.«

»Da dobim samozavest.«

»Da bi bilo življenje bolj pestro, da bi spoznala kaj novega, zanimivo literaturo, znance, družbo.«

»Brez velikih pričakovanj.«

»Da spoznam novo delo, nove izzive.«

Dveh odgovorov ni bilo.

Na vprašanje »Kaj vam vključitev v skupino omogoča?« jih je večina navedla, da jim skupina omogoča druženje, izražanje in izmenjavo lastnih mnenj in izkušenj. Posamezni odgovori so bili:

»Kontaktiranje z ljudmi.«

»Druženje.«

»Včasih povedati svoje mnenje o pomembnih stvareh.«

»Pogovarjanje in razpravljanje o vsakodnevnih raznovrstnih problemih in drugih stvareh.«

»Omogoča mi razglabljanje o določeni temi, o raznih problemih, novih knjigah, druženje in spoznavanje z novimi ljudmi.«

»Izmenjavo misli, izkušenj, pomoč.«

»Življensko šolo.«

»Ugodno preživete trenutke.«

»Širi krog znancev, prijateljev, pomembno osveščanje samega sebe.«

»Pogovor o težavah.«

»Razmišljam o stvareh, o katerih drugače ne bi, možnost izraziti svoje doživljanje in lastno mnenje.«

»Druženje, izmenjava izkušenj, skupni izleti.«

»Srečanje s somišljeniki, prijatelji, da povem svoje mnenje, da izvem kaj novega.«

Na vprašanje »Kaj v skupini pridobivate?« jih je šest odgovorilo »samozavest«. Nekateri so podali več občutuij in dodali ali navedli:

»Novo energijo.«

»Osebno rast.«

»Prijatelje.«

»Pomoč v osveščanju.«

»Življensko šolo.«

»Spoznavanje samega sebe in vzgibov, ki so me privedli do ločitve in do nerazumevanja z drugimi.«

»Duhovno rast, občutek neke pripadnosti.«

»Energijo, sprostitev, pozitiven pogled na življenje.«

»Nekaj izkušenj od drugih.«

»Zaupanje.«

Na vprašanje »Ali imate v skupini možnost spregovoriti o sebi?« je vseh trinajst članic in članov odgovorilo pritrdilno. Posamezni člani in članice so dodali:

»Veliko možnostio povedati, zvedeti.«

»Vsak lahko pove svoje težave.«

»Da, z omejitvami.«

Na vprašanje »Ali imate občutek, da ste v skupini sprejeti?« je dvanajst odgovorilo pritrdilno. Ena članica je k pritrdilnem odgovoru navedla navedla: »Mislim, da sem zelo sprejeta,« en član pa: »Kakor kdaj.«

Na vprašanje »Ali sodelovanje v skupini vpliva pozitivno na vaše življenje nasploh?« jih je dvanajst odgovorilo pritrdilno. En član je navedel: »Ne vem, morda delno.«

Na vprašanje »Ali vam skupina omogoča osebno rast in jačanje samozavesti?« je enajst članov odgovorilo pritrdilno. Dva sta podala odgovora:

»Mogoče, z mnogo obiski.«

»Še premalo.«

Na vprašanje »Ali so v skupini upoštevana vaša stališča in vrednote?« je deset članov in članic odgovorilo pritrdilno. Ena članica je navedla: »Vsak ima možnost povedati svoje mnenje. Po diskusiji se izlušči bistvo, ki ga lahko vsak po svoje ovrednoti«.

Ostali so navedli :

»Včasih.«

»Ne vedno, včasih sem zaletava, nestrpna.«

»To morajo povedati drugi.«

Na vprašanje »Kaj menite o zaupnosti v skupini?« so menili, da je zagotovljena in upoštevana, ter podali naslednje odgovore:

»Zaupnost je pogoj, da se človek lahko odpre.«

»To je temelj skupine.«

»Mislim, da si lahko zaupamo, drugače bi bilo res nesmiselno.«

»Nimam zadržkov, opažam pa, da vsi ne govorijo radi o sebi.«

»Doslej je bilo v redu, držali smo se dogovora o zasebnosti, zato se je lahko vsak izpovedal.«

»Skupina je zaupna.«

»Pozitivno.«

»Veliko zaupanja.«

»Mislim, da je na nivoju.«

»Nimam pripomb.«

»Mislim, da je dovolj diskretna.«

»Doslej nisem izvedel za noben primer puščanja v javnost.«

»Da bi si več zaupali.«

Na vprašanje »Ali so teme v skupini zanimive?« jih je večina podala pritrdilne odgovore in vse dobesedno navajam:

»Da.«

»Teme se dotikajo vsakega po malo.«

»Teme so dokaj pestre in zanimive.«

»O vsaki stvari, o kateri se pogovarjamo, mi je zanimivo.«

»Ker si jih sami izbiramo, so zanimive in poučne.«

»Obravnavane teme so zanimive.«

»Teme so v redu, vendar še niso vsi pripravljeni podati temo.«

»Vedno so bile take, da se je dalo iz njih kaj naučiti, ali zanimivo diskutirati.«

»Teme so zanimive.«

»Prevečkrat površne.«

»Včasih so zanimive in poučne, včasih pa tudi dolgočasne.«

»Pozitivno.«

»Teme so zanimive, ker so strokovno vodene.«

Na vprašanje »Kaj vam je v skupini všeč?« so štiri članice ali člani navedli:

»Vse.«

Ostali so odgovorili:

»Ker nobeden na vsiljuje svoje mnenje.«

»Všeč mi je, da pove vsak svoje mnenje, se naučimo govoriti eden po eden, da ne

padamo v besedo.«

»Neobvezna prisotnost.«

»Da lahko vsak pove svoj problem ali izkušnjo in s tem pomaga sebi in drugim.«

»Da se zberemo vedno isti ljudje, ki si zaupamo in si vlivamo nov pogum.«

»Druženje.«

»Spoznavanje drugačnih idej, misli, prijateljstva ali vsaj sprejetosti.«

»Sproščenost, odprtost, medsebojno spoštovanje.«

»Ne vem.«

Na vprašanje »Kaj vas v skupini moti?« sta dva člana ali članici odgovorili: »Nič.« Ostali so navedli:

»Posamezniki, ki vedno minirajo naše predloge.«

»Trmasto vztrajanje pri lastnih idejah, včasih žalitve.«

»Moti me, da se včasih pogovor predolgo in preveč razvija v nekakšen verbalni dvoboj med dvema članoma.«

»Ne vem.«

»Ne bi rekel, da me kaj moti.«

»Moti me, če govorimo vedno eno in isto o problemih posameznikov, ki smo jih že slišali.«

»Premalo pogosta srečanja.«

»Da se član, ki je že dalj časa v skupini, ne upa odpreti.«

»Moti me včasih premajhna udeležba.«

Dveh odgovorov ni bilo.

Na vprašanje »Kaj menite o vključevanju članov v skupino iz istega kraja?« so zvečine menili, da je to pozitivno in navedli:

»Dobro bi bilo, da bi se dobivali.«

»Pozitivno in smiselno.«

»Dobra ideja. Včasih živimo drug ob drugemu, ne da bi se poznali.«

»Ni slabo.«

»Ne moti me, da so iz istega kraja.«

»Dobro, v redu.«

»To me ne moti. Tu smo iz več krajev, pa je še boljše.«

»To je dobro, lahko pa se vključi tudi iz drugega kraja.«

»Nimam nič proti.«

»Mislim, da je boljše, če smo iz različnih krajev.«

»Vsak član je dobrodošel.«

»Verjetno so ljudje slabo poučeni o ciljih skupine.«

Enega odgovora ni bilo.

Na vprašanje »Ali se z drugimi pogovarjate o skupini?« je deset članov in članic odgovorilo pritrdilno, trije pa so navedli, da se z drugimi o skupini ne pogovarjajo.

Nekateri so k pritrdilnim izjavam dodali:

»Vsepovsod omenjam.«

»Priporočam jim, naj se nam pridružijo.«

»Če me vprašajo, jim povem, da je zelo prijetno, če so samski, jim predlagam, da se pridružijo.«

»Priložnostno povem izkušnje.«

»Samo omenim, če kdo hoče vedeti, in da je v redu in da smo vsi enaki.«

Na vprašanje »Vaše mnenje o potrebi po nastanku tovrstnih skupin?« je vseh trinajst članic in članov mnenja, da je nastajanje in delovanje tovrstnih skupin potrebno in koristno. Odgovorili so:

»Vsekakor so take skupine potrebne.«

»Želela bi, da bi bile po raznih mestih tudi take skupine, saj bi s tem pridobila možnost spoznati nove ljudi z podobnimi potrebami.«

»So zelo potrebne, idejo bi morali širiti tudi prek medijev (TV, časopis, strokovne revije).«

»Da, bi se več dobivali.«

»Pozitivno.«

»Da, zaželeno in potrebno.«

»Potrebne so, vendar pri nas še ni uveljavljen tak način druževanja. Z osveščanjem bodo ljudje tvorili skupine še za ostale težave in potrebe.«

»Dobro je, da nastajajo skupine v več krajih in da se občasno sestajamo.«

»Mislim, da bi jih potrebovali več. Kajti ljudi s podobnimi potrebami je dosti in ne vedo, kam.«

»Mislim, da je zelo pametno, da obstojajo, ker pozitivno delujejo na človeka.«

»Veliko pomagajo in potrebne so.«

»Da,« je bil odgovor dveh članov.

Na vprašanje »Vpliv skupine na vaše funkcioniranje zunaj skupine?« so zvečine menili, da skupina pozitivno vpliva na njihovo funkcioniranje nasploh, in se o tem izrazili tako:

»Mislim, da je pozitivno, samo ne bi hotel posiljevati nobenega, da se vključi.«

»Pozitivno.«

»Ko sem tukaj, nisem tam.«

»Nimam veliko priložnosti funkcioniranja zunaj skupine.«

»V skupini, kjer sem tudi aktivna, se poskušam obnašati po izkušnjah iz te skupine, predvsem z načinom povezovanja med člani.«

»Na mene vplivajo pozitivno.«

»Mnogo mi je pomagalo.«

»Je pozitiven.«

»Postala sem bolj samozavestna, bolje komuniciram z ljudmi.

»Dostikrat se nekakšna dobra volja oziroma radost prenaša tudi izven skupine.«

»Slabo.«

Dveh odgovorov ni bilo.

Na vprašanje »Kaj bi želel-a v skupini spremeniti?« je pet članic in članov odgovorilo: »Nič.«

Ostali odgovori so bili:

»Mislim, da bo tako treba delovati še naprej.«

»Želela bi, da bi skupina delovala izven urnika, da bi se sestajali, ko nam je najbolj hudo, in si prisluhnili.«

»Da bi se bolj pogosto sestajali, zbirali naj bi se tedaj, ko se vsi drugi zbirajo ob praznikih, pa smo mi osamljeni, mogoče bi praznovali rojstne dneve skupaj.«

»Več stvari, katerih se ne da opisati.«

»Občasno predavanje strokovnjakov o problemih samskih ljudi.«

Treh odgovorov ni bilo.

Na vprašanje »Kaj ste pripravljen-a prispevati v skupino?« je iz odgovorov sklepati, da so vsi po svojih zmožnostih pripravljeni prispevati v skupino. Navedli so:

»Da bi se večkrat dobivali.«

»Po svojih zmožnostih.«

»Svoje znanje iz različnih področij.«

»Svojo dobro voljo.«

»Kar morem in znam.«

»Predavanje na neko temo.«

»Kar bi koristilo.«

»Prevzela bi eno manjšo stalno zadolžitev, pripravila temo za pogovor (po sugestiji ali dogovoru).«

»Svoje izkušnje in spoznanja.«

»Čas, znanje.«

»Pomagati, če bi nas bilo več interesentov z istimi pogledi.«

»Slabe in dobre življenske izkušnje.«

»Mogoče še tesnejše sodelovanje s člani skupine.«

Na vprašanje »O katerih temah bi se želeli pogovarjati v skupini?« so tri članice in člani odgovorili: »Življenskih!«

Ostali odgovori so bili:

»Kar je koristno.«

»Osebni rasti, o premagovanju težav, o zdravstvenih problemih, psihološke teme.«

»Samoti.«

»Spolnosti, ljubezni.«

»Teme prihajajo spontano.«

»Medsebojnih odnosih, osebnostnih lastnostih, o osebnostnem razvoju.«

»Kako lahko človek sam sebi pomaga v stiski.

Treh odgovorov ni bilo.

Na vprašanje »V skupini se veselim, kadar...?« sta dva člana ali članice odgovorila: »Vedno.«

Ostali so navedli:

»Kadar se pogovarjamo o zanimivih temah na hudomušen način, ko ima vsak priliko nekaj povedati.«

»Gremo na piknik (družabne igre), se igramo in zabavamo.«

»Kadar se imam dobro.«

»Kadar so zanimive teme v obravnavi.«

»Ko so vsi člani zadovoljni.«

»Kadar se dogaja kaj zanimivega, pestrega, da vsak nekaj odnese s seboj dobrega, izleti, sprostitev.«

»Ko smo vsi dobre volje.«

»Ko se sprostim, slišim novo idejo, ko srečam vse znance.«

»Kadar se srečamo.«

Dveh odgovorov ni bilo.

Na vprašanje »V skupini vas moti, kadar...?« so trije člani in članice odgovorili: »Nič!«

Ostali so navajali:

»Kdo preveč govori, ker s tem vzame možnost drugim, da bi kaj povedali.«

»Govorjenje o ezoteričnih stvareh brez oprijemljivih osnov.«

»Ko ni nobene teme in se nič zanimivega ne dogaja.«

»Ne bi rekel, da me kaj moti.«

»Trenutno nič, razen tega, da se pogovor včasih vleče predolgo in preveč razvije v nekakšen verbalni dialog med dvema članoma.«

»Je kdo, ki vedno gre proti in se ne želi vključiti sli sprejeti novih spoznanj.«

»Ko pride do napetosti zaradi nasprotujočega ali napačnega razumevanja.«

Treh odgovorov ni bilo.

Na vprašanje »Vključen(a) sem /sem bil(a)/ še v druge skupine« je šest članov in članic odgovorilo, da so ali so bili vključeni tudi v druge skupine (športne, glasbene, različna usposabljanja, skupine starih, šola za zdravo življenje, športna društva, plesni tečaji, tečaj o sreči, slikarski klub, aerobika). Šest članov ni in ni bilo vključenih v nobeno drugo skupino. En član ni podal odgovora.

Na vprašanje »Vaše osebne želje v zvezi z skupino« so trije člani in članice navedli potrebo po pogostejšem medsebojnem druženju, ena od teh članic je navedla: »Več srečanj ob večjih praznikih, skupni izleti.«

Ostali so menili :

»Da bi ostalo tako in da bi se srečevali s takimi skupinami iz drugih krajev.«

»Da bi ostalo tako, kot je.«

»Da bi se skupina nadaljevala.«

»Da bi se še dobivali vsaj v tej sestavi.«

»Da bi dobro delovali še naprej.«

»Pridobiti več novih članov, članic.«

»Da bi skupina še obstajala in se širila tudi navzven.«

»Nimam nobenih želja.«

»Da bi se krasno razumeli in se še naprej dobivali.«

Enega odgovora ni bilo.

Na vprašanje »Vaši predlogi za nadaljnje delo skupine?« sta dva člana ali članici predlagala občasno vključitev strokovnjakov na skupino.

Ostali so navedli:

»Mislim, da bodo teme v bodoče še naprej tehtne, zato prepuščam izbiro moderatorjem.«

»Da bi se še dobivali.«

»Obravnavati zanimive teme iz vsakdanjega življenja.«

»Da skupina ne bi razpadla – vztrajnost.«

»Prepustim terapevtom, kaj zanimivega, predlogi iz poučnih knjig – obravnavanje le-teh.«

»Še kakšen izlet v naravo z družabnimi igrami.«

»Da bi bili vsi zainteresirani.«

»Širiti novice o pozitivnih rezultatih skupine.«

»Dobiti seznam primerne literature.«

»Tako nadaljevati.«

Enega odgovora ni bilo.

Na vprašanje »Pripombe?« se je sedem članov in članic izjasnilo, da nima pripomb

Ostali so pripomnili:

»Spremenila bi naziv skupine: skupina samskih.«

»Upam, da bodo vodje še ostale med nami.«

»Še vedno rabimo moderatorje, naslov, kamor se lahko oglasimo, ali telefon, kjer se nam kdo oglasi za dober dan.«

»Lahko samo pohvalim delovanje in prizadevanje strokovnih vodij za prizadevanje – prisrčna hvala.«

»Samo tako naprej. Zelo cenim vajino prizadevanje.«

»Bilo mi je krasno. Prijetno sem se počutila. Žal mi je le, da bom kmalu zapustila to skupino, vendar je za reševanje moje nadaljnje življenske poti to neizogibno.« (Selitev v drugo državo – begunka.)

EVALVACIJA

Menim, da si bo vsak sam iz odgovorov na vprašanja ustvaril oceno o umestnosti in potrebnosti obstoja in ustanavljanja tovrstnih skupin. Večkrat izraženih občutij članic in članov skupine ne bom ponovno povzemala, ker želim ohraniti izvirnost. Vsakdo ima možnost, da si sam oblikuje zaključke.

Iz raziskave bom predstavlila le najbistvenejše ugotovitve.

Skupina v veliki meri zadovoljuje pričakovanja članic in članov.

Vanjo se vključujejo samske osebe z namenom, da bi navezali stike z drugimi ljudmi in tako premagale osamljenost in izoliranost.

Skupina jim omogoča druženje z ljudmi s podobnimi težavami, daje možnost izražanja in izmenjave mnenj in stališč, spoznavanja drugačnih vzorcev vedenja, omogoča zadovoljevanje njihovih potreb po varnosti, sprejetju in pripadnosti, zaupanju, pridobivanju občutkov lastne vrednosti, osebni rasti in samozavesti, zabavi in ohranitvi avtonomije in svobodnega odločanja.

Dogajanje v skupini vpliva pozitivno na njihovo funkcioniranja izven skupine.

Program skupine in obravnavane teme so za članice in člane aktualne, zanimive, poučne in zabavne.

Vsi so v dogajanje skupine pripravljeni vlagati v okviru svojih zmožnosti.

Vključevanje posameznikov in posameznic v skupino iz istega kraja ni moteče.

Informiranje o skupini v časopisih dosega najučinkovitejše rezultate pri pridobivanju novih članic in članov.

Večina se o vsebinah in delovanju skupine pogovarja tudi z drugimi ljudmi izven skupine.

Članice in člani menijo, da je ustanavljanje tovrstnih in podobnih skupin za najrazličnejše stiske in težave ljudi potrebno, nujno in zaželeno.

Večina jih obiskuje tudi druge skupine in dejavnosti, kamor prenašajo izkušnje o medosebnih odnosih iz te skupine.

Želijo si, da bi skupina še naprej delovala, se širila navzven in s popularizacijo pozitivnih rezultatov pridobivala nove članice in člane.

Želijo si pogostejših srečanj in še naprej spoznavati aktualno literaturo z različnih področij človekovega življenja.

Dodatne ugotovitve raziskave so naslednje.

Članice in člani si želijo srečanj tudi ob praznikih in praznovanjih, ko se občutki osamljenosti še bolj poglobijo.

Želijo si več izletov v naravo in predavanj različnih strokovnjakov.

Moti jih neuravnotežena komunikacija, jemanje prostora drugim, ne sprejemanje drugačnosti in premajhna udeležba.

Raznolikost stanu povzroča različne, včasih neusklajene interese in cilje članic in članov skupine.

Izrazili so pobudo za spremembo imena skupine iz imena »Skupina za samopomoč po izgubi partnerja« v »Skupina samskih«, kar bi po njihovem mnenju privabilo v skupino več novih članic in članov.

Vsi želijo, da bi skupina še naprej delovala v okviru strokovnega vodenja moderatorjev. Menijo, da je za kontinuiteto in obstoj skupine potrebno zagotovilo, da jih bo na skupini vedno kdo pričakal. Strokovno vodenje, oziroma moderiranje jim daje občutek varnosti delovanja v skupini.

SKLEPNE MISLI IN SPODBUDE

Odgovorne za delo z ljudmi vsak nov izziv in nova naloga obremenjuje s strahom pred neznanim in neuspehom, ker misli, da mora biti vedno maksimalno pripravljen na vse in vedno vedeti več kot uporabniki.

Vsebine prihajajo od uporabnikov, prav tako njihove izkušnje za premagovanje stisk in težav. Vodje največkrat le koordinirajo delo skupine in skrbijo, da se upoštevajo pravila pakta skupine, ki izhajajo iz namena in ciljev skupine.

Kdor ima k delu perfekcionističen pristop in misli, da mora »vse znati« in biti tako pripravljen, da ga nič ne preseneti ali iztiri, se bo dela težko lotil, saj so te meje nedosegljive.

Kdor »zmote« ne dopušča sebi, jih ne zmore niti drugim, in zato je vprašljivo, ali je primeren za delo z ljudmi.

V »neznanem« je rast za posameznika in celotno populacijo. Perfekcionizem zavira razvoj.

Nikoli ne moremo biti popolnoma pripravljeni za kakršno koli nalogo ali opravilo, saj je ni stvari, dejanja ali misli, ki ne bi lahko bili boljši ali drugačni.

Če bi vedeli, kako »malo« je treba usposobljenemu strokovnjaku za ustanovitev in vodenje tovrstne skupine ter koliko zadovoljstva lahko tako delo prinaša, zlasti pa, kako zelo nujno, potrebno in koristno je to za uporabnike, bi z delom ne odlašali.

Naj nas ohrabri izjava ene izmed članic:

> Ne zanima me, koliko članov prihaja na skupino. Tudi če ne pride nihče od vas, bom prihajala sama. Vesela sem, da vem, da »mene« dvakrat na mesec nekdo pričakuje, da imam kam in h komu iti, se izpovedati ali se z njim pogovoriti, da me bo sprejel tako, kot sem, in da me ne bo kritiziral.

Irena Bizjak

REFLEKSIJE NA SUPERVIZIJO

Z zadovoljstvom lahko ugotoviva, da dnevi socialnih delavk in delavcev v Ljubljani niso minili brez razprave o superviziji. O njej se je ponovno govorilo kot o vsebini in metodi, ki naj bi segla v vsako institucijo in hišo, ki se ukvarjajo z ljudmi na področju socialnega varstva. V dvodnevnem druženju in predstavljanju svojega dela je bila pogosto izražena potreba po permanentnem učenju za stroko.

Govorili smo o tem, kako pomemben je supervizijski proces pri oblikovanju poklicnih kompetenc in osebne poklicne identitete. Kar nekaj prispevkov je izražalo potrebo po suportivni superviziji, zlasti v smislu pomoči, razbremenjevanja, prepoznavanja svojih želja, potreb, pričakovanj. Vse to je pogosto povezano s potrebami naših strank, njihovih pričakovanj in tudi okolja od nas samih.

Prispevek kolegice Anke Zdovc s Centra za socialno delo v Domžalah je v celoti obravnaval problem izgorevanja socialnih delavcev na centrih. Tudi rezultati njene raziskave kažejo na »težavo«, ki se je v svojem delovanju zelo intenzivno loteva tudi supervizija. Ta lahko s svojimi tehnikami in metodami tudi preprečuje pogosto prisotne procese izgorevanja.

Šele nekaj let o problemu izgorevanja govorimo tudi na našem področju. In vedno bolj se zavedamo, da prav ta proces ogroža ne samo učinkovitost dela strokovnih delavcev, ampak tudi uspešnost teh služb nasploh. Dejstvo namreč je, da so zaradi začetka strokovnega šolanja za to področje pred nekaj desetletji strokovni kadri ves ta čas delovali v tem okolju in so zelo izpostavljeni omenjeni situaciji in iz nje izhajajočim problemom.

Prav naši poklici so se v zadnjih letih nedvomno znašli v specifičnem položaju. Čas večjih družbenih sprememb je pogojeval prenekatere osebne stiske in krize ter tako povečal pritiske na strokovne delavce, zaposlene v teh oblikah strokovne pomoči.

Povsem običajno je, da simptome izgorevanja težje prepoznavamo pri sebi kot pri drugih. Zato je supervizija pomembna s svojim varnim prostorom, kjer lahko iščeš in preverjaš nove konstrukte resničnosti. Tu je dovoljeno, da vsak zaznava resničnost s svojega zornega kota, skozi svoje izkušnje in skozi svoja očala.

V nadaljevanju je bil pomen supervizije zaznaven tudi kot nenehna potreba po učenju. Nove vloge, nove naloge, dodatna usposabljanja so se v zadnjih letih intenzivneje dotikala socialnih delavcev.

Spremembe, cilji, dileme in hotenja strokovnih delavcev so vključene v posamezne segmente in faze supervizijskega procesa. V superviziji je tako prostor in možnost za preverjanje in oblikovanje ciljev za profesionalno vlogo posameznika.

Kar nekajkrat v teh dneh sem zaznala potrebo po prepoznavanju in graditvi suportivne mreže. Kako dobri smo, ko gradimo in iščemo rešitve za naše stranke in njihove potrebe. Prepogosto pa pozabljamo tudi na svoje potrebe in pomen njihove zadovoljitve za uspešno socialno delo.

Vesela sem teh drobnih korakov, ki jih lahko zaznavam na poteh supervizije, in če pogledam nazaj, kako drugačna je ta pot. Pogosto sem se borila z dilemo, ali je to, kar delamo, res tisto pravo ali ne. Kaj je z menoj in kaj s peščico kolegic in kolegov, da nam je dobro le takrat, ko lahko ob težkih stiskah strank v skupini povemo, podelimo, dorečemo, napravimo in preverimo.

Da je danes drugače, mi dokazujejo skupine in posamezniki, s katerimi delam kot supervizorka.

Koliko zanimivih spoznanj, refleksij, evalvacij, koliko različnega in zanimivega. Kaj supervizija pomeni posameznim članom, pa naj povedo naslednja evalvacijska sporočila:

supervizija je pot skozi labirint lastnih čustev, razmišljanj, izkušenj in sanj [...] do novih spoznanj.

je pogled vase, pogled v druge

je ogled sebe, ogled drugih

je razmišljanje, spreminjanje, rast

je možnost, da ti življenje postane priložnost, ne grožnja

supervizija ni le teoretično usposabljanje, je trdo delo na sebi

subtilnost, skladnost, lepota, dobrota in humornost poleg stroke, znanja in izkušenj dajejo osebno strokovno odličnost

izkušnja, učenje posebne vrste

supervizija kot šopek, v katerem so zbrana različna znanja in izkušnje

Torej: škoda bi bilo biti nesrečen v tako zanimivem poklicu.

Doris Erzar Metelko

Prepoznavam, da mi je izobraževanje za supervizijo dalo veliko več, kot sem na začetku sploh upala pričakovati, in da me je naučilo dosti tega, kar mi pomaga osmisliti delovni dan in mu dati prijazen obraz. S supervizijo kot obliko dela sem se prvič srečala v didaktičnih skupinah prof. Azre Kristančičeve in pozneje pri dr. Čačinovičevi in dr. Stritihu. Zaradi vključitve v štiriletno izobraževanje izkustvene družinske terapije je bilo sodelovanje v tej skupini pretrgano, po končanem izobraževanju pa sem z veseljem sprejela vabilo Socialne zbornice za vključitev v skupino za izobraževanje v superviziji.

Način podajanja strokovnih tem in delo ter vodenje skupin so bile zares prijetne izkušnje in hkrati spodbuda, da sem se odločila za delo s skupino supervizantk na Centru za socialno delo na Ravnah na Koroškem. Kolegice na centru so moj predlog z veseljem sprejele in skupaj z njimi sem lahko dopolnjevala in utrjevala pridobljeno znanje in se utrdila v prepričanju, da je supervizija kot način dela učinkovita pomoč svetovalcu na različnih področjih. Področja, na katerih so moje izkušnje in zaznave ter nove pridobitve zelo podobne izkušnjam supervizantk, so naslednja:

1. Področje osebnega razvoja, kar vidim kot nekakšen prostor in čas, kjer se izrazi vse tisto, kar kot poklicna svetovalka prinašam v svetovalni odnos s svojo človeško-osebnostno dimenzijo. V tej razsežnosti mi je supervizijsko učenje pomagalo zlasti pri:

a) Odkrivanju in razumevanju lastnega ozadja, lastnih čustev in odzivov. Kolegice iz skupine so nekaj podobnega izrazile v naslednjih utrinkih:

Zadnje čase sem pri delu doživljala občutke krivde; ko pa smo se dotaknile stvari, ki so bile za marsikatero od nas boleče, je to na koncu vedno pripeljalo do olajšanja.

Pričela se je razkrajati jeza, ki jo občasno čutim do ljudi, ki ne slišijo, ki ne zmorejo narediti koraka naprej z že uhojene poti.

b) Prepoznavanju lastnih moči, energije in duha, prepoznavanju tistega, kar me lahko ovira in mi onemogoči, da bi zadano nalogo uspešno rešila, in delu na tem. Supervizantke so o tem zapisale:

Vesela sem bila, da sem lahko vnašala v pogovor svoja doživljanja in zaznave in poskušala voditi kolegico skozi njen primer in da sem delno ujela jedro rešitve problema – zavedanje lastne pozicije.

Menim, da sem imela priložnost spregovoriti o svojih dilemah, vprašanjih ter možnostih, da prepoznavam svoje izkušnje, zamisli in razmišljanja v srečanju z drugimi.

c) Povečanju lastne občutljivosti in sposobnosti za razmejitev med zasebnim in službenim. Ena od supervizantk je v poročilu zapisala:

> Kar pa meni pomeni največ, je to, da se začenjamo učiti ločevati lastno težavo od težave stranke.

2. Področje sodelovanja je prostor, kjer se ob reševanju delovne naloge srečujemo s sodelavci, z uslužbenci drugih institucij in njihovimi pravili, s službami na različnih ravneh. Tukaj lahko gotovo srečamo veliko izzivov, in marsikaj nerešenega na tem področju lahko povsem nezavedno vnašamo v delo z družino, posameznikom. Podobne izkušnje, kot so jih zapisale supervizantke, sem doživljala tudi sama:

> Pridobila sem več samozaupanja, zavesti, da nekatere stvari delam dobro, da kolegice spoštujejo moje mnenje in se name obračajo s vprašanji.

> Prejela sem veliko spodbude in podpore.

> Pomembno je, da spoštuješ samega sebe, svoje zaznave in ugotovitve jemlješ resno, saj če sam sebe ne jemlješ resno, te tudi drugi dajejo vnemar.

3. Področje socialne politike in razvoja te politike, saj ta s svojim delovanjem nenehoma vpliva na delo, ki ga opravljam. Iz tega razloga mi je obuditev spoznanja o pomenu razumevanja namenov socialne politike, njene vloge in delovanja zelo pomembna in v ta sklop lahko dodam tudi sposobnost verbalizacije lastnih idej in načrtov in njihovo vnašanje v razvojne načrte. Supervizijo sem doživljala kot motivacijo in spodbudo v tej smeri.

4. Področje organizacijske strukture, način delovanja institucije, struktura organizacije in usklajenost posameznih odsekov v organizaciji. Ko v nekem okolju delaš že dolgo časa, postanejo nekatere stvari tako samoumevne, da lahko prav zaradi te »samoumevnosti« postanejo ovira. Ponovno pogledati v organizacijsko shemo in se jo naučiti koristno uporabiti, ponovno si razjasniti pojma »biti odgovoren za kaj« in »biti odgovoren komu«; ponovno preveriti načine odločanja v organizaciji in uporabiti svojo možnost za vplivanje na odločitve.

5. Področje metode dela, ki se najbolj navezuje na delo s posameznikom in družino in kjer so se mi najpogosteje postavljala vprašanja izbire metode dela. Naučene metode so bile največkrat opora, včasih pa tudi »pokora« – zgodilo se je, da se v vsem skupaj preprosto nisem več znašla. Srečanja in učenje v obeh skupinah mi je ponudilo odgovore za marsikatero dilemo:

a) kako pri delu z družino in posameznikom ohranjati neodvisnost;

b) kako pridobljeno znanje iz metode dela uporabiti kot učinkovito podlago za delo; kako uspešno razvijati in graditi »lastno metodo« dela, ki mora biti prilagojena moji stvarnosti, lastnim pogledom in možnostim ter usklajena z zahtevami in pričakovanji institucije, v kateri sem zaposlena;

d) porazdelitev odgovornosti v delu s strankami in prav tako pravilno razmerje odgovornosti v supervizijskem procesu.

6. Področje stališč, ideologije, političnega ogrodja in socialne realnosti, kjer me je supervizijsko učenje usmerjalo zlasti v:

a) razmišljanja in prepoznavanja lastnih pogledov in v to, kako te poglede pravilno ubesediti.

Supervizantke so tem zapisale:

> Srečala sem se s svojo nepotrpežljivostjo, kritičnostjo in ocenjevanjem dela kolegic. Ta moja nestrpnost mi ni všeč, saj tudi sam pričakujem zase strpnost, podporo, ne pa ocenjevanje in strogo kritiko. V tem vidim zase delovno točko.

> Moja dosedanja izkušnja je bila, da si o zadevah, ki me obremenjujejo (spolnost, alkoholizem, droga), ne upam spregovoriti, ker se bojim reakcij [...]. Imam neprijeten občutek, vrtim se okrog simptoma in sem nezadovoljna [...]. V tem primeru sem se naučila, da pogosto ne vidim problematike, ker se vrtim okrog simptoma [...] in to me ovira na poti k rešitvi [...]. Spremeniti mnenje in pristop. Sočasno z reševanjem stisk

stranke predelujemo lastno nepredelano dilemo [...]. Da se splača delovati naprej tudi takrat, ko se zdi stvar brezupna [...]. Da lahko izrazim svoje dileme, pomisleke, bojazni, na primeren način.

Področja, ki sem jih navedla, vidim na nek način neodvisna, po drugi strani pa med seboj neločjivo povezana in prepletena. Supervizijsko učenje je pregnalo mnoge strahove pred nastopanjem in zastopanjem lastnih stališč. Vse, česar sem se naučila, je na neki način oblikovanje moje nove poklicne podobe, zavedanje poklicne identitete – in vse to mi bo v pomoč pri delu, ki ga opravljam, in v življenju, ki ga živim.

Za konec navajam del evalvacijskega razmišljanja supervizantke:

Menim, da sem med našimi srečanji prešla več stopenj: od začetne utesnjenosti, strahu pred zmoto in priznanjem napake pred skupino do sedanje sproščenosti, občutka varnosti in sprejetosti v skupini, od začetnega spraševanja o načinih, metodah in tehnikah dela do sedanje prepričanosti, da bomo skupaj našli pravo smer.

Verjamem, da supervizija vedno bolj postaja potreba in nuja našega dela in da bodo odgovorni v delovnih okoljih in na ministrstvu to potrebo še naprej zaznavali in se nanjo odzivali. Naj bo to tudi priložnost za zahvalo Socialni zbornici Slovenije, ki je pod svojim okriljem omogočila to izobraževanje, in našim učiteljicam in skupini supervizantk na Centru za socialno delo Ravne na Koroškem.

Marinka Lampreht Štros

Uveljavitev nevladnih organizacij na področju duševnega zdravja odpira nove možnosti tudi v delovanju organizacij na področju socialnega varstva. Sodelovanje ni le nujno, temveč bo v bodočnosti postalo praksa. Zavod Hrastovec je neločljivo povezan z nastankom teh nevladnih organizacij. Ne da bi si lastili kakšne zasluge, smo bili pač prva institucija, ki se je soočila z organiziranim drugačnim pristopom k potrebam ljudi z duševno boleznijo ali motnjo v razvoju.

Glede na našo izkušnjo lahko poudarim dvoje:

• Sodelovanje domov in zavodov z uporabniškimi mrežami je mogoče. Sami smo sodelovali pri nastajanju prve stanovanjske skupine za duševno bolne z namestitvijo nekaj svojih ljudi. V zadnjem času so člani uporabniških mrež podpirali tri tratske varovance pri ponovnem vključevanju v skupnost. Odpira se nova možnost premestitve varovancev, saj smo do sedaj imeli le dve – dom ali kakšna sorodna ustanova.

• Ta izkušnja nam je odprla pogled v nove možnosti preoblikovanja podobnih ustanov. Ustanovili smo stanovanjsko skupino, ne glede na to, da pozneje ni zaživela zaradi objektivnih ovir, nakazala in odprla pa nam je nove perspektive.

To sodelovanje nam je omogočilo veliko novih spoznanj in odkrilo ovire, ki nastanejo v procesu spreminjnja ustanov. Prvo spoznanje je, da je poslanstvo ustanov v nasprotju z intimnimi željami, potrebami in pričakovanji varovancev (v ustanovi so proti svoji volji). Za spreminjanje razmer v skladu s svojimi pričakovanji pa nimajo nikakršne moči (rad bi šel domov, živel na svobodi...). Vsa moč odločanja je koncentrirana v strokovni doktrini in usmeritvi ustanove ter njenih formalnih strukturah strokovnega odločanja. Za kakršno koli spreminjanje razmer je v prvi vrsti potrebno, da si znotraj ustanove eksperti pridobijo večjo moč odločanja. Socialni delavci se moramo pri tem zavedati, da je poleg izpolnjevanja del in nalog v instituciji potrebna še osebna angažiranost in zavzetost za inovacije in drobne spremembe (tudi če instiitucija tega od nas ne pričakuje). Socialna akcija znotraj ustanove bi morala postati naša temeljna orientacija. Na tak način je v naši ustanovi nastalo kar nekaj zanimivih projektov, kot so omenjena stanovanjska skupina, hiša za pare, oddelek »Skalca«, ki so dobri nastavki za prihodnjo transformacijo zavoda v ustanovo s širokimi možnostmi pokrivanja potreb, od stanovanjskih skupin do oddelkov za najtežje prizadete ljudi (kjer jim bo dostopna pomoč defektoloogov in drugih strokovnjakov).

Sodelovanje z organizacijami uporabniških mrež odpira našim varovancem nove priložnosti in perspektive, za kar smo socialni delavci dolžni in odgovorni in to sodelovanje v njihovem interesu podpiramo.

Srečko Pavlič

stranke predelujemo lastno nepredelano dilemo [...]. Da se splača delovati naprej tudi takrat, ko se zdi stvar brezupna [...]. Da lahko izrazim svoje dileme, pomisleke, bojazni, na primeren način.

Področja, ki sem jih navedla, vidim na nek INSTITUCIJE NA PODROČJU SOCIALNEGA VARSTVA IN INVALIDSKEGA VARSTVA med seboj neločljivo povezana in prepletena. Supervizijsko učenje je pregnalo mnogo prvotnih z zatinkami zaljenih, protislovnih in prikazovanih varovancev v usmeritvi proti svoji volji. Za spreminjanje razlike v skladu s svojimi prikazovanji pa ima dikcršne moč (ne bi se dovolj zvito na svobodi). Ta moč odločanja je izolacija v strokovni doktrini in usmeritvi ustanove ter njenih sorodnih sestavnih strokovnega odločanja. Za kakšno koli spreminjanje razmer je v prvi vrsti potrebno, da si zmotraj ustanove eksperti pridobijo večjo moč odločanja. Socialni delavci se moramo pri tem zavedati, da je poleg izpolnjevanja del in nalog v instituciji potrebna še osebna angažiranost in zavzetost za inovacije in drobne spremembe (tudi ce institucija tega od nas ne pričakuje). Socialna akcija znotraj ustanove bi morala postati naša temelina orientacija. Na tak način je v naši ustanovi nastalo kar nekaj zanimivih projektov, kot so omnicna ustanovanjska skupina, lišča za pare, oddelek »Skalca«, ki so dobri nastavki za prihodnjo transformacijo zavoda v ustanovo s širokimi možnostmi pokrivanja potreb, od stanovanjskih skupin do oddelkov za najtežje prizadete ljudi (kjer jim bo dostopna pomoč detektologov in drugih strokovnjakov).

Sodelovanje z organizacijami uporabniških mrež odpira našim varovancem nove priložnosti in perspektive, za kar smo socialni delavci dolžni in odgovorni in to sodelovanje v njihovem interesu podpiramo.

Mnenim, da sem med našimi srečanji prešla več stopenj: od začetne utesnjenosti, strahu pred zmoto in priznanjem napake pred skupino do sedanje sproščenosti, občutka varnosti in sprejetosti v skupini, od začetnega spraševanja o načinih, metodah in tehnikah dela do sedanje prepričanosti, da

Verjamem, da supervizija vedno bolj po-

dovolj: [illegible] ustanove. Ustanovili smo stanovanjsko skupino, ne glede na to, da poznejše in zaščita zaradi objektivnih ovir, nakazala in odprla pa nam je nove perspektive.

To sodelovanje nam je omogočilo veliko novih spoznanj in odkrilo ovire, ki nastanejo v procesu spreminjanja ustanove. Prvo spoznanje je, da je poslanstvo ustanove v

»ZAKAJ SE NE IMENUJETE SANATORIJ?«

Vse več starih ljudi in današnja življenjska situacija družin (značilnosti družine, stanovanjske razmere, zaposlitev obeh staršev...) je taka, da je naselitev starih, predvsem pa bolnih v domove realnost, s katero se bo srečevalo vsak dan več ljudi.

Čeprav govorimo (že dvajset let!) o razvoju pluralizacije storitev, ki bodo na voljo starim ljudem, sama menim, da bo skrb za stare v večini še vedno ostala na ramenih družine, druga večina pa bo v domovih za stare. (Še posebej ob takih konceptih pomoči, kot jih imamo sedaj.)

Kot delavko doma me moti, bolje rečeno, prizadene veliko predsodkov ljudi, ki doma od znotraj še videli niso, pa ponavljajo stereotipna mnenja o domovih kot o hiralnicah, če uporabim najskrajnejšo označbo.

V strokovni literaturi skoraj ne najdeš članka, kjer bi o domu pisalo kaj pozitivnega.

Strokovnjaki trdijo, dom je totalna ustanova, ki do skrajnosti razoseblja in diskriminira stare ljudi.

Hčerka naše stanovalke:

Veste gospa direktorica, naša mama in vsi mi otroci smo z vsem zadovoljni. Samo, zakaj se ne imenujete sanatorij?

Ali bi ime kaj spremenilo ?

Nekje sem prebrala, da smo ljudje današnjega časa ljudje institucij, toda očitno so nekatere sprejemljivejše od drugih.

Posplošena in negativna mnenja povzročajo pri bodočih stanovalcih in njihovih svojcih hude stiske, nelagodno počutje, občutke krivde.

V vaških okoljih, kjer je neformalna kontrola še večja, se nelagodje bodočih uporabnikov doma še stopnjuje.

Podatki kažejo, da se za dom odločajo ljudje zlasti zaradi bolezni, svojci pa, ko skrbi za stare ne zmorejo več. Zelo malo je takih, ki pridejo v dom zaradi drugih razlogov. (Po podatkih Skupnosti socialnih zavodov je bilo v letu 1996 zaradi bolezni vključenih 64% stanovalcev, od tega 40% naravnost iz bolnic.)

Gotovo si vsi, ki v domovih delamo, želimo za svoje stanovalce višji bivalni standard, ki bi hkrati omogočal večje spoštovanje individualnih potreb in zasebnosti stanovalcev (spremembo standardov moramo doseči pri pristojnem ministrstvu).

Menim, da ima večina domov v Sloveniji solidno ponudbo za zadovoljitev človekovih primarnih, materialnih potreb, pa tudi nematerialnih dobrin, skratka, za zadovoljitev telesa in duha.

Koliko si kdo od te ponudbe vzame, je njegova osebna odločitev, včasih odločitev svojcev.

Žal so tudi taki stanovalci, ki jim ta ponudba ne pomeni nič (hudo bolni, dementni).

Ljudje, ki v domovih delamo, spoštujemo te odločitve. Če si kdo želi samo ždeti, naj pač ždi.

Zakaj je to početje v domu greh, doma pa ne? Zakaj vidimo osamljenost v domovih, osamljenosti ljudi, ki živijo v družinah pa ne?

Da je za mnoge življenje v domu bistveno kvalitetnejše kot doma, nikoli ne poudarjamo. Da mnogi stari doživljajo nerazumevanje, odklanjanje, grobosti... v svojih družinah, nas je sram priznati.

Dovolite, da citiram nekaj naših stanovalk:

Čujte, meni še nikoli v življenju ni bilo tako lepo kot zdaj.

Tako kot tukaj rojstnega dneva še nikoli nisem praznovala. Kdo je kdaj meni spekel torto?

Tolikšne pozornosti kot pri vas v enem mesecu [res je bil to december, op. p.] nisem bila deležna v vsem svojem življenju.

Tako sem vesela, da sem se umaknila sinovi družini, nočem biti odvisna od snahe.

Kdo bi tako skrbel za moje noge, kot skrbite tukaj?

Poglejte, nepokretna sem bila, zdaj že hodim, sicer z berglami, a če bo šlo tako naprej, bom šla kmalu domov. Neizmerno sem vam hvaležna.

Zlate sestrice imate, tako so ljubeznive in potrpežljive z mano, ne smem se spomniti na snaho in vnuke.

Gospa, meni je tako lepo tukaj, samo zdravja si želim.

Veste kaj, tako sem ponosna, še dva poklica sem se naučila pri vas [dve novi ustvarjalni tehniki pri delovni terapiji, op. p.]. Saj bom lahko dala to sliko za spomin moji hčeri?

Pa še svojci:

Nisem se mogla odločiti, da bi dala taščo v dom, ker sem se bala očitkov ostalih otrok in vaščanov, zdaj pa ne morem več, če nona ne bi prišla k vam, bi morali mene kam peljati.

Če bi prej vedela, bi mamo in očeta že zdavnaj pripeljala k vam, ker vidim, da je zanju tukaj lepše, predvsem pa bolje preskrbljeno. Saj so mi pomagali vsi družinski člani, še posebno mož, toda celo dopoldne sta bila sama. Nikoli nisem bila sigurna, če ni kateri na tleh ali ponesnažen. Zdaj smo si vsi oddahnili.

Tudi analize počutja stanovalcev, ki jih delamo v domovih (na razpolago sem imela našo in iz DU Novo mesto) kažejo na to, da se jih večina počuti dobro.

DSO Ilirska Bistrica. N=93 stanovalcev, sposobnih za sodelovanje v anketi. Odlično se počuti 34,7%, zelo dobro 40,8%, dobro 21,4%, slabo 3,1%, zanič 0,1%.

Gotovo so odnosi z domačimi nezamenljivi. Nekaterim svojcem je to samoumevno in se zelo potrudijo pri vzdrževanju stikov in sodelovanju z domskim osebjem. Nekateri pa o odnosih razmišljajo drugače.

V našem domu se povezujemo s svojci skozi različne oblike dela in poudarjamo, da je njihova vloga za počutje stanovalcev v domu neprecenljive vrednosti.

Tako vzgajamo tudi osebje.

Ko smo imeli delavnico o oblikah dela s svojci v Domu starejših občanov Ilirska Bistrica, sem med kolegi (prisotne so bile socialne delavke, glavne sestre, delovne terapevtke, direktorji) po metodi *brainstorming* pridobila stališča o domu kot instituciji.

Na vprašanja je odgovorilo 60 udeležencev. Nihče ni negativno govoril o domu, le ena od udeleženk je poudarila, da daje prednost oskrbi na domu, dve doživljata dom kot institucijo, ki pa mora biti taka zaradi organizacije dela.

Ostali so o domu razmišljali kot o ustanovi, ki daje varnost (10 udeležencev), rešitev v primeru dolgotrajne bolezni (10), varno zatočišče, zavetje (6), premagovanje osamljenosti (6), ki je drugi dom ali velika družina (5), kjer je poskrbljeno za vse (3), dobra nega in oskrba (3), dostojno preživljanje starosti (2), kjer je mirno življenje, varstvo, sprejetost (po en udeleženec).

Hiša, v katero se zadnje čase težko pride (dve udeleženki).

Slabosti, ki so jih omenjali vzporedno: prilagajanje hiši oz. pravilom (3 udeleženci).

Zdi se mi pomembna ugotovitev, da ljudje (stanovalci, svojci, delavci), ko pridejo v hišo, doživijo dom drugače, bolj pozitivno, kot so o njem razmišljali prej.

Ena od svojk je na zadnjem srečanju povedala:

Veste, ko sem hodila sem k vam na fizioterapijo, sem imela čudne občutke, zdaj ko je moj brat pri vas, pa prav rada pridem sem. Vsi me pozdravljajo, skoraj vse sem že

spoznala, ne morem verjeti, kakšna sprememba, kako drugače gledam zdaj na dom.

Gotovo se nekateri stanovalci v domu ne počutijo dobro (»Vse je dobro, samo doma nisem.«) in da imajo domovi nekaj značilnosti totalnih ustanov – zajemanje vseh vidikov življenja na istem kraju, nekatere dnevne aktivnosti so za vse enake, vsiljen urnik ustanove –, vendar mislim, da so trditve o razosebljanju stanovalcev in skrajni diskriminaciji starih ljudi v domu pavšalne, predvsem pa pretirane.

Še zlasti me moti, če tem stereotipom nekritično pritegnejo strokovnjaki, za katere se pričakuje, da bodo ustanove poznali in o njih objektivno poročali.

Vabim vse, ki domov ne poznajo, da nas kdaj obiščejo. S svojimi sodelavci in stanovalci vam bomo radi posredovali svoja spoznanja in izkušnje iz življenja v domu.

Marija Šlenc Zver

se počuti 34,7%, zelo dobro 40,8%, dobro

Gotovo se nekateri stanovalci v domu ne počutijo dobro (Vse je dobro, samo doma nisem.), in da imajo domovi neki za njih posti izolirani prostor, zaklenjen vsak vidikov življenja na istem kraju, nekateri dnevne aktivnosti so za vse enako, vsilen ugnik ustanove, ven dan misliim, dv so tudi o raznosebljenih stanovalcev in skazali da je njihova vloga za počutje stanovalcev v domu neprecenljive vrednosti.

Tako vzgajamo tudi osebje.

Ko smo imeli delavnico o oblikah dela s svojci v Domu starejših občanov Ilirska Bistrica, sem med kolegi (prisotne so bile socialne delavke, glavne sestre, delovne terapevtke, direktorji) po metodi *brainstorming* pridobila stališča o domu kot instituciji.

Na vprašanja je odgovorilo 60 udeležencev. Nihče ni negativno govoril o domu, le ena od udeleženk je poudarila, da daje prednost oskrbi na domu, dve doživljata dom kot institucijo, ki pa mora biti taka zaradi organizacije dela.

Ostali so o domu razmišljali kot o ustanovi, ki daje varnost (10 udeležencev), rešitev v primeru dolgotrajne bolezni (10), varno zatočišče, zavetje (6), premagovanje osamljenosti (6), ki je drugi dom ali velika družina (5), kjer je poskrbljeno za vse (3), dobra nega in oskrba (3), dostojno preživljanje starosti (2), kjer je mirno življenje, varstvo, sprejetost (po en udeleženec).

Hiša, v katero se zadnje čase težko pride (dve udeleženki).

Slabosti, ki so jih omenjali vzporedno, prilagajanje hiši oz. pravilom (3 udeleženci).

Zdi se mi pomembna ugotovitev, da ljudje (stanovalci, svojci, delavci), ko pridejo v hišo, doživijo dom drugače, bolj pozitivno, kot so o njem razmišljali prej.

Ena od svojk je na zadnjem srečanju povedala:

Veste, ko sem hodila sem k vam na fizioterapijo, sem imela čudne občutke, zdaj ko je moj brat pri vas, pa prav rada pridem sem. Vsi me pozdravljajo, skoraj vse sem že

SOCIALNI DELAVEC V PODJETJU JE SVETOVALEC SODOBNEMU PODJETNIKU

Vsako podjetje je najprej človeška skupnost. Čim bolj je dejavnost prilagojena potrebam zaposlenih, tem bolj lahko pričakujemo, da se bodo delavci poistovetili s podjetjem, čutili pripadnost delovni organizaciji in bili ponosni na njeno uspešnost. Ko delavec začuti, da vodstvu ni vseeno, kako je z njim, se pripadnost okrepi. Ustvari se ugodna delovna klima, ki je nujna za kakovostno in količinsko zadovoljivo opravljanje dela.

Te besede sem napisala pred leti v internem glasilu, v članku Podjetje je uspešno, če sprejema tudi socialno vlogo. Z njim sem želela razširiti zavest managementa naše družbe, da investicije v kvalitetne zdravstvene, socialne storitve, varstvo pri delu dolgoročno doprinesejo k boljšim poslovnim rezultatom.

Redno obveščanje kolektiva o dejavnosti socialne službe pa ni zadostovalo za večjo osveščenost delodajalca v smislu skrbi za delavca.

Kot socialna delavka v podjetju opravljam svojo temeljno funkcijo v zvezi s preprečevanjem invalidnosti, ohranjanjem zdravja delavcev, dodeljevanjem denarnih pomoči in pomočjo pri urejanju medsebojnih odnosov v družini in delovnem okolju. *Torej pomagam kategoriji delavcev, ki se znajdejo v takšni ali drugačni stiski.*

Vloga socialnega delavca v podjetju je tudi, da *skrbi za dobro počutje celotnega kolektiva*, in to v obliki:

- izobraževanja ljudi, da so sami sposobnejši reševati probleme,
- pomoči vodilnim delavcem pri urejanju medsebojnih odnosov,
- spodbujanja pri uvajanju novosti, ki dvigajo kakovost življenja.

Tako sem izkoristila željo vodilnih, da se začne spremljati bolniška odsotnost v podjetju. Pot, ki sem jo izbrala s ciljem znižanja bolniškega staleža, je *ustvarjanje humanih delavnih razmer*. Glede na to, da so najpogostejši vzrok bolniškega staleža in invalidnosti v podjetju težave s hrbtenico, smo izdali zloženko *Kaj lahko storimo za svojo hrbtenico*. Z nakupom ergonomsko oblikovanih stolov in zloženko, ki nas opominja na malomarno držo pri sedenju, želimo vplivati na dobro počutje članov kolektiva. Hkrati želimo spodbuditi zaposlene, da tudi sami kaj storijo za lastno zdravje.

Promocija zdravega življenja, pomoč težje bolnim, razgovori z delavci s pogosto bolniško odsotnostjo in uvajanje razgovorov neposrednih vodij dela z vsakim delavcem po končanem staležu, še ni vplivalo na znižanje tovrstne odsotnosti. Pomembno pa je, da se mesečno srečujem z vodilnimi podjetja. Tako imam priložnost ponavljati sporočilo, da ustrezna kakovost delovnega življenja in urejeni medsebojni odnosi vplivajo na delavca, da se bo pripravljen zavzemati za cilje podjetja. Tudi mentaliteta managerja se spreminja počasi.

V začetku leta smo se odločili za sodelovanje v mednarodnem projektu »Preprečevanje škodljive uporabe alkohola in drugih drog v delovnem okolju«. Skupaj z Ministrstvom za delo, družino in socialne zadeve in Inštitutom za varovanje zdravja smo vodstvu predstavili problem uživanja in odvisnosti od psihoaktivne snovi z vidika manjše produktivnosti. Tako se je prižgala zelena luč, da smo začeli izobraževati vse zaposlene o problemih, povezanih z zlorabo dovoljenih in nedovoljenih drog. Izobražujemo odraslo populacijo, ki je po končanem rednem šolanju deležna le še poklicnostrokovnega izobraževanja. Čez 120 zaposlenih (menagement in neposredni vodji dela temeljnih enot) je bilo deležnih prosvetljevanja o naravi odvisnosti v obliki

razgovorov s strokovjaki s področja zdravstva, socialnega varstva in varstva pri delu. V naslednji fazi se preventivna aktivnost prenaša na vse zaposlene tako, da se pogovarjamo o problemu uživanja dovoljenih in nedovoljenih drog v majhnih skupinah, kjer lahko pričakujemo aktivno sodelovanje vseh uporabnikov. Namen sporočila teh srečanj ni zgolj informacija, namenjena staršem in mladini, potencialnim eksperimentatorjem ali uživalcem drog, temveč poglabljanje njihovega videnja, odnosa in obnašanja do tovrstne problematike.

Povratna informacija je razveseljiva. Delavci so zadovoljni, ker jih v resnici usposabljamo za uspešno reševanje osebnih problemov in medsebojnih odnosov. Delavec, ki bo uspešno in pravočasno reševal domače probleme in vzdrževal dobre medsebojne odnose v delovni sredini, bo tudi kvalitetnejše opravljal svoje delo. Temu bi lahko rekli opomočenje uporabnikov.

Ob koncu bi povedala, da ima socialni delavec močno oporo v sindikatu podjetja. Če je dobro obveščen o ciljih in namenih akcij, socialnega delavca podpira in je njegov zaveznik v prizadevanjih za dvig kakovosti delovnega življenja.

Nuša Robnik

SOCIALNOVARSTVENA POMOČ DRUŽINI NA PODROČJU MLADOLETNEGA PRESTOPNIŠTVA

UVOD

V raziskovalnem poročilu *Normativi in standardi v socialnem varstvu* Bernard Stritih opredeljuje Socialnovarstveno pomoč družini (pomoč družini za dom, na domu in socialni servis) kot oblike strokovnega dela, ki posegajo v odnosni sistem tako, da se v njem pričnejo dogajati interakcije novega tipa, ki omogočajo samoorganizacijo oziroma avtopoezo (str. 77). Uporaba sistemskega pristopa pri tej vrsti pomoči omogoča, da vključimo v delo z družino različne koncepte in uporabimo znanja, s katerimi lahko pomagamo družini v okviru njenih potreb.

Koncept omogoča vključevanje različnih ljudi in ustanov, s tem pa se poveča njegova praktična uspešnost in učinkovitost dela (str. 138).

Po mojih izkušnjah je še zlasti uporaben na manjših centrih za socialno delo, kjer se je treba zaradi kadrovskih, finančnih in prostorskih težav povezovati s širšo skupnostjo ter iskati različne poti in strokovna znanja v okviru ustanove in izven nje.

V tem prispevku bom prikazala možne poti za socialnovarstveno pomoč družini na področju mladoletnega prestopništva. Za ponazoritev bom uporabila prikaz organizacije in izvedbe socialnovarstvene pomoči dopolnjeni družini, ki je v času obstoja doživela velike spremembe:

- razvezo zakonske zveze
- oblikovanje dveh novih izvenzakonskih skupnosti
- odhod hčerke iz prve izvenzakonske skupnosti k očetu.

Problemi, ki jih je ob tem doživljala, so povezani z revščino, s konfliktnimi medsebojnimi odnosi in z motnjami vedenja pri otrocih.

ORGANIZACIJA IN IZVEDBA SOCIALNOVARSTVENE POMOČI DRUŽINI

Shema: organizacijska struktura dejavnosti socialnovarstvene pomoči družini

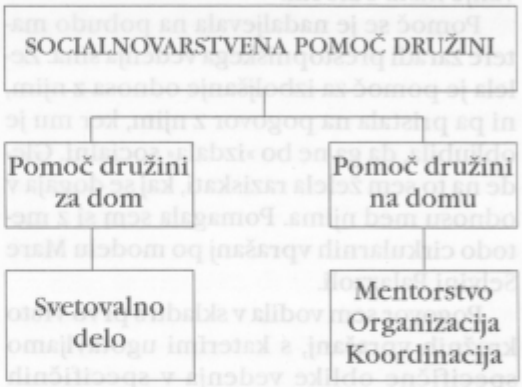

PRIKAZ IZVEDBE »POMOČI DRUŽINI ZA DOM«

Proces pomoči je sprožila najstarejša hčerka. Zaradi hudih konfliktov z vsemi člani družine je hotela od doma. Na pogovor z njo je pristala mati.

Pogovor sem vodila po konceptu Stierlinovega prvega pogovora z družino.

V tem pogovoru se je v osrednji fazi pokazal značilni komunikacijski vzorec, ko je hčerka vztrajala, da ni več zainteresirana za izboljšanje odnosa, ker mame nima več rada, mati pa je odgovarjala, da jo ima rada, vendar je zelo jezna nanjo zaradi njenega vedenja. Pričeli sta kričati druga na drugo. Hčerka je pričela groziti s samomorom, mati pa, da jo bo hčerka spravila v norišnico.

Po Stierlinovem konceptu lahko svetovalec v vlogi udeleženega opazovalca z osebno reakcijo pokaže, kaj se dogaja. Reagirala sem z naslednjimi besedami:

Izrekli sta si tako hude stvari, da se bojim za vajini življenji! Ena se bo ubila, druga bo šla v norišnico. Vidim, da je med vama res tako hudo, da je bolje, če gresta narazen!

V skladu s tem je moja reakcija materi in hčerki pomagala do uvida v destruktivnost komunikacijskega vzorca, pogovor pa se je lahko usmeril k iskanju pozitivnega in k spravi (za kar se Stierlin zavzema v svojem konceptu).

Ob koncu pogovora sem jima ponudila nadaljnjo pomoč za izboljšanje njunega medsebojnega odnosa in odnosa z ostalimi družinskimi člani, vendar sta mati in hči čutili, da bosta zmogli sami in se za nadaljevanje nista odločili.

Pomoč se je nadaljevala na pobudo matere zaradi prestopniškega vedenja sina. Želela je pomoč za izboljšanje odnosa z njim, ni pa pristala na pogovor z njim, ker mu je obljubila, da ga ne bo »izdala« socialni. Glede na to sem želela raziskati, kaj se dogaja v odnosu med njima. Pomagala sem si z metodo cirkularnih vprašanj po modelu Mare Selvini Palazzoli.

Pogovor sem vodila v skladu s prvo vrsto krožnih vprašanj, s katerimi ugotavljamo specifične oblike vedenja v specifičnih okoliščinah:

Mati: Rada bi ga udarila, vendar tega ne naredim. Enkrat sem poskusila, pa je rekel, da me bo nazaj!

SD. Kaj pa naredite namesto tega?

Mati: Grem popit tableto za živce. Ne morem ga tepsti. Je večji kot jaz. Če ga prej nisem, je sedaj prepozno!

SD: Kaj pa potem naredi sin?

Mati: Nasmeje se in gre ven. Vidi, da se mora mama umiriti. Ve, da me, ko sedem pred televizor, ne sme več motiti. Sicer pa na to komaj čaka, ker ve, da mu potem neham težiti in lahko gre ven! Zunaj pa so tisti drogeraši!

Pogovor je pokazal naslednji destruktivni vedenjski vzorec: Mati ne upa udariti sina, ker bi jo lahko nazaj. Namesto tega popije tableto in se umakne pred televizor, sin pa dobi s tem proste roke za uveljavitev svojih interesov.

Z uvidom v ta vzorec je nastal v materinem spoznavnem sistemu premik od »sin je problematičen« k »jaz sem nemočna«.

Premik pa je nastal tudi v mojem spoznavnem sistemu in sicer od »mati je problematična« k »mati potrebuje vodenje in oporo«, da bo lahko opravljala starševsko vlogo. Pripravila sem načrt za pomoč materi, vendar je znova odklonila sodelovanje.

UGOTOVITEV SOCIALNEGA PROBLEMA SKUPAJ S KLIENTKO

Po supervizijskem pogovoru in strokovnem posvetu na centru za socialno delo sem jo seznanila s predlogom za vključitev prostovoljke v družino. Predloga ni sprejela. Odločila sem se, da bom pretrgala sodelovanje, pred tem pa sem ji dejala:

Res ne razumem, da lahko kdo tako trdovratno odklanja pomoč! Z »vsemi štirimi« se vam ponujam, vi pa nočete in nočete! Pri tem pa vam gre v družini vse slabše in dobesedno s »celim vozom« drvite v prepad!

Na to je mati odvrnila:

Res je tako, kot pravite. Umikam se, ker me je sram, čeprav vem, da nujno potrebujem pomoč.

Po tem pogovoru si je vzela čas za premislek. Ko se je znova oglasila, je bila pripravljena na sodelovanje. Dejala je:

Strinjam se, da mi dodelite prostovoljko! Ugotovila sem, da potrebujem mamo! Sama sem in potrebujem koga, da me bo vodil in mi svetoval.

POMOČ DRUŽINI NA DOMU

S to instrumentalno definicijo problema sem pričela z drugim delom socialnovarstvene pomoči družini — pomočjo družini na domu. Moje delo z družino se je od svetovanja prevesilo v organizacijo in koordinacijo naslednjih oblik pomoči:

• iskanje prostovoljke za delo z družino,

• vključitev sina v terapevtski tabor Društva Odmev Ljubljana,

• vključitev družine v družinski tabor Društva Odmev Ljubljana,

• spodbujanje matere za terapevtsko pomoč na zavodu za mentalno zdravje,

• koordinacija med ustanovami, starši in sinom pri usmerjanju sina v usposabljanje po končani osnovni šoli,

• sodelovanje z organizacijo za usposabljanje in spremljanje sinovega napredovanja,

• sodelovanje z zavodom za zaposlovanje glede financiranja srednješolskega programa za hčerko,

• sodelovanje s centrom za socialno delo pri urejanju stikov hčerke, ki živi pri očetu, z matično družino,

• mentorsko delo s prostovoljko.

Prostovoljna delavka, ki se je vključila v družino, je postala del družinskega življenja. Opravljala je vlogo povezovalke med družinskimi člani ob ohranjanju in spoštovanju njihovih individualnih razlik in posebnosti. Z njeno pomočjo so tudi drugi člani družine pričeli aktivno sodelovati pri reševanju skupnih problemov.

Vera Šinigoj

Literatura

G. Čačinovič Vogrinčič (1990), Gradivo za vaje iz psihologije družine. Ljubljana: Visoka šola za socialno delo.

P. Lüssi (1990), Sistemski nauk o socialnem delu: Teoretični koncepti socialnega dela in izobraževanje. *Socialno delo 29.*

Pravilnik o standardih in normativih socialnovarstvenih storitev. *Ur. l. RS*, 52/95.

B. Stritih (1993), *Normativi in standardi v socialnem varstvu.* Raziskovalno poročilo. Ljubljana: Visoka šola za socialno delo.

—, *Metoda cirkularnih vprašanj: Supervizija na VŠSD.* Ljubljana: Visoka šola za socialno delo.

vanje glede financiranja socialnega dela, šele pa je problematičen Zakon o socialnem varstvu. Ena se pogumna za ločevanje socialnega dela od drugega socialnega varstva, ki je v Sloveniji v sedanjem sistemu, pri urejanju sistemskega dela, ki vsi pri nočetu, z matično družino.

V sklopu izmenjavanja socialnega dela je prestopništvo v Sloveniji, je postalo del drugega socialnega varstva. Opravljala je vlogo pot izvajalke socialnih storitev, ki so obsegale individualnih in skupinskih oblik dela z mladoletniki in njihovimi družinami. Zajeto je pomoč za tudi drugi člani družine pri iskanju sodelovanja med sebojno medsebojnega odnosa, ki so bili v družinskimi člani, vendar sta mati in hči čutili, da bosta zmogli sami in se za nadaljevanje nista odločili.

Pomoč se je nadaljevala na pobudo matere zaradi prestopniškega vedenja sina. Želela je pomoč za izboljšanje odnosa z njim, ni pa pristala na pogovor z njim, ker mu je obljubila, da ga ne bo »izdala« socialni. Glede na to sem želela raziskati, kaj se dogaja v odnosu med njima. Pomagala sem si z metodo cirkularnih vprašanj po modelu Mare Selvini Palazzoli.

Pogovor sem vodila v skladu s prvo vrsto krožnih vprašanj, s katerimi ugotavljamo specifične oblike vedenja v specifičnih okoliščinah.

Mati: Rada bi ga udarila, vendar tega ne naredim. Enkrat sem poskusila, pa je rekel, da me bo nazaj!

SD: Kaj pa naredite namesto tega?

Mati: Grem popit tableto za živce. Ne morem ga tepsti. Je večji kot jaz. Če ga prej nisem, je sedaj prepozno!

SD: Kaj pa potem naredi sin?

Mati: Nasmeje se in gre ven. Vidi, da se mora nazaj umiriti. Ve, da me, ko sedem pred televizor, ne sme več motiti. Sicer pa na to jemati čaka, kerve, da mu potem peham drogerašl!

Pogovor je pokazal naslednji destruktivni vedenjski vzorec: Mati se ne zna odzivati na sina, ker bi ji lahko nazaj. Namesto tega popije tableto in se umakne pred televizor, sin pa dobi s tem proste roke za uveljavitev

vajini življenji! Ena se pogumna za ločevanje socialnega dela od drugega socialnega varstva, ki je v Sloveniji v sedanjem sistemu, pri urejanju sistemskega dela, ki vsi pri nočetu, z matično družino.

V sklopu izmenjavanja socialnega dela je prestopništvo v Sloveniji, je postalo del drugega socialnega varstva. Opravljala je vlogo pot izvajalke socialnih storitev, ki so obsegale individualnih in skupinskih oblik dela z mladoletniki in njihovimi družinami. Zajeto je pomoč za tudi drugi člani družine pri iskanju sodelovanja med sebojno medsebojnega odnosa, ki so bili v družinskimi člani, vendar sta mati in hči čutili, da bosta zmogli sami in se za nadaljevanje nista odločili.

Pomoč se je nadaljevala na pobudo matere zaradi prestopniškega vedenja sina. Želela je pomoč za izboljšanje odnosa z njim, ni pa pristala na pogovor z njim, ker mu je obljubila, da ga ne bo »izdala« socialni. Glede na to sem želela raziskati, kaj se dogaja v odnosu med njima. Pomagala sem si z metodo cirkularnih vprašanj po modelu Mare Selvini Palazzoli.

Pogovor sem vodila v skladu s prvo vrsto krožnih vprašanj, s katerimi ugotavljamo specifične oblike vedenja v specifičnih okoliščinah.

Mati: Rada bi ga udarila, vendar tega ne naredim. Enkrat sem poskusila, pa je rekel, da me bo nazaj!

SD: Kaj pa naredite namesto tega?

Mati: Grem popit tableto za živce. Ne morem ga tepsti. Je večji kot jaz. Če ga prej nisem, je sedaj prepozno!

SD: Kaj pa potem naredi sin?

Mati: Nasmeje se in gre ven. Vidi, da se mora nazaj umiriti. Ve, da me, ko sedem pred televizor, ne sme več motiti. Sicer pa na to jemati čaka, kerve, da mu potem peham drogerašl!

Pogovor je pokazal naslednji destruktivni vedenjski vzorec: Mati se ne zna odzivati na sina, ker bi ji lahko nazaj. Namesto tega popije tableto in se umakne pred televizor, sin pa dobi s tem proste roke za uveljavitev

REJNIŠKA DRUŽINA KOT MOŽNOST NAJBOLJŠE IZBIRE ZA KONKRETNEGA OTROKA

Za vsakega otroka je najboljša možnost, da zanj skrbijo njegovi starši. Zato je treba z vsemi strokovnimi institucijami podpreti starše, jim pomagati, da bi zmogli sami primerno skrbeti za otroke. Šele takrat, ko ti napori niso zadostni, ko s strokovno pomočjo ni mogoče doseči v matični družini ustreznih pozitivnih sprememb, se strokovni delavci CSD odločamo za druge možnosti za otroka, za izločitev otroka iz matične družine in premestitev v drugo okolje. Te druge možnosti so lahko: sorodniki, dijaški dom, mladinski dom, stanovanjska skupina, zavod, posvojiteljska družina, rejniška družina.

Tukaj želim razmišljati le o rejniški družini, rejništvu. O rejniški družini kot drugi najboljši možnosti za konkretnega otroka, saj so prva, najboljša možnost starši, matična družina.

V strokovni in laični javnosti velikokrat slišimo, da so otroci prikrajšani zaradi tega, ker so rejenci, da otroci »ostajajo« v rejništvu. Da je rejništvo začasna, kratkotrajna rešitev za otroka, dokler matična družina skupaj s CSD ne sanira vseh težav, da se lahko otrok vrne k staršem. Če to ni mogoče, je treba poiskati za rejenca drugo najboljšo možnost.

Vprašanje je, katera je druga najboljša možnost. Ali je to posvojiteljska družina, mladinski dom, zavod, ali se naj vrne k staršem, čeprav nimajo pogojev za otrokovo pravilno vzgojo in oskrbo? Ali je lahko tudi rejniška družina druga najboljša možnost?

Moja trditev je, da je tudi rejniška družina druga najboljša možnost za otroka.

Rejništvo je začasno in kratkotrajno v naslednjih primerih:

- ko premestimo otroka iz matične družine zaradi bolezni, zdravljenja staršev, zaradi njihove trenutne nezmožnosti za oskrbovanje in vzgojo otroka;
- če je matična družina sposobna, pripravljena s pomočjo strokovnih institucij v kratkem času odpraviti razloge, zaradi katerih je bil otrok premeščen, če je pripravljena na spremembe v svoji družini, odnosih;
- če so staršem odvzete roditeljske pravice ali dajo soglasje, da se za otroka ureja posvojitev.

V Sloveniji, kjer je rejništvo dobro razvito, če ga primerjamo s tujino, in je veliko otrok vključenih v rejniške družine, je tudi veliko rejništev dolgotrajnih. In to ne zato, ker bi bili otroci tam pozabljeni, ampak ker je to zanje druga najboljša možnost.

Kdaj je rejniška družina druga dolgotrajna (trajna) najboljša možnost za otroka?

1. Ko starši kljub strokovni pomoči niso sposobni spremeniti, izboljšati življenjskih pogojev, da bi se lahko otrok vrnil v matično družino, so pa sposobni vdrževati redne stike z otrokom. Tako ima otrok rejniško družino, ki skrbi za njegovo ustrezno vzgojo in oskrbo, kjer se uči spoštovati pravila, postavljati meje, se uči komunikacije, se pripravlja na samostojnost. In ima svoje starše, svojo realnost, stvarnost.

2. Otroci, ki s bili nameščeni v rejniško družino npr. po 10., 12. letu starosti, se težko navadijo na novo družino, na nova družinska pravila, odnose. Pri teh otrocih posvojitev velikokrat ni mogoča in tudi ni primerna, saj morajo razreševati še odnos s starši.

3. Otroci so lahko nameščeni v rejniško družino z namenom kratkotrajne namestitve, a se ob delu z matično družino čez leto ali dve pokaže, da vrnitev otroka k staršem ni mogoča, da niso sposobni prevzeti celotne skrbi zanj. Z odvzemom roditeljskih pravic staršem bi lahko čez leto ali dve uspeli in uredili posvojitev za otroka. Vendar je vprašanje, ali lahko otrok, ki je

nekaj let živel v slabih pogojih pri starših, se dobro vključil v rejniško družino, jo sprejel za svoj dom, rejnike pa za svoje druge starše, sprejme še eno družino za svojo, za najboljšo, če pa je zanj ta družina, ki jo ima, njegova, najboljša. Ta otrok uradno ni posvojen, ampak je rejenec, ki ima družino, kjer je sprejet. Ima pravico, da govori o svojih starših, da z njimi vzpostavi tudi stik, če je mogoče. Ima socialno delavko, ki njemu, rejniški družini in matični družini pri tem definiranju, razmejevanju, dogovarjanju pomaga.

4. Otroke s telesno prizadetostjo, duševno prizadetostjo ali manjrazvitostjo, s čustvenimi težavami, vedenjskimi ali drugimi motnjami ali primanjkljaji so rejniške družine velikokrat pripravljene sprejeti v svojo družino. Imajo izkušnje in zaupanje, da lahko sprejmejo tudi take otroke. Za te otroke se posvojiteljske družine ne odločijo. Ali je potem, če starši nimajo pogojev zanje, boljša namestitev v zavod? Rejniška družina jih sprejme take, kot so, jim pomaga, da se usposobijo za samostojno življenje, če je to mogoče. In velikokrat rejniške družine prevzamejo trajno skrb zanje tudi v odraslosti, saj mnogi med njimi niso sposobni samostojnega življenja zaradi invalidnosti.

Da je rejniška družina najboljša možnost za konkretnega otroka, je, poleg vseh drugih strokovnih opravil, pomembno delo individualne projektne skupine, kamor so vključeni vsi pomembni za otroka (socialna delavka, rejniška družina, rejenec, matična družina idr.), ki delajo projekt za otroka, vedno znova, ob vseh pomembnih odločitvah za otroka. IPS dela za najboljšo korist otroka, kar konkretno obsega: zdravje otroka, čustveni razvoj in vedenje, družbene in družinske odnose ter odnose z vrstniki, skrb zase in možnost doraslosti, identiteta otroka, izobraževanje, poklicno usposabljanje in zaposlitev ter družbeni vtis.

Za dobro rejništvo je potrebno pravzaprav izpolnjevanje vseh strokovnih korakov, ki so opredeljeni v gradivu Vsebine dela in metodološki pristopi v rejništvu. Posebej bi poudarila še naslednje vsebine:

1. Pridobivanje in usposabljanje novih rejniških družin, saj brez njih ni rejništva, ter permanentno izobraževanje rejniških družin o otroku, družini in o specifičnih potrebah otroka.

2. Skupinsko delo z rejnicami in rejniki, kjer imajo priložnost za učenje iz izkušenj, se slišijo med seboj, si pomagajo, postajajo skupina za samopomoč.

3. Skupinsko delo z rejenci, še zlasti v obdobju pubertete, odraščanja, kjer je pomembno druženje v skupini, z vrstniki, s sebi enakimi, kjer imajo možnost potrditve, identifikacije.

4. Treba je zakonsko urediti rejništvo po 18. letu rejencem, ki se redno šolajo, saj otroci rejenci, ki so sredi šolanja, še niso pripravljeni za samostojno življenje in potrebujejo še vedno materialno osnovo in strokovno pomoč, tako rejenec kot rejniška družina.

Tako sklepam svoj prispevek s trditvijo, da rejništvo ni dobro strokovno zastavljeno le, če je začasno, kratkotrajno, ampak je strokovno in človeško dobro za otroka tudi, če je dolgotrajno, stalno. Glede na to, da je to začasna rešitev, je mogoče vedno znova govoriti o starših, mogoče je vzpostaviti stike z njimi, mogoča je tudi vrnitev otroka v matično družino. Ob tem moramo seveda upoštevati otroka, njegove želje, potrebe, zmožnosti.

Minka Žiberna

VZAJEMNO STARŠEVSTVO PO RAZVEZI ZAKONSKE ZVEZE IN RAZPADU IZVENZAKONSKE SKUPNOSTI

BOLJŠE MOŽNOSTI ZA SOCIALNO DELO Z DRUŽINO

Ob spoznanju, da ljudje raje sledijo k uresničitvam odločitev, ki jih sami sprejemajo, si v svetovalnih razgovorih z roditelji v postopkih razveze zakonske zveze in razpadu izvenzakonske skupnosti prizadevam, da starša z upoštevanjem pravic in koristi otrok skupno sprejmeta dogovor o nadaljnjem varstvu in vzgoji otrok.

Iz dosedanje prakse po veljavni zakonodaji sodišča ob razvezi zakonske zveze na osnovi sporazuma ali tožbe za razvezo zakonske zveze, ko se odloča tudi o varstvu in vzgoji otrok, dodelijo otroka v varstvo in vzgojo enemu ali drugemu roditelju ali tretji osebi oziroma zavodu.

Te možnosti so umestne in sprejemljive v primerih, ko sodišče razveže zakonsko zvezo na podlagi tožbe, in to v primerih, ko se starši niso mogli sporazumeti o varstvu in vzgoji otrok, oziroma njihov sporazum ni v skladu s koristmi otrok.

Sodna praksa kaže, da sodišča pri sporazumnih razvezah zakonske zveze ne upoštevajo dogovorov staršev o skupni skrbi za otroka po razvezi zakonske zveze in se sklicujejo na ZZZDR, ki te možnosti izrecno ne omenja.

Konvencija o otrokovih pravicah v 7. in 18. členu med drugim navaja, da ima otrok pravico, da oba starša skrbita zanj, ter da sta oba enako odgovorna za otrokovo vzgojo in razvoj, kar zavezuje države, ki so konvencijo ratificirale, k uresničevanju teh pravic v svoji zakonodaji.

V skladu s konvencijo o otrokovih pravicah vse več držav spreminja sodno prakso in zakonodajo, tako da se v primerih, ko okoliščine dopuščajo, ob razvezi zakonske zveze dodelijo otroci v varstvo in vzgojo obema staršema. Zaupanje otrok enemu roditelju postaja vse bolj izjema in prihranjeno za primere, ko skupna skrb ne bi bila v korist otrok.

Sklepanje vzajemnega starševstva ni ovirano po razpadu izvenzakonske skupnosti, kjer gre ravno tako za odnose in razmerja staršev in otrok kot v družinah formalno sklenjenih zakonskih skupnosti. Izločitev starša iz enakovrednega položaja do skupnih otrok zbuja neprijetna občutja, ki ovirajo uspešno zadovoljevanje starševskih, zlasti pa otrokovih pravic in koristi.

Pravno možnost sklepanja vzajemnega starševstva v svetovalnih razgovorih ob razvezi zakonske zveze ali razpadu izvenzakonske skupnosti doživljam kot ustvarjanje novih priložnosti za delo s starši v primerih, ko eden izmed njiju ne more odstopiti od skrbi za otroka. Gre za prizadevanje socialnega dela h kvalitetnejšemu delu, ki ne izloča nikogar in išče možnosti, kako bi lahko roditelja skupaj skrbela za otroka.

Irena Bizjak

nekaj let živel v slabih pogojih pri starših, se dobro vključil v rejniško družino, jo sprejel za svoj dom, rejnike pa za svoje druge starše, sprejme še eno družino za svojo, za najboljšo, če pa je zanj ta družina [illegible] ima, njegova, najboljša. Ta otrok [illegible] posvoji, ali pa je rejenec, ki ima družino, kjer je sprejet. Ima pravico do [illegible] jih starših, da z njimi vzpostavi tudi stik, če je mogoče. Ima socialno delavko, ki njemu, [illegible] pomaga.

V skladu s konvencijo o otrokovih pravicah vse [illegible] pravico in zakonodajo, tako da se v primerih, ko bodoče [illegible] dopusti, ob [illegible] sre zveze dodelijo otroci v varstvo in vzgojo obema starsema. Zapustite otroka enemu od dveh [illegible] dilemi postavi vse bolj izrazito v primeru, ko starši nimajo [illegible] je potem, če starši nimajo [illegible] v korist otroka.

Sodobnejše vzgojnega starševstva in [illegible] po [illegible] zakonske skupnosti [illegible] odnose in [illegible] starsev in otrok kot v dvoznakni [illegible] zakonskih skupnosti. Izkušnje [illegible] starši v enakovredna polozaja do skupnih otrok zahtevajo neprimerno obsežnejši [illegible] za kompetentno zakonodajno [illegible] za otroka in pravic in koristi [illegible].

Pravno nozmosi sekpsnji vzajemnega [illegible] starsevstva v svetovalnih razgovorih [illegible] zakonske zveze [illegible] dovolijo zakonsko skupnost dosivjam [illegible] novih prilozznosti za delo s starši v primerih, ko [illegible] ne more dosiopti [illegible] za otroka. Ore za prizadevanje se [illegible] mogja dela in kvalitetnejšimi deli, [illegible] ne se [illegible] in ne morlnosti [illegible] družinske [illegible] rodičih [illegible] za otroka.

Irena Brejak

skrb zase in možnost doraslosti, identiteta otroka, izobraževanje, poklicno usposabljanje in zaposlitev ter družbeni vtis.

Za dobro rejništvo je potrebno pravilno izvajanje vseh strokovnih komponent, ki so opredeljene v gradivu. Vsebine dela in metodološki pristopi v rejništvu: [illegible] se naslednje vsebine:

1. Pridobivanje in usposabljanje novih rejniških družin, saj brez njih ni rejništva, [illegible] da [illegible] si v svetovalnih razgovorih z rodbinami [illegible] zakonske zveze in razpadu [illegible] da [illegible] s vzpostavljanjem pravic in koristi otrok skupno sprejmeta dogovor o [illegible]

3. Skupinsko [illegible] razgovor [illegible] zakonske zveze na osnovi sporazuma ali tožbe za razvezo zakonske zveze, ko se odloča glede o varstvu in vzgoji otrok, dodelitev otroka v varstvo in vzgojo enemu ali drugemu roditelju ali otroci rejenci, [illegible] zakonske zveze in [illegible] v primerih, ko [illegible] zveze na podlagi [illegible] in v primerih, ko se starši niso mogli sporazumeti o varstvu in vzgoji otrok, [illegible] sporazumu [illegible] s koristmi otrok [illegible] da rejništvo ni [illegible] sodbi pravnega zakonske zveze ne upoštevajo dogovorov starsev o varstvu in vzgoji otrok po razvezi zakonske zveze in se [illegible] zakonske zveze, ki ne možnosti [illegible] stike z njimi, mogoča je tudi vrnitev [illegible] na [illegible]

Konvencija o otrokovih pravicah v 9. in 18. členu med drugimi navaja, da imajo otroci pravico, da oba starša skrbita zanj, ter da sta oba enako odgovorna za otrokovo vzgo-

UPORABNIŠKE MREŽE: (NE)MOČ UPORABNIKOV V SOCIALNIH SLUŽBAH

POROČILO Z OKROGLE MIZE

Sodelujoči: Mirjana Majhenič, Marjan Vončina, Srečko Pavlič, Francka Premzel, Sonja Mladenič, Simona Neuvirt, Srečo Dragoš, Marinka Kapelj. Moderatorka: Darja Zaviršek

Gibanje uporabnic in uporabnikov, ki je dodobra pretreslo socialno delo po svetu, je v Sloveniji šele v zametkih. Zakaj je tako in kje so ovire, s katerimi se soočajo strokovne delavke in delavci, ki podpirajo gibanja, skupine ali posameznike? Kakšne so izkušnje tistih, ki sodelujejo z uporabniškimi skupinami, in tistih, ki so bili iniciatorji večje udeleženosti uporabnic in uporabnikov pri nastajanju novih socialnih služb? Ali je res, kot poudarjajo zagovornice in zagovorniki uporabnikov, da človek, ki je v službi uporabnikov, manj izgoreva in dobiva svojo moč prav iz opolnomočenja uporabnikov? Kako lahko na področju izobraževanja in teorije socialnega dela spodbujamo moč in vpliv uporabnikov in kako vključiti uporabnike in uporabnice v študijski proces?

Vse to so bila vprašanja, na katera smo poskušali odgovoriti na okrogli mizi.

Pri konceptualizaciji moči in nemoči uporabnic in uporabnikov v socialnih službah smo izhajali iz humanistične koncepcije moči, ki definira moč kot nekaj negativnega, kot obliko zatiranja in hkrati kot nekaj pozitivnega, kot osebno ali kolektivno obliko opolnomočenja.

Diskusijski prispevki na okrogli mizi so iz različnih perspektiv osvetlili ta vprašanja in vanje vnesli konkretne izkušnje pri delu s starimi, z ljudmi z duševnimi stiskami, ljudmi s prizadetostmi, ženskami, ki doživljajo nasilje, in etnično skupino Romov in Romkinj.

Mirjana Majhenič (Center za socialno delo Maribor) se je osredotočila na položaj starih ljudi in primerjala njihovo participacijo v domovih za stare in v skupinah za samopomoč.

V prispevku je opozorila na tri pomembna vprašanja, ki se zastavljajo vedno, ko razmišljamo o odnosih med uporabniki in strokovnjaki v socialnem delu: 1) kako zagotoviti vpliv uporabnikov; 2) kako zmanjšati zlorabe nad uporabniki; 3) kako zmanjšati odvisnost uporabnikov od socialnih služb. Poudarila je, da imajo stari ljudje najmanj moči v domu za stare, največ pa v skupinah za samopomoč. V samopomoči vidi pomembno inovacijo, ki spodbuja k temu, da postanejo ljudje manj odvisni od ustanov, in morda v perspektivi privede do tega, da jih bodo stari ljudje uporabljali kot skupine pritiska.

Marjan Vončina (Center za socialno delo Moste) je v ponovno poudaril pomen uporabniškega gibanja, ki bi moralo vplivati na delovanje socialnih služb. Poudaril je koncept uporabniških mrež, ki bi imele vlogo servisov, na katere bi se lahko obračali strokovnjaki in uporabniki. Koncept premika moči in opolnomočenje je zanj mobilizacijsko geslo, svetovni nazor, ki vodi tiste strokovnjake in strokovnjakinje, ki so se v Sloveniji posvetili delu na preventivnih in inovativnih projektih. Pri tem pa pomeni uporabniško gibanje tudi nujno sodelovanje javnega in nevladnega sektorja, saj se uporabniki najpogosteje združujejo v nevladne skupine, ki iščejo dialog z državnimi službami, da bi izboljšali svoj položaj.

Srečko Pavlič (Zavod za živčno in duševno bolne Hrastovec-Trate) se je osredotočil na analizo položaja ljudi z duševnimi prizadetostmi, ki živijo v institucijah. Poudaril je, da v velikih institucijah uporabniki nimajo moči odločanja o svojem življenju

in so povsem pod dominacijo medicinskega in azilarnega modela duševne prizadetosti. Poudaril je pomen delovanja nevladne organizacije Odbora za družbeno zaščito norosti konec 80. let, ki je prinesel številne inovacije in premike na področju deinstitucionalizacijske teorije in neposrednega dela z uporabniki tudi v Zavod Hrastovec. Vendar je tudi danes, po desetih letih, moč odločanja izrazito neenakomerno porazdeljena in ostaja v rokah vodstvenih struktur brez soudeležbe uporabnikov.

Francka Premzelj in Sonja Mladič (Varna hiša Maribor) sta v skupnem prispevku podali svoje izkušnje pri delu z ženskami in otroki, ki pobegnejo pred nasiljem. Poudarili sta inovativno naravo tega projekta in opozorili na očitna razhajanja s tradicionalno prakso socialnega dela. Njuno delo temelji na podpori in opolnomočanju uporabnic, medtem ko je za tradicionalno prakso socialnega dela vse prepogosto značilno pripisovanje krivde žrtvi, skrb za otroka namesto za vse, ki so izpostavljeni nasilju, popuščanje storilcu ipd. Opozorili sta na zakonske neustreznosti, ki onemogočajo kvalitetno socialno delo, ki bi nenasilni del staršev skupaj z otroki zavaroval pred nasilnežem.

Simona Neuvirt (Center za socialno delo Murska Sobota) se je osredotočila na delo z Romi in Romkinjami. Poudarila je, da je za povečanje moči uporabnikov pomembno, da se socialne delavke dobro seznanijo z romsko kulturo in jezikom, z njihovimi običaji in vsakdanjim življenjem. Socialne delavke se tako kot ostalo prebivalstvo sooča s številnimi stereotipi v zvezi z Romi kot etnično manjšino, zato je še toliko pomembnejše, da socialne delavke poznajo pravila antidiskriminacijske prakse pri delu s pripadniki druge kulture.

Srečo Dragoš (Visoka šola za socialno delo) je naredil pregled kratke zgodovine, ki je pripeljala do upoštevanja uporabniške perspektive in analiz moči uporabnikov. Različna sindikalna gibanja in zametki prostovoljnega dela so bili znanilci uporabniškega gibanja, ki pa je bilo močno dominirano s strani političnega sistema. Optimalno razmerje vidi v součinkovanju treh podsistemov, političnega, ekspertnega in uporabniškega.

Opozoril pa je tudi na uporabnike-študente, ki morajo v študijskem procesu dobiti več praktičnih izkušenj z dejanskim socialnim delov v praksi.

Marinka Kapelj (Organizacija Šent) je razgrnila najpogostejše težave, s katerimi se srečujejo ljudje v duševni stiski. Ob tem je poudarila pomen zagovorništva in informiranja ljudi o njihovih pravicah. Opozorila je na procese stigmatizacije, ki delujejo, ko gre za ljudi z dolgotrajnejšimi psihiatričnimi hospitalizacijami, in na oblike pomoči.

Iz tega kratkega povzetka referatov je mogoče videti, da so vsi prispevki predstavili vidik dobre prakse, ki deluje v obliki socialne inovacije ali pa zgolj kot ideja, motivacijski potencial in svetovni nazor posameznikov in posameznic, ki s svojim osebnim angažmajem spodbujajo premike moči in spoznavajo, da je pridobivanje moči uporabnikov tudi pridobivanje moči njih samih.

Darja Zaviršek

N E K R O L O G

V SPOMIN NA PROFESORJA TONETA KIKLJA

1935–1998

Osmega maja 1998 je preminil profesor Anton Kikelj. Njegove posmrtne ostanke so dvanajstega maja v prisotnosti velikega števila žalujočih, med njimi več častnikov Slovenske vojske, položili v družinski grob na pokopališču pod cerkvico na Kureščku blizu njegovega doma v Zapotoku.

Ko se je naš dragi kolega in učitelj številnih generacij socialnih delavcev profesor Tone Kikelj spomladi leta 1991 upokojil, je odhajal poln načrtov o tem, kako si bo uredil življenje na svoji domačiji v krogu svojcev in sokrajanov. Od srca smo mu želeli, da bi svoje zamisli uresničil in dolgo užival zasluženi pokoj. Še se je oglašal na šoli, a ob svojih obiskih nikdar ni potožil, da bi bilo kaj narobe z njegovim zdravjem. Zato nas je tem bolj pretresla vest, da mu je zahrbtna bolezen tako zgodaj prekinila življenjski tok. Od nas je odšel učitelj in raziskovalec, ki je pustil svojo sled v strokovnem socialnem delu in ki se je zapisal v srca svojih kolegov, sodelavcev in študentov.

Anton Kikelj se je rodil 6. junija 1935 v Zapotoku. Leta 1944 mu je Črna roka ubila oba starša, ker sta sodelovala s partizani, tako da so ga še ne desetletnega evakuirali k zaveznikom v Bari. Po koncu vojne je končal osnovno šolo v Splitu, srednjo vojaško šolo in vojno akademijo za veziste v Zagrebu, nato pa služboval kot oficir v raznih krajih Jugoslavije, nazadnje kot predavatelj v šoli za veziste v Ljubljani, dokler se ni leta 1964 demobiliziral in nato več let služboval kot predavatelj obrambe in zaščite po srednjih šolah v Ljubljani.

Na tedanji Višji šoli za socialne delavce v Ljubljani se je zaposlil leta 1976 kot profesor višje šole za predmet Temelji splošnega ljudskega odpora in družbene samozaščite. Nismo pričakovali, da bo poklicni oficir za zveze in komandant partizanske brigade Teritorialne obrambe pripravljen prispevati k oblikovanju vede o socialnem delu. A v primeru prof. Kiklja smo se motili.

V predmet je že kmalu začel vnašati prvine socialnega dela v vojni, ob naravnih in drugih hudih nesrečah in je tako postopoma oblikoval povsem nov predmet, ki ga je razvijal na bogatih izkušnjah vojaškega poveljnika, s poznavanjem spreminjajočih se obrambnih konceptov in v neprestanem stiku z dogajanji na terenu ob različnih ujmah, ki so prizadevale posamezna področja naše domovine. Ko je bil predmet TSLO odpravljen, mu ni bilo težko sestaviti novega programa in nadaljevati predavanja iz predmeta Socialno delo v izrednih razmerah, katerega vsebino je neprestano dopolnjeval z novimi raziskovalnimi ugotovitvami. Občutljivo je zaznaval naivnosti in napake pri organizaciji pomoči ljudem, ki so jih prizadele ujme in prispeval k oblikovanju strokovne doktrine tega področja.

Drugo področje njegovega raziskovanja je bila zgodovina socialnega varstva. Skupaj s kolegi je izvedel obširno raziskavo o socialnem skrbstvu med NOB in v povojni izgradnji in raziskoval socialne razmere in ukrepe v obdobju administrativnega upravljanja, v svoji zadnji raziskavi pa je segel tudi v čas neposredno pred 1. svetovno vojno, med njo in po njej. Čeprav ni bil zgodovinar po stroki, je svoje živo zanimanje za zgodovino našega strokovnega področja znal prenesti tudi na študente, ki jim je bil mentor pri diplomskih nalogah o zgodovini socialnega varstva pri nas.

Tretje področje njegove raziskovalne in praktične dejavnosti so bile humanitarne organizacije. Ni ga zanimalo apologetsko poveličevanje vloge te ali one organizacije, temveč le izkustveni podatki o njeni dejavnosti in uspešnosti. Njegovo podrobno

poznavanje pravnih osnov in organiziranosti teh organizacij nam je koristilo, ko je Slovenijo preplavil val beguncev in izgnancev zadnje balkanske vojne. Leta 1986 je kot zgodovinsko reminiscenco med več drugimi do tedaj objavljenimi strokovnimi članki objavil tudi članek o bosanskih otrocih v Sloveniji v letih 1945–1951, kot bi slutil, da se bomo spet srečali z bosanskimi begunci. Pomembno je prispeval k organizaciji pomoči hrvaškim in bosanskim beguncem. Še pred prelomnimi družbenimi spremembami v začetku 90-tih let je bil med prvimi, ki so podpirali pluralistično odpiranje šole in stroke. Kot visok oficir Teritorialne obrambe na ljubljanskem področju je odigral pomembno vlogo pri osamosvojitvi Slovenije.

Še v pokoju je nadaljeval s svojim raziskovanjem in še leta 1993 objavil pregled dobrodelnosti v okviru različnih cerkva na Slovenskem. Študente je usmerjal v prakso v humanitarnih organizacijah, jim bil mentor pri diplomskih nalogah. Socialne delavce je v seminarjih strokovnega izpopolnjevanja seznanjal z doktrino pomoči ob ujmah, predaval je v tečajih specializacij. Če je le mogel, je sam šel na teren, da se je na svoje oči prepričal o dogajanju in svetoval praktikantom.

Iz tega kratkega in nepopolnega pregleda je razvidna širina njegovih strokovnih interesov in dejavnosti, ki daleč presegajo njegovo osnovno vojaško izobrazbo, in v grobih potezah je naznačen njegov prispevek k vedi o socialnem delu v izrednih razmerah, k zgodovini socialnega varstva in teoriji humanitarnih dejavnosti. Njegov prispevek še ni poglobljeno in natančno ovrednoten, vendar nas že to, kar o njem vemo, obvezuje, da nadaljujemo njegovo delo.

Čeprav je njegov strokovni prispevek nesporen, se bomo profesorja Kiklja vendarle spominjali zlasti po njegovi topli človečnosti. Njemu samemu je vojna pustila neizbrisen pečat. Kot otrok in mladenič je spoznal zlo, ki ga lahko človek prizadene človeku, pa tudi človekovo ranljivost, sočutje in solidarnost. Globoko v sebi je podoživljal stiske ljudi, ki morajo zapustiti svoj dom; ki ostanejo brez svojih najdražjih; brez imetja; ki se trudijo vživeti v tuje okolje; ali ljudi, ki preživljajo osebne življenjske stiske. Znal se je dvigniti nad zamere in maščevanje in odpustiti.

Številni študentje se ga bodo spominjali kot strokovnjaka na njegovem področju, dobrega predavatelja, zahtevnega, a vendar razumevajočega učitelja, pa hkrati prijatelja, ki ni poudarjal svoje formalne vloge in statusa, ampak se je, osebno skromen, čeprav bi imel dovolj razlogov za vzvišeno držo, rad z njimi prijateljsko pomenil in tudi poveselil.

Profesorja Toneta Kiklja bomo ohranili v prijaznem spominu.

Blaž Mesec

D O K U M E N T I

KODEKS ETIKE SOCIALNIH DELAVK IN DELAVCEV SLOVENIJE

Ker lahko v socialnem delu etično primernost oz. neprimernost profesionalnih postopkov presojamo samo na posamičnem nivoju vsakega konkretnega primera, je na splošni ravni možno opozoriti zgolj na najočitnejše nepravilnosti in odstopanja od temeljnih etičnih načel socialne profesije. Kodeks torej ne more predstavljati izčrpne zbirke pravil, s katerimi bi regulirali vsa možna etična ravnanja profesionalcev v socialnem delu. Lahko pa opozarja na tiste minimalne in splošno sprejete kriterije, ki jih je treba nujno upoštevati v situacijah, ki zahtevajo etično presojo.

S tem namenom socialne delavke in delavci – izhajajoč iz temeljnih pravic uporabnikov in iz spoznanj pri delu z njimi – sprejemamo naslednji

KODEKS ETIKE SOCIALNIH DELAVK IN DELAVCEV SLOVENIJE

I. UVODNE DOLOČBE

1. ČLEN

Osnovna naloga socialnih delavk/delavcev je, da se osredotočajo na probleme, ki jih imajo posamezniki, skupine ali cele skupnosti pri integraciji v tista socialna okolja, ki so za njih življenjsko pomembna.

Zaradi vse večje kompleksnosti, spremenljivosti in nepredvidljivosti življenjskih razmer postajajo v socialnem delu (poleg neposredne pomoči) vse bolj pomembna tudi taka znanja in veščine,

- s katerimi razvijamo samopomoč in omogočamo ljudem uporabiti njihove lastne sposobnosti za reševanje problemov
- s katerimi izboljšujemo dostopnost uporabnikov do obstoječih ali novih virov pomoči
- s katerimi vplivamo na zakonsko regulacijo socialnih pravic in na prilagajanje ter razvoj socialne politike.

2. ČLEN

Etične norme in pravila, vsebovana v tem kodeksu, zavezujejo vse socialne delavke/delavce, diplomant(k)e Visoke šole za socialno delo v Ljubljani oziroma drugih šol in programov, ki izobražujejo za socialno delo.

Socialne delavke/delavci se ravnajo po tem kodeksu ne glede na področje socialnega dela, kjer so aktivni, in ne glede na ustanovo, v kateri so zaposleni.

3. ČLEN

V primerih, ko se pod vodstvom socialne delavke/delavca vključujejo v socialno delo tudi osebe brez ustrezne izobrazbe (strokovnjaki drugih profilov, praktikanti, prostovoljni delavci), je za upoštevanje tega kodeksa pri njihovem delu odgovorna socialna delavka/delavec.

II. ODNOS DO UPORABNIKOV

4. ČLEN

Delo socialne delavke/delavca mora biti vselej v pomoč in korist uporabnikom, s katerimi dela. Tega ne sme ogroziti noben drug(ačen) interes ali namen.

5. ČLEN

Socialna delavka/delavec pri delu z uporabnikom uporablja predvsem strokovno znanje in veščine; vsa druga sredstva oziroma načine pa le, če niso v nasprotju s tem in če koristijo uporabniku.

6. ČLEN

Delo socialne delavke/delavca mora biti antidiskriminatorno usmerjeno, kar pomeni:

• da pri svojem delu uporabnikov ne sme izključevati, omejevati ali zapostavljati na podlagi rase, barve kože, spola, narodnostnega ali etničnega porekla, gmotnega in družbenega položaja, življenjskega stila, seksualne, verske ali idejne usmerjenosti, morebitne socialne označenosti, zmanjšanih duševnih oziroma telesnih sposobnosti;

• da zavrne kakršnokoli sodelovanje v postopkih, ki niso v skladu z načelom iz zgornje alineje;

• da na kršitve načela iz prve alineje opozarja zlasti svoje koleg(ic)e, vodstvo ustanove, v kateri se to zgodi, po potrebi pa o tem obvesti tudi pristojno ter širšo javnost.

7. ČLEN

Zaradi spoštovanja osnovnih človekovih pravic in zaradi posebnosti strokovnega pristopa (npr. zaupnost) socialna delavka/delavec izrecno varuje v svojih postopkih zlasti posameznikovo osebnost, osebno dostojanstvo, zasebnost in nedotakljivost stanovanja uporabnika, s katerim dela.

8. ČLEN

Socialna delavka/delavec pri delu z uporabnikom ne sme v nobenem primeru žaliti njegove osebe, njegovih stališč, njegovih vrednot ali njegovega čustvenega doživljanja. Če je potrebno, pa mu lahko pove svoje mnenje o tem in ga opozori na morebitno neprimernost njegovih dejanj ali namenov oziroma na njihove posledice.

9. ČLEN

Socialni delavki/delavcu je prepovedano izsiljevanje in fizično oziroma psihično nasilje nad uporabnikom v kakršnikoli obliki. Prav tako je prepovedana udeležba v takih postopkih, njihovo podpiranje in tudi toleriranje.

10. ČLEN

Spoštovati se mora morebitna zahteva uporabnika do izbire ustreznejše(ga) socialne(ga) delavke/delavca oziroma do zamenjave. Pri tem mora socialna delavka/delavec uporabniku pomagati po svojih možnostih.

11. ČLEN

Če socialna delavka/delavec oceni, da ne more nuditi strokovne pomoči uporabniku, ki se je obrnil nanj(o) – bodisi zaradi pomanjkanja ustreznega znanja, zaradi preobremenjenosti z drugim strokovnim delom ali zaradi nepremagljivih osebnih zadržkov – mora o tem uporabnika informirati že ob prvem stiku na zanj sprejemljiv način in mu hkrati zagotoviti potrebno pomoč pri ustreznejšem strokovnjaku.

12. ČLEN

Socialna delavka/delavec mora uporabnika že na začetku postopka seznaniti o pričakovanjih, vsebini, načinu ter obsegu strokovnega dela v zvezi z obravnavo njegovega primera.

Prav tako mora uporabniku posredovati vse pomembne informacije o njegovih pravicah, možnostih in načinu njihove uveljavitve.

Zgornje zahteve so uresničene takrat, če so tovrstne informacije podane na način, ki je uporabniku razumljiv.

13. ČLEN

Socialna delavka/delavec mora spoštovati zasebnost vsakega (tudi bivšega) uporabnika in zagotoviti ter varovati tajnost vseh informacij o njem, ki jih pridobi pri svojem strokovnem delu. To velja tudi v primeru, ko preneha opravljati svoj poklic.

14. ČLEN

Socialna delavka/delavec zbira in evidentira samo tiste podatke o uporabniku, ki jih potrebuje za svoje strokovno delo. Na ta način zbrane osebne podatke mora uporabljati samo v skladu z namenom, s katerim so bili zbrani.

15. ČLEN

Informacije o uporabniku sme socialna delavka/delavec posredovati drugim zainteresiranim le, če ve, za kakšen namen bodo uporabljene in če je hkrati izpolnjen eden od naslednjih dveh pogojev:

a) če so informacije o uporabniku v neosebni obliki (tj., da onemogočajo razkritje njegove osebne identitete) in če jih drugi zainteresirani uporabljajo v strokovne, raziskovalne, statistične, supervizijske ali edukacijske namene;

b) če socialna delavka/delavec v zvezi s posredovanjem informacij drugim osebam ali ustanovam dobi osebno dovoljenje od uporabnika, da lahko to stori, in če ga hkrati seznani z možnimi posledicami.

Socialna delavka/delavec lahko posreduje podatke o uporabniku mimo gornjih določil samo v izjemnih primerih, če s tem prepreči življenjsko ali drugo hujšo nevarnost, vendar se mora prej posvetovati s pristojnim strokovnim organom in nosi polno odgovornost za vse nastale posledice.

16. ČLEN

Socialna delavka/delavec mora uporabniku, s katerim dela, omogočiti vpogled v vso dokumentacijo, ki je nastala ali nastaja v zvezi z njim. Pri tem ne sme biti ogrožena tajnost podatkov drugih uporabnikov.

17. ČLEN

Socialna delavka/delavec mora uporabnika obvestiti in dobiti njegov pristanek pred morebitnim snemanjem njunega razgovora na avdio ali video trak. Tovrsten zapis se obravnava kot vsaka druga dokumentacija o njem.

18. ČLEN

V primerih, ko socialna delavka/delavec prejme plačilo za svoje strokovno delo neposredno od uporabnika, ga mora pred obravnavo seznaniti s ceno svojega dela.

Cene storitev, ki jo določi uporabniku na začetku svojega dela z njim, ne sme povečati brez privolitve uporabnika.

Brezplačna storitev materialno šibkim uporabnikom in zlasti tistim, ki so v denarni stiski, je za socialno delavko/delavca častno dejanje.

19. ČLEN

Za socialno delavko/delavca je prepovedano prejemanje materialnih daril in nematerialnih uslug v zvezi s pričakovanim ali opravljenim strokovnim delom.

III. ODNOS DO PROFESIONALNEGA OKOLJA

20. ČLEN

Socialna delavka/delavec si pri sodelovanju s svojimi kolegi(cami) kot tudi s strokovnjaki(njami) drugih strok prizadeva, da razlike v izobrazbi, položaju, znanju, v prakticiranih delovnih metodah in osebnem prepričanju ne bodo ovira, pač pa korist vseh.

Socialna delavka/delavec se zavzema za solidarnost in sodelovanje z vsemi strokovnjaki(njami) in ustanovami, enako s podrejenimi kot z nadrejenimi – razen v primerih, ko bi tako ravnanje utegnilo kakorkoli škoditi bivšim, sedanjim ali potencialnim uporabnikom oziroma ugledu socialne profesije.

21. ČLEN

Socialna delavka/delavec se vključuje v supervizijske oblike dela in tudi sicer po potrebi sodeluje s svojimi kolegi(cami) in drugimi strokovnjaki(njami). Obvezno pa se mora z njimi posvetovati,

- če je pri svojem delu v kakršnihkoli strokovnih dilemah ali
- če obstaja verjetnost, da bi bila opusti-

tev konzultacije z drugimi škodljiva za uporabnika.

22. ČLEN

Morebitna razhajanja ali konflikte z drugimi kolegi(cami), nadrejenimi ali podrejenimi, mora socialna delavka/delavec vselej razmejiti od osebnih, neprofesionalnih interesov.

23. ČLEN

Če socialna delavka/delavec ravna v skladu s tem kodeksom, s spoznanji socialne stroke ter z ugotovitvami drugih znanosti, mora biti njeno (njegovo) strokovno delo neodvisno in neovirano.

Za to so odgovorne zlasti osebe in organi, ki so socialni delavki/delavcu nadrejeni.

24. ČLEN

Svoje izkušnje in znanje socialna delavka/delavec prenaša zainteresiranim kolegicam in kolegom, drugim sodelavkam in sodelavcem, pripravnicam in pripravnikom, študentskim praktikantkam in praktikantom ter prostovoljkam in prostovoljcem v socialnem delu.

25. ČLEN

Socialna delavka/delavec se mora pri svojem delu nenehno zavedati, da znanje, pridobljeno na katerikoli stopnji formalnega izobraževanja, kot tudi izkušnje, dobljene s strokovnim delom, niso nujno splošno uporabne, sploh pa ne popolne niti trajne.

Zato socialna delavka/delavec svoje strokovno znanje in veščine nenehno preverja ter izpopolnjuje s samoizobraževanjem, s sodelovanjem s kolegi(cami), z vključevanjem v supervizijske ter druge formalne in neformalne oblike izobraževanja.

Formalna izobrazba je pogoj za opravljanje strokovnega dela, permanentno izobraževanje pa je pogoj za delovno uspešnost.

26. ČLEN

V ustanovah in delovnih okoljih, kjer se (vz)trajno krši katerokoli načelo iz tega kodeksa, se socialna delavka/delavec ne zaposluje, ker s tem varuje lastni strokovni ugled in ugled socialne stroke, ki jo kot strokovnjak(inja) predstavlja.

27. ČLEN

Vsak ima pravico opozarjati socialne delavke/delavce na moralne norme tega kodeksa in od njih zahtevati, da se ravnajo po njem.

Zgornje določilo pa je hkrati moralna dolžnost za član(ic)e strokovnih organizacij s področja socialnega dela in za predstavnike javnih ter drugih socialno varstvenih zavodov.

IV. ODNOS DO ŠIRŠEGA DRUŽBENEGA OKOLJA

28.ČLEN

Socialna delavka/delavec se zavzema za izboljšanje uspešnosti in učinkovitosti svojega dela in za čimvečjo dostopnost socialnih storitev, ustanov in virov pomoči za vse, ki jih potrebujejo.

Tak pristop naj bo izražen tako v neposrednem delu z uporabniki kot tudi v drugih stikih s strokovno in laično javnostjo.

29. ČLEN

Profesionalnost socialne delavke/delavca vključuje angažiranje tudi na tistih družbenih vprašanjih in področjih, ki so s strokovnim socialnim delom zgolj v posredni, a pomembni zvezi. V tem smislu se zavzema za take socialno-politične, zakonodajne ali pa civilno-družbene iniciative, ki so v prid uporabnikom socialnega dela.

Pri takem delovanju se socialna delavka/delavec sklicuje izključno na strokovne argumente.

V. KONČNE DOLOČBE

30. ČLEN

Moralno odgovornost za kršitve tega kodeksa ugotavlja častno razsodišče Društva socialnih delavk in delavcev Slovenije.

31. ČLEN

Odločanje častnega razsodišča je javno. Njegova presoja primerov, v katerih je kršeno katerokoli načelo tega Kodeksa, pa ima moralne posledice in se lahko objavi v javnih medijih, če je to koristno za uporabnike ali za profesijo.

32. ČLEN

Kodeks etike socialnih delavk in delavcev Slovenije začne veljati, ko ga sprejme Skupščina Društva socialnih delavk in delavcev Slovenije.

33. ČLEN

Ker je ta kodeks obvezen za vse, ki se profesionalno ukvarjajo s socialnim delom, mora biti socialnim delavkam/delavcem dostopen na vseh ustanovah, kjer se zaposlujejo ali izobražujejo.

Ustanove in organizacije, ki zaposlujejo socialne delavke/delavce, morajo zagotoviti dostopnost tega kodeksa tudi svojim uporabnikom in zainteresirani javnosti.

tev konzultacije z drugimi škodljiva za uporabnika.

23. ČLEN

Kodeks etike socialnih delavk in delavcev Slovenije začne veljati, ko ga sprejme Skupščina Društva socialnih delavk in delavcev Slovenije.

24. ČLEN

Kar je za kodeks obvezen za vse, ki delujejo profesionalno ukvarjajo s socialnim delom, mora biti socialnim delavkam/delavcem dostopen na vseh ustanovah, kjer se zaposlujejo/izvajajo socialno varstvene storitve in organizacijah, ki zaposlujejo socialne delavke/delavce, morajo zagotoviti dostopnost kodeksa tudi uporabnikom in zainteresirani javnosti.

Za to so odgovorne vlasti osebe in organi, ki so socialni delavki/delavcu nadrejeni.

25. ČLEN

Socialna delavka/delavec se mora pri svojem delu nenehno zavedati, da znanje, pridobljeno na katerikoli stopnji formalnega izobraževanja, kot tudi izkušnje, dobljene s strokovnim delom, niso nujno splošno uporabne, sploh pa ne popolne niti trajne.

Zato socialna delavka/delavec svoje strokovno znanje in veščine nenehno preverja ter izpopolnjuje s samoizobraževanjem, s sodelovanjem s kolegi(cami), z vključevanjem v supervizijske ter druge formalne in neformalne oblike izobraževanja.

Formalna izobrazba je pogoj za opravljanje strokovnega dela, permanentno izobraževanje pa je pogoj za delovno uspešnost.

26. ČLEN

Socialna delavka/delavec se zavzema za izboljšanje uspešnosti in učinkovitosti svojega dela in za čimvečjo dosegljivost socialnih storitev, ustanov in vsem, ki jim za vse, ki jih potrebujejo.

Tak pristop naj bo izražen tako v neposrednem delu z uporabniki kot tudi v drugih stikih s strokovno in laično javnostjo.

27. ČLEN

Profesionalnost socialne delavke/delavca vključuje angažiranje tudi na tistih družbenih vprašanjih in področjih, ki so s strokovnim socialnim delom zgolj v posredni, a pomembni zvezi. V tem smislu se zavzema za take socialno-politične zakonodajne ali pa civilno-družbene iniciative, ki so v prid uporabnikom socialnega dela.

Pri takem delovanju se socialna delavka/delavec sklicuje izključno na strokovne argumente.

P O V Z E T K I

Bernard Stritih

NA POTI K AVTONOMIJI SOCIALNEGA DELA KOT STROKE IN ZNANOSTI

Doc. dr. Bernard Stritih je predavatelj socialnega dela na Visoki šoli za socialno delo v Ljubljani.

Začetki socialnega dela v ZDA in Evropi se razlikujejo: ameriško socialno delo je zaznamovano z optimizmom pionirstva pri osvajanju Zahoda, evropsko pa z nerešljivostjo nasprotja med velikimi idejami in praktično pametjo. Socialna diagnoza Mary Richmond ni podobna psihiatrični diagnozi, ampak poudarja svojskost vsakega posameznika v njegovem socialnem kontekstu. Posebna funkcija socialnega dela, na kateri gradi svojo avtonomijo, je pomoč ljudem, ki jim grozi socialna izključitev. Avtonomnost socialnega dela je nujna za kontinuirano razvijanje odnosov z drugimi avtonomnimi družbenimi podsistemi. Sodobni človek je samozadosten, ko zmaguje, zelo težko pa se zave svoje ranljivosti in se v krizah še bolj osami, tako da človeška pomoč v naravni socialni mreži ne zadostuje. Tu nastane potreba po socialnem delu, torej po iskanju možnosti, kje v okolju se lahko ta človek vključi v odnosno mrežo. Socialno delo ni orodje socialne politike, temveč se razvija v generično stroko in znanost, ki neguje tudi učenje iz nenamernih napak in spodrsljajev.

Srečo Dragoš

OD ETIOLOGIJE K EKOLOGIJI ROBOV

Doc. dr. Srečo Dragoš je predavatelj obče sociologije na Visoki šoli za socialno delo v Ljubljani.

Socialno delo je kot dejavnost že po definiciji ujeto v paradoks »mejnih« ved, osredotočenih na tisto, kar pri drugih ostaja na robu njihovega zanimanja. Kot profesija pa je (v primerjavi z razvitejšimi, ki imajo daljšo tradicijo) na teoretskem, strukturnem in kadrovskem področju v marginalnem položaju. Zato gre za pomembno vprašanje, kako se bo socialno delo razvijalo v prihodnje. Premislek o teh treh področjih na način, ki ga avtor opredeli kot ekologijo robov, nakazuje nekatere možnosti marginalnosti, ki jih lahko izkoristimo v pozitivno smer. Zlasti moramo biti pozorni do razmejitev v notranjem okolju lastne profesije in do relacij navzven, tj., do drugih sistemov. V ta namen je lahko uporabna navezava na Parsonsovo shemo štirih funkcij, ki opozarja na sistemske pogoje, ki jim mora zadostiti tudi socialno delo kot profesionalni sistem. Aplikacijo Parsonsove sheme (AGIL) na socialno delo podaja avtor v zaključku tega prispevka.

Danica Hrovatič

NEPROFITNE NEVLADNE ORGANIZACIJE – NOV PROSTOR ZA SOCIALNO DELO

Danica Hrovatič je diplomirala na Fakulteti za družbene vede in Visoki šoli za socialno delo s področja neprofitnih organizacij. Zaposlena je pri Socialni zbornici Slovenije, kjer se ukvarja s področjem socialnega varstva.

Socialno delo kot stroka in neprofitne nevladne organizacije kot organizacijski prostor za izvajanje dejavnosti sta med seboj neposredno povezana. Neprofitne nevladne organizacije nastajajo ob profitno orientiranem in javnem sektorju. Tovrstne organizacije so za socialne delavke/ce, ki so doslej svojo dejavnost izvajali v okviru javnih zavodov, novi delovni izzivi in možnosti zaposlovanja. Prispevek predstavlja možnosti organiziranja in vključevanja socialnih dejavnosti, ki nastajajo na podlagi iniciativ civilne družbe in odgovornih posameznikov, v nevladne oblike organiziranosti: skupine za pomoč in samopomoč, društva, zavode, ustanove, zasebništvo, podjetja ali samostojne socialne programe. Neprofitno nevladne organizacije se pri delu srečujejo z različnimi problemi, ki nastajajo zaradi pomanjkanja strukture. Pomembni elementi pri tvorjenju strukture so zlasti trije: vzpostavljanje partnerskih odnosov z državo in profitnim sektorjem, financiranje z uporabo različnih virov sredstev in kadrovanje v smeri uravnoteženosti med delom prostovoljcev in profesionalno zaposlenih delavcev. Struktura neprofitno nevladnih organizacij je potrebna pri

konstituiranju neprofitnega sektorja, ne samo kot dopolnilnega, ampak tudi enakovrednega v sistemu blaginje.

Vesna Leskošek

NOVA RAZMERJA MED DRŽAVO IN CIVILNO DRUŽBO

Dipl. soc. del. Vesna Leskošek je vodja Centra za pomoč mladim v Ljubljani.

V nekaj letih pluralnega sistema socialnega varstva se je poleg javnih služb razvila široka mreža programov nevladnih organizacij. Te so zaradi svojih značilnosti pričele spreminjati klasične socialno varstvene koncepte in vnesle nova razumevanja odnosa med uporabniki storitev in izvajalci. S tem so vplivale tudi na spremembo razumevanja vloge profesionalcev in profesionalnosti same. Novosti na področju socialnega varstva so, kot vidimo iz javnih razpisov, že vpete v sistem, so zaželene in spodbujane. Tudi zato, ker postajajo institucionalna norma za vstop v Evropsko Unijo. Sedaj je čas za nov korak. Ta je zlasti v zagotavljanju kvalitete, dobrih pogodbenih odnosih, planiranju in ugotavljanju potreb. Brez zadnjega bodo dejavnosti narekovale predvsem organizacije iz lastnih ambicij in ne ljudje, ki servis potrebujejo.

Srečo Dragoš

DRUŽBENI POGOJI AVTONOMIJE UPORABNIŠKIH SKUPIN

Avtonomija uporabnikov pomeni avtonomijo na dveh osnovnih ravneh, psihični in socialni. Avtor se v prispevku osredotoča zlasti na drugo raven in v tej zvezi postavi štiri teze. Prvič: Slovenija na socialnem področju ne zaostaja bistveno za evropskim prostorom – razen v razvitosti uporabniških skupin. To pomeni, da je (kljub evropski primerljivosti) okolje, potrebno za afirmacijo avtonomije uporabniških skupin pri nas, nerazvito, saj še vedno bolj zavira kot pa stimulira samoorganizacijo uporabnikov. Drugič: sistemska avtonomija uporabniških skupin pomeni zlasti samostojnost glede na politični in glede na ekspertni sistem. Na področju osamosvajanja od politike je v zadnjih letih prišlo do pomembnih premikov. Tretjič: pri razmejitvi uporabniških od ekspertnih mrež smo še na začetku. Četrtič: sodelovanje med uporabniškimi skupinami in VŠSD kot ekspertno ustanovo bo tudi v prihodnje nujno, a bolj omejeno (ozko profilirano). Zato bodo za uporabniška združenja priporočljive intenzivnejše povezave zlasti s Socialno zbornico Slovenije in z novim Društvom socialnih delavk in delavcev Slovenije.

Marjan Vončina

VIDIKI PROFESIONALIZACIJE SOCIALNEGA DELA V SLOVENIJI

Marjan Vončina je socialni delavec in diplomirani sociolog, direktor Centra za socialno delo Ljubljana Moste in predsednik društva Altra.

Avtor uvodoma opozarja na spremembe v sistemu socialnega varstva in na nove vrednostne orientacije, ki zahtevajo premislek in ustrezno akcijo socialnih delavcev. Spremembe v sistemu socialnega varstva vplivajo tudi na možnosti zaposlovanja socialnih delavcev in delavk, pri čemer lastna skrb za izboljšanje pogojev za profesionalno udejstvovanje postaja temeljna družbena zahteva od poklica socialnega delavca. V nadaljevanju so ločeno prikazani problemi, s katerimi se srečujejo socialni delavci glede na to, v katerem sektorju družbe so zaposleni. Temeljni problem socialnih delavcev, ki delajo v javnem sektorju, so pomanjkljiva regulacija in nedefinirani cilji pri uvajanju socialnovarstvenih storitev. Temeljni problem socialnih delavcev, zaposlenih v nevladnem sektorju, je nestabilno financiranje programov. Temeljni problem socialnih delavcev, ki so zaposleni v delovnih organizacijah, pa se kaže v nedefinirani vlogi socialnega dela v profitnih organizacijah.

Vida Miloševič-Arnold

NEKATERE ZNAČILNOSTI SOCIALNEGA DELA V SLOVENIJI (S POUDARKOM NA JAVNEM SEKTORJU)

Vida Miloševič Arnold, dipl. soc. del., spec. supervizije, predava uvod v socialno delo, socialno delo s starimi ljudmi, supervizijo v socialnem delu in mreže in storitve socialnega varstva na Visoki šoli za socialno delo v Ljubljani.

V pričujočem članku avtorica analizira dosedanji razvoj socialnega dela in stopnjo njegove sedanje profesionaliziranosti v Sloveniji. Pri tem se deloma opira na rezultate raziskave o profesionalnosti

socialnega dela v Sloveniji iz leta 1997. Opozarja na pojmovanje predmeta socialnega dela kot prakse in na sodobne paradigmatske premike v socialnem delu ter na njihovo aplikacijo v našem strokovnem prostoru. V nadaljevanju razpravlja o aktualnih procesih, ki se kažejo zlasti na področju javnega sektorja, in predlaga določene spremembe, ki bi socialnemu delu zagotovile boljši družbeni status, s tem pa tudi boljše storitve uporabnikom.

Gabi Čačinovič Vogrinčič

SOCIALNO DELO Z DRUŽINO: PRISPEVEK KONSTRUKTIVIZMA

Izr. prof. dr. Gabi Čačinovič Vogrinčič predava psihologijo družine in socialno delo z družino na Visoki šoli za socialno delo v Ljubljani.

Članek obravnava prispevek konstruktivizma k teoriji in praksi socialnega dela. Ključni pojmi v stroki – socialnodelavski delovni odnos, instrumentalna definicija problema, udeleženi v problemu in rešitvi, osebno vodenje – dobijo nov pomen, če jih povežemo z etiko participacije pri ustvarjanju nove zgodbe v odprtem prostoru za pogovor. Socialno delo se definira tudi kot raziskovanje in soustvarjanje zgodb, ki dajejo smisel življenju; temelji na razumevanju, sporazumevanju, dogovoru, v spoštovanju edinstvenosti. Pogoji za oblikovanje socialnodelavskih projektov pomoči na dialoški način so analizirani skozi tekste Roberte Greene in Andersonove in Goolishiana.

Anica Klemenc-Žvikart

MODELI OBRAVNAVE DRUŽIN PRI CENTRIH ZA SOCIALNO DELO IN STROKOVNE DILEME MED TEORIJO, PRAKSO IN DRŽAVO

Anica Klemenc-Žvikart je diplomirana socialna delavka, zaposlena na Centru za socialno delo Dravograd.

V članku so opisani modeli obravnave pri centrih za socialno delo v primerih odločanja o dodelitvi otrok, stikih in drugih pomembnih vprašanjih za življenje otrok po razpadu izvenzakonske skupnosti ali zakonske zveze, kjer so pooblastila za odločanje z zakonom zaupana centrom za socialno delo in se starši ne morejo sami sporazumeti o teh vprašanjih. Poudarjeno je vprašanje razmejitve strok in organizacije dela z namenom razmišljanja o kvalitetnejšem in učinkovitejšem delu. Kot pomemben element pri doseganju teh ciljev pa je prikazan vnos koncepta prve socialne pomoči v prakso socialnega dela in možnosti ob tem.

Tanja Lamovec

PROTISLOVJA DRUŽINSKE SKRBI ZA UPORABNIKE PSIHIATRIJE

Prof. dr. Tanja Lamovec je predavateljica na oddelku za psihologijo Filozofske fakultete v Ljubljani in predsednica društva Paradoks.

Članek razkriva številna protislovja družinske oskrbe ljudi z dolgotrajnimi psihičnimi stiskami. Sodobna nuklearna družina nima pogojev za tako skrb, vendar pa tradicija in država tako pomoč pričakujeta. V razvitih deželah se lahko take osebe vključujejo v številne programe in tako preživijo del dneva zdoma, pri nas pa je teh možnosti malo in dobivajo le neznatno podporo države. Družine in še zlasti matere teh oseb se srečujejo s številnimi izvori stresa, ki jih strokovnjaki le slabo poznajo ali jim ne posvečajo pozornosti. Članek poskuša sistematizirati nekatere teh dejavnikov. Čeprav je primarna skrbnica navadno mati, bivanje osebe z dolgotrajnimi stiskami močno spremeni tudi življenje drugih družinskih članov (sorojencev, zakoncev, otrok). V težnji za preživetje si družine izdelajo različne strategije, s katerimi se poskušajo prilagoditi na težko situacijo. Nekatere teh strategij so opisane, prikazane so tudi posledice. Nakazana je tudi potreba po organizirani politični akciji družin, ki skrbijo za uporabnike psihiatrije.

Peter Stefanoski

DRUŽINA, DROGE IN SOCIALNO DELO

Dipl. soc. delavec Peter Stefanoski je zaposlen na Centru za socialno delo Ljubljana Šiška na področju dela z ljudmi v stiski, katerih del je tudi uživanje alkohola in nedovoljenih drog. Je terapevt v klubu zdravljenih alkoholikov. Pod naslovom »Kdo se pa tebe, droga, boji?«, gostuje s predavanji za starše in učitelje po slovenskih osnovnih in srednjih šolah. Za učitelje vodi tudi

24-urno delavnico z enakim naslovom.

Avtor razmišlja o strokovnih socialnodelavskih izhodiščih za delo z uživalci drog in njihovimi družinami na centrih za socialno delo. Ciljev in načinov dela z uživalci drog ne išče v »specifičnih značilnostih« uživalcev drog, temveč v diskurzu socialnega dela ter metodiki strokovnih ravnanj in načel socialnega dela. V razmislek ponuja smernice za praktično delo z uživalci drog na centrih za socialno delo.

Vida Kramžar

DROGE IN (SUB)KULTURA: DIONIZIČNI VIDIK DRUŽBENOSTI

Mag. Vida Kramžar, sociologinja, uči družboslovne predmete na Srednji šoli Zagorje.

Analiza problema uživanja prepovedanih drog je velikokrat pojasnjevana v negativni luči kot stvar socialne patologije. Gre za enačenje med uživanjem in družbeno škodljivim ravnanjem. Tako etično posploševanje zakriva, da gre tudi pri uživalcih za element skupnosti, torej družbenosti. Vendar pa je s stališča vrednot ta družbenost pojmovana drugače. Gre za t. i. dionizični vidik družbenosti, ki je s stališča skrajnega individualizma nerazumljen. Mogoče je njegova patološkost deloma rezultat te nerazumljenosti. Na reševanje problema uživanja in odvisnosti od nelegalnih drog je treba gledati tudi s kulturnega vidika. Tako se problem razpre v globalni perspektivi in pokaže kot utesnjen v razmerje med določenimi modeli institucionalnih kultur. Njegovo reševanje pomeni tudi odpiranje meja teh kultur.

Vito Flaker

OPIS STANOVANJSKIH SKUPIN V SLOVENIJI IN ANALIZA MODELOV ŽIVLJENJA V NJIH

Doc. dr. Vito Flaker predava socialno patologijo na Visoki šoli za socialno delo v Ljubljani.

Stanovanjske skupine ponavadi opredeljujejo kot vmesne oblike med zavodsko obravnavo in civilnim življenjem v skupnosti. V tem smislu so stanovanjske skupine tipičen teren socialnega dela kot umetnosti navadnosti izjemnega. Stanovanjske skupine se med seboj razlikujejo po ustanoviteljih, stanovalcih, njihovem številu, spolu (večinoma so moški). Pogosto so prehodnega značaja in so korak pri osamosvajanju. Pogosto so locirane v navadnih soseskah, večinoma v mestih. Nekatere imajo več pravil, večinoma pa si ritem življenja v njih uravnavajo stanovalci sami. Ena osnovnih tem pogovorov je ukvarjanje z gospodinjstvom. V stanovanjskih skupinah ni opaziti posebnih vlog in klik, značilnih za zavode. Razumevanje delovanja in ravnanje osebja in stanovalcev uravnavajo različni modeli: model azila, temu soroden psihoterapevtski model, model hendikepa oz. prizadetosti, model družine z voljo po domačnosti, diskurz gospodinjskega Sizifa, modeliranje življenja po vzoru vsakdanjosti, model prostega časa in samopomočni in samoorganizirani model.

Vida Slemenšek-Kovačević

RAZVRŠČANJE OTROK IN MLADOSNIKOV Z MOTNJAMI V TELESNEM IN DUŠEVNEM RAZVOJU DILEME

Diplomirana inženirka socialnega dela mag. Vida Slemenšek-Kovačević je svetovalka ministra na Ministrstvu za delo, družino in socialne zadeve.

Avtorica se v članku ukvarja s področjem posebnega varstva in skrbi za otroke in mladostnike z motnjami v telesnem in duševnem razvoju in s tem v zvezi poudarja potrebo razumevanja koncepcije globalne razvojne strategije invalidskega varstva v Sloveniji ter celostnega pristopa v obravnavi teh otrok in mladostnikov. Zlasti poudarja pomen in nujnost interdisciplinarnega pristopa v sedanji in prihodnji mreži strokovnih služb in sistemu usposabljanja, z vgrajenim postopkom razvrščanja, ki omogoča razvrstitev na podlagi temeljite diagnostične in timske obravnave v razvoju motenega otroka, glede na vrsto in stopnjo prizadetosti, ter predlaganje ustreznega usposabljanja in nadaljne obravnave glede na njegove posebne probleme in potrebe. Pojasni, da dileme na tem področju povzročajo predlogi o razvojnem procesnem razvrščanju s pomočjo individualnih in individualiziranih programov, ki so skladni z otrokovim razvojem, učenjem (česa se je sposoben naučiti in kako) in možnostmi za doseganje postavljenih ciljev ter zakonsko opredelitvijo pristojnosti šolskih uprav za izdajo odločb v postopku usmerjanja otrok s posebnimi potrebami.

Majda Knehtl

SOCIALNE PREDNOSTI IN SLABOSTI INTEGRACIJE ŠOLANJA OTROK S POSEBNIMI POTREBAMI

Dipl. soc. del. Majda Knehtl dela v Zavodu za gluhe in naglušne Ljubljana.

Članek vsebuje natančnejši prikaz strokovnih mrež, služb in udeležencev, ki se vključujejo v proces obravnave in šolanja otrok s posebnimi potrebami, različnih strokovnih aktivnosti in vsestransko prepletenost strokovnih odnosov in dogajanj različnih strokovnih služb. Področje, ki pozna dokaj visoko strokovno raven obravnave, organizacije, spremljanja in vodenja (evidentiranja), bo s šolsko reformo doživelo temeljito vsebinsko in pristojnostno reorganizacijo. Nakazane so aktualne dileme glede praktičnega izvajanja tako zahtevnega področja z vidika vsebine, organizacije in finansiranja. Zastavljata se vprašanji: ali integracija sama po sebi zahteva tako korenite sistemske spremembe in posege v socialnem in sociološkem smislu in kam se bo po novi delitvi vlog strokovnih služb na tem področju umestilo socialno delo, ki je bilo do sedaj s svojo ključno vlogo učinkovito.

Mirjana Majhenič

SKRB ZA STARE – OD DRŽAVE BLAGINJE DO SAMOPOMOČI

Mirjana Majhenič je diplomirana sociologinja, zaposlena v Centru za socialno delo Maribor kot pomočnica direktorice za strokovne zadeve.

Država blaginje je povsod po svetu pokazala svojo nemoč, ko bi se morala soočiti in spopasti z naraščajočimi zdravstvenimi in socialnimi problemi prebivalstva, potem ko so razpadli sistemi tradicionalnih oblik medčloveške pomoči in solidarnosti. V procesu deinstitucionalizacije javnih služb se je kot temeljno vprašanje pokazalo razmerje moči med uporabniki in strokovnjaki. Avtorica ga razčlenjuje na aktualnem primeru soobstoja treh različnih oblik pomoči starim pri nas, v katerih se zrcalijo različne stopnje institucionaliziranosti, s tem pa tudi vpliva, iniciative in odvisnosti uporabnikov. To so: domovi za upokojence, pomoč na domu starim ljudem in skupine starih za samopomoč. Različne oblike samopomoči – skupine, organizacije in gibanja – so izziv za profesionalce tudi v naših razmer, hkrati pa ob strokovni obravnavi izjemno pomembna komplementarna sestavina obvladovanja stisk ljudi.

Pavla Rapoša Tajnšek

PERSPEKTIVE SOCIALNEGA DELA V DELOVNEM OKOLJU

Mag. Pavla Rapoša Tajnšek je predavateljica na Visoki šoli za socialno delo v Ljubljani.

Avtorica v prvem delu prispevka obravnava kritične razmere, v katerih se je socialno delo v slovenskem delovnem okolju znašlo v obdobju ekonomske in družbene tranzicije; navaja razloge, ki so pripeljali do krize, in predstavi možnosti za (re)integracijo socialnega dela v delovno okolje na novih temeljih, ki izhajajo iz strateških načel evolucijskega menedžmenta. V drugem delu predstavi vlogo socialnega dela pri usposabljanju vodij za reševanje osebnih in družinskih problemov zaposlenih; prikazen je model, ki ločuje kontrolno in nadzorno funkcijo in je sestavni del vodenja, od funkcije pomoči; predstavljene so bistvene vsebine načela usposabljanja vodij za pomoč zaposlenim.

Dušan Zapušek

MODELI SOCIALNEGA DELA V PREMOGOVNIKU VELENJE

Dipl. soc. del. Dušan Zapušek je zaposlen v Premogovniku Velenje na področju socialnega dela z invalidi.

V razmerah Premogovnika Velenje je najbolj razvit model socialnega dela v delovnem okolju kot model pomoči delodajalcem oziroma delovni organizaciji. Avtor poudari vlogo socialnega delavca kot svetovalca vodstvu za odločitve, ki so povezane s strateškim obvladovanjem invalidnosti in projektnim delom, kjer so zajeti tudi socialni ukrepi varstva pri delu. Projekt Obvladovanje invalidnosti v Premogovniku Velenje zajema pet sklopov. Ti so: predstavitev obvladovanja invalidnosti in dopolnitev podsistema uporabe invalidske zakonodaje, preprečevanje invalidnosti, zaposlitveni programi, poklicna rehabilitacija in vključitev sistema obvladovanja invalidnosti v delovno okolje.

Simona Žnidarec, Polona Erlah

TRENING ASERTIVNOSTI

Dipl soc. del. Simona Žnidarec je asistentka na Visoki šoli za socialno delo. Dipl soc. del. Polona Erlah se ukvarja s projektom Trening asertivnosti.

Prispevek je povzetek diplomske naloge z naslovom Trening asertivnosti, ki je rezultat triletnega samostojnega dela in izkušenj avtoric na tem področju. V prvem delu predstavita teoretske koncepte in modele, na podlagi katerih izvajata trening. Drugi del vsebuje predstavitev strukture treninga in je jedro prispevka. Prispevek se konča s predlogi za uporabo treninga.

Darja Zaviršek

PRISILNE IZSELITVE MED EPISTEMOLOGIJO IN PRAKSO SOCIALNEGA DELA

Doc. dr. Darja Zaviršek predava socialno antropologijo, študije spolov in teorije prizadetosti na Visoki šoli za socialno delo v Ljubljani; od leta 1997 je gostujoča profesorica na Central European University v Budimpešti. Je članica izvršnega sveta Evropske zveze šol za socialno delo (EASSW).

Članek se ukvarja s sociološko in socialno analizo prisilnih izselitev v Sloveniji. Avtorica ugotavlja, da je v njih mogoče videti primere socialnih nepravičnosti in nespoštovanja mednarodnih dokumentov v zvezi s pravico do stanovanja, ki jih je podpisala Slovenija. Iz socialne perspektive članek na študiji primera izselitve matere samohranilke z dvema otrokoma analizira procese družbenega izključevanja in opozarja, da taka izselitev ni naključna. Povezana je z nakopičenimi družbenimi devalvacijami, kot so etnična pripadnost, nizek ekonomski status, šibka socialna mreža. Državne institucije ravnajo v teh primerih tako, da namesto podpore družini družino razselijo in njene člane razmestijo po različnih državnih institucijah. Prihaja do različnih psiholoških procesov, ki praviloma obsojajo oškodovano osebo in v njej iščejo razloge za njeno stisko. Avtorica prikaže, kakšna je pri tem vloga socialnega dela in kakšna bi ob avtonomnejšem položaju socialnega dela pravzaprav morala biti.

Anka Zdovc

IZGORELOST STROKOVNJAKOV NA CENTRIH ZA SOCIALNO DELO

POVZETEK RAZISKAVE

Dipl. soc. del. Anka Zdovc je svetovalka za prvo socialno pomoč na Centru za socialno delo Domžale.

V prvem delu članka predstavi avtorica modele izgorelosti različnih avtorjev, govori o vplivu posameznih dejavnikov na proces izgorevanja in o načinih preprečevanja in razbremenjevanja. V drugem delu predstavi raziskavo, v kateri so sodelovali socialni delavci in delavke, ki delajo na centrih za socialno delo več kot petnajst let. Z njo je želela ugotoviti, katere delovne obremenitve so zanje najbolj stresne, katere stiske klientov jih najbolj prizadenejo, ali imajo pri svojem delu podporo, kakšna je stopnja izgorelosti, kako se kažejo znaki izgorelosti. Rezultati kažejo, da se strokovnjaki na centrih za socialno delo pogosto srečujejo s problemom izgorelosti in da je stopnja izgorelosti visoka.

Nino Rode

RAZCEP TEORIJE IN PRAKSE?

ANALIZA ČLANKOV V REVIJI SOCIALNO DELO, LETNIK 1995

Nino Rode je asistent za področje metodologije na Visoki šoli za socialno delo v Ljubljani.

Možnosti za razvoj socialnega dela se v sedanjem času širijo, hkrati pa se manjšajo možnosti za uvajanje novih spoznanj v prakso. To se odraža tudi v odnosu med praktiki in teoretiki v socialnem delu. V prispevku smo s pomočjo analize besedil proučili razlike v prispevkih v reviji Socialno delo, letnik 1995, med predavatelji z VŠSD in avtorji iz tujine (»teoretiki«) ter avtorji, zaposlenimi v socialnih ustanovah (»praktiki«). Zanimali so nas zlasti pojmi iz govora o socialnem delu nasploh, o sistemski ureditvi v socialnem delu in o posameznih področjih delovanja v socialnem delu,

potem označevanje klientov in dela z njimi in raba splošnih teoretskih pojmov. Skupine avtorjev smo primerjali glede pogostosti rabe izbranih pojmov. Za to smo uporabili korespondenčno analizo, katere cilj je spremeniti tabelo numeričnih informacij v grafični prikaz, ki nam olajša interpretacijo. Analiza kaže, da je razlika med praktiki in teoretiki predvsem v ravni abstrakcije. Praktiki govorijo zlasti o ožjih področjih dela, avtorji z VŠSD se pogosteje poglabljajo v teorijo, tuji avtorji pa bolj govorijo o socialnem delu nasploh in poudarjajo prakso. Z analizo nismo ugotovili, da bi obstajala blokada v širjenju znanj, ki smo jo predvideli, vendar se praktiki redko vključujejo v razprave o socialnem delu nasploh, vsi avtorji pa se izogibajo razpravam o sistemski ureditvi socialnega dela. To vsaj nakazuje možnost razcepa med teorijo in prakso.

Editor's Notes

The present, treble, volume of the journal (composed with the editorial help from Srečo Dragoš*) presents contributions to the conference on »Social work at the Turn of the Millennium – Dilemmas and Perspectives«, organised by University of Ljubljana School of Social Work and Association of Social Workers of Slovenia (the latter was reconstituted on this very occasion and adopted its Code of Ethics, also published in this volume). What we face here, therefore, are in many ways key texts that represent the state of the profession and education for it, the state of »practice and theory« of social work, as well as their directions and tendencies which can only be verified and »attested« in their mutual confrontation and in their publication. It is our pleasure to see that the journal* Socialno delo *significantly contributes to the development of the profession, and not merely because it brings these confrontation to the public eye but also because it may be observed from the present contributions that professionals – including »practitioners« – actually read it which, although it sounds rather logical, cannot be taken for granted. The time of the conference is undoubtedly also the time of crossroads, manifesting itself both in the diversification of services and in more precise expectations of their users, and also the time of new opportunities for their linking up into a wider network, for which familiarity with each other is all the more important.*

Editor's Notes

The present, treble, volume of the journal (composed with the editorial help from Srečo Dragoš***) presents contributions to the conference on »Social work at the Turn of the Millennium – Dilemmas and Perspectives«, organised by University of Ljubljana School of Social Work and Association of Social Workers of Slovenia (the latter was reconstituted on this very occasion and adopted its Code of Ethics, also published in this volume). What we face here, therefore, are in many ways key texts that represent the state of the profession and education for it, the state of »practice and theory« of social work, as well as their directions and tendencies which can only be verified and »attested« in their mutual confrontation and in their publication. It is our pleasure to see that the journal*** Socialno delo ***significantly contributes to the development of the profession, and not merely because it brings these confrontation to the public eye but also because it may be observed from the present contributions that professionals – including »practitioners – actually read it which, although it sounds rather logical, cannot be taken for granted. The time of the conference is undoubtedly also the time of crossroads, manifesting itself both in the diversification of services and in more precise expectations of their users, and also the time of new opportunities for their linking up into a wider network, for which familiarity with each other is all the more important.***

A B S T R A C T S

Bernard Stritih

TOWARDS THE AUTONOMY OF SOCIAL WORK AS A PROFESSION AND A SCIENCE

Dr. Bernard Stritih is Senior Lecturer of social work at University of Ljubljana School of Social Work.

The beginnings of social work differ in the USA and Europe: while American social work is marked with the optimism of the pioneers, the European one is marked with the unsolvable opposition between grand ideas and practical mind. Mary Richmond's social diagnosis does is nothing like psychiatric diagnosis; it stresses the uniqueness of each individual in his/her social context. The special function of social work and the basis of its autonomy is help to the people facing social expulsion. The autonomy of social work is indispensable for the continuous development of its relations with other autonomous social subsystems. The contemporary human is self-sufficient when he/she is winning, but it is very difficult for him/her to realise his/her vulnerability, and in crisis, he/she becomes even lonelier, so that human help in spontaneous social networks does not suffice. Here, there is the need for social work, that is, for the possibilities of new points of inclusion into relational networks. Social work is not a tool for social policy but develops into a generic profession that pays attention also to learning from unintentional mistakes and lapses.

Srečo Dragoš

FROM AETIOLOGY TO THE ECOLOGY OF MARGINS

Dr. Srečo Dragoš is Senior Lecturer of general sociology at University of Ljubljana School of Social Work.

Social work, as an activity, is by definition caught in the paradox of »borderline« sciences, centred upon what in others remains on the margin of their interest. As a profession, however, compared with those with longer traditions, it is in a marginal position regarding theoretical, structural and personnel areas. This relates to an important question of how social work will develop in the future. A rethinking the three areas in the way the author defines as ecology of margins suggests several possibilities for marginality to be benefiting. In particular, attention has to be paid to distinctions within the profession and to the relations outwards, i. e., to other systems. For this purpose, what may come handy is Parsons' scheme of four functions pointing out systemic conditions that have to be satisfied also by social work as a professional system. In the conclusion of the paper, an application of Parsons' scheme (AGIL) to social work is offered.

Danica Hrovatič

NON-PROFIT NON-GOVERNMENTAL ORGANISATIONS – A NEW SPACE FOR SOCIAL WORK

Danica Hrovatič has graduated at University of Ljubljana Faculty of Social Sciences and School of Social Work on non-profit organisations. She works for Social Chamber of Slovenia in the field of social care.

Social work as a profession and non-profit NGO's as an organisational space to carry out its activities are directly related. Non-profit NGO's emerge along profit and public sectors. For social workers who have hitherto worked in public institutions, organisations of this type represent new challenges as well as opportunities of employment. The paper presents the possibilities of organising and including social work related activities, based upon initiatives from civil society and responsible individuals, within non-governmental forms: help and self-help groups, associations, institutes or independent social programmes. Non-profit NGO's face problems arising from lack of structure. There are in particular three important elements in the formation of structure: establishing partner relation with the state and the profit sector, financing by use of various

resources, and an employment policy balancing volunteers and professionals. Non-profit NGO's need a structure to constitute the non-profit sector not merely as an »addition« but as an equivalent within the welfare system.

Vesna Leskošek

NEW RELATIONS BETWEEN THE STATE AND CIVIL SOCIETY

Social worker Vesna Leskošek is Head of Youth Aid Centre in Ljubljana.

In the few years since the introduction of the plural system of social care (in 1991) there has developed, along public services, a wide network of NGO programmes. They have begun to change classic social-care concepts and introduced new understanding of the relation between users and providers of services. Thus, they have influenced a change in understanding the role of professionals and of professionallity itself. Innovations in the field of social care have, as can be seen from public tenders, already become part of the system, being desirable and stimulated. Also because they are becoming the institutional norm for joining European Union. Now, however, the time has come for a new step, in particular regarding assurance of quality, good contractual relations, planning and establishing needs. Without the latter, activities will be directed mainly by organisations on the grounds of their ambitions and not by the people who need the services.

Srečo Dragoš

SOCIAL CONDITIONS OF THE AUTONOMY OF USERS' GROUPS

Users' autonomy means autonomy on two levels, psychological and social. The paper concentrates mainly on the second level, relating to it four theses. Firstly, Slovenia does not significantly lags behind Europe in the social field – except in the development of users' groups. This means that the environment necessary for the affirmation of user groups' autonomy is underdeveloped, since it still rather holds in than stimulates users' self-organising. Secondly, systemic autonomy of users' groups means especially independence regarding both political and expert systems, though gaining political independence has advanced in recent years. Thirdly, in distinguishing users' from expert networks, we are still in the beginning. Fourthly, co-operation between users' groups and School of Social Work as an expert institution will still be needed in the future but in a more limited scope (narrowly profiled). Therefore, it will be advisable for the users' societies to establish more intensive connections with Social Chamber of Slovenia and the newly formed Association of Social Workers of Slovenia.

Marjan Vončina

ASPECTS OF PROFESSIONALISATION OF SOCIAL WORK IN SLOVENIA

Social worker and sociologist Marjan Vončina is Director of Social Work Centre Ljubljana Moste and chairs the psychiatric users' association »Altra«.

The paper initially points out the changes within the system of social care and the new value orientations which demand a reconsideration and suitable actions on the part of social workers. The changes in the system of social care have an impact upon employment opportunities for social workers, considering that their own care for the improvement of the conditions of professional work is becoming a basic social demand from the profession of social work. Next, problems faced by social workers with regard to the sector in which they are employed are distinguished: the fundamental problem of those in the public sector are insufficient regulation and ill-defined aims of social care services introduced; the fundamental problem of those in the non-governmental sector is unstable financing of programmes; and the fundamental problem of those who work in companies is the undefined role of social work in the profit sector.

Vida Miloševič-Arnold

SOME CHARACTERISTICS OF SOCIAL WORK IN SLOVENIA (WITH AN EMPHASIS ON PUBLIC SECTOR)

Social worker and specialist in supervision Vida Miloševič Arnold lectures on several courses at University of Ljubljana School of Social Work.

The author analyses the recent development of social work and the degree of its present

professionalisation in Slovenia. In part, she makes use of the results of a research on professional social work in Slovenia from 1997. She points out the conception of the object of social work as practice, contemporary paradigmatic changes in social work and their application in Slovene social work. She discusses recent processes in the public sector and proposes changes that could provide social work with a better social status and thus users with better services.

Gabi Čačinovič Vogrinčič

SOCIAL WORK WITH THE FAMILY: A CONTRIBUTION OF CONSTRUCTIVISM

Dr. Gabi Čačinovič Vogrinčič is Associate Professor of psychology of the family and social work with the family at University of Ljubljana School of Social Work.

The author discusses a contribution of constructivism to the theory and practice of social work. Key terms in the profession – social work working relations, instrumental definition of the problem, participation in the problem and its solution, personal casework – gain a new meaning when related to the ethics of participation in creating a new story within the open space of dialogue. Social work is defined also as research and the co-creating of stories that provide life with a meaning; it is based on understanding, comunication, agreement, respect of uniqueness. The conditions of the formation of social work projects by dialogue are analysed on the basis of Greene's, Anderson's and Goolishian's texts.

Anica Klemenc-Žvikart

THE MODELS OF TREATING FAMILIES AT SOCIAL WORK CENTRES AND PROFESSIONAL DILEMMAS BETWEEN THEORY, PRACTICE AND THE STATE

Social worker Anica Klemenc-Žvikart works at Social Work Centre Dravograd.

The paper describes the models of decision-making regarding the assignment of children, contacts and other vital issues for the lives of children after their parents' divorce or separation, as practised at social work centres, which have the authority to make such decisions when the parents cannot reach an agreement by themselves. The questions of setting the boundaries of the profession and of the organisation of work are pointed out, in order to attain better quality and efficacy. As an important element in reaching these goals, the introduction of the concept of »first social aid« into social work practice is argued for.

Tanja Lamovec

CONTRADICTIONS OF FAMILY CARE OF PSYCHIATRIC USERS

Dr. Tanja Lamovec is Professor at the psychology department of University of Ljubljana Faculty of Arts and chairs the psychiatric users' association »Paradox«.

The article discusses the contradictory nature of home care for people with long term mental distress. Contemporary nuclear family is ill suited for this task, yet tradition and the state expect families, that is, mothers, to provide continuous care. In developed countries, persons with such problems are provided with various programmes where they can spend part of their time. In Slovenia, however, such facilities are scarce and receive little support from the state. Further, some systematisation of sources of stress is attempted. To ensure survival, families develop a variety of strategies to cope with this extreme situation. Some are described and evaluated. The most important, yet seldom acknowledged, counter-action is to unburden the mother. Results of foreign research show that apart from informal contacts mothers maintain with their social network, self-help groups can relieve the cumulative effects of stress. Such groups seem to be the only opportunity for most mothers to express their needs and conflicts, to be listened to in their own right and not just as representatives of a role. The need for organised political action on the part of such families is pointed out.

Peter Stefanoski

FAMILY, DRUGS AND SOCIAL WORK

Social worker Peter Stefanoski works with people whose distress is based on the use of alcohol and illegal drugs at Social Work Centre Ljubljana Šiška. He is a therapist in a club of alcoholics

in treatment. He lectures to parents and teachers, under the title »Who's afraid of drugs«, at elementary and secondary schools in Slovenia, as well as conducts a 24-hour workshop for teachers under the same title.

The author discusses professional social work points of departure for practice with drug users and their families at social work centres, offering several directions. The goals and methods of treatment are not sought for in »specific characteristics« of drug users but in social work discourse and in social work methods and principles.

Vida Kramžar

DRUGS AND (SUB)CULTURE: THE DIONYSIAN ASPECT OF SOCIALITY

Sociologist Vida Kramžar, M. A., teaches social science courses at Secondary School Zagorje.

Analyses have often explained the problem of illegal drug use as a matter of social pathology. There is an equation between that use and socially harmful behaviour. Such moral generalisation hides that even the users realise an element of community, therefore sociality. From the standpoint of values, that sociality is disputed. However, what is at stake is a Dionysian aspect of sociality that is misunderstood from the standpoint of extreme individualism. Its pathologisation may well be an effect of that misunderstanding. The problem of illegal drug use and addiction needs to be viewed from the cultural angle; then the problem opens to a global perspective and presents itself as squeezed amongst certain models of institutional cultures. Hence, the solution means also opening up those cultures.

Vito Flaker

DESCRIPTION OF GROUP HOMES IN SLOVENIA AND ANALYSIS OF THEIR MODELS OF LIVING

Dr. Vito Flaker is Senior Lecturer on social pathology at School of Social Work.

Group homes are usually defined as intermediary structures between institutional and civil life in the community. They differ as to the way they are established, their residents, the number and gender of the latter, etc. They are usually of transitory character and are meant as a step towards independence. Usually, they are in ordinary urban neighbourhoods. Some have more rules than others, but the tendency is that the style of living is created by the residents. Housework is one of the most important issues. Staff usually tries to imitate family and home life. Institutional roles and cliques seldom exist. Staff and residents understand and regulate their actions according to different models: the asylum model, the kindred therapeutic model, the handicap model, the family model, the model of housework Sisyphus, the everyday life model, the leisure model, and the self-help or self-organisation model.

Vida Slemenšek-Kovačević

CATEGORISATION OF CHILDREN AND ADOLESCENTS WITH DIFFICULTIES IN PHYSICAL AND MENTAL DEVELOPMENT DILEMMAS

Social worker Vida Slemenšek-Kovačević, M. A., is counsellor to Minister of Labour, Family and Social Affairs.

The paper deals with the field of special care for children and adolescents with difficulties in physical and mental development and argues for the conception of global developmental strategy of care of the disabled and for a holistic approach to such children and adolescents. Interdisciplinary approach is particularly stressed as needed in the present and the future network of professional services, including a procedure of categorisation on the basis of exhaustive diagnostic examination and of proposing appropriate training and further treatment on the basis of the subject's particular problems and needs. She argues that the dilemmas in the field are caused by the proposals of developmental processual categorisation by way of individual and individualised programmes, in accordance with the child's development and learning abilities and with the legislative definition of the capacity of school administration to issue provisions in the proceedings of directing children with special needs.

Majda Knehtl

SOCIAL ADVANTAGES AND DISADVANTAGES OF INTEGRAL EDUCATION OF CHILDREN WITH SPECIAL NEEDS

Social worker Majda Knehtl works at the Institute of the Deaf and Partially Deaf in Ljubljana.

The paper contains a concise description of professional networks, services and participants in the process of treating and educating children with special needs, of various professional activities, and of multiple entwinement of professional relations and activities in different professional services. This area, hitherto characterised by a high level of treatment, organisation, follow-up and guidance, will be fundamentally reorganised, with respect to both contents and competencies, by the imminent educational reform. Topical dilemmas regarding practical execution of so demanding a field are outlined from the points of view of contents, organisation and financing. Two questions arise: Does integration itself requests such radical changes in the system? What is the new place of social work which, after all, has so far been very efficient in its key role.

Mirjana Majhenič

CARE OF THE AGED FROM THE WELFARE STATE TO SELF-HELP

Sociologist Mirjana Majhenič works at Social Work Centre Maribor as Deputy Director.

The welfare state has everywhere proved unable to confront and combat the growing health and social problems of the people, after the systems of traditional mutual help and solidarity fell apart. In the process of deinstitutionalisation of public services, the basic problem turned out to be power relations between users and professionals. The author analyses three coexisting models of helping the aged in Slovenia, reflecting different degrees of institutionalisation and thus of influence, initiative and dependence of the users: homes for the aged, help at home and self-help groups. The variety of self-help groups, organisations and movements are a challenge to the professionals as well as an extremely important complementary form of containing people's distress.

Pavla Raposa Tajnšek

PERSPECTIVES ON SOCIAL WORK AT WORKPLACE

Pavla Raposa Tajnšek, M. A., lectures on several courses at University of Ljubljana School of Social Work.

First, the author discusses the critical conditions of social work at workplace in the period of economical and social transition; she presents the reasons that have led to the crisis, as well as the possibilities for (re)integration of social work into workplace on the new grounds of the strategic principles of evolutionary management. Next, she discusses the role of social work in training executives for the treatment of personal and family problems of the employees. A model is presented that distinguishes the function of control, which is part of managing, from that of help. Finally, essential contents of that training are laid out.

Dušan Zapušek

MODELS OF SOCIAL WORK AT VELENJE MINES

Social worker Dušan Zapušek works at Velenje Mines in the field of social work with the disabled.

The most developed model of social work at workplace at Velenje Mines is help to employers or to the company itself. The paper presents the role of social worker as a counsellor to the management in decisions related to the strategic control over disability and to projects that include the measures of protection at work. The project called »Control of Disability« consists in five areas: presentation of disability control and supplementation of the subsystem of the use of pertinent legislation, prevention of disability, employment programmes, professional rehabilitation and the inclusion of the system of disability control into working environment.

Simona Žnidarec, Polona Erlah

ASSERTIVITY TRAINING

Social worker Simona Žnidarec is Assistant Lecturer of community social work at University of Ljubljana School of Social Work. Social worker Polona Erlah works on the project Assertivity Training.

The contribution is the summary of a graduation thesis that took three years of independent work and experience to complete. The authors present theoretical concepts and models on which they base assertivity training, and continue by presenting the structure of the training. They conclude with recommendations for its use.

Darja Zaviršek

EVICTIONS BETWEEN EPISTEMOLOGY AND PRACTICE OF SOCIAL WORK

Dr. Darja Zaviršek is Senior Lecturer of social anthropology, gender studies and theories of disability at University of Ljubljana School of Social Work; since 1997, she is Visiting Professor at Central European University, Budapest. She is a member of the Executive Council of European Association of Schools of Social Work (EASSW).

The paper deals with sociological and social analysis of evictions in Slovenia. The author finds among them clear cases of social injustice and disrespect for international documents, signed by Slovenia, regarding the right for abode. Based on a case of eviction of a mother, single-parenting two children, processes of social exclusion are analysed. That eviction was no coincidence; it is related to accumulated social devaluations, such as ethnic origin, low economical status, weak social network. What state agencies in such cases do is not to provide support for the family but to displace them, to put them into separate institutions. The author shows the actual role of social work in such cases and indicates what it ought to be, were it autonomous.

Anka Zdovc

PROFESSIONAL BURNOUT AT SOCIAL WORK CENTRES

RESEARCH SUMMARY

Social worker Anka Zdovc is a counsellor on first social aid at Social Work Centre Domžale.

The paper first presents various authors' models of burnout, the impact of various factors on the process of burnout, and methods of prevention and unburdening. Next, a research is presented that included social workers who have worked at social work centres for more than fifteen years. Its aim was to find out what is the most stressful for them, what kind of clients' distress affect them most, whether they have support, what is their degree of burnout, what are the signs of burnout. The results show that professionals at social work centres often face the problem and that its degree is high.

Nino Rode

A SPLITTING OF THEORY AND PRACTICE?

ANALYSIS OF PAPERS IN THE JOURNAL SOCIALNO DELO, 1995

Nino Rode is Assistant Lecturer on methodology at University of Ljubljana School of Social Work.

At present, opportunities for the development of social work are increasing, at the same time as opportunities for the inclusion of new knowledge into practice are decreasing. This is reflected in the relation between practitioners and theorists in social work. By way of text analysis, the author studied the differences in the contributions to the journal Socialno delo, year 1996, between lecturers at School of Social Work and foreign authors on the one side (»theorists«), and the authors employed in social institutions (»practitioners«). Attention was paid above all to terms from the speech on social work in general, on systematic regulation in social work and on particular areas of social work, then to definitions of clients and of work with them, and finally to the use of general concepts. Groups of authors were compared with respect to the frequency of use of selected terms. To this end, correspondence analysis was employed, whose aim is to transform a table of numeric information into a graphic form that facilitates interpretation. The analy-

sis shows that the difference between practitioners and theorists consists mainly in the level of abstraction. Practitioners dwell more on narrow areas of work, authors from the School are more frequently engaged with theory, while foreign authors talk to a greater extent on social work in general, at the same time emphasising practice. The foreseen blockade in spreading knowledge was not confirmed; however, practitioners seldom enter discussions on social work in general, and all authors avoid discussions on systemic regulation of social work. This at least suggest a possibility of a splitting of theory and practice.

KAZALO

UVOD Srečo Dragoš 153

kako uporabiti priložnosti: profesija in njeno okolje ***157***

Bernard Stritih
NA POTI K AVTONOMIJI SOCIALNEGA DELA KOT STROKE IN ZNANOSTI 159

Srečo Dragoš
OD ETIOLOGIJE K EKOLOGIJI ROBOV 169

Danica Hrovatič
NEPROFITNE NEVLADNE ORGANIZACIJE – NOV PROSTOR ZA SOCIALNO DELO 181

Vesna Leskošek
NOVA RAZMERJA MED DRŽAVO IN CIVILNO DRUŽBO 189

Srečo Dragoš
DRUŽBENI POGOJI AVTONOMIJE UPORABNIŠKIH SKUPIN 199

kako smo lahko uporabni: profesionalne storitve, koncepti ***205***

Marjan Vončina
VIDIKI PROFESIONALIZACIJE SOCIALNEGA DELA V SLOVENIJI 207

Vida Miloševič-Arnold
NEKATERE ZNAČILNOSTI SOCIALNEGA DELA V SLOVENIJI
(S POUDARKOM NA JAVNEM SEKTORJU) 213

Gabi Čačinovič Vogrinčič
SOCIALNO DELO Z DRUŽINO: PRISPEVEK KONSTRUKTIVIZMA 225

Anica Klemenc-Žvikart
MODELI OBRAVNAVE DRUŽIN PRI CENTRIH ZA SOCIALNO DELO
IN STROKOVNE DILEME MED TEORIJO, PRAKSO IN DRŽAVO 229

Tanja Lamovec
PROTISLOVJA DRUŽINSKE SKRBI ZA UPORABNIKE PSIHIATRIJE 233

Peter Stefanoski
DRUŽINA, DROGE IN SOCIALNO DELO 249

Vida Kramžar
DROGE IN (SUB)KULTURA: DIONIZIČNI VIDIK DRUŽBENOSTI 253

Vito Flaker
OPIS STANOVANJSKIH SKUPIN V SLOVENIJI IN ANALIZA MODELOV ŽIVLJENJA V NJIH 257

Vida Slemenšek-Kovačević
RAZVRŠČANJE OTROK IN MLADOSTNIKOV Z MOTNJAMI
V TELESNEM IN DUŠEVNEM RAZVOJU: DILEME 271

Majda Knehtl
SOCIALNE PREDNOSTI IN SLABOSTI INTEGRIRANEGA ŠOLANJA OTROK
S POSEBNIMI POTREBAMI 275

Mirjana Majhenič
SKRB ZA STARE: OD DRŽAVE BLAGINJE DO SAMOPOMOČI 279

Pavla Rapoša Tajnšek
PERSPEKTIVE SOCIALNEGA DELA V DELOVNEM OKOLJU 283

Dušan Zapušek
MODELI SOCIALNEGA DELA V PREMOGOVNIKU VELENJE 291

Simona Žnidarec, Polona Erlah
TRENING ASERTIVNOSTI 295

kako smo lahko nevarni ***307***

Darja Zaviršek
PRISILNE IZSELITVE MED EPISTEMOLOGIJO IN PRAKSO SOCIALNEGA DELA 309

Anka Zdovc
IZGORELOST STROKOVNJAKOV NA CENTRIH ZA SOCIALNO DELO: POVZETEK RAZISKAVE 319

Nino Rode
RAZCEP TEORIJE IN PRAKSE?: ANALIZA ČLANKOV V REVIJI SOCIALNO DELO, LETNIK 1995 329

diskusijski prispevki ***343***

SEDEM VZVODOV OPOLNOMOČANJA UPORABNIC IN UPORABNIKOV SOCIALNIH STORITEV
Jelka Škerjanc 345

ŽRTEV JE ODGOVORNA – ALI RES?: PROBLEMATIKA SOCIALNEGA DELA V VARNI HIŠI
Francka Premzel, Sonja Mladenič 349

SKUPINA ZA SAMOPOMOČ PO IZGUBI PARTNERJA Irena Bizjak 355

REFLEKSIJE NA SUPERVIZIJO Doris Erzar Metelko, Marinka Lampreht Štros 363

INSTITUCIJE NA PODROČJU SOCIALNEGA VARSTVA IN UPORABNIŠKE MREŽE
Srečko Pavlič 367

»ZAKAJ SE NE IMENUJETE SANATORIJ?« Marija Šlenc Zver 369

SOCIALNI DELAVEC V PODJETJU JE SVETOVALEC SODOBNEMU PODJETNIKU Nuša Robnik 373

SOCIALNOVARSTVENA POMOČ DRUŽINI NA PODROČJU MLADOLETNEGA PRESTOPNIŠTVA
Vera Šinigoj 375

REJNIŠKA DRUŽINA KOT MOŽNOST NAJBOLJŠE IZBIRE ZA KONKRETNEGA OTROKA
Minka Žiberna 379

VZAJEMNO STARŠEVSTVO PO RAZVEZI ZAKONSKE ZVEZE IN RAZPADU IZVENZAKONSKE SKUPNOSTI: BOLJŠE MOŽNOSTI ZA SOCIALNO DELO Z DRUŽINO Irena Bizjak 381

UPORABNIŠKE MREŽE: (NE)MOČ UPORABNIKOV V SOCIALNIH SLUŽBAH: POROČILO Z OKROGLE MIZE Darja Zaviršek 383

nekrolog

V SPOMIN NA PROFESORJA TONETA KIKLJA (1935–1998) Blaž Mesec 385

dokumenti

KODEKS ETIKE SOCIALNIH DELAVK IN DELAVCEV SLOVENIJE 387

povzetki

SLOVENSKI 393

ANGLEŠKI 401

SELECTED CONTENTS

INTRODUCTION Srečo Dragoš 153

how to use opportunities: profession and its surroundings ***157***

Bernard Stritih
TOWARDS THE AUTONOMY OF SOCIAL WORK AS A PROFESSION AND A SCIENCE 159

Srečo Dragoš
FROM AETIOLOGY TO THE ECOLOGY OF MARGINS 169

Danica Hrovatič
NON-PROFIT NON-GOVERNMENTAL ORGANIZATIONS – A NEW SPACE FOR SOCIAL WORK 181

Vesna Leskošek
NEW RELATIONS BETWEEN THE STATE AND CIVIL SOCIETY 189

Srečo Dragoš
SOCIAL CONDITIONS OF THE AUTONOMY OF USERS' GROUPS 199

how we can be useful: professional services and concepts ***205***

Marjan Vončina
ASPECTS OF PROFESSIONALISATION OF SOCIAL WORK IN SLOVENIA 207

Vida Miloševič-Arnold
SOME CHARACTERISTICS OF SOCIAL WORK IN SLOVENIA
(WITH AN EMPHASIS ON PUBLIC SECTOR) 213

Gabi Čačinovič Vogrinčič
SOCIAL WORK WITH THE FAMILY: A CONTRIBUTION OF CONSTRUCTIVISM 225

Anica Klemenc-Žvikart
THE MODELS OF TREATING FAMILIES AT SOCIAL WORK CENTRES
AND PROFESSIONAL DILEMMAS BETWEEN THEORY, PRACTICE AND THE STATE 229

Tanja Lamovec
CONTRADICTIONS OF FAMILY CARE OF PSYCHIATRIC USERS 233

Peter Stefanoski
FAMILY, DRUGS AND SOCIAL WORK 249

Vida Kramžar
DRUGS AND (SUB)CULTURE: THE DIONYSIAN ASPECT OF SOCIALITY 253

Vito Flaker
DESCRIPTION OF GROUP HOMES IN SLOVENIA AND ANALYSIS OF THEIR MODELS OF LIVING 257

Vida Slemenšek-Kovačević
CATEGORISATION OF CHILDREN AND ADOLESCENTS WITH DIFFICULTIES IN PHYSICAL AND MENTAL DEVELOPMENT: DILEMMAS 271

Majda Knehtl
SOCIAL ADVANTAGES AND DISADVANTAGES OF INTEGRAL EDUCATION OF CHILDREN WITH SPECIAL NEEDS 275

Mirjana Majhenič
CARE OF THE AGED: FROM THE WELFARE STATE TO SELF-HELP 279

Pavla Rapoša Tajnšek
PERSPECTIVES ON SOCIAL WORK AT WORKPLACE 283

Dušan Zapušek
MODELS OF SOCIAL WORK AT VELENJE MINES 291

Simona Žnidarec, Polona Erlah
ASSERTIVITY TRAINING 295

how we can be dangerous ***307***

Darja Zaviršek
EVICTIONS BETWEEN EPISTEMOLOGY AND PRACTICE OF SOCIAL WORK 309

Anka Zdovc
PROFESSIONAL BURNOUT AT SOCIAL WORK CENTRES: RESEARCH SUMMARY 319

Nino Rode
A SPLITTING OF THEORY AND PRACTICE?: ANALYSIS OF PAPERS IN THE JOURNAL SOCIALNO DELO, 1995 329

documents

THE CODE OF ETHICS OF SOCIAL WORKERS OF SLOVENIA 387

EDITOR'S NOTES & ENGLISH ABSTRACTS 401

Na zalogi:

Judith Lewis Herman, Carol-Ann Hooper, Liz Kelly,
Birgit Rommelspacher, Valerie Sinason, Moira Walker

Spolno nasilje

Feministične raziskave za socialno delo

Predgovor Darja Zaviršek

Zbirka Ženske in duševno zdravje

Cena 2500 SIT

Traudi Mihalič, Milan Ambrož

Samorazvoj za konkurenčnost organizacije

Zbirka Management v socialnem delu

Cena 2940 SIT

Knjigi lahko naročite pisno ali po telefonu na uredništvu Socialnega dela

Nove knjige!

Blaž Mesec

UVOD V KVALITATIVNO RAZISKOVANJE V SOCIALNEM DELU

Cena 2100 SIT

Ellen Bass, Laura Davis

POGUM ZA OKREVANJE

Priročnik za ženske,
ki so preživele spolno zlorabo v otroštvu

Cena 2900 SIT

Mojca Novak

RAZVOJ EVROPSKIH MODELOV DRŽAVE BLAGINJE

Cena 2100 SIT

Knjige lahko naročite pisno ali po telefonu na uredništvu Socialnega dela

Nove knjige!

Na zalogi:

UVOD V KVALITATIVNO RAZISKOVANJE V SOCIALNEM DELU

Judith Lewis Herman, Carol-Ann Hooper, Liz Kelly, Birgit Rommelspacher, Valerie Sinason, Moira Walker

Spolni napad

Feministične raziskave za socialno delo

Zbirka Ženske in duševno zdravje

Ellen Bass, Laura Davis

POGUM ZA OKREVANJE

Priročnik za ženske, ki so preživele spolno zlorabo v otroštvu

Samorazvoj za konkurenčnost organizacije

Zbirka Management v socialnem delu

Mojca Novak

RAZVOJ EVROPSKIH MODELOV DRŽAVE BLAGINJE

Knjigi lahko naročite pisno ali po telefonu na uredništvu Socialnega dela

Kako naj bo urejeno besedilo za odlovo v časopisu Sociolno delo (nove, popravljena novedila)

- Besedilo je treba oddati tiskati v tiskani in na disketi, tiskani naj ima drugačno razmeno med vrsticami.
- Dolžina naj bo standardna «mala», tj. 3,5 palca disketa. Besedilo za naj naj bo zapisano v eteni od standardnih programov za DOS ali Windows, lahko pa tudi v formatu ASCII ali .txt (vendar brez posebnih znakov).
- Besedilo na disketi naj bo organizirano, brez pomikov v desno, na sredino, raničnih velikosti ctd. Ne uporabljajte avtomatskega ločenja odstavkov ali naslovov! Ve poudarjanji, ki jih želite v tisku, naj bodo pripisane med narekovaja <>. Za citate, opombe, naslove itd. bomo uporabili naj standardna tipk.
- Narečna in podčrtano (šar je ekvivalentno) uporabljate samo za poudarjene besedila, v referencah kakor prikazdili spodaj (za naslovi/slog in rezi) in za tuje besede v besedilu, ne pa za naslove razdelkov v besedilu itd.
- Ne tisti, s ključe z naslovi, poudarki, referencami itn., naj bo pisan z malimi črkami, vendar pa uporabljajte pravila, ki veljajo za velike začetnice. Ce bi ir kakšnega posebnega razloga želeli, da so deli besedila v samih velikih črkah, prosim, «ž velikimi črkami». Tega pa ne ni treba dodati le ce citate besedilo, ki je že pisano tako.
- Opombe z besedilu naj bodo pomaknjene na konec sestavka, ne uporabljate referenčnih kaga formata opombe (ne pod crto ali sredino)! V glavnem besedilu samo ločite opombe z mjeno zaporedne številke tisti za besedo ali leksem, ki ster vpisati opombe. V tej pisavi naj bo tudi besedila pred besedilom opombe.
- Grafikon naredite naj bodo izdelani v formatu A4 in primerni za prelom. Poskrbite, da je tisk čno-bel. Ce so prilile referenčnih obdelane, se posvetite z urednikom.
- Literatura naj bo razvrščena po abecednem redu priimkov avtorjev oz. urednikov (ox. naslovov publikacij, kjer avtor ali urednik ni navedeni), urejena pa naj bo tako (pri revij navedete stran, kjer se članek nahaja, za drugačen, pri zbornikih pa v oklepaju).

Antropološki zvezdi Y (1990). Ljubljana: Sekcija za socialno antropologijo pri Slovenskem sociološkem društvu.

B. Bell, P. Caplan, W. J. Karim (ur.) (1995). Gendered Fields: Women, men and ethnography. London: Routledge.

J. D. Benjamin (1962). The innate and the experiential. V: H. W. Brosin (ur.), Lectures in Experimental Psychiatry. Pittsburg: Univ. Pittsburg Press (81-115).

J. Chasseguet-Smirgel (1984). The Ego Ideal: a psychoanalytic essay on the malady of the ideal. New York: Norton.

— (1991). Sadomasochism in the perversions: some thoughts on the destruction of reality. London: Routledge.

G. Cadinovik Vogrinčič (1993). Dvatina: prvica do lastne stvarnosti. Socialno delo 32, 1: 54-60.

Didier Weil et al. (1988). El objeto del arte. Buenos Aires: Nueva Visión.

A. Miller (1992). Drama je biti otrok. Ljubljana: Tangram.

D. W. Winnicot (1949). Mind and its relation to the psyche-soma. V: — (1975). Through Pediatrics to Psychoanalysis. New York: Basic Books (77-99).

Sneila kotika revije ali volumna dela je del naslova. Podnaslov se piše za dvopičjem po glavnem naslovu. S črto na zadnja vrstice zamaknjeno, da pre za istega avtorja kakor pri prej navedenem viru; s črto kakor v zadnjem zgledu zamaknjeno, da pre za istega avtorja (dvomika) kakor pri navedenem viru. Avtorjev lastno ime lahko tudi izpustite.

- Reference v besedilu naj bodo urejene po naslednjem zgledu: ... (Bell, Caplan, Karim 1995: prim. tudi Didier-Weil et al. 1988)... in sicer enako, ce pre za avtorje ali za uredniki (brez «ur.» ipd.). Kadar citirate, navedite tudi stran, npr. ...(Miller 1992: 121)... Imena istega avtorja ali urednika v zaporednih referencah in trdo ponavljati, npr. ...(Chasseguet-Smirgel 1984: 111; 1991: 87)... Ce navedba vira neposredno sledi omenjeni avtorji oz. uredniki v besedilu, se nigovo ime v oklepaju izpusti, npr. ...po Miller(ibid.) je... Kadar je reference odina za blagovno vedjo opombe, oklepaja ne piši. Ce navajate zaporedoma isti vir, uporabite «op. cit.», npr. ... (op. cit.: 121)...

- Ver tuje besede (razen imen) in latinske bibliografske kratice (ibid., et al. ipd.) pišite kakor ali podčrtano. Kjer z krivim krasom poimenujete svoj pravd, za prestavite v oglati oklepaj, npr.: ... igra [play]...; s tem zaznamujete tudi nekaterim all izpuščam del citata, npr.: «... [drutina] ima funkcijo...», «... [...]...».
- Poedna dunaka naj vsebuje poznatek v 10 15 vrstnik. Omenbe avtorja naj bodo v tekstu enake.
- Poedna dunaka naj vsebuje kratko informacijo o avtorju (v tesli oseb), npr.: Dr. X Y je docentka za sociologijo na Visoki šoli za socialno delo v Ljubljani, podpredsednica Društva socialnih delavcev Slovenije in pomočnica koordinatorja Evropskega programa za begunce. Obvezno priložite tudi svoj naslov in telefonsko številko.
- Ce želite, da bi bili v prevodu povzetka ali informacije o avtorju v angleškem rabljeni kakšni posebni simboli (npr. ali prijetne med <>.

Published in six issues per year

Kako naj bo urejeno besedilo za objavo v časopisu Socialno delo (nova, popravljena navodila!)

• Besedilo je treba oddati hkrati v izpisu in na disketi. Izpis naj ima *dvojen razmak* med vrsticami.

• Disketa naj bo standardna »mala«, tj. 3,5 palčna disketa. Besedilo na njej naj bo zapisano v enem od standardnih programov za DOS ali Windows, lahko pa tudi v formatu ASCII ali .txt (vendar *brez preloma vrstic*).

• Besedilo na disketi naj bo *neformatirano*, brez pomikov v desno, na sredino, različnih velikosti črk ipd. *Ne* uporabljajte avtomatičnega številjenja odstavkov ali naslovov! Vse posebnosti, ki jih želite v tisku, naj bodo pripisane med znamenjema **< >**. Za citate, opombe, naslove ipd. bomo uporabili naš standarden tisk.

• Kurzivo ali podčrtavo (kar je ekvivalentno) uporabljajte *samo* za poudarjeno besedilo, v referencah kakor pri zgledih spodaj (za naslove knjig in revij) in za tuje besede v besedilu, *ne* pa za naslove razdelkov v besedilu ipd.

• Ves tekst, vključno z naslovi, podnaslovi, referencami itn., naj bo pisan *z malimi črkami*, seveda pa upoštevajte pravila, ki veljajo za veliko začetnico. Če bi iz kakšnega posebnega razloga želeli, da so deli besedila v samih velikih črkah, pripišete »**<z velikimi črkami!>**«. Tega pravila se ni treba držati le, če citirate besedilo, ki je že pisano tako.

• Opombe k besedilu naj bodo pomaknjene *na konec besedila*. *Ne* uporabljajte računalniškega formata opomb (*ne* pod črto *ne* na koncu)! V glavnem besedilu označite opombo z njeno zaporedno številko takoj za besedo ali ločilom, in sicer v pisavi *superscript*. V tej pisavi naj bo tudi številka pred besedilom opombe.

• Grafični materiali naj bodo izrisani v formatu A4 in primerni za preslikavo. Upoštevajte, da je tisk črno-bel. Če so grafike računalniško obdelane, se posvetujte z uredništvom.

• Literatura naj bo razvrščena po abecednem redu priimkov avtorjev oz. urednikov (oz. naslovov publikacij, kjer avtor ali urednik ni naveden), urejena pa naj bo tako (pri *reviji* navedete strani, kjer se članek nahaja, *za dvopičjem*, pri *zborniku* pa *v oklepaju*):

***Antropološki zvezki 1* (1990). Ljubljana: Sekcija za socialno antropologijo pri Slovenskem sociološkem društvu.**

D. Bell, P. Caplan, W. J. Karim (ur.) (1993), *Gendered Fields: Women, men and ethnography*. London: Routledge.

J. D. Benjamin (1962), The innate and the experiential. V: H. W. Brosin (ur.), *Lectures in Experimental Psychiatry*. Pittsburg: Univ. Pittsburg Press (81-115).

J. Chaseguet-Smirgel (1984), *The Ego Ideal: A psychoanalytic essay on the malady of the ideal*. New York: Norton.

— (1991), Sadomasochism in the perversions: Some thoughts on the destruction of reality. *J. Amer. Psychoanal. Assn.*, 39: 399-415.

G. Čačinovič Vogrinčič (1993), Družina: pravica do lastne stvarnosti. *Socialno delo 32*, 1-2: 54-60.

Didier-Weil *et al.* (1988), *El objeto del arte*. Buenos Aires: Nueva Visión.

A. Miller (1992), *Drama je biti otrok*. Ljubljana: Tangram.

D. W. Winnicot (1949), Mind and its relation to the psyche-soma. V: — (1975), *Through Pediatrics to Psychoanalysis*. New York: Basic Books (77-98).

Številka letnika revije ali volumna dela je del naslova. Podnaslov se piše za *dvopičjem* po glavnem naslovu. S črto na začetku vrstice zaznamujemo, da gre za istega avtorja kakor pri prej navedenem viru; s črto kakor v zadnjem zgledu zaznamujemo, da gre za istega avtorja (zbornika) kakor pri navedenem viru. Avtorjevo lastno ime lahko tudi izpišete.

• Reference v besedilu naj bodo urejene po naslednjem zgledu: **... (Bell, Caplan, Karim 1986; prim. tudi Didier-Weil *et al.* 1988)...**, in sicer *enako*, če gre za avtorje ali za urednike (brez »ur.« ipd.). Kadar citirate, *navedite tudi stran v viru*, npr. **...(Miller 1992: 121)...** Imena istega avtorja ali urednika v zaporednih referencah ni treba ponavljati, npr. **...(Chaseguet-Smirgel 1984: 111; 1991: 87)...** Če navedba vira neposredno sledi omembi avtorja oz. urednika v besedilu, se njegovo ime v oklepaju izpusti, npr. **...po Millerjevi (*ibid.*) je...** Kadar je referenca edina ali bistvena vsebina opombe, oklepaja ne pišite. Če navajate zaporedoma isti vir, uporabite »op. cit.«, npr.: **... (*op. cit.*: 121)...**

• Vse tuje besede (razen imen) in latinske bibliografske kratice (*ibid.*, *et al.* ipd.) pišite ležeče ali podčrtano. Kjer z izvirnim izrazom pojasnjujete svoj prevod, ga postavite v oglati oklepaj, npr.: **... igra [*play*]...**; s tem zaznamujte tudi neizrečen ali izpuščen del citata, npr.: »**... [družina] ima funkcijo...**«, »**... [...]...**«.

• Posebna datoteka naj vsebuje *povzetek* v 10-15 vrsticah. Omembe avtorja naj bodo *v tretji osebi*.

• Posebna datoteka naj vsebuje *kratko informacijo o avtorju* (v tretji osebi), npr.: **Dr. X Y je docentka za sociologijo na Visoki šoli za socialno delo v Ljubljani, podpredsednica Društva socialnih delavcev Slovenije in pomočnica koordinatorja Evropskega programa za begunce.** Obvezno pripišite tudi svoj naslov in telefonsko številko!

• Če želite, da bi bili v prevodu povzetka ali informacije o avtorju v angleščino rabljeni kakšni posebni strokovni izrazi, jih pripišite med **< >**.

social work
Vol. 37, June-October 1998, Part 3-5
Published by University of Ljubljana School of Social Work
All rights reserved

Editorial Board
Vika Bevc
Franc Brinc
Gabi Čačinovič Vogrinčič
Bojan Dekleva
Vito Flaker
Andreja Kavar Vidmar
Zinka Kolarič
Anica Kos

Editor
Bogdan Lešnik

Deputy Editors
Darja Zaviršek (book reviews)
Srečo Dragoš (research)
Jo Campling (international editor)

Address of the Editors
Topniška 33, 1000 Ljubljana, Slovenia
phone (+386 61) 13-77-615, fax 13-77-122
e-mail socialno.delo@uni-lj.si

Editorial Board (cont.)
Blaž Mesec
Mara Ovsenik
Jože Ramovš
Pavla Rapoša Tajnšek
Tanja Rener
Bernard Stritih
Marta Vodeb Bonač
Marjan Vončina

social work at the turn of the millennium – dilemmas and perspectives

selected contents on p. 412

Published in six issues per year

socialno delo 37 (1998), 3-5

Narodna in univerzitetna knjižnica
v Ljubljani
II 470094
1998

socialno delo ob izteku tisočletja – dileme in perspektive

UVOD S rečo Dragoš 156

članki

KAKO UPORABITI PRILOŽNOSTI: PROFESIJA IN NJENO OKOLJE 157
KAKO SMO LAHKO UPORABNI: PROFESIONALNE STORITVE, KONCEPTI 205
KAKO SMO LAHKO NEVARNI 307

(Podrobno kazalo je na str. 409)

diskusijski prispevki

(Podrobno kazalo je na str. 410)

nekrolog

V SPOMIN NA PROFESORJA TONETA KIKLJA (1935–1998) Blaž Mesec 385

dokumenti

KODEKS ETIKE SOCIALNIH DELAVK IN DELAVCEV SLOVENIJE 387

povzetki

SLOVENSKI 393
ANGLEŠKI 401

ISSN 0352–7956 UDK 304+36